J. V. AGIBALOVA
G. M. DONSKOI

KESKAEG

ÕPIK VI KLASSILE

Keskaja

486

843

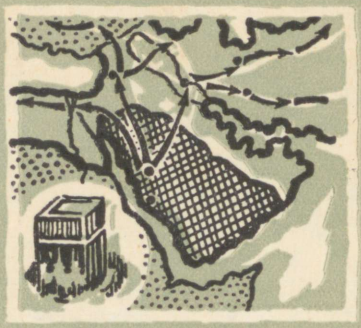

630

875 — 884

800

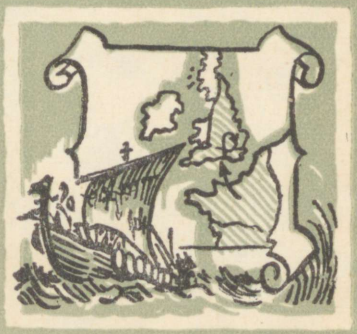

1066

TÄHTSAMAD SÜNDMUSED

1096 — 1099

1302

1204

1337 — 1453

1265

1358

J. V. AGIBALOVA ja G. M. DONSKOI

KESKAEG

ÕPIK VI KLASSILE

5. TRÜKK

KIRJASTUS «VALGUS». TALLINN 1969

9(T)1
A25

Originaali tiitel:

Е. В. Агибалова и Г. М. Донской
ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ
Учебник для 6-го класса
Утвержден Министерством просвещения РСФСР
Издание седьмое
Издательство «Просвещение». Москва, 1968

Kunstiliselt kujundanud P. M. Kuzanjan

Vene keelest tõlkinud E. Orgmäe

Värsid tõlkinud V. Villandi

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

Ajalooõpikute avalikul konkursil I preemiaga autasustatud.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
73918

ARHIIVKOGU

6—6

SISSEJUHATUS.

Sündmusrikas ja tormiline V sajand lähenes lõpule. Orjade ja koloonide ülestõusudest haaratud Lääne-Rooma riik langes 476. aastal «barbarite» purustavate hoopide all. Orjus, mis oli takistanud majanduse ja kultuuri arenemist, varises kokku.

Sellega lõppes vanaaeg. Algas keskaeg — 12 sajandi ajalugu, mis kestis vanaaja lõpust (V sajandi teine pool) kuni uusaja alguseni (XVII sajandi keskpaik). Vaadake aja joont, ja te näete, kus asub keskaeg ajaloos.

Kuid orjuse hävitamisega ei vabanenud töörahvas veel rõhumisest. Selles raamatus jutustatakse teile, kuidas elasid ja töötasid rahvahulgad keskajal. Te saate teada, et töörahvas võitles oma vabaduse eest veelgi visamalt ja mehisemalt kui vanaajal. Võimsad ülestõusud haarasid korduvalt terveid maid. Võõramaiste röövvallutajate kallaletungi korral aga kaitses rahvas relvadega oma kodumaad.

Keskajal tegi majanduse ja kultuuri arenemine uue sammu edasi. Talupojad hakkasid maad paremini harima ja suuremat saaki saama. Inimesed õppisid valmistama niisuguseid asju, mida varem ei tuntud. Trükitud raamat — meie teadmiste allikas — ilmus keskajal. Meresõidul hakati kasutama kompassi, / esmakordselt sai inimene oma käsutusse teleskoobi. Julged meresõitjad läksid kaugetele reisidele ja avastasid uusi maid. Ümber Maa sõites jõudis inimene lõplikult veendumusele, et Maa on kerakujuline.

Selles raamatus jutustatakse teile paljude rahvaste ajaloost. Igaüks nendest andis maailma kultuuri oma panuse. Keskaega tundma õppides saate te teada palju uut ja huvitavat.

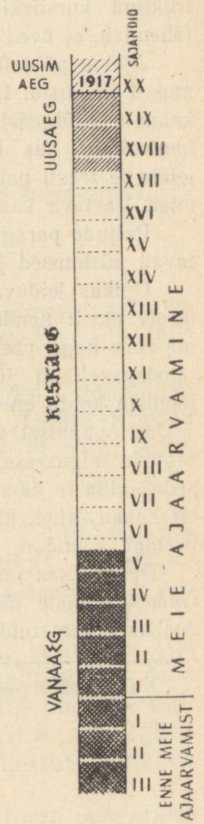

Joon. 1.
Aja joon.

Kuidas õpikut kasutada.

Iga õpperaamat jaguneb osadeks. Vaadake selle õpiku sisukorda ja tutvuge tema süsteemiga. Mitu jagu on selles raamatus? Millest koosneb iga jagu?

Vaadake, missugusteks väiksemateks osadeks on paragrahvid jaotatud. Tulge meelde, mispärast jaotatakse paragrahv osadeks ja kuidas neid nimetatakse. Mis on lõik? Missugusele küsimusele vastab «Sissejuhatuse» teine lõik?

Nagu vanaaja õpikus, nii on ka keskaja õpikus järeldused trükitud kursiivkirjas. Selleks et kindlaks teha, mis on paragrahvis peamine, tuleb järelduste üle hästi järele mõelda ja püüda neid meeles pidada.

Keskaja õpikus te tutvute paljude uute sõnadega. Nende esiletõstmiseks on kasutatud kas rasvast kirja või kursiivkirja. Õppige neid sõnu õigesti hääldama ja pidage meeles, mis nad tähendavad. Raamatu lõppu on paigutatud uute sõnade register. Kontrollige ennast selle registri põhjal.

Ajalooliste isikute nimed ja teile tundmatud geograafilised nimetused on trükitud kursiivkirjas, kõige tähtsamad aastaarvud aga rasvases kirjas. See tähendab, et need tuleb tingimata meeles pidada.

Ajaloo põhjalikuks tundmaõppimiseks on tarvis teada, millal ja kus sündmused toimusid. Iga peatüki lõpul on ära toodud tähtsamad aastaarvud. Õpiku kaane sisekülgedel on kronoloogiline tabel joonistega. Selle tabeli põhjal te võite kontrollida, kas te neid aastaarve teate. Kõik uued geograafilised nimetused leiate te teksti paigutatud kaartidelt ja õpikule lisatud värviliste kaartide albumist. Vastava kaardi number on märgitud paragrahvi pealkirja all.

Paljude paragrahvide lõppu on paigutatud katkendeid dokumentidest[1]. Vastavad küsimused ja ülesanded aitavad teil dokumenti paremini mõista.

Õpikus leiduvate jooniste abil saate te endale luua pildi tolleaegsete inimeste elust: nende tööriistad olid ju teistsugused, nad ei elanud niisugustes majades nagu praegused, nad kandsid teistsugust riietust. Sellepärast vaadake tähelepanelikult jooniseid, lugege nende allkirju, täitke kõik ülesanded, mis jooniste kohta on antud.

Uue õppimisel tuleb pidevalt korrata läbivõetut. Selleks on paljude paragrahvide algusesse paigutatud kordamisküsimused; need aitavad teil siduda seda, mida te juba teate, uue õppetunniga. Mitme peatüki lõpus ja iga jao lõpus on kokkuvõtted, küsimused ja ülesanded. Nende põhjal te kordate kõige põhilisemat, laiendate ja süvendate oma teadmisi.

Õpik ei saa jutustada kõigest sellest, mis teile keskajast huvi võib pakkuda. Oma teadmiste täiendamiseks lugege vabal ajal ilukirjandust ja populaarteaduslikke raamatuid.

---

[1] *Dokument* — kirjalik allikas.

ESIMENE JAGU.

FEODAALKORRA TEKKIMINE.

I peatükk.

FEODAALKORRA TEKKIMINE LÄÄNE- JA KESK-EUROOPAS.

§ 1. Germaanlased pärast Lääne-Rooma keisririigi langemist.

(Kaart nr. 1.)

Tuletage meelde, mida te õppisite V klassis. Kus elasid germaanlased meie ajaarvamise esimestel sajanditel? Millega nad tegelesid? Missugune ühiskondlik kord oli germaaniastel?

1. Germaanlaste asustus. IV sajandi lõpust alates tungisid germaani hõimud katkematu vooluna Lääne-Rooma keisririigi piiridesse. Orjanduslik riik, keda orjade ja koloonide ülestõusud olid nõrgestanud, ei suutnud «barbarite» survele vastu panna.

V sajandil asusid germaanlased elama kogu Lääne-Rooma keisririigi territooriumile: *vandaalid* — Põhja-Aafrikas, *läänegoodid* — Hispaanias, *anglid* ja *saksid* — Britannias, *frangid* — Gallias, *idagoodid* — Itaalias.

Enamik Lääne-Rooma keisririigi elanikkonnast, keda üle jõu käivad maksud olid tühjaks imenud, nägi germaanlastes oma vabastajaid. Orjad ja koloonid läksid üle vallutajate poolele, ühinesid nende väesalkadega, avasid neile linnade väravad. Rahva viha oli suunatud orjapidajate vastu: neid tapeti, kihutati minema, võeti nende maad ära.

Orjade ja koloonide ülestõusud ning germaanlaste sissetung purustasid orjandusliku korra Lääne-Euroopas. Orjapidajad jäid oma rikkustest ja võimust ilma.

2. Germaanlaste tegevusalad.

Germaanlaste sissetungi ajal Lääne-Rooma keisririiki purustati peaaegu kõik linnad või nad hävinesid tulekahjude läbi. Käsitööle sai osaks täielik langus. Kaubandus oli välja surnud, sadamad ja teed olid tühjaks jäänud.

Sel ajal, kui linnad olid ikka veel varemetes, hakkas põllumajandus järk-järgult taastuma. Germaanlaste peamiseks tegevusalaks oli põllutöö. Vabad germaanlased harisid maad hoolsamini kui Rooma orjad. Nad kündsid põllu väikese adraga üles ja kobestasid selle puuäkkega. Need tööriistad võtsid germaanlased üle roomlastelt. Nad kasutasid ka puust hangusid, rehasid ja labidaid; rauast tööriistu oli üsna vähe.

Enne ümberasumist harisid germaanlased maatükki tavaliselt niikaua, kuni see oli välja kurnatud. Siis jätsid nad vana maatüki sinnapaika ja valmistasid külviks ette uue. Pärast vallutusi võtsid germaanlased roomlastelt üle *kaheväljasüsteemi.* Põllumaa jaotasid nad kaheks väljaks: üks külvati täis, teine aga jäi *kesa alla,* s. o. puhkas. Külvi alla võetud maad ja kesapõllud vaheldusid igal aastal. Üleminekuga kaheväljasüsteemile hakkasid germaanlased saama suuremat saaki.

Germaanlased ei piirdunud teravilja kasvatamisega. Nad hakkasid tegelema ka aiandusega, kasvatasid köögivilja ja viinamarju. Endiselt pidasid nad ka karja, kodulindusid ja mesilasi, käisid jahil ning püüdsid kalu.

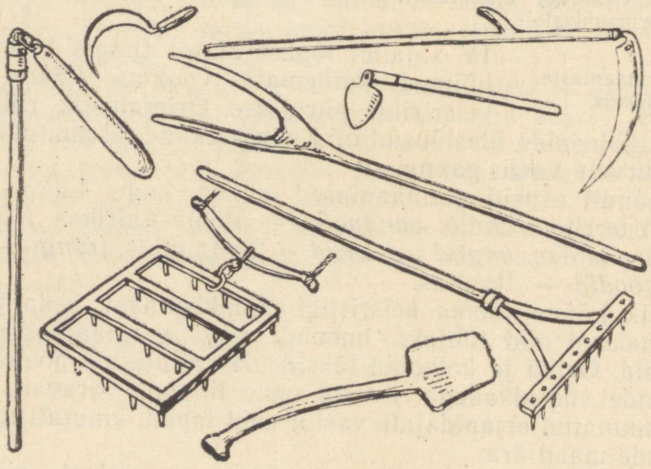

Joon. 2. Germaanlaste põllutööriistad.
Öelge, missugused tööriistad on joonisel kujutatud ja millisteks töödeks nad on määratud.

3. Naaberkogukond. Me teame, et meie ajaarvamise esimestel sajanditel elasid germaanlased sugukondlike kogukondadena. Kuid paremate tööriistade valmistamisega võis üks perekond üles künda ja täis külvata maatüki ning seejärel saada saagi, mis oli küllaldane perekonna ülalpidamiseks. Seoses sellega hakkasid põllumaad minema üksikute perekondade kasutusse.

Pikkade sõjakäikude ajal jäid mõnedki sugukonnaliikmed oma sugukonnast eemale. Uutes kohtades asusid nad koos elama inimestega, kes kuulusid teistesse sugukondadesse. Nõnda tekkisid külad, kus peale sugukonnaliikmete elasid ka veel naabrid. Niisuguse küla elanikud moodustasid **naaberkogukonna.** Nendesse kogukondadesse kuulusid ka orjusest vabanenud orjad ja koloonid.

Igal naaberkogukonda kuuluval perekonnal oli põllumaast oma osa — *jaosmaa.* Kuid perekond ei võinud seda tükki täielikult käsutada: seda ei tohtinud müüa, kinkida ega vahetada.

Pärast saagi koristamist muudeti põllumaa ühiseks karjamaaks. Kõik küla elanikud lasksid oma loomad sinna. Selleks et saak ühel ja samal ajal valmiks, alustasid kogukondlased põllutöid üheaegselt ja külvasid maatükkidele ühesugust teravilja.

Metsad, heinamaad, kõnnumaad ja veekogud olid ühised. Kogukondlased raiusid metsas puid, karjatasid ühiselt oma loomi, püüdsid järvedes ja jõgedes kalu.

Pärast germaanlaste vallutusi moodustasid Lääne-Euroopa elanikkonna põhimassi juba vabad talupojad-kogukondlased.

4. Ülemkihi muutumine suurmaaomanikeks. Juba enne vallutusi oli germaanlastel tekkinud ülemkiht. Vanematel, väejuhtidel ja nende kaaskondlastel oli rohkem maid ning kariloomi kui hõimu lihtliikmetel.

Sõjakäikude ajal Rooma riiki hakkas ebavõrdsus germaanlaste hulgas suurenema. Väejuhid ja nende kaaskondlased röövisid kokku palju vara, võtsid enda kätte rikaste roomlaste mõisad. Nad said oma valdusse suuri maatükke — muutusid **suurmaaomanikeks.** Nende valdused olid kogukondlaste maatükkidest mitu korda suuremad.

Suursuguste germaanlaste majandites töötasid Rooma ajast säilinud orjad ja koloonid. Kuid orjade töö ei olnud kasulik. Seoses sellega andsid germaanlased neile väikesi maatükke. Osa aega pidi ori töötama oma isanda juures, ülejäänud aja aga töötas oma majapidamises.

Vallutuste tulemusena sai germaanlaste ülemkiht enda kätte palju maid ja ta hakkas oma rikkuse poolest järsult erinema lihtkogukondlastest.

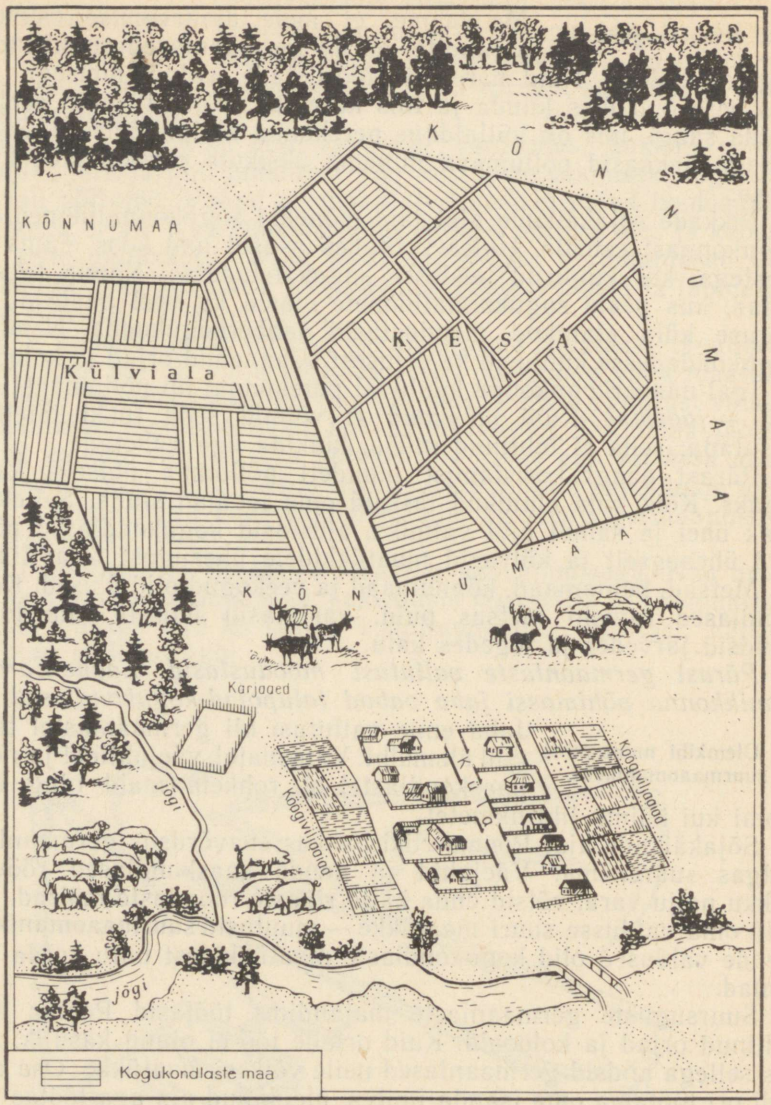

Joon. 3. Naaberkogukonna plaan.

Kogu põllumaa on jaotatud eri kvaliteediga ribadeks. Igale kogukondlasele anti maalapid eri ribadel ja need moodustavadki tema jaosmaa. Kogukondlaste maalapid paiknevad vaheldumisi. Seda nimetatakse *lapimaasüsteemiks*.

1. Näidake kaardil, kus paiknesid germaanlased pärast Lääne-Rooma keisririigi vallutamist.
2. Vaadake naaberkogukonna plaani (joon. 3). Millest on näha, et talupojad kasutasid kaheväljasüsteemi? Näidake kogukondlaste maatükid (siilud) ja ühiskasutuses olevad maad. Mispärast esines naaberkogukonnas lapimaasüsteem?
3. Kuidas tekkisid germaanlaste hulgas suurmaaomanikud? Mille poolest nad erinesid liitkogukondlastest?
4. Missugused muutused leidsid aset Lääne-Euroopas germaanlaste vallutuste tulemusena (kui teil on raske vastata, siis lugege veel kord läbi paragrahvis toodud järeldused)?

§ 2. Riigi tekkimine frankidel.

(Kaart nr. 1.)

Tuletage meelde, kuidas Rooma orjapidajatel läks korda hoida määratu suurt orjade massi sõnakuulmises.

1. Frangid vallutavad Gallia.

Kõige rohkearvulisemaks ja tugevamaks germaani hõimuks olid frangid. Enne rändamisele asumist elasid nad Reini jõe kaldal. Iga hõimu eesotsas oli väejuht. V sajandi lõpul kerkis väejuhtide hulgas esile kaval, kaalutlev ja julm *Chlodovech*.

Frangi ülikuid meelitasid juba ammu naabruses asuva Gallia viljarikkad lagendikud. Nad lootsid sealt saada maad ja kariloomi, kalleid relvi ning sõjaratsusid. Chlodovech astus teiste hõimude juhtidega liitu ja korraldas frankide sõjakäigu Galliasse[1]. Poolmetsikud, suurekasvulised ja toore välimusega sõjamehed ajasid roomlastele hirmu peale. **486. aastal** lõid frangid Rooma väed puruks ja vallutasid roomlaste valdused Gallias.

2. Frangid jaotavad vallutatud maid.

Vallutatud maal hakkasid frangid elama naaberkogukondadena. Nad jaotasid ühe osa Rooma orjapidajate maadest, puhastasid ja kündsid üles ka kasutamata maid. Lihtsõjameestele anti väikesed maatükid. Chlodovech aga võttis enda kätte määratu suured maavaldused. Ohtralt jagas ta maid välja oma kaaskondlastele ja lähedastele isikutele. Suursugused frangid muutusid suurmaaomanikeks.

Paljud Rooma orjapidajad ruttasid tunnustama Chlodovechi võimu. Seoses sellega jäi neile kuulunud maa nende kätte. Nad aitasid Chlodovechil vallutatud maad valitseda ja sulasid frankide ülemkihiga aegamööda ühte.

---

[1] Pärast Lääne-Rooma keisririigi langemist oli Gallias võimule jäänud endine Rooma asevalitseja.

Joon. 4. Frangi sõjamees. Sõjamehel on seljas pikk nahksärk, peas nahkkiiver. Relvadeks on tal oda, sõjakirves ja vitstest punutud ning nahaga ületõmmatud kilp.

3. Chlodovech saab kuningaks.

Oma rikkuste ja maade kaitsmiseks oli frankide ülemkihil vaja riiki. Riigi abiga võis ta hoida vabu kogukondlasi, orje ja koloone, samuti alistatud Gallia elanikkonda sõnakuulmises. Sellepärast toetas ja kindlustas ülemkiht kõige tugevama väejuhi Chlodovechi võimu.

Kroonikakirjutaja jutustab, kuidas tugevnes Chlodovechi võim Gallia vallutamise ajal. Ükskord pärast verist lahingut said frangid muu sõjasaagi hulgas enda kätte ka kallihinnalise karika. Vana tava kohaselt jaotati kogu sõjasaak liisuheitmise korras sõjameeste vahel. Kuid Chlodovech palus anda see karikas temale, lisaks tema osale. «Tee nii, nagu heaks arvad,» vastasid kaaskondlased, «keegi ei saa sinu võimule vastu panna!» Kuid üks sõjameestest astus ette, lõi karika sõjakirvega puruks ja ütles: «Saad ainult seda, mis sulle liisu järgi osaks langeb!» Chlodovech ei ütelnud midagi, kuid otsustas sõjamehele kätte maksta. Aasta hiljem ühel sõjavägede ülevaatusel süüdistas ta sedasama sõnakuulmatut sõjameest, et see ei hoolitse oma relva eest, ja lõi tal sõjakirvega pea lõhki, hüüdes ise: «Nii tegid sa karikaga!» Pärast ülevaatust läksid sõjamehed hirmunult laiali. Kuulekale kaaskonnale tuginedes sundis Chlodovech jõuga franke alistuma.

Reetmise teel hävitas Chlodovech teised väejuhid, kes koos temaga olid Gallia vallutanud, ja hakkas üksi suurt maad valitsema. Chlodovech sai *kuningaks* — kõigi frankide valitsejaks. Erinevalt väejuhist võis kuningas pärandamise teel võimu oma lastele edasi anda.

4. Muudatused valitsemiskorras.

Chlodovechi kaaskond kasvas suureks. Sellesse astusid rikkad ja suursugused frangid. Chlodovechi teenistusse tulid üle ka paljud hukkunud väejuhtide kaaskondlased. Kaaskonna abiga hoidis kuningas Gallia elanikkonda ja kogukondlasi-franke sõnakuulmises.

Pärast Gallia vallutamist ei kutsunud Chlodovech enam kokku rahvakoosolekut. Tähtsate otsuste vastuvõtmisel pidas ta nõu ainult ülikutega. Tavalistele frankidele tehti kuninga korraldused teatavaks sõjaväe ülevaatustel, mis toimusid igal kevadel.

Vanasti arutas sugukonnaliikmete omavahelisi vaidlusasju ja frankide üleastumisi rahvakoosolek. Kohtumõistmisel lähtus ta vanadest tavadest, mis isad olid lastele edasi andnud. Nüüd sai kõrgeimaks kohtunikuks kuningas, külades aga mõistsid kogukondlaste üle kohut suursugused ja rikkad frangid.

Suurmaaomanikud tahtsid sisse seada karmid karistused nendele, kes olid suurmaaomanike maa ja rikkuse kallale kippunud. Chlodovechi käsul pandi kirja vanad frankide tavad ja kuninga uued korraldused. Nõnda tekkis frankidel esimene *seaduste kogu.*

Seadused nägid ette suuri trahve orjade riisumise ja kariloomade varguse eest, aitade ja karjamõisate süütamise eest. Seadused kinnitasid frankide hulgas esineva ebavõrdsuse (vaadake dokumenti paragrahvi lõpus).

5. Kuninga ja kiriku liit.

Töörahva sõnakuulelikkuse tagamiseks ei saanud frankide ülemkiht kasutada germaanlaste endist usku. See usk oli tekkinud sugukondliku korra ajal, kui kõik olid võrdsed, kui üks inimene teist ei rõhunud. Sellepärast astus kuningas pärast Gallia vallutamist koos oma kaaskondlastega ristiusku, seejärel aga sundis ka kõiki franke seda usku vastu võtma.

Chlodovech ja suursugused frangid said aru, et ristiusk on neile väga kasulik. Ristiusk sisendas töörahvale alandlikkust ja kannatlikkust, kutsus üles usinalt töötama isandate kasuks.

Kirik kindlustas Chlodovechi võimu ja andis rohkearvulised kuriteod temale andeks. Ta kinnitas, et «jumal annab kuningas Chlodovechi vaenlased tema enda kätte». Chlodovech jättis kirikule kõik tema rikkused ja kinkis talle ohtralt uusi maid.

Kaaskonna, kohtu ja kiriku abiga kaitses kuningas suurmaaomanike elu ja vara. Niiviisi hakkas frankidel koos ebavõrdsuse tekkimisega kujunema riik.

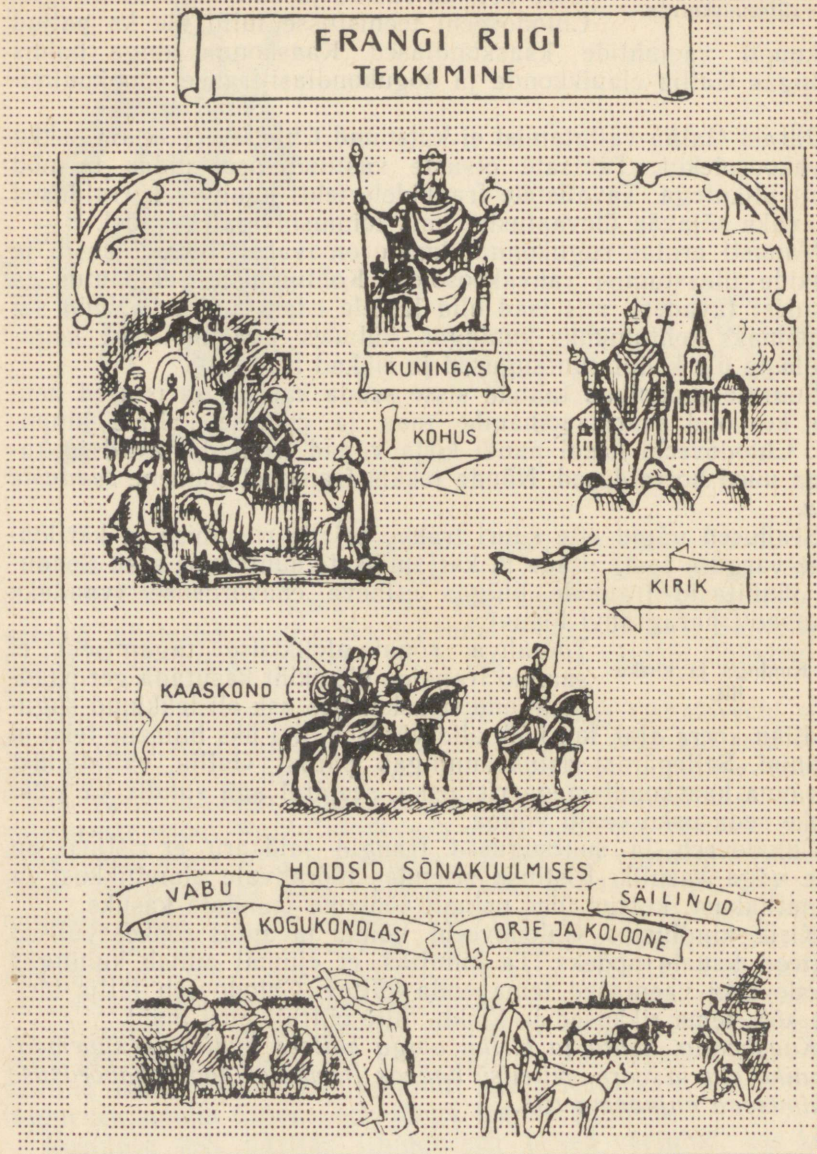

Joon. 5. Riigi tekkimine frankidel.

Paragrahve frankide seaduste kogust.

Kui keegi varastab aastase sea ja tema süü on tõestatud, siis mõistetakse temalt välja 3 solidust (solidus — Rooma kuldmünt).

Kui keegi varastab härja või lehma koos vasikaga, siis mõistetakse temalt välja 35 solidust.

Kui keegi paneb põlema maja koos kõrvalhoonetega, siis mõistetakse temalt välja 63 solidust.

Kui keegi paneb põlema täis viljaaida, siis mõistetakse temalt välja 63 solidust.

Kui keegi varguse eesmärgil tungib võõrasse aeda, siis mõistetakse temalt välja 15 solidust.

Kui keegi tapab vaba frangi ja tema süü on tõestatud, siis mõistetakse temalt välja 200 solidust.

Kui keegi tapab kuninga teenistuses oleva isiku, siis mõistetakse temalt välja 600 solidust.

Küsimusi dokumendi kohta. Kas dokumendist on näha, et ülemkihi ja kogukodanlaste vahel käis võitlus? Millega võite seda kinnitada? Tõestage, et seadused kaitsesid eeskätt suursuguste frankide elu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil frankide valdusi Chlodovechi ajal.
2. Lugege tähelepanelikult kroonikakirjutaja jutustust karikast ja ütelge, kuidas suhtusid kaaskondlased Chlodovechisse. Missugust tava kaitses sõnakuulmatu sõjamees? Mida näitab lugu karikaga?
3. Missugused muudatused valitsemiskorras toimusid frankidel V—VI sajandil? Kuidas hoidis ülemkiht vabu kogukondlasi, orje ja koloone sõnakuulmises?
4. Mispärast oli kuninga ja ristiusu kiriku liit kuningale ja kirikule kasulik?

Tuletage meelde, kuidas kaitses ristiusu kirik orjapidajate huvisid enne Rooma keisririigi langemist.

§ 3. Suurmaavalduste kasv ja talupoegade muutmine pärisorjadeks.

1. Ülemkiht võtab kogukondlaste maad enda kätte.

Kuninga eeskujul värbasid ka suursugused frangid endale kaaskondlasi ja andsid neile sõjaväeteenistuse eest maatükke. Selleks et ülemkiht saaks rohkem maid sõjameestele välja jagada, hakkas ta mitmel viisil vabade talupoegade-kogukondlaste maatükke omastama.

Sageli tungisid suursugused frangid koos oma kaaskondlastega küladesse ja võtsid talupoegadelt jõuga maa ära.

Ülikutel oli ka palju teisi vahendeid talupojalt maatüki äravõtmiseks. Ühes tolle aja dokumendis öeldakse, et nad «otsivad juhust, et kehvikut süüdi mõista, või siis sundida sõtta minema. Ja seda tehakse niikaua, kuni laostunud kehvik tahes-tahtmata annab

oma vara nende kätte». Talupoega kiusasid taga võimsamad isikud — kuninga kaaskondlased ja kohtunikud — ning ta oli sunnitud pöörduma mõne kaaskondlase või kohtuniku poole ja paluma «kaitset». Kuid see «kaitse» läks talupojale kalliks maksma: ta jäi oma maatükist ilma, see läks nüüd «kaitsja» kätte.

Ka kogukondlaste eneste hulgas hakkas esile kerkima jõukaid isikuid. Kogukondlaste enamik aga elas vaesuses. Talupoegi laostasid sagedased ikaldused ja sõjad. Peaaegu igal aastal kutsuti neid sõjaväkke ja nad pidid oma majapidamise maha jätma. Vaenlase kallaletungide ajal pandi külad sageli põlema, tallati talupoegade vili maha ja aeti nende loomad ära.

Joon. 6. Frangi ülik võtab talupoja maa endale.

Selgitage, mispärast olid talupojad sunnitud maaomanikule ailuma. Mida väljendavad talupoegade näod ja liigutused? Kuidas käituvad üliku kaaskondlased?

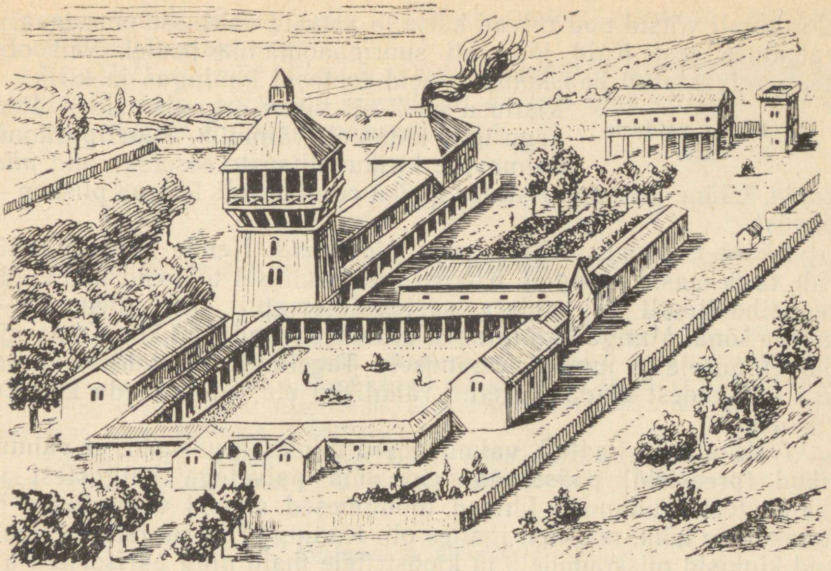

Joon. 7. Frangi üliku majapidamine VI—VII sajandil.
Hoonete ümber on ehitatud puust tara. Esiplaanil on ruumikas õu, selle ümber galerii, mille juures paiknevad eluhooned. Vasakul kõrgub vahitorn. Tagaplaanil on köögiviljaaiad ja majapidamishooned: aidad, laut ja lindla.

Talupoegade raskusi kasutasid ära jõukad kogukondlased. Vaesunud talupoeg võttis jõukalt kogukondlaselt laenuks loomi, viljaseemet ja toiduaineid, hiljem aga tegi oma võla laenuandja põllul tööga tasa. Kui kehvik ei saanud oma võlga tähtajal tasuda, siis võttis jõukas kogukondlane tema maa enda kätte. Niiviisi muutusid vähesed jõukad kogukondlased suurmaaomanikeks.

2. Talupojad kaotavad oma vabaduse.

Maa ei kuulunud enam talupoegadele, vaid oli muutunud suurmaapidajate omandiks. Kuid talupoeg tegeles majapidamisega tavaliselt ikka veel oma endisel maatükil. Selle maatüki kasutamise eest pidi ta töötama oma isanda kasuks ja andma temale ühe osa oma saagist.

Talupoegadel keelati külast lahkuda. Nad otsekui kinnistati maa külge, ja sellepärast hakati neid nimetama **sunnismaisteks.** Talupoegadest olid saanud käsualused, sõltuvad inimesed. Nende lapsed ja lapselapsed jäid samuti pärisorjuslikku sõltuvusse suurmaaomanikest.

Niiviisi võeti talupoegadelt koos maaga ära ka nende vabadus. Kogukondlased avaldasid pärisorjastamisele visa vastupanu.

Korduvalt võtsid nad relvad kätte ja astusid võitlusse oma maa ja vabaduse eest. Kuid jõud oli suurmaaomanike poolel. Neil olid hästi relvastatud kaaskonnad, neid toetasid kuningas ja kirik.

3. Kiriku valduste kasv.

Ristiusu kirik oli tugev organisatsioon. Peaaegu igas külas oli vaimulik. Suuri piirkondi hõlmavate kirikuvalitsuste eesotsas olid *piiskopid*. Lääne-Euroopa ristiusu kiriku eesotsas oli Rooma piiskop — *paavst*.

Lääne-Euroopas tekkis palju *kloostreid*. Nende kõrgete müüride taga elasid *mungad*. Kloostrisse astumisel tõotasid nad elada tagasihoidlikult ja kuulata vastuvaidlematult oma ülemate — *abtide* sõna. Mungad kinnitasid, et nad pühendavad kogu oma aja palvetamisele ja jumala teenimisele. Tegelikult aga tahtis suurem osa munkadest elada muretut, rahulikku elu, suurendada kloostri rikkusi.

Tolle aja harimatud, vaimuvaesed inimesed uskusid, et **vaimulikud** (preestrid) päästavad neid oma palvetega haigustest ja ikaldustest. Tuhanded lihtsad tööinimesed andsid vaimulikele ja munkadele kõik, mis neil iganes oli. Kuningad ja suursugused isikud kinkisid piiskoppidele ja kloostritele maid ning pärisorje. Paljude inimeste hävitamise pärast kartsid nad «jumala viha» ja lootsid, et preestrite palvete tulemusena antakse neile nende kuriteod andeks.

Piiskoppidel ja kloostritel oli palju ülesharimata maid, mida kuningad ja ülemkiht olid neile kinkinud. Jõu ja kavalusega muutsid nad ümberkaudsed talupojad pärisorjadeks. Sageli soovitas abt vähese maaga talupojal üles künda tühja maatüki ja see täis

külvata. Kuid pärast selle maatüki saamist muutus talupoeg kloostri pärisorjaks.

VI—VIII sajandil võtsid frankide ülemkiht ja kirik talupoegade maatükid enda kätte ja laiendasid kiiresti oma valdusi. Vabad kogukondlased muutusid pärisorjadeks.

DOKUMENT.

Ürik, millele on alla kirjutanud pärisorjuslikku sõltuvusse sattunud talupoeg:

Kõigile on teada, et ma olen väga vaeseks jäänud ja et suur mure on minu peale tulnud; mul ei ole midagi, millest elada ja mida selga panna. Minu palvel sa andsid mulle lahkesti oma rahast nii- ja niipalju (näidatakse summa), kuid ma ei saa seda raha kuidagi tagasi maksta. Sellepärast ma palusin kinnitada minu vaba isiksuse orjastamine, et nüüdsest peale oleks teil täielik vabadus mind müüa, vahetada ja karistada.

Selgitage, mis sundis kehvikut sellele ürikule alla kirjutama. Mida räägitakse ürikus õigustest, mis nüüd talupoja suhtes omandas tema isand?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguste abinõudega võttis ülemkiht talupoegade maad enda kätte?
2. Mille poolest erines sunnismaise talupoja seisund vaba talupoja seisundist?
3. Kuidas suurendas kirik oma maavaldusi?
4. Selgitage, mispärast on leheküljel 14 pandud sõnad «kaitse» ja «kaitsja» jutumärkidesse.

Joon. 8. Kirikutegelased.
Rooma paavst (vasakul). Uhked valged rõivad ja kroon peas rõhutavad tema kõrget seisundit. Piiskop (keskel) on riietatud kandadeni ulatuvasse valgesse rüüsse, mille peal on lai käisteta mantel. Peas on tal teravatipuline ristiga müts, käes ametikepp — piiskopi võimu märk. Munk (paremal) pidi oma lihtsates ja jämedates rõivastes olema vaesuse ja alandlikkuse eeskuju.

§ 4. Frangi riigi tekkimine ja selle lagunemine.

(Kaart nr. 2.)

1. Karl Suur. VIII sajandi lõpuks oli suurem osa Frangi kuningriigi peamiste piirkondade talupoegadest pärisorjastatud. Järjest väiksemaks jäi maa-ala, mida suurmaaomanikud ei olnud enda kätte võtnud. Kuid ülemkiht tahtis veelgi suurendada oma maavaldusi ja uusi pärisorje saada. Tema huvides pidas Frangi kuningas *Karl* (hüüdnimega *Suur*) lakkamatut sõda. Ta valitses aastail 768—814.

Karl avaldas kaasaegsetele suurt mõju. Tolle aja kirjanikud ja luuletajad rääkisid, et ta oli erakordselt tugev ja vastupidav inimene. Nad ülistasid tema sõjalisi kangelastegusid.

Karl oli energiline valitseja ja osav väejuht. Tema valitsemisajal tegid frangid naabermaadesse üle 50 sõjaretke. VIII sajandi lõpuks kasvas Frangi kuningriik väga suureks.

Vallutatud maades jagas Karl frangi ülikutele palju maid; aga talupoegadega, kes kaitsesid oma vabadust, õiendas ta julmalt arveid. Töötavate frankide ja alistatud rahvaste vastu oli Karl halastamatu.

2. Karl Suure sõjad. Peaaegu igal aastal läks Karl suure sõjaväe eesotsas kaugetele röövretkedele. Kahel korral läksid frangid kõrgetest Alpidest üle ja tungisid Itaaliasse. Karl ühendas oma valdustega suurema osa sellest maast.

Karli sõjavägi tungis ka Hispaaniasse. Juba VIII sajandi alguses olid Hispaania vallutanud *araablased,* kes tulid siia Põhja-Aafrikast. Sõjas araablastega ei olnud Karlil edu ja frangid pidid taganema. Frangi vägede taandumist kaitses väike väesalk, mille juhiks oli Roland. Pürenee mägedes piirati see väesalk ümber. Ägedas lahingus kohalike elanikega hävitati ta täielikult.

Hiljem alustas Karl uuesti sõda araablastega ja vallutas väikese maa-ala Pürenee mägedest lõuna pool.

3. Sakside alistamine. Kõige kestvam ja raskem oli sõda *saksi* hõimudega. Need elasid frankidest kirde pool, Reini ja *Elbe* jõe vahel. Saksid olid vabad kogukondlased, kuid neil oli juba välja kujunenud jõukas ülemkiht.

Karl korraldas sakside vastu 8 sõjakäiku. Frankidel oli tugev ratsavägi ja head relvad. Saksid aga võitlesid korratu massina ja neil ei olnud kaitsvaid raudrüüsid. Sellepärast jäid lahingutes võitjaks frangid. Kui aga frangi väed olid lahkunud, tõusid saksid otsekohe üles ja panid põlema või lõhkusid maha nende maale ehitatud kindlused.

Vabade sakside alistamiseks kasutas Karl ristiusu kirikut. Sakside maale tuli palju vaimulikke ja munki. Vallutajad sundisid saksidele ristiusu jõuga peale. Rahva vastupanu lõplikuks murdmiseks andis Karl välja julmi seadusi: kuninga käsust kõige väik-

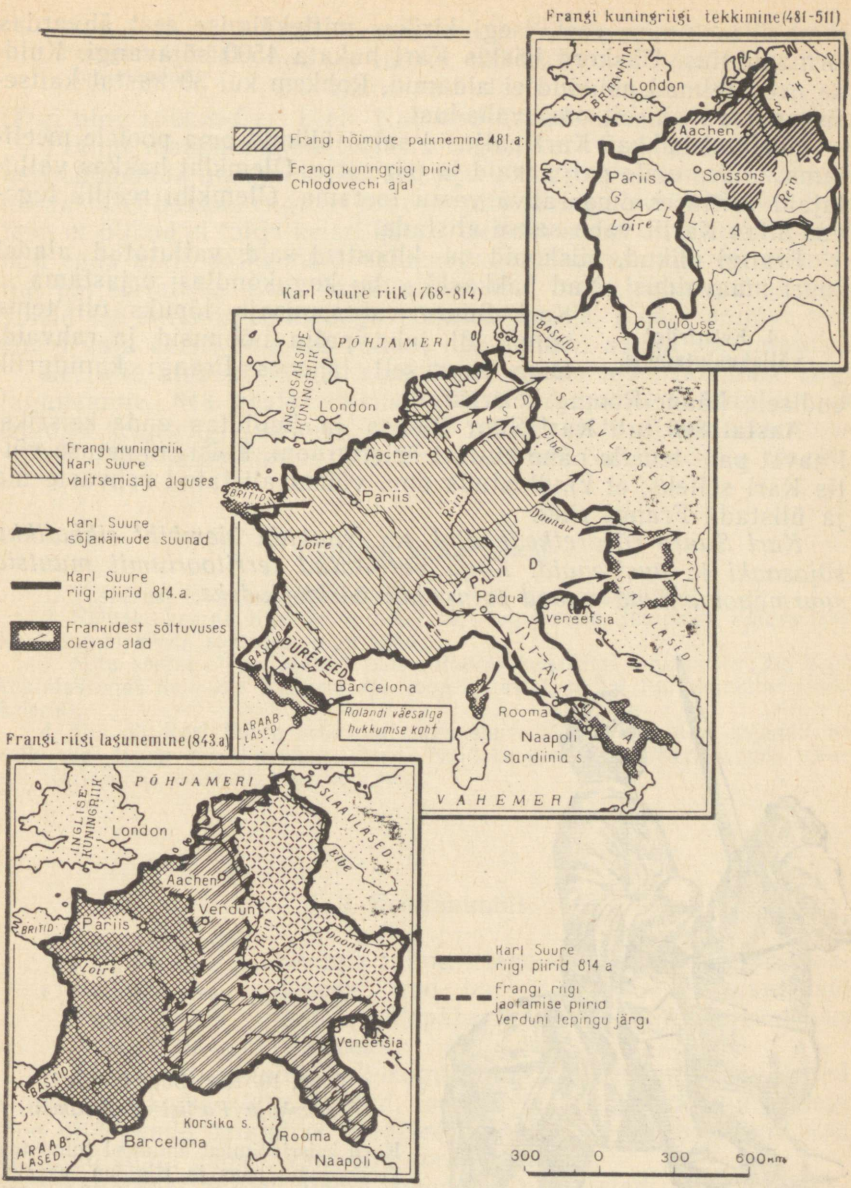

Joon. 9. Frangi riik ja selle lagunemine.

sema üleastumise eest, isegi kirikus mittekäimise eest ähvardas surmanuhtlus. Ükskord käskis Karl hukata 4500 sõjavangi. Kuid ka need julmad abinõud ei aidanud. Rohkem kui 30 aastat kaitsesid saksid mehiselt oma vabadust.

Seejärel hakkas Karl paljusid saksi ülikuid oma poolele meelitama, andes neile palju maid ja pärisorje. Ülemkiht hakkas vallutajaid võitluses oma rahva vastu toetama. Ülemkihi reetlik tegevus aitas Karlil vabu sakse alistada.

Frangi ülikud, piiskopid ja kloostrid said vallutatud aladel suuri maavaldusi. Nad hakkasid vabu kogukondlasi orjastama.

4. Keisririigi väljakuulutamine.

Karl Suure valitsemisaja lõpuks oli tema võimu all juba palju hõimusid ja rahvaid. Oma suuruselt lähenes Frangi kuningriik endisele Lääne-Rooma keisririigile.

Aastal 800 tuli Karl Suur Rooma ja kuulutas enda keisriks. Paavst pani temale pähe kullast keisrikrooni. Keisri nimetuse võttis Karl selleks, et kindlustada oma võimu alistatud rahvaste üle ja ülistada Frangi riiki.

Karl Suure röövretkede ajal sai frankide ülemkiht rikkalikku sõjasaaki ja uusi maid. Kogu vallutatud territooriumil muutsid suurmaaomanikud vabad talupojad pärisorjadeks.

Joon. 10. Karl Suur hobusel.
Pronkskuju Pariisi muuseumis.

Karli keisrivõimust annavad tunnistust kroon tema peas ja riigiõun vasakus käes. Paremas käes on tal pikk mõõk.

5. Frangi keisririigi lagunemine.

Karl Suure keisririik polnud tugev ja tema iga oli lühike. Hõimud ja rahvad, keda Karl oli alistanud, elasid endiselt oma tavade järgi ning rääkisid eri keeli. Nad olid ühendatud ainult relva jõul.

Frangi maaomanikud toetasid algul Karl Suurt, sest ta aitas neil omandada uusi maid ja pärisorje. Kuid tema viimastel valitsemisaastatel hakkas riigi eri osadest järjest sagedamini tulema teateid, et ülikud ei täida keisri käske. Selleks ajaks oli ülemkiht saanud enda kätte palju maid, talupoegade põhimass aga oli muudetud pärisorjadeks. Suurmaaomanikel olid oma väesalgad ja nad võisid ise sundida talupoegi sõnakuulmisele. Nüüd polnud neil enam vaja keisri tugevat võimu, nad tahtsid saada sõltumatuks.

Seetõttu algaski pärast Karl Suure surma tema laialdase riigi lagunemine. **843. aastal** sõlmisid Karli pojapojad *Verduni* linnas lepingu keisririigi jaotamise kohta. Hiljem tekkisid tema territooriumil kolm suurt kuningriiki: *Prantsusmaa, Saksamaa* ja *Itaalia.*

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast korraldas Karl Suur sõjakäike naabermaadesse?
2. Näidake kaardil Karl Suure poolt vallutatud maid. Jutustage, kuidas läks Karl Suurel korda saksidest jagu saada.
3. Mitu aastat oli möödunud Lääne-Rooma keisririigi langemisest, kui Karl kuulutas enda keisriks? Näidake aja joonel aastat, millal Karl kuulutas enda keisriks.
4. Mis oli Karl Suure keisririigi lagunemise põhjuseks? Mitu sajandit on selle riigi lagunemisest mööda läinud? Näidake kaardil kuningriike, mis tekkisid Karl Suure keisririigi territooriumil.

§ 5. Feodaalmõis.

1. Feodaalid-maaomanikud.

Enamik inimesi tegeles keskajal põllumajandusega: nad harisid põldu ja kasvatasid loomi. Sellepärast oli maa tol ajal peamiseks rikkuseks.

Kuid IX—X sajandiks oli kogu maa Lääne-Euroopas läinud suurmaaomanike kätte. Põllud, metsad ja kõnnumaad ning isegi jõed olid nende omandiks. Endised kogukonnad säilisid, kuid nad ei olnud enam vabad, vaid olid sunnismaised.

Maavaldust, millel elasid talupojad-pärisorjad, nimetati **feoodiks,** maa ja pärisorjade omanikku aga **feodaaliks.** Feodaal andis oma feoodi pärimise korras vanemale pojale edasi.

Suurfeodaalidele kuulusid terved piirkonnad, kus asusid kümned ja isegi sajad külad. Suurfeodaali valdused paiknesid sageli riigi eri osades. Väikefeodaalile kuulus tavaliselt üks küla.

2. Isanda maa ja talupoegade maatükid.

Endise vaba kogukonna maal rajas feodaal **mõisa** — suurmajandi, kus töötasid pärisorjuslikud talupojad.

Mõisa keskuses asus *isanda majand,* mille ümber oli ehitatud tara. Siin olid feodaali ja tema valitseja maja, aidad, kus hoiti vilja ja muid saadusi, tall, laut ja lindla. Mõnikord oli feodaalil ka oma viljapuu- ja köögiviljaaed. Isanda majandi ümber põldude keskel paiknesid külad, kus elasid pärisorjuslikud talupojad.

Kogu mõisa põllumaa oli jaotatud kaheks osaks: *isanda põld* ja *talupoegade maatükid.* Isanda põllult saadud saak läks tervenisti feodaali aitadesse. Talupojad-pärisorjad tegelesid majapidamisega neile antud maatükkidel. Metsad, heinamaad ja veekogud olid feodaali käes, kuid neid võis kasutada ka talupoegade kogukond.

Erinevalt orjast oli talupojal-pärisorjal kasutada maatükk, tal olid oma tööriistad, tööloomad ja oma hurtsik. Talupoeg töötas oma majapidamises ja toitis sellega ennast ja oma perekonda. Oma hobusekronuga, adra ja äkkega haris ta nii isanda põldu kui ka oma maatükki.

3. Talupoegade-pärisorjade koormised.

Maa kasutamise eest sundisid feodaalid talupoegi kandma **koormisi,** s. o. täitma sundkorras teatud kohustusi.

Talupoeg pidi isanda põllu üles kündma ja selle täis külvama, pärast aga vilja maha lõikama, kokku vedama ja ära peksma. Sel ajal kui ta töötas isanda põllul, hävitasid tuul ja vihm sageli tema põllulapil saagi.

Talupojad-pärisorjad tegid tasuta veel teisigi töid feodaali majapidamises: nad ehitasid ja parandasid tema maja, aitu ja sildu, puhastasid tiike ja püüdsid kalu. Talupoegade naised ja tütred kudusid feodaali jaoks riiet, lapsed korjasid talle metsas seeni ja marju. Valitseja ja feodaali teenrid jälgisid tähelepanelikult, et talupojad vastuvaidlematult tööd teeksid. *Kogu talupoegade tööd feodaali majapidamises nimetati* **mõisateoks.**

Talupojad pidid feodaalile tasuta andma ühe osa oma majapidamise saadustest: vilja, kariloomi, kodulinde, mune, võid, mett. Nad pidid tooma ka teatava osa nende poolt valmistatud toodetest: riiet, lõnga, nahka. *Talupoegade makseid feodaalile oma majapidamise saaduste ja toodete näol nimetati* **loonusrendiks.**

Värviline illustratsioon I. Loonusrendi tasumine feodaalile. Härrastemaja õuel võtavad valitseja ja kubjas nimekirja järgi talupoegadelt loonusrenti vastu. Kupjal on üle õla kimp kepikesi, millele loonusrendi vastuvõtmisel tehakse kirvega täkked. Seejärel tehakse kepike pooleks: ühe poole saab talupoeg kviitungi asemel, teine pool aga jääb kupja kätte. Teenijad viivad kokkutoodud saadused aita. Loonusrenti tasuvate talupoegade hulgas on talutaat koos oma naisega; nad vaidlevad valitsejaga rendi suuruse üle.

Vaadake pildilt, missuguseid saadusi ja tooteid talupojad ära annavad. Mispärast on loonusrendi tasumise juures sõjamehed — ratsa- ja jalamehed? Mispärast tehti teie arvates loonusrendi arvestamisel kepikestele täkkeid?

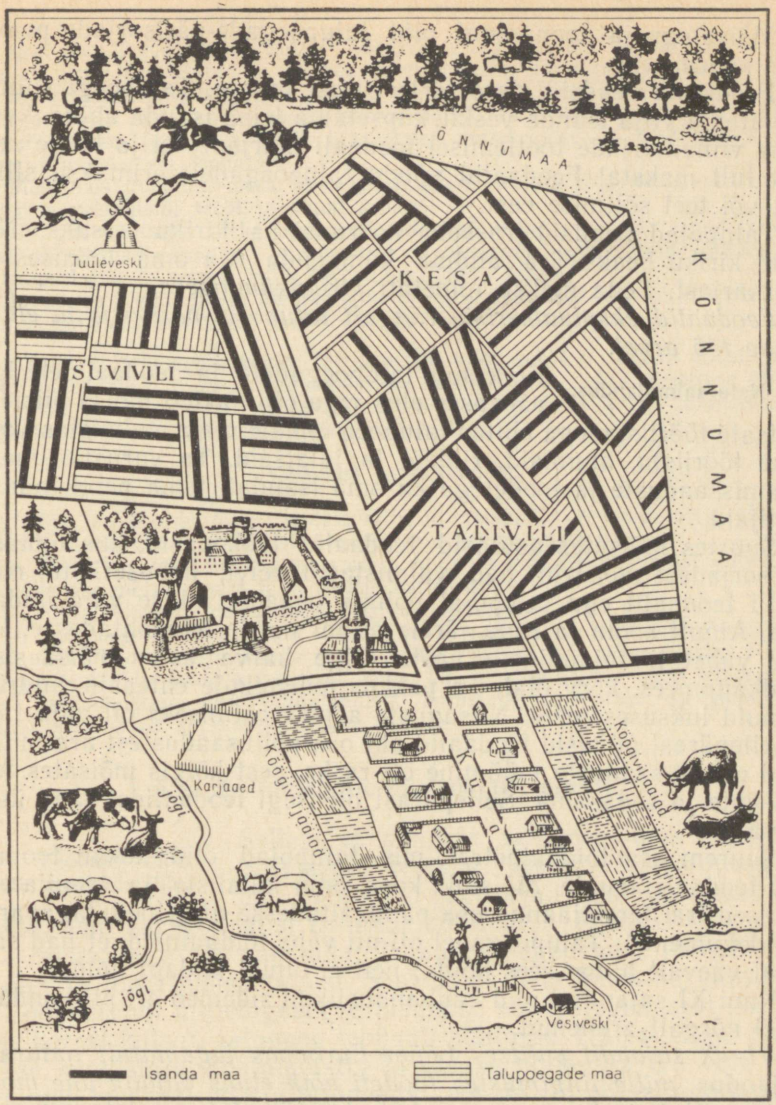

Joon. 11. Feodaalmõisa plaan.

Võrrelge mõisa plaani naaberkogukonna plaaniga (joon. 3). Mida uute näete kogukonna maadel? Millest on näha, et põllumajandus on teinud sammu edasi? Mis on muutunud põllumaa jaotuses? Mis on mõisas säilinud endisest kogukondlikust korrast?

Mõisategu ja loonusrent olid talupoegade-pärisorjade peamiseks koormiseks.

Feodaalid seadsid sisse järjest uusi makse. Talupoegi sunniti jahvatama vilja isanda veskil, küpsetama leiba isanda ahjus, kasutama viinamarjade töötlemisel feodaali marjapressi ja kõige selle eest tuli maksta! Feodaalid võtsid talupoegadelt erimaksu sillal, jõel või teel sõitmise eest.

Talupojad kandsid raskeid koormisi ka kiriku kasuks. Nad pidid kiriku heaks ära andma kümnenda osa oma lõikusest ja noorkarjast. Seda maksu nimetati *kirikukümniseks.*

Feodaalid ekspluateerisid rängalt talupoegi-pärisorje ja elasid nende töö arvel.

4. Naturaalmajandus. Kõik, mis talupoegadele ja feodaalidele igapäevases elus vaja oli, toodeti mõisa piirides. Lihtsate tööriistadega ehitas talupoeg endale maja, valmistas vajalikke tööriistu, anumaid, riideid ja jalatseid. Ta varustas majapidamissaaduste ja toodetega ka oma isandat, tema perekonda ja teenijaid.

Suurtes mõisates asutasid feodaalid töökodasid, kus töötasid pärisorjadest meistrid; nad valmistasid relvi, hobuseriistu, riiet.

Ei feodaalil ega talupojal polnud peaaegu üldse vaja midagi osta. Ainult soola ja raua järele mindi nende leiukohtadesse, kus neid vahetati toiduainete vastu. Õige harva astus mõisa sisse rändkaupmees, korv õlal. Ta pakkus mõisnikule ehteasju, siidriiet ja muid luksusesemeid. Niisuguste asjade ostmiseks oli vaja raha ja sellepärast püüdsid feodaalid üht osa põllusaadustest ära müüa. Kuid nende saaduste müümine oli raske, sest kõigis mõisates toodeti ühte ja sedasama. Sellepärast oli isegi feodaalidel raha üsna harva.

Suurem osa toiduainetest, mis talupojad olid kokku toonud, läks feodaali lauale. Mõisnik koos oma külaliste ja teenijatega sõi need ära. Järelejäänud osa pandi aitadesse ning loodi tagavarad (vt. dokumenti). Talupoegadel oli nii vähe toiduaineid, et nad said endal vaevalt hinge sees hoida; neil ei olnud midagi müüa.

Kuni XI sajandini olid kaubanduslikud sidemed eri piirkondade vahel nõrgalt arenenud.

VI—X sajandil valitses Lääne-Euroopas jagamatult **naturaalmajandus**, *mille tingimustes toodeti kõik eluks vajalik ühe mõisa piirides. Naturaalmajanduse puhul ei müüdud ega ostetud peaaegu üldse midagi.*

DOKUMENT.

Katkendeid Karl Suure käskkirjast, milles ta andis kuningamõisate valitsejatele juhendeid majandamise kohta.

Iga valitseja hoolitsegu selle eest, et kogu aasta jooksul oleks isanda laual külluses toiduaineid.

Igal aastal saata meie lauale: köögivilja, kala, juustu, võid, mett, sinepit, äädikat, hirssi, kuivatatud ja värsket aedvilja, vaha, seepi ja muud kraami.

Meie tähtsamates mõisates pidada vähemalt 100 kana ja 30 hane.

Iga mõisa elutubades peavad olema sängid, laudlinad, pingivaibad, nõud, koogud, kirved, puurid, noad ja igasugused muud asjad, et neid poleks vaja kusagilt paluda või laenata.

Meie naistetubadele anda tööks vajalikku materjali: lina, villa, värve, villa sugemise vahendeid, seepi ja muud kraami.

Et igal valitsejal oleks oma majapidamises head meistrid: sepad, kullassepad, kingsepad, treialid, puusepad, relvameistrid, seebikeetjad, õlletegijad, leivaküpsetajad ja teised, kelle loetlemine läheks pikale.

Igasuguste toiduainete ülejäägid hoida kuni meie korralduseni, et meie käskkirja alusel need kas maha müüa või siis jätta tagavaraks.

Küsimusi dokumendi kohta. Missuguseid toiduaineid ja tooteid andsid talupojad mõisnikule? Mida andsid feodaalile käskkirjas loetletud meistrid? Missugust tööd tegid naised? Milleks läks suurem osa mõisale antud toiduainetest? Mida soovitati teha toiduainete ülejääkidega?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis on feood? Mille poolest erinesid feodaalid orjapidajatest? Kuidas nimetati feodaali majapidamist; kus töötasid talupojad-pärisorjad?
2. Mida kasutas talupoeg-pärisori ja mida ta valdas? Mispärast andis feodaal ühe osa mõisa maast talupoegade kasutusse?
3. Mida nimetati mõisateoks? Mis on loonusrent?
4. Talupoeg sai oma põllult vilja ja tahab nüüd küpsetada leiba. Veski asub teisel pool silda, ahi aga isanda majandis küla serval (vt. mõisa plaani). Kellele ja mille eest pidi maksma talupoeg, enne kui ta võis hakata leiba küpsetama?
5. Iseloomustage naturaalmajandust. Jutustage, mispärast oli kaubandus Lääne-Euroopas XI sajandini nõrgalt arenenud.

§ 6. Talupoegade-pärisorjade eluolu.

1. Feodaali võim talupoegade üle.

Selleks et sundida talupoegi oma kohustusi täitma, pidi feodaalil olema võim talupoegade üle. Talupojad-pärisorjad ei olnud vabad inimesed, nad olid feodaalist *isiklikus sõltuvuses*. Feodaal võis pärisorja müüa, osta või vahetada. Talupoja põgenemise korral otsiti ta üles ja toodi mõisa tagasi. Seal ootas teda karm karistus.

Loonusrendi mitteõigeaegse tasumise või teotegemisest keeldumise korral kutsuti talupoeg feodaali kohtusse. Halastamatu isand oli ise süüdistaja, kohtumõistja ja otsuse täideviija. Ta võis käskida oma teenritel peksta talupoega keppide või piitsaga, panna ta raudu ja heita vanglasse.

Talupojad-pärisorjad said kogu aeg tunda feodaali võimu. Suri vana talupoeg; teda ei jõutud mattagi, kui juba tuli valitseja ja viis lehma ära. Pärandi saamisel pidi kadunu poeg andma isandale kõige parema karilooma. Kui talutüdruk läks teise mõisa pärisorjale mehele, siis pidid tema vanemad maksma feodaalile suurt väljaostumaksu. Sageli võttis feodaal oma äranägemise järgi oma pärisorjadele naisi ja pani neid mehele (vt. paragrahvi lõpus olevat dokumenti).

Joon. 12. Jutustage, mis sellel joonisel on kujutatud. Pange sellele jutustusele pealkiri.

Tihti sõitis mõisnik koos oma külaliste ja teenritega jahile. Kui metsloom sattus põgenemisel talupoja põllule, siis tormasid tema kannul sinna ka koertekarjad ja kisa tõstnud ratsanikud. Hobuste kapjade all tallati kogu põld armutult ära ja väärtuslik viljasaak hukkus. Talupojal ei olnud õigust tappa vilja hävitavaid lindusid. Suve lõpul tulid suured linnuparved tema põllule, jänesed hävitasid köögivilja tema aias.

2. Talupoegade töö. Talupojad harisid oma põldu nendesamade tööriistadega, mida olid kasutanud nende isad ja vanaisad. Paljudel talupoegadel ei olnud isegi äket ja nad tasandasid maad puupalgiga, lohistades seda mööda küntud põldu. Vilja peksti keppide või kootidega. Põldu ei väetatud peaaegu üldse. Talupoeg pidas peamiselt väikeloomi — lambaid, kitsi ja sigu. Hobuseid ja lehmi oli vähe, sest nende jaoks ei jätkunud sööta.

Talupojad pidid kogu aeg feodaalidele tööd tegema ja sellepärast ei saanud nad oma põldu korralikult harida. Saak oli väga madal: teravilja saadi ainult kaks-kolm korda rohkem, kui oli maha külvatud. Juba väikesed öökülmad ja põuad hävitasid külve. Ja siis tulid hirmsad näljapäevad. Inimesed sõid kõigepealt ära kõik kariloomad ja linnud. Näljasurma vältimiseks tarvitasid nad toiduks puujuuri, rohtu ja vetikaid. Nakkushaigused viisid nõrgaks jäänud inimesi tuhandete kaupa hauda.

Kuid talupojad tegid kõik selleks, et saada oma majapidamises suuremaid saake. Nad hakkasid kasutama rauast valmistatud vikateid, hangusid, kirveid, labidaid ja rehasid. IX sajandil võeti kohati tarvitusele kerge adra kõrval ka raske ratasader. Niisuguse adraga said talupojad juba sügavamalt künda; maa kobestamiseks kasutasid nad raudpulkadega puuäket.

Kaheväljasüsteem hakkas asenduma *kolmeväljasüsteemiga*. Põllumaad ei jaotatud enam kaheks põlluks, vaid nüüd juba kolmeks: ühele nendest külvati sügisel talivili, teisele kevadel suvivili, kolmas põld aga jäeti kesa alla. Nüüd ei jäänud tühjaks enam pool põldu, vaid ainult üks kolmandik. Kolmeväljasüsteemi puhul läks külvi alla rohkem maad kui kaheväljasüsteemi puhul ja saadi ka suuremat saaki.

Keskaja alguses oli põllumajandustehnika väga vilets. Oma väsimatu tööga aga parandasid talupojad järk-järgult tööriistu ja maaharimisviise.

3. Kuidas elasid talupojad.

Talupoegade armetud hurtsikud paiknesid külas korrapäratult. Puumajakestel olid õlgkatused. Korstnaid ei olnud; kui koldesse tehti tuli, siis täitis paks lämmatav suits kogu kitsa ruumi. Väikesed klaasita aknaaugud lasksid läbi vähe valgust. Külma ilmaga topiti need kaltsude või õletuustidega kinni. Loomade ja lindude kaitsmiseks külma eest hoiti neid talvel inimestega ühes ruumis. Talupoja hurtsik oli pime, räpane ja niiske.

Hurtsiku kogu sisustuse moodustasid kokkulöödud laud ja seina ääres mõni pink. Magati ainukeses voodis või otse muldpõrandale laotatud õlgedel. Talupojad kandsid jämedaid kodukootud riideid, jalas olid neil rasked puukingad.

Suurte maksude ja kohustustega koormatud talupojad-pärisorjad elasid äärmises puuduses.

4. Kuidas talupojad võitlesid feodaalide vastu.

Feodaalide rängale survele vastasid talupojad visa võitlusega. Nad elasid kogukondadena ja olid harjunud kõiki asju ühiselt lahendama. Neil oli kergem omavahel kokku leppida kui orjadel. Orjad olid ju toodud mitmelt maalt ja sellepärast ei saanud nad üksteisest kuigi hästi aru. Seetõttu oli talupoegade võitlus orjade võitlusega võrreldes üksmeelsem.

Ülemäära suurte kohustuste pealepanemisel andis kogukond feodaalile vastulöögi. Talupojad hakkasid isanda põldu halvemini harima, panid tema aidad põlema. Sageli tapsid nad eriti ahneid ja julmi feodaale.

Üksikult ja tervete külade kaupa põgenes talupoegi oma kodukohtadest. Kõige julgemad nendest läksid mägedesse ja metsadesse ning asutasid seal väesalku. Oma kannatuste ja alanduste eest maksid nad feodaalidele kätte.

Kõige rohkem kartsid feodaalid *ülestõuse* — talupoegade massilisi relvastatud väljaastumisi. Hirmuäratava jõuguna läksid

Joon. 13. Talupoegade teoorjus kloostri maadel. *Keskaegne joonistus.* Talupoeg künnab maad raske ratasadraga. Adral on nina, mis lõikab mulda vertikaalselt, raudhõlm, mis lõikab mulda horisontaalselt, ja laud, mis pöörab mullakihi ümber. Esirattad kergendavad adra liikumist ja teevad ta kindlamaks.

ülestõusnud talupojad feodaali maja juurde. Käiku lasti vikatid, hangud, kirved ja koodid. Mõnikord hõlmasid ülestõusud terveid piirkondi.

Pärast eriti suuri ülestõuse ei julgenud feodaalid kaua aega mõisategu ja loonusrenti suurendada. Talupojad võisid siis pühen-

dada rohkem aega oma majapidamisele, parandada maaharimist ja tööriistu. Hiljem aga unustasid feodaalid üleelatud hirmu ja hakkasid talupoegi veel rohkem rõhuma.

Keskajal toimus talupoegade ja feodaalide vahel äge võitlus.

DOKUMENDID.

Feodaalide kokkulepe talupoegade-pärisorjade kohta:

Olgu kõigile teada, et Pariisi piiskop andis meile oma pärisorja Isabella, et teda panna mehele Robertile, meie inimesele... Vahetuseks selle tema pärisorja vastu andsime härrale Pariisi piiskopile oma pärisorja Emmeline, et teda panna mehele Harinile, tema inimesele...

Otsus vaidluse kohta, mis tekkis Pariisi piiskopi ja kloostri vahel sellepärast, et kloostri pärisori Hirold võttis naiseks piiskopi pärisorja-tütarlapse:

Mina, Pariisi piiskop, teatan, et see vaidlus on lõppude lõpuks lahendatud selles mõttes, et Hiroldi poegadest — nii nendest, kes on juba sündinud, kui ka nendest, kes sünnivad — kuulub meile esimene, kloostrile aga teine, meile kolmas ja temale neljas...

Jutustage, missugustest feodaali õigustest pärisorjade üle kõnelevad need dokumendid

Joon. 14. Talupoja hurtsikus.

Osa ruumi valgustab koldetuli. Tule kohal on rauast kolmjalg, mille külge kinnitatakse ketiga pada, milles keedetakse toitu. Seinal ripuvad võrgud. Lihtsate tööriistade abil valmistab talupoeg jalatseid. Nurgas, voki taga, istub tema naine. Põrandal istuvad lapsed punuvad korvi.

1. Milles seisis feodaali võim talupoegade-pärisorjade üle? Milleks ta seda võimu kasutas?
2. Missuguseid uusi tööriistu võtsid talupojad tarvitusele IX sajandil? Võrrelge rasket ratasatra kerge adraga (IV tabel) ja jutustage, kuidas künti raske adraga.
3. Mille poolest on kolmeväljasüsteem parem kaheväljasüsteemist?
4. Loetlege kõiki talupoegade võitlusviise feodaalide vastu. Mida talupojad saavutasid oma võitlusega?

§ 7. Feodaalide eluolu.

1. Feodaali loss. Künkal või kõrgel kaljul asetses röövlinnu pesana *loss,* mis kõrgus üle kogu ümbruskonna. See oli feodaali eluase ja tema kindlus. Lossis varjas feodaal ennast ülestõusnud talupoegade ja teiste feodaalide kallaletungide eest.

Algul ehitati lossid puust, hiljem aga kivist. Paksud müürid sakiliste tornidega pakkusid kindlat kaitset. Lossi ümbritses lai veega täidetud kraav. Üle kraavi viis väravate juurde sild. Ööseks ja vaenlase kallaletungi korral tõsteti see kettidega üles. Häiresignaali korral tõttasid feodaali sõjamehed oma kohtadele müüridel ja tornides.

Lossi tungimiseks pidid vaenlased kraavi täis ajama ja tammepuust ning rautatud väravad purustama. Müüridelt heideti neile kaela kive ja palke, valati kuuma vett ja keeva tõrva, nende sekka lendasid nooled ja odad. Kuid isegi pärast väravatest läbimurdmist ei jõudnud vaenlased sageli oma eesmärgile — neil tuli rünnata teist, veel kõrgemat müüri.

Kõige kõrgemale ümbruskonnast kerkis lossi peatorn. Selles võis feodaal oma sõjameeste ja teenritega kaua aega piiramisele vastu panna. Torni sisemuses olid üksteise peale ehitatud ruumid, kus feodaal koos oma perekonnaga elas. Keldriruumis asetses kaev ja seal hoiti ka toiduainete tagavarasid. Siin oli ka vangla; niiskes pimedas maa-aluses ruumis vaevlesid ahelatesse pandud vangid ja sõnakuulmatud talupojad. Peatorni paksu müüri sisse oli ehitatud keerdtrepp. Seda mööda võis laskuda maa-alusesse käiku, mis viis jõe äärde või tihedasse metsa.

Loss tuletas talupoegadele kogu aeg meelde feodaali hirmuäratavat jõudu. Vihaga vaatasid nad selle kõrgeid torne ja süngeid müüre. Sageli sõitsid lossi väravatest hobustel välja sõjamehed, kes tulid talupoegi röövima.

2. Feodaalide relvastus. Relvadeta talupoegadel oli raske isegi ühest feodaalist jagu saada. Ratsasõjamees — *rüütel* — oli relvastatud raske sirge mõõga ja pika odaga. Suure kilbiga võis ta kaitsta kogu oma keha, peast kuni jalgadeni. Rüütli keha oli kaitstud raudrõngastest punutud särgiga — *raudrüüga.*

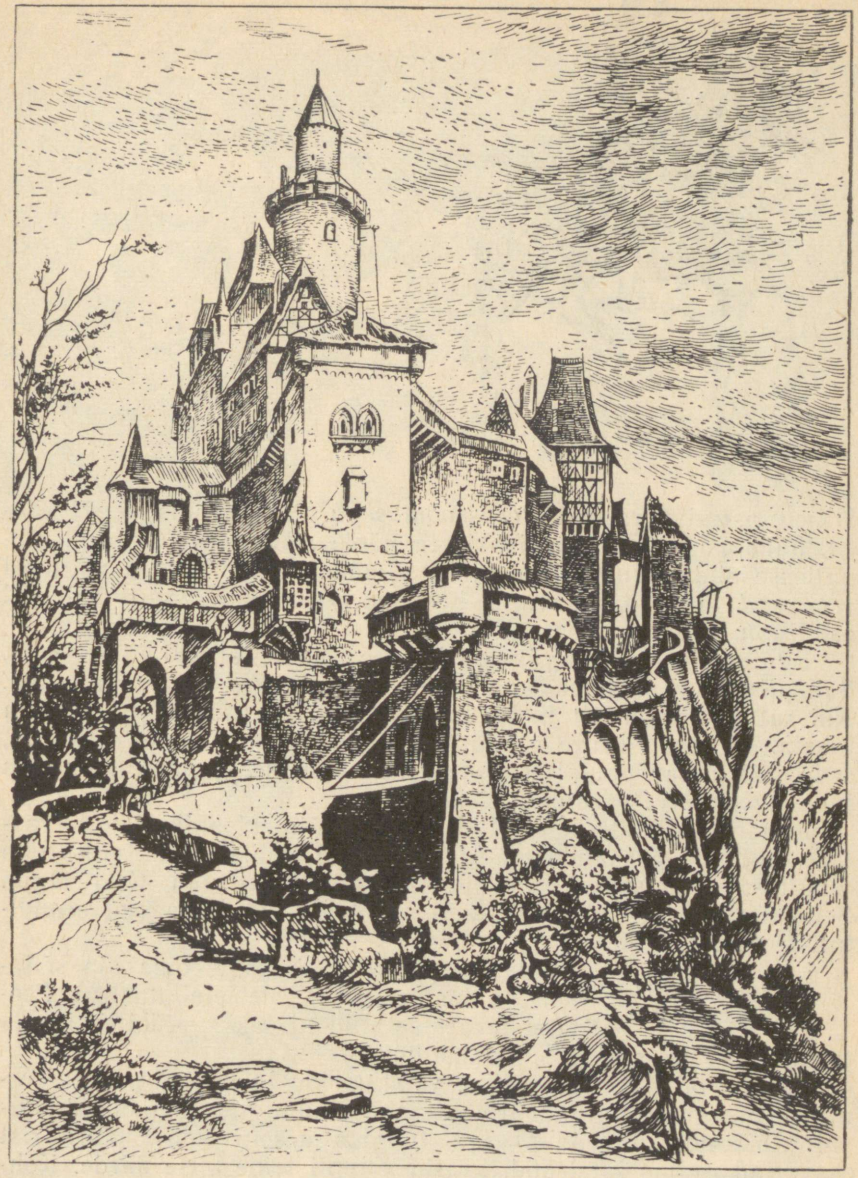

Joon. 15. Feodaali loss.
Näidake kraavi, ülestõstetavat silda, väravat ja peatorni.

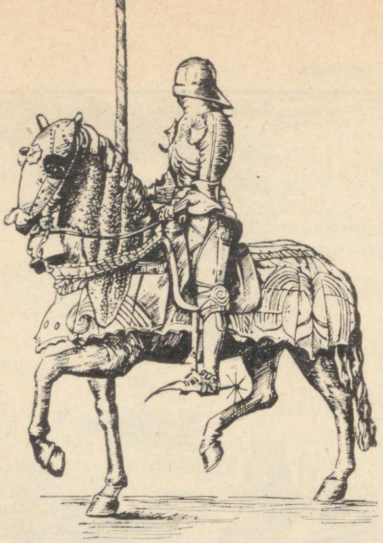

Joon. 16. Rüütli relvastus.

Hiljem asendati raudrüü *terassoomusega*. Peas kandis rüütel kiivrit, hädaohu hetkel aga laskis ta näole *silmiku* — metallplaadi, millesse olid tehtud kitsad pilud silmade jaoks. Rüütlid võitlesid tugevatel ja vastupidavatel hobustel, kes olid samuti kaitstud raudsoomusega.

Rüütli relvastus oli väga raske: see kaalus kuni 50 kilogrammi. Sellepärast oli sõjamees kohmakas, tal oli raske ennast liigutada. Kui ratsanik hobuselt maha löödi, siis ei suutnud ta teise abita tõusta. Ei olnud kerge ratsanikul rasketes raudriietes võidelda, seda tuli kaua õppida: feodaalid valmistusid sõjaväeteenistuseks juba lapsepõlvest peale.

Raudrelvad olid väga kallid. Sõjaratsu ja ratsaniku täie relvastuse eest tuli ära anda terve kari — 45 lehma! Seda võis teha ainult suurmaaomanik, kellele talupojad-pärisorjad tööd tegid. Sellepärast tegelesid sõjapidamisega kaua aega peaaegu eranditult feodaalid.

3. Kuidas elasid feodaalid.

Feodaalid pühendasid kogu oma aja sõdadele, pidustustele ja meelelahutustele. Feodaalide armastatud ajaviide — küttimine ja turniirid — oli seotud sõjaasjandusega.

Turniir oli rüütlite sõjaline võistlus jõu ja osavuse alal. Turniiridele kogunes palju pealtvaatajaid. Suursugused feodaalid istusid tribüünidel, lihtrahvas aga tungles areeni ümber. Turniirist osavõtjad, seljas raudrüüd, asusid areenil teine teise äärde. Kohtuniku märguandel kihutasid nad hobustel tuhatnelja teineteisele vastu. Nüri turniiriodaga püüdis rüütel oma vastast sadulast maha lüüa. Võistlus lõppes sageli raskete kehavigastustega ja isegi mõne osavõtja surmaga. Autasuks sai võitja tavaliselt võidetud vastase hobuse ja raudriided.

1. § 5

Füüsiline jõud oli feodaalide juures palju rohkem hinnas kui mõistus ja haridus. Feodaalid olid toored ja harimatud inimesed. Paljud feodaalid olid täiesti kirjaoskamatud ja tegid allkirja asemel risti.

Värviline illustratsioon II. Turniir.

Rüütlilossides korraldatud pidudel voolas vein ojana, lauad ägasid praetud metsloomade raskuse all. Lossi elanikke ja külalisi lõbustasid oma tempudega narrid, keda kõik nimekad feodaalid oma majas tingimata pidasid.

Metsikud ja ülbed feodaalid pidasid ennast «suursugusteks», s. o. lihtrahvast hoopis kõrgemal seisvateks inimesteks. Nad hooplesid oma suguvõsa vanusega ja kuulsate esivanemate arvuga.

Logelevad feodaalid vihkasid ja põlgasid töötavaid talupoegi. «Kõige parem on siis, kui talupoeg nutab; halb on siis, kui ta rõõmustab,» ütlesid nad. Isegi oma lauludes väljendasid rüütlid viha inimeste vastu, kes neid toitsid ja katsid:

Joon. 17. Rüütlilossis.

Ruumika saali seintel ripuvad sõjariistad, mille keskel on näha lossiomaniku vapp. Akendeks on kitsad pilud — laskeavad. Ruumi valgustavad kaminas leegitsev tuli ja suitsevad tõrvikud. Feodaal peab oma külalistega pidu. Liha lõigatakse lahti nugadega, süüakse kätega. Laua ümber askeldavad teenrid.

Meelsasti ma rahvast näen
külmetamas vaevu kaetult,
näljas, piinadesse aetult!...
Et ei talumees läeks rasva,
vaid et puudus aiva kasvaks, —
seks on tarvis iga päev
kõva kätt neil tunda lasta.

Hästi relvastatud feodaalid, kes varjasid end losside paksude müüride taga, sundisid talupoegi jõuga alluma oma võimule ja täitma pealepandud kohustusi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge feodaali lossi frangi üliku mõisaga (joonised 15 ja 7). Selgitage, mispärast oli suurmaaomanikel IX—X sajandil väja tugevamaid kindlustusi kui VI—VII sajandil.
2. Vaadake joonisel 16 rüütli relvi. Võrrelge rüütli ja frangi sõjamehe relvastust (joonised 16 ja 4). Seletage, mispärast oli feodaalidel vaja raskeid relvi.
3. Vaadelge värvilist illustratsiooni «Turniir». Mida te leiate sealt uut lisaks sellele, mis paragrahvi tekstis on turniiri kohta öeldud?
4. Kirjeldage, kuidas saatsid feodaal ja talupoeg-pärisori oma päeva mööda.

§ 8. Lääne-Euroopa feodaalne killustatus.

(Kaart nr. 2.)

Tuletage meelde, mispärast lagunes Karl Suure riik. Millal see toimus?

1. Lääne-Euroopa riigid IX—X sajandil.

Karl Suure lagunenud riigi asemele tekkis IX sajandi lõpuks kolm suurt riiki: Prantsusmaa, Saksamaa ja Itaalia. Sagedaste sõdade tagajärjel muutusid nende piirid kogu aeg.

X sajandil hakkasid saksa feodaalid oma kuninga juhtimisel korraldama röövretki Itaaliasse. Pärast ühe osa Itaalia territooriumi ja Rooma linna vallutamist kuulutas Saksa kuningas enda Rooma keisriks. Uut riiki hakati hiljem nimetama «Püha Rooma riigiks» (vt. kaart nr. 2). Kuid see riik oli üsna nõrk. Saksa suurfeodaalid ei tahtnud alluda keisrile. Itaalia elanikkond pidas kogu aeg võitlust röövvallutajate vastu. Igal uuel Saksa kuningal tuli ette võtta sõjakäik Alpide taha, et seda maad uuesti alistada. Mitu sajandit röövisid ja laostasid saksa feodaalid Itaaliat.

Lääne-Euroopa riigid ei olnud ühtsed. Kõik nad jagunesid suurteks feodaalvaldusteks, mis omakorda olid killustatud paljudeks väikevaldusteks. Saksamaal näiteks oli ligikaudu 200 väikeriiki. Mõned nendest olid nii väikesed, et naljatades öeldi: «Magama heites on valitseja pea omal maal, jalad aga tuleb tal sirutada naabri maale.»

See oli Lääne-Euroopa **feodaalse killustatuse** aeg.

Joon. 18. Feodaali sõjamehed küla riisumas.

2. Feodaalide sõltumatus.

Mispärast olid Lääne-Euroopa riigid killustatud? Naturaalmajanduse tingimustes ei olnud ega saanudki olla kindlaid kaubanduslikke sidemeid riigi üksikute osade vahel, puudusid sidemed isegi üksikute mõisate vahel. Igas mõisas elasid inimesed omaette elu ja käisid teiste piirkondade inimestega harva läbi. Peaaegu kogu elu saatsid inimesed mööda oma külas. Ja neil polnud tarviski kuhugi minna: kõik vajalik toodeti ju kohapeal.

Iga feodaalvaldus kujutas endast peaaegu sõltumatut riiki. Feodaalil olid oma sõjamehed, ta kogus elanikkonnalt makse, mõistis nende üle kohut ja viis kohtuotsused täide. Ta võis ise kuulutada teistele feodaalidele sõja ja sõlmida nendega rahu. Kellele kuulus maa, selle päralt oli ka võim.

Suurfeodaalid — *hertsogid* ja *krahvid* — arvestasid kuningat üsna vähe. Nad väitsid, et kuningas on ainult «esimene võrdsete hulgas», s. o. nad pidasid ennast kuningaga üheväärseks. Paljud suurfeodaalid tahtsid kuningatrooni enda kätte saada.

Naturaalmajanduse valitsemise tagajärjeks oli Lääne-Euroopa riikide killustatus. Kuningavõim oli IX—X sajandil väga nõrk.

3. Kodusõjad.

Feodaalse killustatuse ajal sõdisid feodaalid lakkamatult üksteisega. Neid sõdasid nimetati **kodusõdadeks.**

Mispärast puhkesid siis kodusõjad? Feodaalid püüdsid maad ja sellel elavaid talupoegi üksteise käest ära võtta. Mida rohkem oli

feodaalil pärisorje, seda tugevam ja rikkam ta oli, sest maa kasutamise eest pidid talupojad-pärisorjad kandma kohustusi.

Oma vaenlase jõu nõrgestamiseks laostas feodaal tema talupoegi: põletas külad maha, ajas loomad ära, tallas vilja maha. Kõige rohkem kannatasid kodusõdade pärast talupojad; feodaalid aga võisid sel ajal istuda oma lossi paksude müüride taga.

4. Senjöörid ja vasallid.

Oma väesalga loomiseks jagas iga feodaal ühe osa maast ühes talupoegade-pärisorjadega välja väiksematele feodaalidele. Maa omanik oli väiksemate feodaalide suhtes *senjöör* («vanem»), need aga, kes temalt maad said, olid tema *vasallid,* s. o. sõjaväekohustuse kandjad. Feoodi enda kätte võttes laskus vasall senjööri ees põlvili ja andis temale truudusevande. Feoodi üleandmise märgiks andis senjöör vasallile peotäie mulda ja puuoksa.

Kõigi feodaalide peaks peeti selle riigi kuningat. Ta oli hertsogite ja krahvide senjöör. Viimaste valdustes olid tavaliselt sajad külad ja nad käsutasid suuri väesalku.

Astme võrra allpool olid *parunid* — hertsogite ja krahvide vasallid. Tavaliselt oli neil paarkümmend küla ja nad võisid moodustada ühe väesalga.

Parunid olid väikefeodaalide — rüütlite senjöörid.

Seega oli üks ja seesama feodaal väiksema feodaali senjöör ning suurema feodaali vasall (vt. joonis 19). Vasallid pidid alluma ainult oma senjöörile. Kui nad ei olnud kuninga vasallid, siis ei olnud neil tarvis tema käsku täita. Niisugust korda kinnitas reegel: «Minu vasalli vasall ei ole minu vasall.»

Feodaalidevahelised suhted sarnanevad redeliga, mille ülemistel astmetel seisavad suurfeodaalid, alumistel astmetel aga väikefeodaalid. Neid suhteid hakatigi nimetama **feodaalseks hierarhiaks.**

Talupojad jäid sellelt redelilt välja. Nii senjöörid kui ka vasallid olid feodaalid. Kõik nad, alates väikerüütlist ja lõpetades kuningaga, elasid talupoegade-pärisorjade tööst.

5. Mispärast feodaalne hierarhia oli feodaalidele vajalik.

Vasall pidi oma senjööri käsul koos temaga sõjaretkele asuma ja väesalga kaasa tooma. Peale selle pidi ta oma senjööri nõuandega abistama ja teda sõjavangist välja ostma.

Senjöör kaitses oma vasalle teiste feodaalide kallaletungide ja ülestõusnud talupoegade eest. Kui külas talupojad rüütli vastu üles tõusid, siis saatis see käskjala senjööri juurde, kes oma väesalgaga temale appi tõttas.

Teise riigiga sõda alustades läks kogu feodaalne hierarhia liikvele. Kuningas kutsus sõjakäigule hertsogeid ja krahve, need pöördusid parunite poole, kes tõid kaasa rüütlite salgad. Nõnda kujunes välja feodaalide sõjavägi. Kuid vasallid ei täitnud sageli oma senjööride korraldusi. Niisugusel juhul võis neid ainult jõuga alluma sundida.

Killustatuse ajal oli feodaalne hierarhia feodaalide klassi organisatsioon. Selle abil pidasid feodaalid sõda ja aitasid üksteisel talupoegi sõnakuulmises hoida.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguseid riike nimetatakse killustatud riikideks? Kuidas on Prantsusmaa feodaalne killustatus väljendatud kaardil nr. 6?
2. Missugune oli Lääne-Euroopa riikide killustatuse peamine põhjus IX—X sajandil? Missugune võim oli feodaalil oma valdustes?
3. Keda nimetati senjööriks ja keda vasalliks?

Jutustage joon. 19 põhjal, kelle vasallideks olid hertsogid ja krahvid. Kelle suhtes olid nad senjöörid? Kelle vasallideks olid parunid ja kelle suhtes olid nad senjöörid?

4. Mida tähendas reegel: «Minu vasalli vasall ei ole minu vasall»?
5. Kellele ja milleks oli feodaalne hierarhia vajalik?

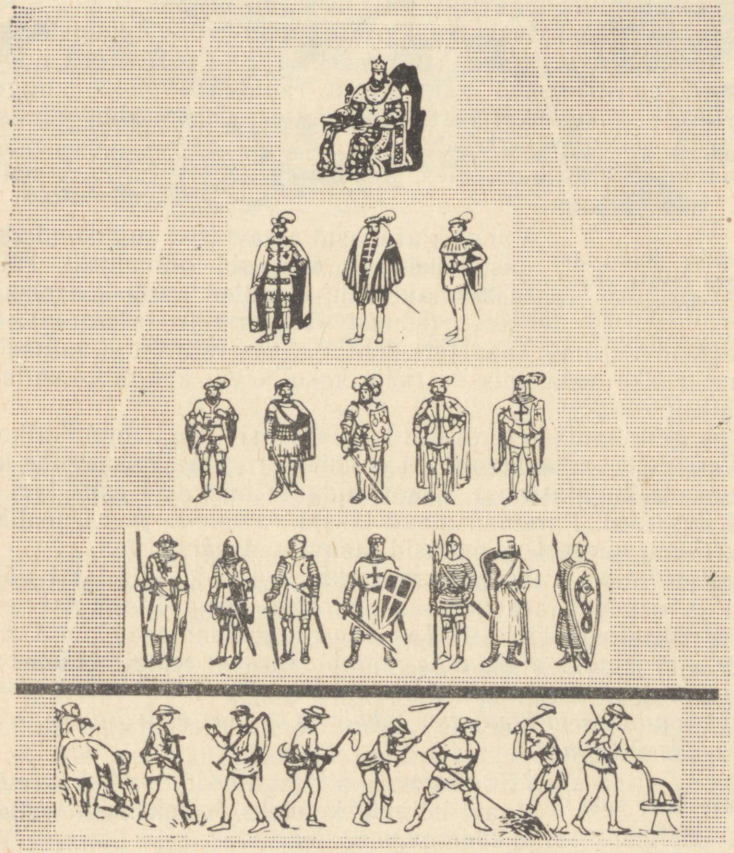

Joon. 19. Feodaalne hierarhia.

§ 9. Slaavlased VI—X sajandil.

(Kaardid nr. 1 ja nr. 2.)

Iidsetest aegadest peale elasid germaanlastest ida pool, Kesk- ja Ida-Euroopas, slaavi hõimud. VI sajandil asustasid nad määratu suurt maa-ala *Laba* jõest (Elbe slaavikeelne nimetus) Volga ja Doni ülemjooksuni, Balti merest Doonau jõeni ja Musta mereni (vt. kaart nr. 1).

1. Slaavlaste tegevusalad.

Juba iidsest ajast peale oli slaavlaste peamiseks tegevusalaks põllutöö. Isegi oma kalendri kuid nimetasid slaavlased põllutöö liikide järgi, näiteks lõikusekuud (august) nimetati «serpen» (sõnast «serp» — sirp). Kroonikakirjutaja ütleb: «Nendel (slaavlastel) on kuhjades suur hulk maavilju, eriti hirssi ja nisu.»

Slaavlased kasvatasid ka karja, käisid jahil, püüdsid kala, kogusid metsmesilaste mett.

Slaavi meistrimehed valmistasid rauast adrahõlmu, nuge ja sirpe, linast ja kanepist tehti riiet, pottsepakedra abil valmistati savinõusid.

Slaavlased elasid asulates, mida ümbritsesid varbaed, vall ja kraav.

2. Kuidas slaavlaste hulgas tekkis ebavõrdsus.

Vanal ajal elasid slaavlased sugukondadena, mis omakorda ühinesid hõimudeks. Hõimu tähtsamaid asju otsustas rahvakoosolek — *veetše* (sõnast «вещать» — rääkima). Üks kaasaegseid kirjutas slaavlaste kohta: «Seda rahvast ei valitse üks inimene. Kõike seda, mis on neile kasulik või kahjulik, arutavad nad ühiselt.»

Nagu germaanlastel, nii tuli ka slaavlastel sugukondliku kogukonna asemele naaberkogukond (tuletage meelde, missugune kord kehtis naaberkogukonnas). Kogukondades hakkasid esile kerkima jõukad inimesed. Paremad maad läksid vanemate ja väepealikute kätte. Hõimu väejuhti nimetasid slaavlased *vürstiks*.

Vürstidel olid ratsaväelastest kaaskonnad. Sõja ajal võtsid vürstid ja nende kaaskondlased suurema osa sõjasaagist enda kätte ja rikastusid kiiresti. Tavalised kogukondlased pidid sõjakäikude ajal kauaks ajaks oma majapidamisest eemale jääma, nad vaesusid ning lõpuks laostusid.

Sugukondades ja hõimudes tekkis ja arenes ebavõrdsus, kerkis esile jõukas ülemkiht.

3. Slaavlaste kolm haru.

VII sajandiks jagunesid rohkearvulised slaavi hõimud kolmeks haruks: *ida-*, *lääne-* ja *lõunaslaavlasteks*.

Visla ja *Dnestri* jõest ida pool elasid idaslaavlased. Need olid kolme suure vennasrahva — *vene*, *ukraina* ja *valgevene* rahvaste esivanemad.

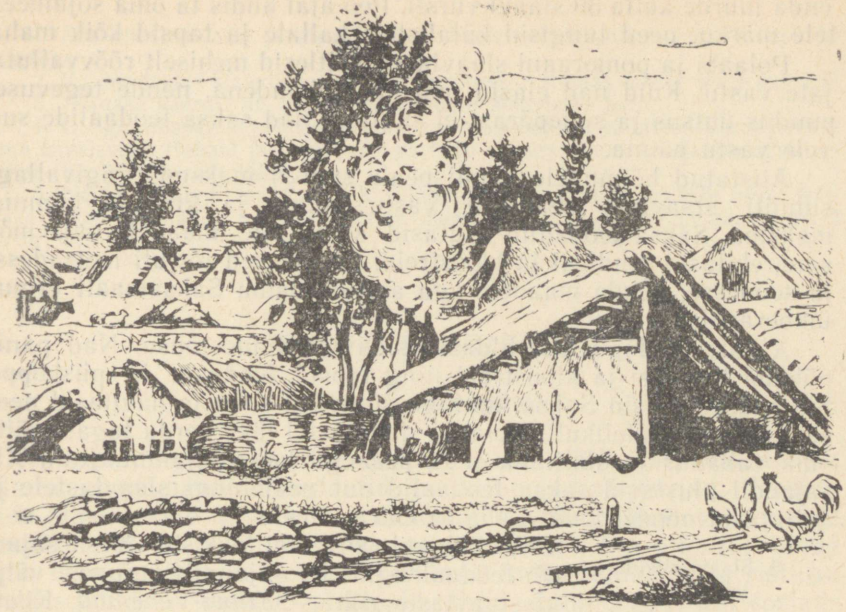

Joon. 20. Slaavlaste asula.
Muldonnide seinad on tehtud palkidest ja pealt saviga määritud. Lattidest katused on kaetud õlgede ja pillirooga. Suits väljub katuses oleva ava kaudu või otse läbi akna. Muldonnide kõrval asuvad majapidamishooned.

Laba, *Odra* (Oderi) ja Visla jõe basseinidesse olid elama asunud lääneslaavlased: *tšehhid, poolakad, polaabi* ja *pomoraani* hõimud.

Üks osa slaavi hõimudest asus VII sajandil elama Balkani poolsaarele. Siin kujunesid välja lõunaslaavi rahvad: *bulgaarlased, serblased* ja *horvaadid.*

4. Slaavlaste võitlus saksa feodaalidega.

Polaabi ja pomoraani slaavlased elasid viljarikkal maal Laba jõest ida pool. Nende metsades elas palju jahiloomi, jõed ja järved olid kalarikkad. Balti mere ranniku elanikud olid julged meremehed. Mererannikul tekkisid jõukad slaavi kaubalinnad.

Saksa feodaalid tahtsid slaavlaste maad enda kätte haarata ja slaavlasi oma pärisorjadeks teha.

X sajandil läks Saksa kuninga ratsavägi üle Laba jõe. Saksa feodaalid olid sõjas äärmiselt julmad. Nad tapsid ja tegid sandiks sõjavange, naised ja lapsed aga viidi ära ning muudeti orjadeks. Appi võeti ka reetmine. Ükskord kutsus kuninga asevalitseja

enda juurde külla 30 slaavi vürsti. Peo ajal andis ta oma sõjameestele märku, need tungisid külalistele kallale ja tapsid kõik maha.

Polaabi ja pomoraani slaavlased võitlesid mehiselt röövvallutajate vastu. Kuid nad elasid omaette hõimudena, nende tegevuses puudus ühtsus ja sellepärast ei suutnud nad saksa feodaalide survele vastu panna.

Alistatud hõimudele pandi peale suured maksud. Vägivallaga sunniti slaavlasi ristiusku vastu võtma ja kirikule kümnist maksma. Saksa feodaalid asutasid slaavlaste maadele oma mõisaid, ehitasid kindlusi ja kloostreid. Slaavlased tõrjuti metsadesse ja soodesse, nende maadele aga asusid elama Saksamaalt tulnud ümberasujad.

X sajandi lõpul korraldasid slaavlased ülestõusu. Nad panid põlema kindlusi ja kloostreid ning tapsid feodaale ja piiskoppe. Slaavlased ajasid Saksa kuninga sõjaväed sohu ja hävitasid need seal peaaegu täielikult. Polaabi slaavlastel läks korda tagasi võita oma vabadus ja säilitada seda peaaegu kaks sajandit. Kuid XII sajandil alustasid saksa feodaalid uut pealetungi slaavlastele ja vallutasid nende maad Laba ja Odra vahel.[1]

5. Slaavi riikide tekkimine.

Teistel slaavi rahvastel tekkisid IX—X sajandil feodaalriigid. IX sajandil kujunes välja idaslaavlaste riik — *Kiievi-Venemaa.* Kiievi vürstidel oli suur sõjavägi ja tugev laevastik. Nad korraldasid sõjakäike Musta mere ja Kaspia mere rannikule. Vene kaupmehed kauplesid Euroopa maadega ja Idamaadega. Kiievi-Venemaa oli üks suuremaid ning tugevamaid riike Euroopas.

X sajandil tekkis ja tugevnes *Tšehhi riik.* Võitluses saksa feodaalide vastu kaitses Tšehhimaa oma sõltumatust. Kuuludes Püha Rooma riigi koosseisu, valitses Tšehhi kuningas oma maad siiski iseseisvalt. Tšehhimaa ja Kiievi-Venemaa vahel kujunesid välja tihedad sidemed. Vene kaupmehed tõid Tšehhimaa pealinna *Prahasse* karusnahku ja käsitööliste tooteid, Tšehhimaalt aga viidi Venemaale hõbedat.

X sajandil ühinesid ka poola hõimud. Kujunes välja tugev *Poola riik.* Poolal tuli pidada visa võitlust Püha Rooma riigiga. Sellest võitlusest tuli Poola välja võitjana ja laiendas isegi oma piire.

IX—X sajandil tekkisid tugevad slaavi riigid, kes lõid edukalt tagasi välisvaenlaste kallaletunge.

---

[1] Fašistlike röövvallutajate purukslöömisega Suures Isamaasõjas aitas Nõukogude armee slaavi rahvastel tagasi saada oma maa Oderi ja Neisse jõeni, mis saksa feodaalid olid keskajal vallutanud. Need maad kuuluvad nüüd Poola Rahvavabariigile.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli slaavlaste ja germaanlaste tegevusalades ning elus VI sajandil ühist?
2. Kuidas tekkis slaavlaste hulgas ebavõrdsus? Kuidas tekkis see frankidel?
3. Näidake kaardil nr. 2, kus elasid kolm slaavlaste haru.
4. Ütelge, mispärast polaabi ja pomoraani slaavlastel ei läinud korda kaitsta oma iseseisvust, tšehhid ja poolakad aga tulid sellega toime. Leidke paragrahvis kohad, kus sellest räägitakse.
5. Näidake kaardil nr. 2 IX—X sajandil tekkinud slaavi riikide piire. Näidake saksa feodaalide poolt vallutatud slaavlaste maid (võrrelge kaarte nr. 2 ja nr. 5).

I PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Mis on feodaalkord?

X sajandiks kujunesid Euroopa maades välja kaks vaenulikku klassi: maaomanikud-feodaalid ja talupojad-pärisorjad. Feodaalide klass tekkis ülikutest — vanematest, väepealikutest ja nende kaaskondlastest, samuti Rooma orjapidajatest, kes olid säilitanud oma maa ja rikkuse. Feodaalide klassi hulka kuulusid ka ristiusu kiriku juhid — paavst, piiskopid, abtid. Talupoegade-pärisorjade klass kujunes välja endistest vabadest kogukondlastest, samuti endistest orjadest ja koloonidest.

Niisugust korda, kus kogu maa ja võim kuulub pärisorje ekspluateerivatele maaomanikele-feodaalidele, nimetatakse **feodaalkorraks.**

Mille poolest erineb pärisorjuslik talupoeg orjast?

Pärisorjuslik talupoeg ei olnud vaba inimene: ta oli isiklikus sõltuvuses feodaalist ja sunnismaine. Jõuga sunniti teda töötama maaomaniku kasuks. Kuid talupoegade-pärisorjade seisund oli orjade seisundist siiski kergem.

Orjal ei olnud maad, majapidamist ega tööriistu. Erinevalt orjast oli talupojal-pärisorjal aga oma majapidamine, kariloomad ja tööriistad. Ta ei olnud maa omanik, kuid ta kasutas maatükki, mille maaomanik oli temale andnud.

Ori töötas ainult orjapidaja kasuks: oma töö eest sai ta viletsat toitu ja riideräbalaid. Pärisori töötas nii feodaali majapidamises kui ka oma majapidamises. Üks osa maatükilt saadud saagist jäi temale ja tema perekonnale.

Orja peeti oma isanda asjaks, isanda «rääkivaks tööriistaks». Orjapidaja võis orjaga teha kõik, mis iganes soovis: müüa, osta, isegi tappa. Feodaalil oli samuti võim pärisorjade üle; ta võis neid müüa, karmilt karistada, kuid seaduse järgi ei olnud tal õigust pärisorja tappa.

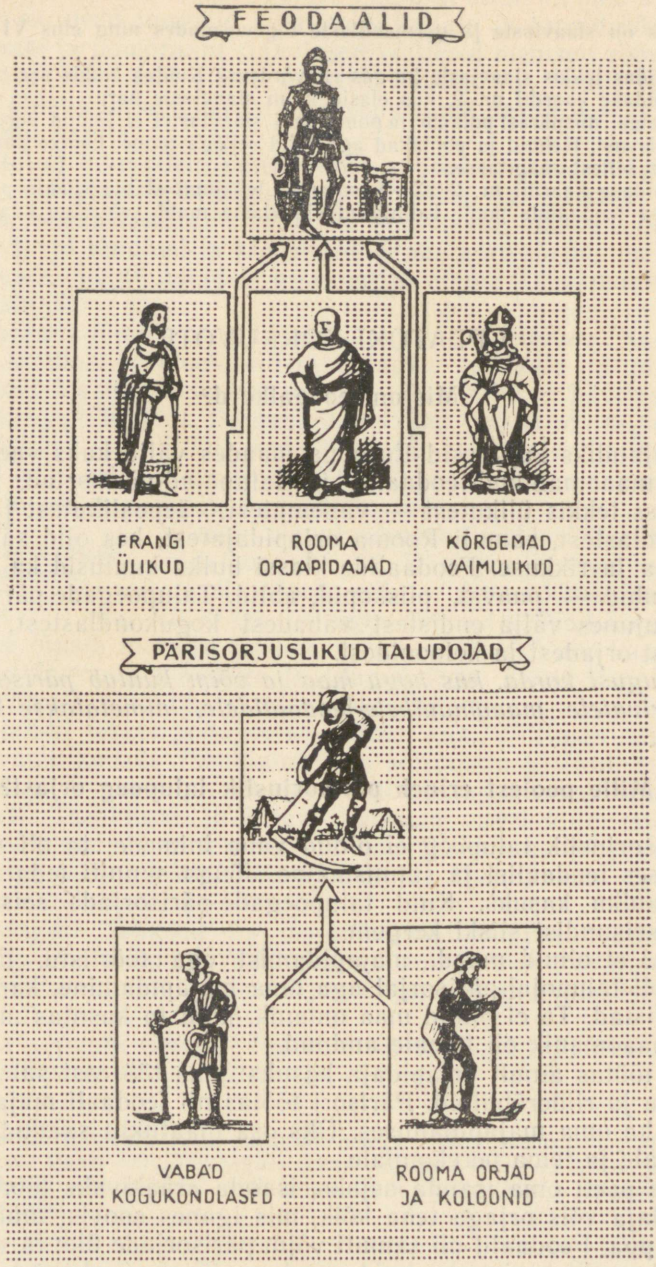

Joon. 21. Jutustage, millistest elanikkonna rühmadest tekkis frankidel feodaalide klass ja pärisorjuslike talupoegade klass.

Mispärast oli feodaalkord orjandusliku korraga võrreldes samm edasi?

Ori töötas orjapidaja jaoks üksnes karistuse kartusel. Orjad lõhkusid ja rikkusid tööriistu, harisid halvasti maad. Pärisorjuslik talupoeg töötas isanda põllul samuti sunniviisil, ta vihkas teo-orjust. Kuid oma maatükil tehtavasse töösse suhtus ta teisiti. Talupoeg püüdis põldu paremini harida, sügavamalt künda, hästi väetada ja saada võimalikult suuremat saaki. Talupojad hoidsid tööriistu ja täiustasid neid.

Keskajal said talupojad suuremat saaki samalt põllult, kus kunagi valvurite nuudi all töötasid orjad.

Pärisorja töö oli orja tööst tootlikum. Sellepärast oli feodaalkord orjandusliku korraga võrreldes samm edasi.

Küsimusi ja ülesandeid I peatüki kordamiseks.

1. Missugune kord tuli orjandusliku korra asemele? Iseloomustage uut korda.
2. Jutustage, kuidas tekkis feodaalide klass ja pärisorjade klass. Kontrollige ennast joonise 21 põhjal.
3. Mispärast tekkisid germaanlastel ja slaavlastel riigid?
4. Missuguseid kohustusi kandsid pärisorjad feodaalide ja kiriku kasuks?
5. Joonistage vihikusse järgmine tabel ja täitke tühjad lahtrid.

Mille poolest erines talupoegade-pärisorjade seisund vabade talupoegade ja orjade seisundist.

Küsimused	Orjad	Vabad talupojad	Pärisorjad
Mida valdasid?			
Kellele kuulusid?			
Kelle kasuks töötasid?			

Tehke järeldus, missuguseid talupoegi nimetati pärisorjadeks.

6. Mispärast võitlesid pärisorjad rõhujate vastu üksmeelsemalt kui orjad?
7. Jutustage, mispärast oli feodaalkord orjandusliku korraga võrreldes samm edasi.

Pidage meeles need aastaarvud!

486. aasta — frangid vallutavad Gallia.
800. aasta — Frangi riigi tekkimine.
843. aasta — Frangi riigi lagunemine.

FEODAALKORRA TEKKIMINE IDA-ROOMA (BÜTSANTSI) KEISRIRIIGIS.

§ 10. Slaavlaste asumine Bütsantsi keisririigi maadele.

(Kaardid nr. 1 ja nr. 2.)

Tuletage meelde, mis aastal jagunes Rooma keisririik Lääne-Rooma riigiks ja Ida-Rooma riigiks.

Samal ajal kui Lääne-Rooma keisririigi purustasid orjade ja koloonide ülestõusud ning «barbarite» kallaletungid, jäi Ida-Rooma keisririik püsima. Tema pealinn Konstantinoopol asus kreeka koloonia Bütsantsi kohal. Selle linna vana nime järgi hakati ka kogu riiki nimetama *Bütsantsi keisririigiks* ehk lihtsalt *Bütsantsiks*.

1. Bütsantsi majandus. Bütsantsi keisririigi koosseisu kuulusid väga rikkad maad: Egiptus, Süüria, Väike-Aasia ja Kreeka. Siin oli vähem orje ja rohkem vabu talupoegi kui Lääne-Rooma keisririigis. Sellepärast oli Idas maa vähem kurnatud ja andis paremat saaki. Külaelanikud müüsid linnades palju teravilja, võid, liha ja teisi majapidamissaadusi.

Lääne-Euroopas tuletasid endisi õitsvaid linnu meelde ainult varemed, Bütsantsis aga muutusid linnad järjest elevusrikkamaks ja rahvarohkemaks. Konstantinoopolis, Aleksandrias ja *Antiookias* elas sadu tuhandeid inimesi. Nende linnade tänavail ja turgudel oli palju töökodasid ning kauplusi. Käsitöölised valmistasid kalleid relvi, ilusat siidriiet, juveel- ja klaasitooteid. Bütsantsi pealinna osavate käsitööliste kuulsus ulatus kõige kaugematesse maadesse. Kaasaegne autor nimetas Konstantinoopolit «määratu suureks toredusesemete töökojaks».

Konstantinoopolis ristusid kaks tähtsat kaubateed: maad mööda kulgev tee Euroopast Aasiasse ja meretee Vahemerest Musta merre. Sadamas tunglesid kogu aeg kümned laevad. Bütsantsi kaupmehed rikastusid kauplemisel Iraani, India ja Hiinaga. Neid tunti hästi ka Lääne-Euroopas: siia tõid nad oma käsitööliste tooteid ja kalleid idamaa kaupu.

Bütsantsi keisririik pidas kauem vastu sellepärast, et tema majandus ei teinud läbi niisugust langust nagu Lääne-Rooma keisririigi majandus.

2. Keisrivõim ja kirik. Bütsantsis jäi püsima keisrivõim. Käsitööst ja kaubandusest sai keiser suuri tulusid. Talupoegadelt ja käsitöölistelt kogus ta suuri *makse*, kaupmeestelt aga *tolli*, s. o. maksu kaupade müügi ja veo eest. Keisri kassas oli palju kulda ja hõbedat. Sellepärast võis ta pidada suurt palgalist sõjaväge ja tugevat laevastikku. Bütsants suutis kaua

aega kaitsta oma piire «barbarite» eest ja isegi pidada vallutussõdu.

Keiser valitses maad tema poolt määratavate ametnike abil. Bütsantsi ametnikud olid tuntud oma ahnuse ja julmuse poolest. Nad võtsid elanikkonnalt altkäemaksu ning igasuguseid muid ebaseaduslikke makse.

Nagu Läänes, nii teenis ristiusu kirik ka Bütsantsis ainuüksi rõhujaid. Kiriku peaks oli Konstantinoopoli *patriarh* (nõnda nimetati Bütsantsi kiriku kõrgeimat ametiisikut). Keisrid kinkisid kirikule maid ja vabastasid ta maksudest. Kloostrites elas jõudeelu üle 100 000 munga.

Sõjaväe, ametnike ja kiriku abil püüdsid keisrid kindlustada orjapidajate võimu töörahva üle. Orjanduslik kord säilis Bütsantsis VII sajandini.

3. Slaavlaste sissetung.

Alates VI sajandist hakkasid Doonau tagant Bütsantsi keisririiki sisse tungima slaavi hõimud.

Slaavlased olid head sõjamehed (vt. paragrahvi lõpus olevat dokumenti). Bütsantsi vastu peetavates sõdades omandasid nad sõjalisi kogemusi, hakkasid võitlema rivis ja astusid lahingusse lagedal väljal. Slaavlased õppisid vallutama kindlusi tormijooksuga, ronides redeleid mööda müüridele; müüride lõhkumiseks kasutasid nad taraane. Julged slaavi sõjamehed võitsid palgalise Bütsantsi sõjaväe.

Orjad, koloonid ja vabad kehvikud toetasid slaavlasi. Nad teadsid, et slaavlased vabastavad neid orjapidajate ja keisri ränga ikke alt. Kogu Balkani poolsaarel puhkesid töörahva ülestõusud. See kergendas slaavlaste edasiliikumist.

Slaavlased asusid tervete hõimudena elama Bütsantsi keisririigi maadele. Algul hõivasid nad Balkani poolsaare põhjaosa, hiljem aga tungisid Makedooniasse ja Kreekasse. «Slaavlased vallutasid palju linnu ja kindlusi,» kirjutab üks Bütsantsi autor, «hõivasid kogu maa ja asusid sinna elama täiesti vabalt ning kartuseta, otsekui oleks see nende oma.» Kergetel laevadel, mis olid õõnestatud suurte puude tüvedest ning mille liikumapanemiseks kasutati aerusid või purjesid, tungisid nad kaugele Egeuse merre. Slaavlaste asulad tekkisid isegi Väike-Aasias.

VII sajandil tungisid lõunast Bütsantsi keisririigi valdustesse araablased. Nad võtsid Bütsantsilt ära Süüria ja Egiptuse, piirasid korduvalt Konstantinoopolit, kuid ei suutnud seda vallutada.

Bütsantsi kätte jäi ainult Väike-Aasia ja Balkani poolsaare lõunaosa. Pärast pikaajalist ja visa võitlust läks Bütsantsi keisritel korda allutada nendesse piirkondadesse tunginud slaavlased oma võimule. Slaavlased moodustasid nüüd tunduva osa Bütsantsi keisririigi elanikkonnast.

Joon. 22. Slaavi sõjamees.
Sõjamehe keha kaitseb raudrüü, pead kiiver. Käes hoiab ta nupuga nuia, vöö külge on tal kinnitatud mõõk, kõrval kilp.

4. Orjuse langemine. Sissetungi ajal purustasid slaavlased keisri ja orjapidajate mõisaid ning tegid need tühjaks. Slaavlased asusid Bütsantsi keisririigi maadele elama naaberkogukondadena. Paljud orjad ja koloonid said nüüd vabaks ning jaotasid omavahel endiste isandate maa. Suurem osa orjapidajate maadest läks vabade talupoegade kätte. Slaavlased olid töökad põllumehed; nad külvasid tühjad maad täis ja kogusid suurema saagi, kui seda said orjad ja koloonid.

Suured mõisad koos orjade ja koloonidega säilisid veel Väike-Aasias. Kuid oma isandate juurest põgenenud orjadele ja koloonidele andsid varjupaika slaavlased. Sellepärast ei võinud orjapidajad rõhuda orje niisama julmalt, nagu nad seda varem olid teinud. Orjapidajad hakkasid orjadele andma maatükke ja saama nendelt loonusrenti, samuti andsid nad maad vabadele talupoegadele rendile.

Orjade ja koloonide ülestõusude ning slaavlaste sissetungi tulemusena hävitati orjanduslik kord Bütsantsi keisririigis.

5. Bulgaaria riigi tekkimine. Bütsantsi riigiga peetud sõdade ajal kujunesid lõunaslaavlastel välja hõimude liidud. VII sajandi lõpul tekkis Doonau alamjooksul esimene lõunaslaavlaste riik — *Bulgaaria riik.* Balkani poolsaare loodeosa hõivasid serblaste ja horvaatide hõimud.

IX sajandil vallutas Bulgaaria suurema osa Balkani poolsaarest. Bulgaaria tsaari väed lähenesid korduvalt Konstantinoopoli müüridele. Bütsantsi keisririik oli sunnitud maksma bulgaarlastele andamit.

Katkend bütsantsi autori teosest slaavlaste sõjaasjanduse kohta.

Slaavi hõimusid ei saa kuidagi viia orjusesse või alistada neid omal maal. Nad on rohkearvulised ja vastupidavad. Nad taluvad kergesti kuumust, külma, vihma, alastiolekut ja toidupuudust.

Oma vaenlaste vastu võitlevad nad meelsasti tihnikutes, mäekurudes ja järsakutel; edu teovad nendele nende varitsevad väed, ootamatud rünnakud, kavalused; nii päeval kui ka öösel mõtlevad nad välja igasuguseid võtteid. Hästi oskavad nad ka jõgedest üle tulla; selles suhtes on nad kõigist teistest ees. Kaua aega võivad nad viibida vees; mõned nendest, kellele kodus ootamatult kallale tungitakse, laskuvad sageli sügavasse vette. Sealjuures hoiavad nad suus eriliselt valmistatud suurt tühjaks õõnestatud pilliroovart, mis ulatub jõe pinnale, ja hingavad läbi selle; ja seda võivad nad teha mitu tundi järjest, nii et ei või üldse aimata nende juuresolekut.

Küsimusi dokumendi kohta. Kuidas hindab bütsantsi autor slaavi sõjameeste lahingulisi omadusi? Leidke katkendist sõnad, mis näitavad slaavlaste vabadusearmastust. Missuguseid sõjakavalusi kasutasid slaavlased?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast oli Ida-Rooma keisririik tugevam ja vastupidavam kui Lääne-Rooma keisririik?
2. Võrrelge kaartidel nr. 1 ja nr. 2 Bütsantsi keisririigi piire. Näidake Balkani poolsaare maa-alasid, mis slaavlased olid Bütsantsilt vallutanud. Missugused Bütsantsile jäänud piirkonnad olid asustatud slaavlastega?
3. Missuguseid muutusi Bütsantsi keisririigi korras tõi kaasa asjaolu, et tema maadele olid asunud elama slaavlased? Tuletage meelde, missugused muutused toimusid Lääne-Euroopa ühiskondlikus korras germaanlaste sissetungi tulemusena.

§ 11. Feodaalkorra tekkimine.

(Kaardid nr. 2 ja nr. 5.)

Tuletage meelde, kuidas orjastati vabad talupojad frankide juures (vt. § 3, punkt 1 ja 2).

1. VII—VIII sajandil hakkasid vabad talupojad Bütsantsis oma maast ilma jääma. Suurem osa kogukondlastest jäi vaeseks ja laostus; vaesunud talupoegi nimetati «viletsateks». Kogukondades tekkisid jõukad inimesed, kes laostunud naabrite arvel järk-järgult oma valdusi suurendasid ning muutusid suurmaaomanikeks; neid nimetati «tugevateks». Ikaldusaastatel ostsid «tugevad» talupoegade maatükke kokku poolmuidu. Rasketel aegadel laenas suurmaaomanik talupojale raha või vilja, hiljem aga võttis temalt maa võlgade katteks ära.

«Tugevad» olid kõrgetel riiklikel ametikohtadel, sõjaväes ja kirikuvalitsuses. Oma võimu ja mõjujõudu kasutades võtsid nad talupoegade vara enda kätte ja tegid neile ettepaneku osta kokkuröövitud vara välja. Eriti kiiresti suurenesid väepealikute ja kirikute valdused.

Valitsus aitas suurmaaomanikel talupoegi pärisorjadeks muuta. Keisrid keelasid talupoegadel külast lahkumise, sun-

disid neid maksma kõrgeid makse ning tasuma neid ka laostunud ja põgenenud naabrite eest. Neid, kes jätsid maksu maksmata, peksti piitsaga, heideti vanglasse, aeti koertega taga.

2. Pärisorjastamisele ja maksude suurendamisele vastas töörahvas ägeda võitlusega. Rahva ülestõusud ähvardasid sageli keisritrooni ära pühkida.

821. aastal puhkes võimas ülestõus Väike-Aasias. Hiljem haaras see ka keisririigi teisi piirkondi. Valitsuse vastu tõusid üles talupojad ja linnakehvikud, samuti lihtsõjamehed, keda nende ülemad rõhusid. Ülestõusnutega ühines ka üks osa keisri laevastikust. Ülestõusnute eesotsas oli *Fomaa,* hüüdnimega *Slaavlane.* Ülestõusnud kuulutasid Fomaa keisriks. Nad purustasid rikaste mõisaid ja tühistasid rängad maksud.

Fomaa sõjavägi lõi talle vastu saadetud valitsusväed puruks. Ööpimedust kasutades tuli ta üle väina Balkani poolsaarele. Siin toetas ülestõusnuid slaavi elanikkond. Aasta aega piiras 80 000-meheline sõjavägi Konstantinoopolit, kuid tal ei läinud siiski korda hästi kindlustatud linna vallutada. Karm talv raskendas piiramist. Ülestõusnud kannatasid külma ja nälga. Valitsus kasutas neid raskusi ära. Äraostmise ja lubadustega meelitas ta ebakindlaid ülestõusust osavõtjaid enda poolele.

Otsustavas lahingus 823. aastal said ülestõusnud lüüa. Peagi võeti Fomaa vangi ja hukati. Üksikutes kohtades jätkasid tema pooldajad veel kaua võitlust, kuid keisri väed saavutasid lõpuks võidu.

3. Pärast Fomaa Slaavlase ülestõusu lüüasaamist jätkasid suurmaaomanikud-feodaalid talupoegade maa omandamist. Üks kaasaegseid kirjutas, et «igaüks, kellel oli tähtsust ja jõudu, võttis määratu suured maa-alad enda kätte». Eriti suured olid feodaalide valdused Väike-Aasias. Sealsed feodaalid jagasid maatükke sõjameestele välja ja asutasid oma väesalku. Ükskord sõjakäigult tagasi tulles peatus keiser ühe suurfeodaali juures; teda hämmastas lossi luksuslik sisustus, teenrite ja sõltuvate isikute hulk, kellest võis moodustada 30 000-mehelise sõjaväe.

Suursugused[1] feodaalid püüdsid saavutada täielikku iseseisvust. Teenides sõjaväes kõrgetel ametikohtadel, alustasid nad korduvalt sõda keisri vastu. Mõnel neist õnnestus mõnikord keisrikrooni enda kätte saada. Kukutatud keisrid heideti vanglasse, kus nad salaja kägistati või pimedaks pisteti.

Bütsantsi riik jäi nõrgaks. Sõjavägi kuivas kokku, sest pärisorje väeteenistusse ei võetud. Vaesunud vabad talupojad ei suutnud hobuseid ja relvi oma raha eest osta. Sõjaväes olid terved kehvikute salgad, kelle relvadeks olid ainult lingud ja kaikad. Bütsants sai oma vaenlastelt järjest uusi hoope.

---

[1] *Suursugusteks, ülikuteks* nimetati feodaalkorra ajal kõige rikkamaid, võimsaid feodaale, kes olid pärit väga vanast suguvõsast.

XI sajandil hakkasid Bütsantsile idast peale suruma *türklased-seldžukid*. See oli Kesk-Aasiast tulnud rändrahvas. Ägedas lahingus lõid türklased-seldžukid Bütsantsi sõjaväe puruks. Keiser sattus vangi. Ta pidi maha heitma türklaste valitseja ette, kes astus tema seljale ja sealt oma trooni astmele. Türklased-seldžukid vallutasid kogu Väike-Aasia. Konstantinoopolis võis keisri lossi akendest näha türgi sõjameeste telke Bosporuse vastaskaldal.

IX—XI sajandil kindlustus Bütsantsis lõplikult feodaalkord. Suurfeodaalide sõltumatuse kasvu ja vabade talupoegade pärisorjastamise tagajärjel nõrgenes Bütsantsi riik.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mõtelge, missugused alapealkirjad tuleks panna paragrahvi kolmele osale.
2. Missuguste võtetega pärisorjastasid Bütsantsi maaomanikud talupoegi? Mida uut saite sellest paragrahvist teada talupoegade pärisorjastamise kohta?
3. Missugused sündmused toimusid Lääne-Euroopas 21 aastat enne Fomaa Slaavlase ülestõusu algust ja 20 aastat pärast selle ülestõusu mahasurumist?
4. Näidake kaartidel Bütsantsi piire IX sajandil ja XI sajandi lõpul (kaardid nr. 2 ja nr. 5). Nimetage piirkonnad, mis Bütsantsilt selle aja jooksul ära võeti.

§ 12. Bütsantsi kultuur.

Tuletage meelde, missugused kunsti liigid olid arenenud Vana-Kreekas. Missuguseid Vana-Kreeka kunsti mälestusmärke te teate?

1. Kultuuri kõrge tase. Bütsantsi riigis ei saanud kultuurile osaks selline langus kui Lääne-Euroopas. Suured Bütsantsi linnad jäid käsitöö-, kaubandus- ja kultuurikeskusteks.

Kaugete maadega kauplemiseks pidid kaupmehed teadma, missugune on nende maade loodus, kuidas seal inimesed elavad. Kaugetel teekondadel tutvusid nad teiste rahvaste elu ja kommetega. Rändurilelt saadud teateid kasutasid ära teadlased. Nõnda valmisid paljud raamatud Bütsantsi ning naabermaade ajaloo ja geograafia kohta.

Käsitöö, ehitustegevus ja sõjaasjandus nõudsid asjatundlikke inimesi. Riigi valitsemiseks ja maksude kogumiseks vajas keiser kirjaoskajaid ametnikke.

Bütsantsis oli märksa rohkem haritud inimesi kui Lääne-Euroopas. Siin olid säilinud paljud Vana-Kreeka kultuuri mälestusmärgid. Linnakoolides õppisid rikaste vanemate lapsed lugemist, kirjutamist ja arvutamist; nad uurisid Vana-Kreeka autorite ja teadlaste teoseid. Konstantinoopolis loodi komisjon headest kreeka ja ladina keele tundjatest; selle komisjoni liikmed otsisid üles haruldasi raamatuid ja kirjutasid neid keisri raamatukogu jaoks ümber.

Bütsantsi ülikud olid uhked oma haridusele. Kuid haridust saada võisid ainult rikkad inimesed; rahvas aga jäi pimedusse nagu kõikjal mujalgi.

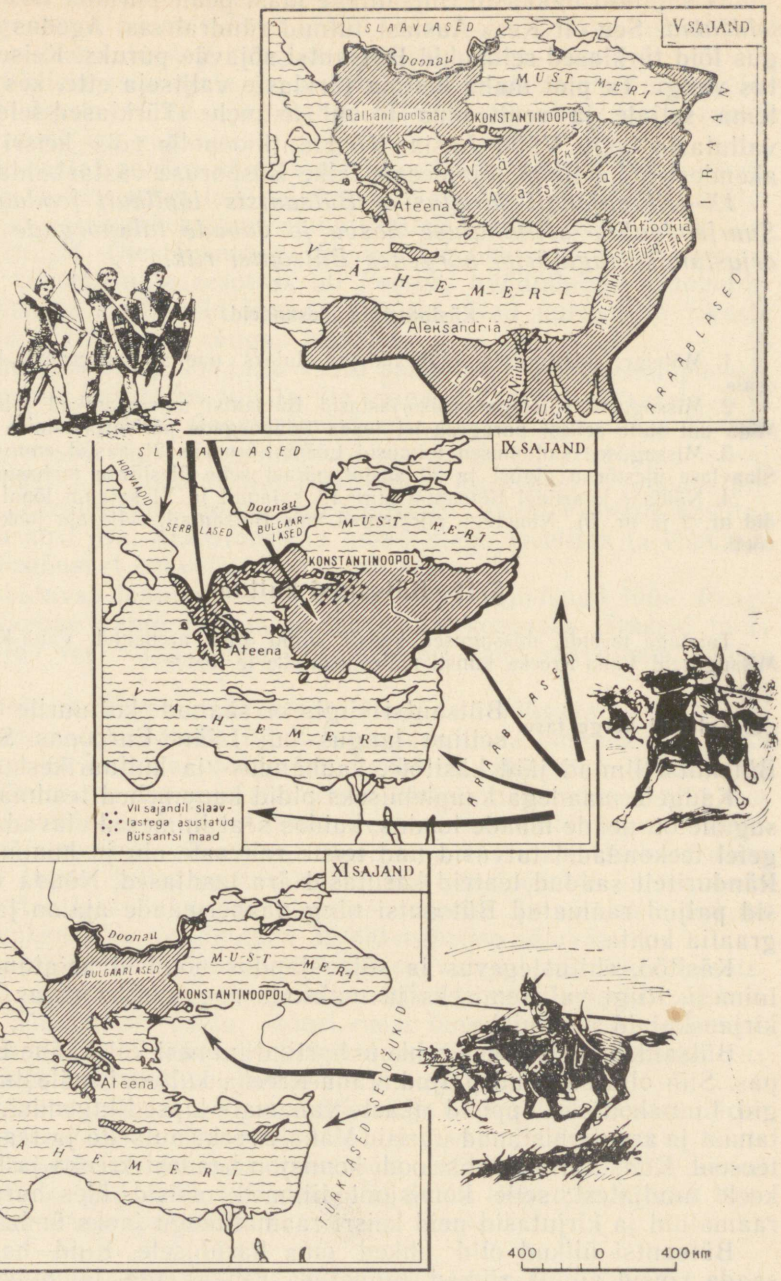

Joon. 23. Bütsantsi keisririik V—XI sajandil.

2. Kirik ja kultuur. Ristiusu kirik pidurdas kultuuri arenemist. Vaimulikud ja mungad arvasid, et kirjaoskamatud inimesed usuvad pimedast peast jumalat. «Parem juba mitte lugeda osata,» ütlesid nad, «kui lugeda seda, mis võib panna usu kõikuma.» Kiriku õpetusega mittenõustumist peeti kuriteoks keisri vastu. Vaimulike nõudmisel suleti koole. Harimata munkade jõugud põletasid maha vanaaegseid raamatukogusid, kus säilitati mittekristlastest autorite käsikirju, nad tapsid eesrindlikke teadlasi ja ajasid neid maalt välja.

Kirjanduses olid esikohal kirikuraamatud. Nendes leidusid absurdsed jutustused munkade «kangelastegudest». Kirjeldati, kuidas mungad piinasid oma keha, panid end ahelatesse, tarvitasid toiduks jäätmeid, kuidas nad palju aastaid ennast ei pesnud ega kamminud. Niisuguste mõttetute tegude eest kuulutas kirik nad «pühakuteks».

3. Kunst. Keiser ja kirik kasutasid kunsti enda ülistamiseks ning oma kuulsuse suurendamiseks. Konstantinoopoli ja teiste linnade ülesehitamisel aeti taga äärmist toredust. Nii merelt kui ka maalt piirasid riigi pealinna võimsad kivimüürid ja tornid. Sel ajal peeti linna ligipääsmatuks. Kümned suurejoonelised paleed ja kirikud kaunistasid Konstantinoopoli peatänavaid. Luksuslikud hooned pidid sisendama mõtet keisrivõimu jõust ja tugevusest.

Joon. 24. Püha Sofia peakirik Konstantinoopolis (idakülg). Kõrged tornid, mis asuvad nurkades, on ehitatud hiljem.

TRÜ Raamatukogu

Joon. 25. Püha Sofia peakiriku sisevaade.
Määratu suure hoone keskpaika valgustab kupli allääres olevast 40 aknast sissetungiv valgus. Kahe korrusena ehitatud marmorsambad eraldavad hoone keskosa tiibadest. Sambaid ühendavad poolringikujulised võlvkaared. Põrand ja seinad on kaetud mitmevärvilise marmoriga. Kupli tippu on kinnitatud kroonlühter, sammaste vahel on näha väiksemad lühtrid.

Kõige suurepärasemaks bütsantsi arhitektuuri teoseks oli *Püha Sofia peakirik,* mis ehitati Konstantinoopolis VI sajandil. Kiriku püstitasid 10 000 inimest viie aasta jooksul. Nelinurkse peahoone kohale, rohkem kui 50 meetri kõrgusele ehitati määratu suur kup-

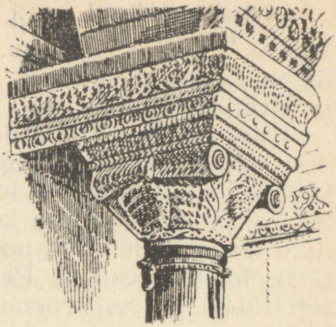

Joon. 26. Püha Sofia peakiriku samba kapiteel.
Kapiteeli — samba ülaosa kaunistab peen pitsitaoline ornament.

pel. Tolle aja kohta oli see väga raske ülesanne, kuid ehitajad tulid sellega hiilgavalt toime.

Väga ilus oli kirik seestpoolt. Kuld- ja hõbenõud, väljaõmmeldud siidkangad, suurepärased pildid ja muud kiriku kaunistused — kõik need olid haruldased kunstiteosed.

Kirikud ja ülikute paleed olid kaunistatud *mosaiikidega* — värvilistest kivikestest või klaasitükikestest kokkupandud piltidega. Kõige sagedamini kujutasid kunstnikud keisrit, tema õukondlasi ja kiriku juhte.

Joon. 27. Keiser ja tema õukondlased. *Bütsantsi mosaiik VI sajandist.*
Keskel on paraadriietuses keiser, kroon peas. Käes on tal kuldkauss rahaga, kingitus piiskopile (seisab temast paremal). Keisri ümber on tema perekonna liikmed ja sõjamehed.

4. Bütsantsi kultuuri tähtsus.

Bütsantsi käsitöölised valmistasid niisuguseid esemeid, mida Läänes veel ei osatud teha. Lääne-Euroopa maade kuningad, vürstid ja piiskopid kutsusid Bütsantsist kohale kunstnikke, arhitekte ja juveliire.

Kiievi-Venemaalt, Bulgaariast ja teistest Ida-Euroopa maadest sõitsid Bütsantsi sageli saadikud, kaupmehed ja kiriku juhid. Ida- ja lõunaslaavlased tutvusid bütsantsi kirjanduse ja kunstiga. Palju raamatuid tõlgiti kreeka keelest slaavi keeltesse. Bütsantsi tulid teadmishimulised noorukid, et õppida arstiteadust, matemaatikat, Rooma seadusi. Paremate Bütsantsi meistrite juures õppisid Itaalia, Kiievi-Venemaa ja Bulgaaria arhitektid ning kunstnikud.

Bütsantsi kultuur avaldas suurt mõju teiste rahvaste kultuurile.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast oli Bütsantsis keskaja alguses kõrge kultuur?
2. Kirjeldage Püha Sofia peakiriku välimust ja sisemust (kasutage jooniseid 24, 25 ja 26).
3. Tõestage, et bütsantsi kunst ülistas keisrivõimu ja ristiusu kirikut.
4. Missugune oli bütsantsi kultuuri tähtsus?

III peatükk.

ARAABLASED VI—XI SAJANDIL.

§ 13. Araabia hõimude ühendamise algus.

(Kaart nr. 3.)

Tuletage meelde, mida te juba teate araablastest.

1. Araabia poolsaare loodus ja elanikkonna tegevusalad.

Araablaste kodumaaks oli suur *Araabia poolsaar,* mis asub Aasia edelaosas. Suurema osa poolsaarest võtsid enda alla veevaesed stepid ja poolkõrbed. Kohati muutuvad need päikesest kuumutatud kõrbeks, kus vesi üldse puudub. Araabias on kuiv ja palav kliima, vihma on seal väga harva.

Enamik poolsaare keskosa elanikest elas steppides ja pidas siin karja. Rändavad araablased — *beduiinid* («stepielanikud») kasvatasid kaameleid, kitsi ja hobuseid. Oma karjadega rändasid nad terava rohuga ja okkaliste põõsastega kaetud steppides. Beduiini lahutamatuks kaaslaseks tema karmis elus oli kaamel. Beduiin tarvitas toiduks kaameli liha ja piima, kandis kaamelikarvast valmistatud riideid, varjas end kõrvetava kuumuse ja külma talve-

tuule eest kaamelivildist telgis. Uude kohta üleminekul kandis kaamel — «kõrbelaev» — beduiini telki ja tema armetut vara.

Poolsaare lääne- ja lõunapoolsetes oaasides elasid paiksed araablased. Nad harisid põldu ning tegelesid käsitöö ja kaubandusega. Ääretus kõrbes, suliseva ojakese ääres asusid savionnid. Nende ümber olid ülesharitud põllud, aiad ja viinamarjaistandused, kõrval aga kasvasid sihvakad datlipalmid.

Piki Punase mere rannikut läks muistne kaubatee Bütsantsist Aafrikasse ja Indiasse. Selle tee ääres tekkisid araablaste kaubaasulad, millest kõige suurem oli *Meka* linn.

Rändlevatel araablastel oli elav kaubavahetus paiksete araablastega. Nad ajasid Mekasse kariloomi ja vahetasid neid vilja, riide, relvade ja teiste vajalike kaupade vastu. Meka kaupmehed saatsid mitu korda aastas suuri karavane naabermaadesse.

2. Ülemkihi tekkimine araablaste hulgas.

VII sajandi alguses oli araablastel säilinud sugukondlik kord. Rändlevad beduiinid jagunesid paljudeks hõimudeks ja sugukondadeks. Karjamaad olid hõimu ühiskasutuses, karjad aga kuulusid juba üksikperekondadele. Paremate karjamaade pärast toimusid hõimude vahel sageli kokkupõrked. Suuri lööminguid kutsus esile ka veritasu: sugukonna liikme tapmise eest maksis kätte terve sugukond. Iga hõim kummardas oma jumalaid, mis omakorda veelgi suurendas vastastikust vaenu araablaste hulgas.

Hõimude eesotsas olid juhid. Nad juhtisid rännakuid ja olid röövretkede ajal oma sõjameeste eesotsas. Juhid ja nende sugulased moodustasid ülemkihi. Üliku telk oli üleni kaetud vaipadega, postidel rippusid kallid relvad ja toredad hobuseriistad, toitu anti ette metallvaagnatel.

Beduiinide ülemkihil olid suured loomakarjad. Nende kaameleid ja kitsi karjatati kõige paremate maadel joogikohtade lähedal. Neile kuulusid tõuhobuste karjad. Loomi karjatasid sõjavangidest orjad. Oaasides kaevasid nad kaevusid ja niisutuskanaleid.

Suurem osa beduiinidest elas vaesuses. Põuaajal, kui stepp paljaks põles ja palju kariloomi hukkus, saabusid beduiinile rasked päevad. Näljapiina kergendamiseks sidus ta oma sisselangenud kõhule lameda kivi. Igas hõimus oli palju inimesi, kellel kariloomi üldse polnud. Kehvikud tarvitasid toiduks sageli sisalikke ja metsdatleid.

3. Ülemkiht püüab hõimusid ühendada.

Araablaste ülemkiht tahtis rändlevaid araablasi endale allutada ja neid oma karja hoidma sundida. Vastuseks nendele rõhumiskatsetele ajasid kehvikud juhtide kariloomad ära ja tungisid nende telkide kallale. Seepärast püüdsid eri hõimude ülikud ühineda, et lihtbeduiine ühisel jõul sõnakuulmises hoida.

Ülemkihi unistuseks oli ka rikaste naabermaade — Süüria, Egiptuse ja Iraani vallutamine. Sealt võis saada suurt sõjasaaki, palju maad ja loomi. Meelitavate juttudega nende maade rikkusest

püüdis ülemkiht sõjakäikudele kaasa tõmmata kehvikuid, kes oma kodumaal olid sunnitud puudust kannatama. Selleks et edukalt sõda pidada, oli vaja kõik araabia hõimud ühendada.

Ühendamisest olid huvitatud ka araabia kaupmehed. VII sajandi alguses vallutas Iraan Araabia lõunaosa ja väljapääsu Punasele merele, Bütsants aga kindlustas ennast Araabia poolsaare põhjaosas. Kaubandus läks allamäge, järjest vähem kaupmeeste karavane tuli Punase mere rannikule. Rikkad kaupmehed tahtsid suunata Araabia elanikkonda vallutusretkedele, et taastada vanad kaubateed ja saada uusi.

4. Islam ja araablaste ühendamise algus.

Lihtbeduiinide allutamiseks ja araabia hõimude ühendamiseks kasutas ülemkiht uut usku — **islamit.**

Islami rajajaks oli Meka kaupmees *Muhamed.* Ta õpetas, et araablased ei tohi kummardada paljusid jumalaid, vaid ainult ühte — Allahit. Muhamed nimetas ennast «jumala saadikuks». Ta kutsus araablasi üles lõpetama igasuguse vaenu ja ühinema. Peagi leidis ta pooldajaid. Kõik, kes uue usu vastu võtsid, nimetasid end *muhameedlasteks* (s. o. «jumalale alistujaiks»).

Nagu ristiusk, nii nõudis ka islam lihtrahvalt alistumist. Isegi sõna «islam» ise tähendab «alistumine»! Muhamedi usk nõuab usklikelt vastuvaidlematut allumist võimudele ja ülemkihile, keda jumal ise olevat maa peale seadnud. Kui raske kehviku elu ka on, ta peab kannatama ja paluma. Näljastele lubas islam toiduküllust ja lõbusat elu paradiisis, kuhu nad pärast surma lähevad.

Islam kutsus rahvast sõtta «uskmatute» vastu, s. o. teist usku inimeste vastu. Muhameedlaste pühas raamatus «koraanis» (s. o. «lugemine») öeldakse, et sõjas langenud saavad otsekohe paradiisi.

Umbes **630. aastal** võttis enamik araabia hõimusid islami vastu ja tunnistas Muhamedi võimu. Kangekaelsete vastupanu suruti maha väesalkade jõuga. Meka sai muhamedi usu keskuseks, kõigi muhameedlaste «pühaks linnaks».

Islami abil kindlustas araabia ülemkiht oma võimu töötavate araablaste üle ja alustas naabermaade vallutamist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil Araabia poolsaart. Kuidas Araabia loodus ja geograafiline asend mõjutasid tema elanikkonna tegevusalasid?
2. Kes olid huvitatud araabia hõimude ühendamisest? Jutustage, mispärast.
3. Mille jaoks kasutas araabia ülemkiht islamit? Tuletage meelde, mispärast Chlodovech ja frankide ülemkiht võtsid vastu ristiusu. Mis on muhamedi usus ja ristiusus ühist?

§ 14. Araabia kalifaat ja selle lagunemine.

(Kaart nr. 3.)

1. Araablaste vallutused.

Varsti pärast Muhamedi surma allutasid muhameedlased kogu Araabia. Tekkis Araabia riik. Seda valitsesid *kaliifid* (ehk Muhamedi «asetäitjad»).

Esimeste kaliifide ajal ületasid araablaste suured väesalgad kaamelitel, hobustel ja jalgsi Araabia poolsaare piirid. Nende sõjaväe peajõuks oli kiire ja kerge ratsavägi.

Maruhoona tungisid araablased Bütsantsile ja Iraanile kallale. Kestev omavaheline sõda oli need maad ära kurnanud. Sõdade ja raskete maksude all kannatav elanikkond ei avaldanud araablastele tugevat vastupanu. Paljud linnad andsid lahinguta alla. Lühikese ajaga vallutasid araablased rikkad Bütsantsi provintsid — Süüria ja Egiptuse, samuti suure Iraani riigi.

VIII sajandi alguses alistasid araablased Põhja-Aafrika. 711. aastal ületasid araablased *Gibraltari väina* ja tungisid Pürenee poolsaarele, kus asus nõrgaks jäänud läänegootide riik. Mõne aastaga vallutasid araablased peaaegu kogu Hispaania. Üksnes tema mägise põhjaosa elanikud ei alistunud ja jätkasid võitlust. Seejärel läks araablaste ratsavägi üle Pürenee mägede ja ründas Frangi riiki. Ägedas lahingus paiskasid frangid araablaste väe lõunasse tagasi.

Idas avaldasid araablastele visa vastupanu Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvad. Sõjakäigud nendesse maadesse ei toonud vallutajatele kaua aega mingisugust edu. Kuid hiljem läksid paljud kohalikud feodaalid araablaste poolele üle ja aitasid neil oma rahvaste vastu võidelda. Ida suunas edasi liikudes tungisid araablased Loode-Indiasse ja jõudsid Hiina piirideni. Ägedas lahingus panid Hiina väed araablaste edasiliikumise seisma.

Niiviisi tekkis VII sajandil ja VIII sajandi esimesel poolel määratu suur araablaste riik — *Araabia kalifaat*. Kalifaadi valdused ulatusid Atlandi ookeani rannikult India ja Hiina piirideni. Riigi pealinnaks sai suur Süüria linn *Damaskus*.

2. Feodaalkord kalifaadis.

Alistatud maadest liikusid pealinna poole loendamatud karavanid kokkuröövitud varaga; sõjamehed ajasid tuhandeid sõjavange. Kuid kaliifid ja ülemkiht võtsid sõjasaagi ja orjad endale. Rikastusid ka kaupmehed, kes hakkasid kalifaadi määratu suurtes valdustes kauplema. Tavalised sõjamehed aga jäid niisama vaeseks nagu ennegi. Üks araabia luuletaja ütles kunagi: «Me võtame osa ühtedest ja samadest sõjakäikudest; mispärast siis need (s. o. ülikud) elavad külluses, meie aga oleme ikka vaesed?» Vallutused suurendasid veelgi ebavõrdsust araablaste hulgas.

Kogu kalifaadi maa oli kaliifi omanduseks. Ühe osa maast

Joon. 28. Araablaste väeüksus sõjakäigul.

jagas ta oma sugulastele ja lähematele õukondlastele; ülemkihi hulgast määrati asevalitsejad vallutatud maadesse. Kohalikud talupojad muutusid uute isandate pärisorjadeks.

Idamaades sai põllutööd teha ainult niisutatavatel maadel. Rahva hulgas räägiti: «Kus lõpeb vesi, seal lõpeb ka maa.» Kaliifi käsul aeti tuhandeid talupoegi niisutusseadmeid rajama. Kanalid ja tammid kuulusid kaliifile ning suurmaaomanikele. Maa ja vee kasutamise eest maksid pärisorjad maksu. Maksukogujaid ei huvitanud, kas lõikus oli sel aastal hea või halb. Isegi siis, kui põuatuul tõi põldudele liiva- ja tolmupilvi või kui rohutirtsud olid orase täielikult hävitanud, nõuti maks ikkagi kogu ülesharitud maa eest täies ulatuses sisse.

Kalifaadis kasutati ka orjade tööd. Orjad töötasid kaevandustes, kuivatasid soid ja ehitasid kanaleid. Orjad olid ülikute juures teenreiks, nad teenisid ka kaliifi kaitsesalgas. Kuid töörahva põhimassiks kalifaadis ei olnud orjad, vaid talupojad-pärisorjad.

IX sajandiks kujunes Araabia kalifaadis lõplikult välja feodaalkord, kuid orjuse jäänused jäid veel kauaks ajaks püsima.

3. Rahva ülestõusud. Alistatud rahvad vaevlesid vallutajate-araablaste võimu all. Kõigile mittemuhameedlastele pandi peale üle jõu käivad maksud ja nad pidid sõjaväele toiduaineid andma. Et talupojad ei saaks maksu tasumisest kõrvale hoiduda, pandi neile kaela seatinast plaadikesed, millele märgiti nende elukoht.

VIII—IX sajandil kerkis mitmel pool kalifaadis rahva ülestõusude laine. Need ülestõusud olid suunatud araablaste ülevõimu

ja feodaalide ikke vastu. Ligikaudu 20 aastat kestis talupoegade ülestõus *Aserbaidžaanis*. Ülestõusu eesotsas oli *Babék*. Noorukina ajas ta kaameleid. Karavanidega teel viibides nägi Babek kõikjal rahva kannatusi ja temas tärkas viha rahva rõhujate vastu. Tema juhtimisel andsid ülestõusnud talupojad kaliifi vägedele tugevaid hoope. Talupojad ei allunud enam kohalikele võimudele ja lõpetasid maksude maksmise. Nad taastasid endise kogukondliku korra. Aserbaidžaanist kandus ülestõus *Armeeniasse* ja Iraani. Kaliif pidi ülestõusnute vastu saatma oma peajõud. Hästi relvastatud kaliifiväed lõid ülestõusnute väe puruks. Reetmise tõttu langes Babek ühe kohaliku feodaali kätte; ta anti kaliifile ja hukati.

4. Kalifaadi lagunemine.

Määratu suur Araabia kalifaat ei olnud tugev. Alistatud rahvad jätkasid võitlust vallutajate vastu. Nende ülestõusud nõrgestasid kalifaati.

Suurfeodaalid — piirkondade asevalitsejad — läksid väga tugevaks. Neil oli oma sõjavägi, tuhanded pärisorjad ja orjad. Seoses sellega keeldusid nad kaliifile allumast.

VIII sajandi keskpaiku kujunes välja iseseisev araablaste riik Hispaanias. Araablaste valduste idaosa läks *Bagdadi kalifaadi* koosseisu, mille pealinnaks oli *Bagdad* Tigrise jõe ääres.

IX sajandil eraldusid Bagdadi kalifaadist Egiptus, Kesk-Aasia, Iraan, *Afganistan,* Bagdadi kaliifile jäi ainult Mesopotaamia. XI sajandi keskpaiku vallutasid suure osa endistest araablaste valdustest Aasias türklased-seldžukid. (Tuletage meelde, mida te nendest teate.)

Suurfeodaalide tugevnemine ja alistatud rahvaste võitlus iseseisvuse eest põhjustasid Araabia kalifaadi lagunemise.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil Araabia kalifaadi piire VIII sajandi keskpaigaks. Nimetage araablaste poolt vallutatud maad. Näidake lahingute kohad, kus peatati araablaste edasiliikumine läände ja itta.
2. Mille poolest erines kalifaadis kehtiv feodaalkord Lääne-Euroopa feodaalkorrast?
3. Näidake kaardil kalifaadis puhkenud rahvaülestõusude piirkonnad.
4. Missugustel põhjustel lagunes Araabia kalifaat? Mis on nendel ja Karl Suure riigi lagunemise põhjustel ühist?

§ 15. Kalifaadi maade majandus ja kultuur.

(Kaart nr. 3.)

1. Kes oli kalifaadi kultuuri looja.

Kalifaadi koosseisu kuulus palju kõrge antiikkultuuriga maid: Egiptus, Süüria, Mesopotaamia, Kesk-Aasia. Algul oli araablaste kultuuritase enamiku alistatud rahvaste kultuuritasemest palju madalam. Kirjaoskajaid oli araablaste hulgas vähe. Harimatud

vallutajad hävitasid kultuurimälestusmärke. Pärast Aleksandria vallutamist ja selle kuulsa raamatukogu ülevõtmist ütles kaliif: «Kui raamatutes räägitakse midagi muud, kui koraanis on kirja pandud, siis tuleb need hävitada, kui aga räägitakse sedasama, siis pole neid tarvis.» Ja kaliif käskis muistsed käsikirjad ära põletada.

Kuid araablased õppisid alistatud rahvaste teaduse- ja kunstisaavutusi järk-järgult tundma.

Kalifaadi maades levis laialdaselt araabia keel. Seda keelt räägiti, asjaajamine kohtus toimus selles keeles, seda õpiti koolides. Sellepärast kirjutasid Süüria, Iraani ja Kesk-Aasia teadlased ja kirjanikud oma teosed araabia keeles. Araabia keel sai kalifaadi maades teaduse ja kirjanduse keeleks.

Kalifaadi maade kultuuri loojaiks olid peale araablaste ka kõik teised rahvad, kes kuulusid Araabia riigi koosseisu.

2. Majanduse arenemine. Araabia kalifaadi maades oli arenenud põllumajandus, käsitöö ja kaubandus. Oma tööga kujundasid talupojad viljakandmatud stepid ümber. Süüria orud uppusid aedadesse ja viinamarjaistandikesse. Niisutatavatel maadel külvati otra ja nisu, kasvatati datleid ja suhkruroogu. Indiast ja Hiinast tõid araablased puuvilla ja riisi, apelsine ja sidruneid; need kultuurid olid kalifaadi maades laialdaselt levinud.

Osavad käsitöölised valmistasid puuvillast ja villast kerget ning vastupidavat riiet. Iraan oli kuulus oma vaipade poolest. Süürias valmistati eredavärvilist siidriiet ja klaasnõusid. Kogu maailmas tunti kuulsaid Süüria relvameistreid: Idamaade ja Euroopa maade feodaalid hindasid kõrgelt Damaskuse terasest valmistatud mõõku, saableid ja raudrüüsid.

Kalifaadi kaupmehed kauplesid India ja Hiinaga. Kaamelitel ja hobustel tõid nad Hiinast läbi kuuma kõrbe ning üle kõrgete mägede siidi ja mitmesuguseid nõusid. Laevad ja paadid tõid Indiast üle India ookeani riiet ja vääriskive. Araabia kaupmehed käisid sageli Lääne-Euroopas ja Volga kallastel. Siin müüsid nad kallihinnalisi idamaa kaupu.

Kaugetele Ida- ja Läänemaadele ettevõetud reisidega lõid Araabia kaupmehed sidemeid rahvaste vahel, aitasid neil vahetada oma kultuuri saavutusi.

3. Teadus. «Inimese kõige kaunimaks ehteks on teadmine,» ütlesid araabia teadlased. Kalifaadi maades arenesid edukalt käsitöö ja kaubandusega seotud teadused: matemaatika, astronoomia, geograafia. Suurtes linnades avati kõrgemad koolid.

Araabia matemaatikud lõid algebra. Nad hakkasid kasutama india numbreid, eurooplased aga võtsid need üle araablastelt (Euroopas nimetatakse neid numbreid tänaseni «araabia numbriteks»).

Astronoomid kasutasid keerukaid riistu. Nad oskasid maakera

mõõtmeid välja arvutada. Teadlane *Al-Biruni* Kesk-Aasiast tegi geniaalse oletuse, et Maa tiirleb ümber Päikese.

Suure au sees oli araablaste juures geograafia. Selle kohta ütleb araabia vanasõna: «Kes asub teele teaduse pärast, selle ees avanevad paradiisi väravad.» Araabia rändurid kirjeldasid kõiki kalifaadi maid, Indiat ja Hiinat, nad tungisid kaugele Aafrikasse ja Ida-Euroopasse. Nad koostasid kaarte neile tuntud maade ja merede kohta.

XI sajandil elas Kesk-Aasias suur teadlane *Ibn-Sina* (Euroopas nimetati teda Avicennaks). Ta on kirjutanud rohkem kui sada teaduslikku tööd. Eriti kuulus oli Ibn-Sina arstina. Ta kirjeldas paljusid haigusi, millede vahel ei osatud enne teda vahet teha.

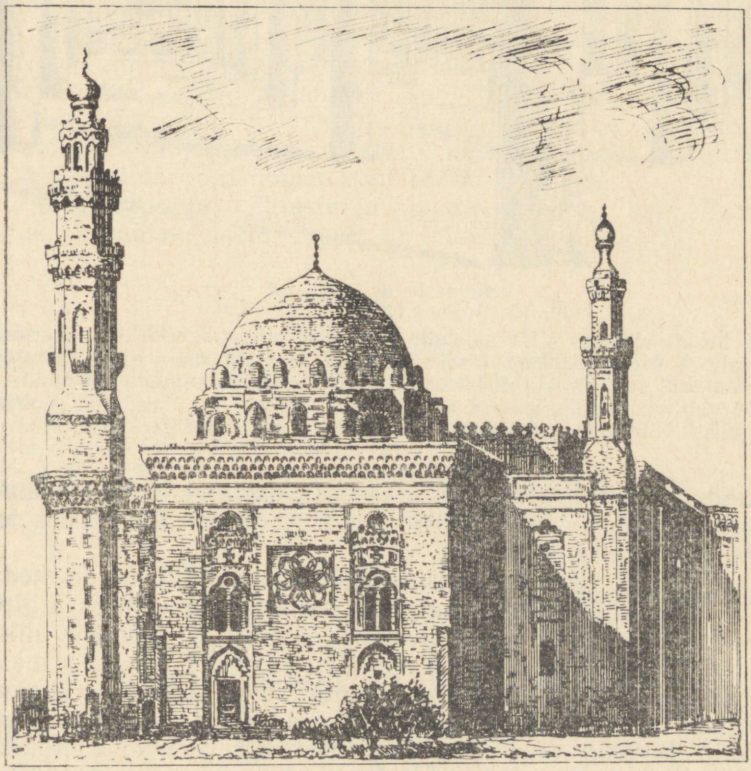

Joon. 29. Araabia mošee Kairos.

Hoone kuppel ulatub 55 meetri kõrgusele. Hoone seinad on laotud ridamisi valgest kivist ja punastest tellistest, ülal kaunistavad neid meekärjekujuline karniis ja sakid. Akende vahel on kivist raiutud *rosett* — roosiõiekujuline kaunistus. Vasakul on sale mitmekorruseline *minarett* — kõrge torn, millest uskliikke mitu korda päevas palvele kutsuti.

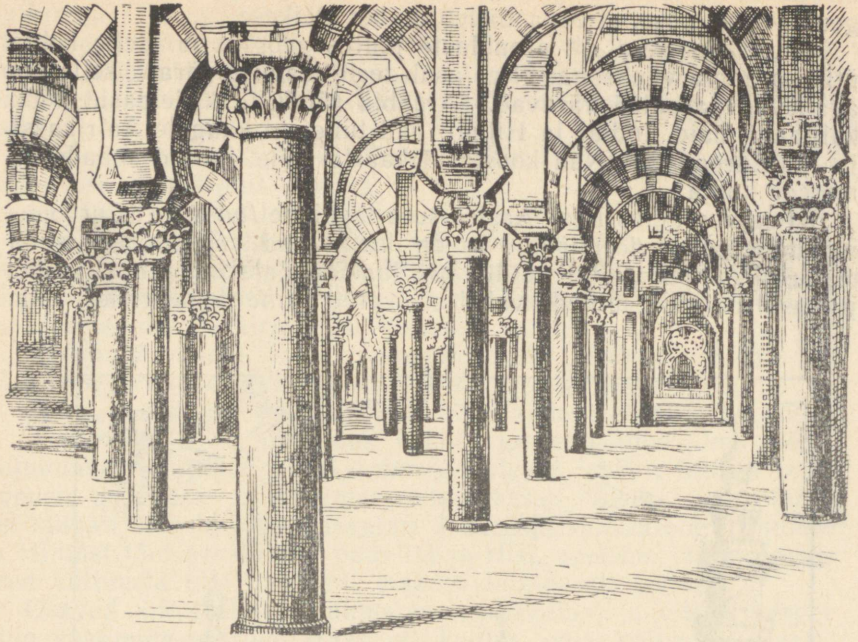

Joon. 30. Mošee Córdobas (sisevaade).
Mošeed hakati ehitama VIII sajandil. Saledad ja kaunijoonelised marmorist ning valgest kivist sambad otsekui kaovad määratu suure saali hämarusse. Kokku on seal rohkem kui 600 sammast. Alumise ümmarguste sammaste rea kohal kõrgub teine nelinurksete sammaste rida. Sambad on ühendatud poolringikujuliste võlvkaartega. Seinad on rikkalikult ornamendiga kaunistatud.

Idamaadel nimetati Ibn-Sinat «teadlaste peaks». Kuid muhamedi vaimulikud kiusasid eesrindlikku teadlast taga, süüdistades teda jumala ja usu eitamises.

4. Kirjandus ja kunst. Koos kallite kaupadega tõid kaupmehed ja kaameliajajad Indiast, Iraanist ja Egiptusest kaasa ka toredaid muinasjutte. Neid jutustati kaliifi ja ülikute paleedes, Bagdadi tänavatel ja majades. Rikkad inimesed armastasid kuulata jutustusi imelistest reisidest ja seiklustest. Väljakutel ja turgudel aga rääkisid kaubakandjad ning kalamehed üksteisele naljakaid lugusid nupukatest meestest, kes vedasid kohtunikke, kaupmehi ja ametnikke ninapidi. Nendest lugudest koostati hiljem kogu maailmas tuntud kogumik *«Tuhat ja üks ööd»*.

Õitsele puhkes kalifaadis ka arhitektuur. Arhitektid püstitasid kaliifidele suurepäraseid losse paljude purskkaevudega; muinasjutulised hooned uppusid varjurikaste aedade rohelusse.

Araabia ehitajad püstitasid muhamedi usu templeid — *mošeesid* (araabia keelest tõlgituna: «kummardamiskohad»). Mošee neli-

nurkset hoonet kroonis ülal tavaliselt kuppel. Katuseid kaunistasid sakid ja karniisid, seinu aga läbipõimuvatest joontest ornamendid.

Muhamedi usk keelas inimeste ja loomade kujutamise. Sellepärast ei saanud skulptuur ja maalikunst kalifaadi maades peaaegu üldse areneda.

5. Kalifaadi kultuuri tähtsus.

Eurooplased võtsid araablastelt üle palju hinnalisi teadusalaseid teadmisi. Araabia matemaatikute ja astronoomide töödest lähtusid keskajal Lääne-Euroopa õpetlased. Avicenna teosed tõlgiti ladina keelde ja need olid XVII sajandini Euroopa arstide käsiraamatuiks.

Kalifaadi maade kultuuriga tutvusid eurooplased peamiselt araablastele kuuluvas Hispaanias. Selle pealinnas *Córdobas* elas pool miljonit inimest ja seal oli 27 kõrgemat kooli. Nendes pidasid loenguid väljapaistvad teadlased, kelle hulgas oli ka mittemuhameedlasi. Peale araablaste õppis Córdobas palju üliõpilasi paljudest Euroopa maadest. Määratu suurtes raamatukogudes säilitati väärtuslikke muistseid käsikirju. Igal aastal tõlgiti ja kirjutati Córdobas ümber kuni 16 000 raamatut.

Paljud vanaaja teadlaste ja kirjanike teosed said Euroopas tuntuks araabiakeelsete tõlgete kaudu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kes oli kalifaadi maade kultuuri looja?
2. Kus oli teie arvates enne XI sajandit majandus rohkem arenenud — kas Araabia kalifaadis või Lääne-Euroopa maades? Tooge oma mõtte kinnituseks näiteid.
3. Vaadelge kaardil teed, mida mööda araabia kaupmehed tõid Hiinast ja Indiast kaupu Lääne- ja Ida-Euroopasse.
4. Mõtelge, kuidas on geograafia, astronoomia ning matemaatika seotud käsitöö ja kaubandusega. Mida uut tõid teadusesse kalifaadi maade õpetlased?
5. Milles seisab kalifaadi maade kultuuri tähtsus?

Pidage meeles seda aastaarvu!
Umbes 630. aastal — Araabia riigi tekkimine.

KESKAJA ESIMESE PERIOODI KOKKUVÕTE.

Me lõpetasime keskaja esimese perioodi tundmaõppimise. See periood kestis V sajandist kuni XI sajandini. See oli aeg, kus enamikus Euroopa ja Aasia maades *tekkis feodaalkord ja kaks vaenulikku klassi — maaomanikud-feodaalid ning talupojad-pärisorjad.*

Feodaalkorra ajal tegeles suurem osa inimestest põllumajandusega; peamiseks rikkuseks oli maa. Kuid kogu maa kuulus feodaalidele. Jõuga sundisid nad talupoegi neile pandud kohustusi täitma.

TALUPOJAD JA FEODAALID
RASKE TÖÖ ISANDA KASUKS
JAHIL KÄIES TALLAVAD MAHA VILJA
TULEB ÕIGEAEGSELT TASUDA OBROKIT
TALUPOEGADE MAJAPIDAMIS-SAADUSED ISANDA LAUAL
TÖÖTAVAD KÄSI RÜPPE PANEMATA, KUID ELAVAD VILETSUSES
ELU MÖÖDUB LÕBUSTUSTES JA SÖDADES

I TABEL.

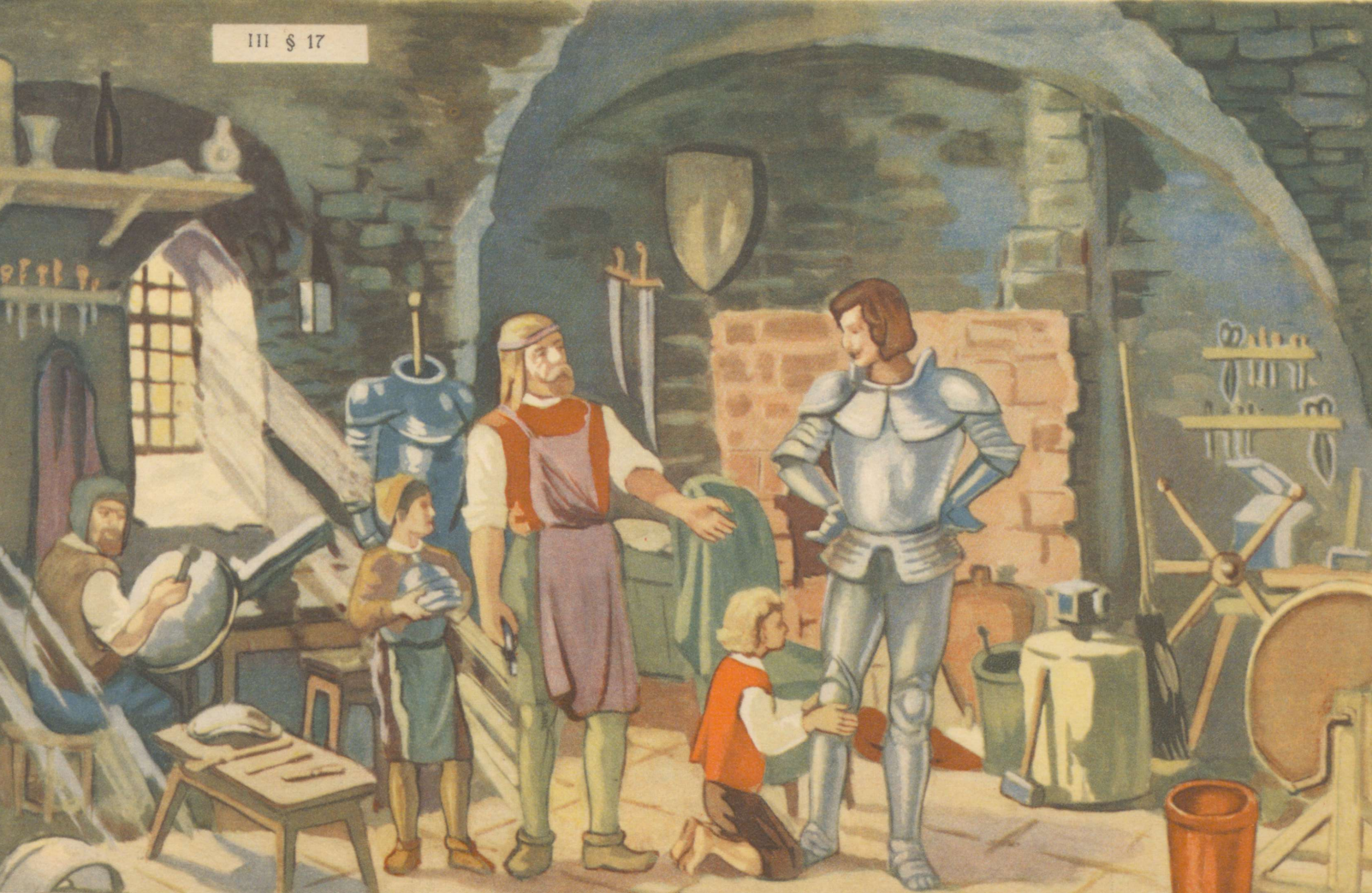
III § 17

§ VI 81

Vaatamata paarematele tööriistadele oli põllumajanduse tehnika ikka veel täiesti mahajäänud ja saak oli väike. Lääne-Euroopas oli tol ajal valitseval kohal naturaalmajandus. Eluks kõige tarvilikumaid esemeid valmistasid talupojad-pärisorjad. Kaupmehed külastasid feodaalide mõisaid harva. Lääne-Euroopas polnud peaaegu üldse linnu; suured linnad käsitöö ja kaubandusega tegeleva elanikkonnaga säilisid Bütsantsis ja Idamaades.

Kogu keskaja esimese perioodi kestel pidasid talupojad visa võitlust enda pärisorjastamise ja feodaalide ikke vastu. Nad tahtsid neilt äravõetud maid tagasi saada ja endist kogukondlikku korda taastada. Araabia kalifaadis oli töörahva võitlus feodaalide ikke vastu ühendatud võitlusega, mida rõhutud rahvad pidasid röövvallutajate vastu. Ülestõusud hõlmasid siin suuri piirkondi ja kestsid palju aastaid.

Keskaja esimesel perioodil oli Lääne-Euroopa killustatud paljudeks väikesteks feodaalriikideks. Kuningate võim oli nõrk. Feodaalide klass lõi oma organisatsiooni feodaalse hierarhia näol. Maaomanikel olid oma kindlustatud lossid, oma väesalgad ja kohus. Nende abiga hoidsid nad oma valduste elanikke sõnakuulmises. Kirik aitas feodaalidel töörahvast rõhuda.

Bütsantsis ja Araabia kalifaadis kestis tugev keskvõim mõnevõrra kauem. Kuid hiljem tugevnesid suurfeodaalid ka siin. Bütsantsis hakkas keisri võim nõrgenema, Araabia kalifaat aga lagunes.

Küsimusi ja ülesandeid esimese jao kordamiseks.

1. Missuguste maade ja rahvaste ajalugu te õppisite esimeses jaos tundma?
2. Näidake kaardil nr. 1 frankide ja slaavlastega VI sajandil asustatud territooriumi. Näidake kaardil nr. 2 Karl Suure riigi piire, samuti Bütsantsi ja slaavi riikide piire. Näidake kaardil nr. 3 Araabia riigi piire umbes 630. aastal ja VIII sajandi keskpaiku.
3. Kontrollige tabeli «Keskaja tähtsamad sündmused» põhjal, kas te teate tähtsamaid aastaarvusid, mis esimeses jaos esinevad.
4. Jutustage I tabeli põhjal feodaalühiskonna kahe põhiklassi elust (vt. ülalt alla). Tõestage, et need klassid olid igas suhtes vastandlikud ja teineteisele vaenulikud (vt. vasakult paremale).
5. Tuletage meelde, missugust võitlust nimetatakse klassivõitluseks. Mille eest võitlesid talupojad keskaja esimesel perioodil? Näidake kaartidel nr. 2 ja nr. 3 kohad, kus toimusid suuremad ülestõusud sel perioodil.
6. Mispärast oli Lääne-Euroopas kuni XI sajandini ainuvalitseval kohal naturaalmajandus? Kuidas väljendus see riikide korralduses?
7. Kuidas läks feodaalidel korda hoida määratu suurt talupoegade-pärisorjade massi sõnakuulmises?

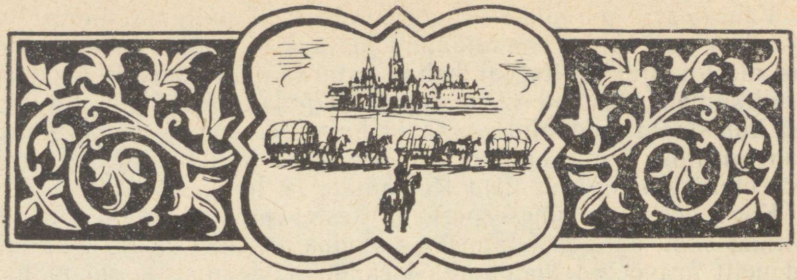

TEINE JAGU.

FEODAALKORRA ARENEMINE.

IV peatükk.

KÄSITÖÖ JA KAUBANDUSE ARENEMINE. LÄÄNE-EUROOPA LINNADE KASV.

§ 16. Linnade tekkimine Lääne-Euroopas.

(Kaart nr. 4.)

Tuletage meelde, missugused muudatused toimusid Lääne-Euroopa põllumajanduses IX—X sajandil (vt. § 6, p. 2).

1. Majanduse edusammud. XI sajandiks toimusid Lääne-Euroopas suured muudatused. Märksa oli vähenenud metsade all olev maa. Sügavates tihnikutes raiusid talupojad puud maha, juurisid välja kännud, valmistasid ette põllumaad. Paljudes kohtades kuivatati soid. Endistel kõnnumaadel haljendas nüüd oras.

Peaaegu kõikjal kasutati rasket ratasatra ja kolmeväljasüsteemi. Enne talivilja külvamist kündsid talupojad põllu kahel või isegi kolmel korral läbi ja andsid maale väetist. Paremini haritud maa andis suuremat saaki. Suurenes põllumajandussaaduste hulk ja mitmekesisus.

Külvipinna ja saagi suurenemise tõttu said talupojad rohkem loomasööta. Talupoegade majandites suurenes lehmade ja hobuste arv. Hobuseid ei kasutatud enam ainuüksi sõjaliseks otstarbeks: neid rakendati nüüd ka adra ette ja kasutati koormaveoks.

Uute maade kasutuselevõtmine sai võimalikuks metalltööriistade laialdase rakendamise tõttu. Euroopas suurenes rauamaagi kaevandamine, arenes sepatöö: eurooplased õppisid valmistama tugevaid mõõku ja vastupidavaid raudrüüsid.

Feodaalid ei leppinud enam linase riidega. Järjest laialdasemalt hakati valmistama villast riiet. Rahva hulgas oli liikvel kõnekäänd: «Lammas võitis lina.» Riiet kooti suurtel horisontaalkangaspuudel.

Feodaalkorra tekkimisega hakkas majandus arenema edukamalt kui vanaajal.

2. Käsitöö eraldumine põllumajandusest.

Keskaja esimestel sajanditel valmistasid talupojad neile vajalikke esemeid ise: nad tegid kõplaid ja äkkeid, kudusid jämedat linast riiet ja meisterdasid puukingi, valmistasid savinõusid ja nahkrakmeid. Käsitöö ei olnud põllumajandusest eraldatud.

Kuid kalevi töötlemiseks ning raudhõlmaga adra valmistamiseks oli vaja spetsiaalseid seadmeid, *erilisi teadmisi ja erilist tööoskust.* Talupoegadel oli juba raske tegelda ühtaegu põlluharimise ja käsitööga: nii üks kui teine nõudis palju aega.

Talupoegade hulgast kerkisid esile «meistermehed» — oskuslikud käsitöölised teatud kindlal alal. Nende perekonnad omandasid kümnete aastate jooksul töökogemusi. Külas olid oma sepad, puu-

Joon. 31. Metsa puhastamine.
Kirjeldage joonisel kujutatud inimeste rasket tööd. Milliseid tööriistu kasutavad talupojad?

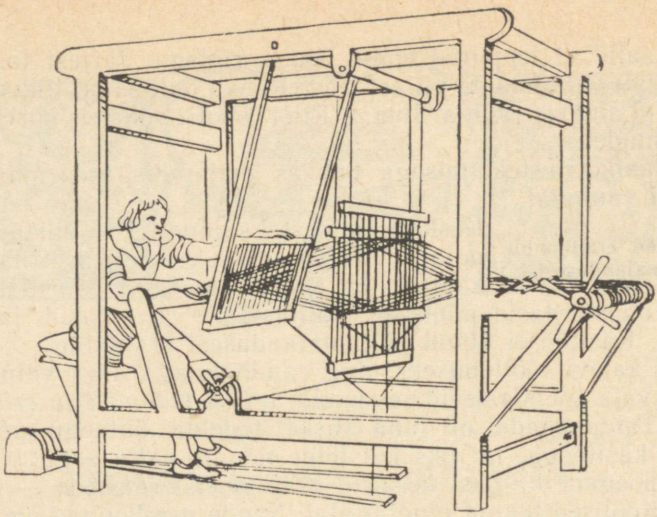

Joon. 32. Horisontaalkangaspuud.

Nelinurksele raamile on pikuti tõmmatud lõngad (lõim). Ühes raami otsas on rull pealekeritud lõimega, teises aga rull, millele rullitakse valmis kangas. Sõtkudes vaheldumisi tallalaudu, paneb kangur niieraamid kordamööda üles-alla liikuma. Niiesilmadest lähevad läbi pikilõngad (lõimelõngad). Niiede üles-alla liikumisel osa lõimelõngu tõuseb, osa vajub alla. Tekkinud vahelikust heidab kangur süstiku abil läbi koelõnga (põiklõnga). Tallates uuesti ühele tallalauale, asetuvad lõimelõngad ümber (alumised ülespoole, ülemised allapoole) ja kangur heidab nüüd süstiku läbi vastassuunas.

sepad, nahaparkijad, pottsepad ja muud käsitöölised. Nad tegelesid järjest vähem põllumajandusega; nende peamiseks tegevusalaks sai käsitöö.

Tööriistade paranemise ja saagi suurenemise tulemusena oli talupoegadel mõnikord väikesi ülejääke. Nad võisid nüüd teatud osa toiduainetest vahetada käsitööliste toodete vastu.

Majanduse arenemise tulemusena sai käsitöö suure inimeste rühma omaette tegevusalaks. Käsitöö eraldus järk-järgult põllumajandusest.

3. Lääne-Euroopas tekivad linnad.

Käsitööliste valmistatud esemed olid vastupidavamad ja ilusamad kui need, mida olid valmistanud talupojad. Nõudmine kogenud meistrite toodete järele kasvas järjest suuremaks. Käsitöölised võisid oma tööst juba ülalpidamist saada. Kuid nad olid pärisorjad ja sellepärast võttis feodaal loonusrendi kogumisel suurema osa nende toodetest endale. Kodukülas oli veel vähe tellijaid ja ostjaid. Sellepärast hakkasid käsitöölised mõisast lahkuma: nad ostsid end vabaks või põgenesid feodaali juurest. Lääne-Euroopa maades tekkisid rändavad meistrid. Tööriistakast õlal, liikusid nad oma toodetele tellijaid ja ostjaid otsides ühest kohast teise.

Aja jooksul hakkasid tekkima käsitööliste asulad. Uusasukate väikesed hurtsikud paiknesid suurte kloostrite ja feodaalide losside müüri ääres, neid tekkis Vana-Rooma kindluste varemete keskel. Ristteede, jõgede ülepääsukohtade ja sobivate sadamate juures asuvad külad muutusid järk-järgult käsitööliste asulateks.

Mispärast asusid käsitöölised elama just nendesse kohtadesse? Losside ja kloostrite elanikud tellisid nende käest relvi, mööblit, rõivaid. Siia tulid sageli ka sissesõitnud kaupmehed, kes müüsid kalleid idamaa kaupu, samuti rauda, soola, nahka ja villa. Ümberkaudsete külade talupojad tõid siia toiduaineid ja ostsid endale vajalikke esemeid. Nendes kohtades võisid käsitöölised turustada oma tooteid ja osta tööks vajalikke materjale.

Käsitöölistel oli vaja ennast kaitsta röövrüütlite kallaletungide eest. Selleks kaevasid nad asula ümber kraavi, ehitasid valli ja piirasid selle tiheda püstaiaga. Hiljem asendati muldvall kivimüüriga. Seoses elanikkonna kasvuga ehitati teine ja kolmas kindlustuste rõngas. Käsitööliste ja kaupmeeste asulad muutusid kindlustatud kohtadeks.

Seoses käsitöö eraldumisega põllumajandusest tekkisid ja kasvasid Lääne-Euroopas X—XI sajandil **linnad.** *Erinevalt külast, mille elanikud tegelesid põllumajandusega, oli linn käsitöö ja kaubanduse keskus.*

DOKUMENT.

Kuidas tekkis *Brügge* linn *Flandrias* (Prantsusmaa kirdeosas).

Lossi elanike tarviduste ja vajaduste rahuldamiseks hakkasid silla juurde kokku tulema väärtuslike asjade müüjad; kauplejate toitmiseks ja nendele varjupaiga andmiseks hakkasid sissesõiduhoovide pidajad hiljem ehitama hooneid ja asutama võõrastemaju, kuhu võeti vastu neid, kes ei saanud lossis elada. Ja neil kujunes kombeks ütelda «lähme silla juurde». Siin kasvas asula nii suureks, et peagi kujunes välja suur linn, mis siiamaani kannab nime Brügge, mis tähendabki «sild».

Näidake Brügget kaardil nr. 4. Kes olid teie arvates selle linna esimesed elanikud?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused uued elemendid ilmnesid Lääne-Euroopa majanduses XI sajandil? Mispärast arenes majandus pärast feodaalkorra tekkimist kiiremini kui Rooma keisririigi viimastel sajanditel?
2. Jutustage, mispärast hakkas käsitöö X—XI sajandil eralduma põllumajandusest.
3. Missugustes kohtades tekkisid linnad? Mispärast tekkisid nad just nendes kohtades? Näidake kaardil Veneetsia ja Kölni linna; selgitage, mispärast nad just siin tekkisid.
4. Milles seisis keskaegse linna peamine erinevus külast?

§ 17. Käsitöö keskaegses linnas.

(Kaart nr. 4.)

1. Käsitöölise töökoda. Keskaegses linnas ei olnud vabrikuid ega tehaseid. Mitmesugused tooted, mida linna turul müüdi, olid valmistatud **käsitööliste** väikestes **töökodades.**

Töökojas ei olnud masinaid. Kõik tehti *käsitsi,* kõige lihtsamate tööriistadega. Selleks et teha adrahõlma, võttis sepp tangidega ääsist tüki punaseks kuumutatud rauda, seadis selle alasile ja tagus seda kaua vasaraga.

Käsitöö keskaegses linnas oli käsitsitööl rajanev väiketootmine.

Käsitöötehnika arenes aeglaselt. Isa erialal töötas tavaliselt ka poeg. Koos meisterlikkuse saladustega andis isa temale üle ka oma lihtsad tööriistad. Tänu pikaajalisele väljaõppele, suurtele kogemustele ja käsitsitöös omandatud vilumusele valdasid käsitöölised täiuslikult oma tööd. Kalevikudujad õppisid valmistama pehmet peent riiet eri värvides, relvameistrid tegid leidlikult kaunistatud sõjariistu.

2. Kes töötasid töökojas. Peamiseks töötajaks töökojas oli *meister.* Ta oli ka töökoja, kogu selle sisseseade ning tööriistade peremees. Meister ostis tooraine[1] ja valmistas sellest tooteid. Töökoda oli sageli ka poeks, kus müüdi valmistooteid.

Linna käsitööline-meister oli tööriistade omanik. Erinevalt talupojast valmistas käsitööline esemeid tellimise peale või müügi jaoks.

Peale meistri töötasid töökojas ka *õpipoisid* ja *sellid.* Alaealised õpipoisid tegid abitöid ja õppisid käsitööd tundma. Kogemuste omandamiseks tuli kaua õppida. Poega õppima saates müüs isa tegelikult ta pikkadeks aastateks meistrile (vt. õpipoisi palkamise lepingut). Õpipoiste elu ei olnud kerge. Neid sunniti abitöid tegema meistri koduses majapidamises; sealjuures tuli neil sageli taluda sõimu ja peksu.

Meistri paremaks käeks oli sell — töötaja, kes oli käsitöö juba selgeks õppinud. Päikese tõusust pimeduse saabumiseni küürutas ta kitsas töökojas. Oma raske töö eest sai sell väikest tasu. Kuid pärast seda, kui ta oli mõni aasta töötanud, võis ta saada meistriks ja avada oma töökoja.

Värviline illustratsioon III. Keskaegse relvameistri töökojas. Võlvidega toake käsitöölise maja esimesel korrusel. Läbi väikese akna pääseb vaevu sisse päikesekiir. Taamal on ääs, paremal käi ja kruustangid. Riiulitel on tööriistad: haamrid, puurid, pihid, viilid. Meister proovib rüütlile selga raudrüüd. Teda abistavad õpipoisid. Akna ääres viimistleb sell rinnakaitset.

---

[1] Tooraine — nahk, vill, raud ja muud materjalid, millest valmistatakse tööstustooteid.

3. Tsunftid — käsitööliste ühingud.

Kaua aega valmistas enamik talupoegi endale kõike seda, mis elus vaja läks. Sellepärast oli käsitöötoodete ostjaid esialgu vähe. Oma toodete müümiseks pidid meistrid omavahel kokku leppima, kui palju kaupu igas töökojas toodetakse. Ühe eriala käsitöölised, kes elasid ühes ja samas linnas, moodustasid ühingud — **tsunftid.** Olid kangrute, kingseppade, müürseppade, puuseppade ja paljude teiste käsitööliste tsunftid.

Üldkoosolekul võtsid meistrid vastu *põhikirja* — eeskirjad, mis olid kohustuslikud kõigile tsunfti liikmetele. Põhikiri nägi ette, et käsitöölised peavad valmistama esemeid teatud kindla mudeli järgi ja heast toorainest. Eeskirjades määrati kindlaks, mitu tööpinki võib igal meistril olla ning mitut õpipoissi ja selli on tal õigus oma töökojas pidada. Põhikiri keelas meistritel ostjaid üksteise juurest üle meelitada.

Tsunfti eesotsas olid meistrite poolt valitud *vanemad.* Nad valvasid tsunfti eeskirjadest kinnipidamise üle ja karistasid rangelt kõiki käsitöölisi, kes olid põhikirja rikkunud. Kui näiteks üks Londoni pagar müüs alakaalulise saia, siis veeti teda puuris mööda linna ringi, et kõik võiksid tema üle naerda.

Tsunfti eeskirjades väljendus käsitööliste hoolitsus selle eest, et linna tuleks rohkem ostjaid. Tsunftid püüdsid vältida võistlust meistrite vahel, ühe käsitöölise rikastumist teise arvel (vt. katkendeid Pariisi kangrute tsunfti põhikirjast).

Tsunftimeistrid tahtsid olla oma turul ainuperemehed. Sellepärast kiusasid nad taga tsunfti mittekuuluvaid käsitöölisi ja isegi ajasid neid linnast välja. Nad jälgisid valvsalt, et linna turul ei müüks oma tooteid teiste linnade ja maakohtade käsitöölised.

4. Tsunftide osa linna elus.

Kogu käsitööliste elu oli seotud tsunftidega. Nad korraldasid ühiseid pidusid. Tsunftil oli oma kassa, millest anti toetust puudustkannatavatele meistritele ja nende perekondadele. Tsunfti liikmed moodustasid linna väesalga. Ühingutesse koondunud käsitöölised võitlesid üksmeelselt linna vaenlaste vastu.

Kaua aega aitasid tsunftid käsitöö arenemisele kaasa. Linnades suurenes mitmesuguste erialade käsitööliste arv, tekkisid uued käsitööliigid. Pariisis oli XIV sajandil 300 tsunfti ja ligi 5500 käsitöölist.

Kuid meistrite arvu kasvuga suurenes nende vahel ka võistlus toodete müümisel. Tsunftid hakkasid takistama sellide meistriks saamist. Üksnes meistrite pojad võisid vabalt saada meistri nimetuse. Sellid pidid tegema raske eksami: enda kulul kallist materjalist valmistama parima mustertoote. Peale selle pidid nad korraldama tsunfti liikmetele peo ja tasuma suure sisseastumismaksu.

Linnades tekkis järjest rohkem selle, kes kogu oma eluaja jäid tööle meistrite juurde. Neid nimetati «igavesteks sellideks».

Tsunftid ei lubanud töökodasid laiendada ja uusi tööriistu kasutusele võtta. Esines juhtumeid, kus tsunftivanemad hävitasid väärtuslikke leiutusi ja õiendasid leiutajatega julmalt arveid. See tekitas tehnika arenemisele suurt kahju ja hakkas pidurdama käsitöötoodete kasvu linnades.

DOKUMENDID.

Õpipoisi palkamise leping.

Mina, Johann Toinburg, teatan kõigile, et annan auväärsele mehele, kullassepp Ailf Bruwerile oma poja Tenise kullassepatöö õpetamiseks Kölnis. Tenis peab ausalt teenima 8 aastat järjest.

Meister Ailf on kohustatud toitma minu poega kõik 8 aastat. Mina aga kohustun temale riided andma.

Kui mina, ülalnimetatud Tenis, peaksin oma meistri juurest ära jooksma ja iseseisvalt tööle asuma enne kaheksa aasta möödumist, siis kohustun maksma meistrile trahvi (näidatakse ära trahvi suurus).

Mispärast jooksid õpipoisid mõnikord oma peremeeste juurest ära? Mispärast määrasid meistrid teie arvates nii pika õppeaja?

Katkendeid Pariisi kangrute tsunfti põhikirjast.

Iga Pariisi kangur võib pidada oma majas kaht laia ja üht kitsast kangastelge, väljaspool oma maja aga ei tohi temal olla ühtegi telge.

Iga kangur võib oma majas pidada mitte rohkem kui ühe õpipoisi, kelle teenimisaeg peab olema vähemalt neli aastat.

Kogu kalev peab olema tervenisti villast ja ta peab olema ühesuguselt hea nii alguses kui ka keskpaigas.

Ükski tsunfti liige ei tohi alustada tööd enne päikese tõusu, et mitte trahvi alla sattuda.

Sellid peavad lõpetama töö otsekohe, kui kostab esimene õhtupalvele kutsuva kella löök, kuid töö võivad nad kokku panna pärast kellahelina lõppemist.

Märkige ära eeskirjad, mille eesmärgiks oli kõrvaldada võistlust meistrite vahel. Märkige ära paragrahvid, mis näitavad, et tsunft võitles toodete kõrge kvaliteedi eest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erinevad tänapäeva vabrikute ja tehaste tööriistad keskaegse töökoja tööriistadest ja seadmetest?
2. Mida valdas linna käsitööline? Millisel eesmärgil valmistas ta tooteid?
3. Millest nähtub, et värvilisel illustratsioonil III kujutatud meister on oma töökojas niihästi peremees kui ka töötaja? Missuguseid töötajaid te seal veel näete? Jutustage nende elust ja tööst.
4. Mispärast ühinesid ühe eriala käsitöölised tsunftideks? Defineerige, mis on tsunft?
5. Missugust mõju avaldasid tsunftid käsitöö arenemisele nende tekkimisel ja edaspidi?

§ 18. Linnade võitlus feodaalide vastu. Linnaelanike eluolu.

Korrake, kuidas elasid talupojad IX—X sajandil (§ 6, p. 3).

1. Linn senjööri võimu all.

Keskajal öeldi Lääne-Euroopas: «Ei ole maad senjöörita»[1]. Sellepärast oligi igal linnal, ükskõik kus ta tekkis, oma isand, kelle võimu all linna elanikkond elas.

Linnaelanikud maksid senjöörile loonusrenti käsitöötoodete näol. Feodaali kupjad mõistsid linnaelanike üle kohut, nõudsid nendelt sisse trahve ja muid makse.

Sedamööda, kuidas linnad kasvasid ja kuidas nende rikkus suurenes, püüdsid feodaalid nendelt järjest suuremat tulu saada. Senjöör pani linnaelanikele peale uusi rahalisi makse. Sageli tungis ta oma relvastatud saatjaskonna eesotsas linna ja võttis vägivaldselt kaupmeeste poodidest ja käsitööliste töökodadest ära kõik, mis talle iganes meeldis.

Feodaalide surve ja röövretked takistasid linnades käsitöö ja kaubanduse arenemist.

2. Linnade võitlus senjööride vastu.

Linnaelanikud püüdsid feodaalide võimu alt vabaneda. Nad andsid tõotuse, et hakkavad visalt võitlema senjööri vastu. Sageli puhkesid feodaalide ja linnaelanike vahel sõjad, mis kestsid kümneid aastaid.

Keskaegne linn oli sõjaline kindlus, millele oli veel raskem ligi pääseda kui rüütlilossile. Linna poole liikuv teekäija nägi juba kaugelt müüre ja linna kindlustuste torne. Neid ümbritses sügav kraav. Linna pääsemiseks tuli läbi minna massiivsetest väravatest, mida vahtkond kogu aeg valvsalt kaitses. Ainult suur sõjavägi võis linna kindlustustest jagu saada. Linnaelanikud pidid korduvalt taluma kurnavaid piiramisi ja tagasi tõrjuma feodaalide vihaseid rünnakuid.

Kroonikakirjutaja kirjeldab üksikasjalikult sündmusi, mis toimusid *Laoni* linnas Kirde-Prantsusmaal. Senjööriks oli siin ahne ja ülbe piiskop, kes kiusas inimesi kogu aeg taga. Linna elanikud jõudsid piiskopiga kokkuleppele, et suure rahasumma eest loobub ta võimust linna üle. Kuid kolme aasta pärast oli senjöör jõudnud linnaelanikelt saadud raha ära raisata ja kavatses nüüd linnalt iseseisvuse ära võtta. Kroonikakirjutaja ütleb, et see «tekitas linnaelanike südametes viha ja mässumeelt». Laonis algas ülestõus. Piikide ja mõõkadega ning isegi lihtsalt kivide ja kaigastega relvastatud linnaelanikud hävitasid valvemeeskonna ja tungisid piiskopi lossi. Ehmunud senjöör peitis end keldris tühja veinivaati. Kuid ta leiti sealt üles ja tapeti. Laoni ülestõusu mahasurumiseks saatsid ümbruskonna feodaalid kohale oma väed. Need vallutasid linna ja õiendasid elanikega julmalt arveid. Kuid

[1] Sõna *«senjöör»* tähendab siin «isand».

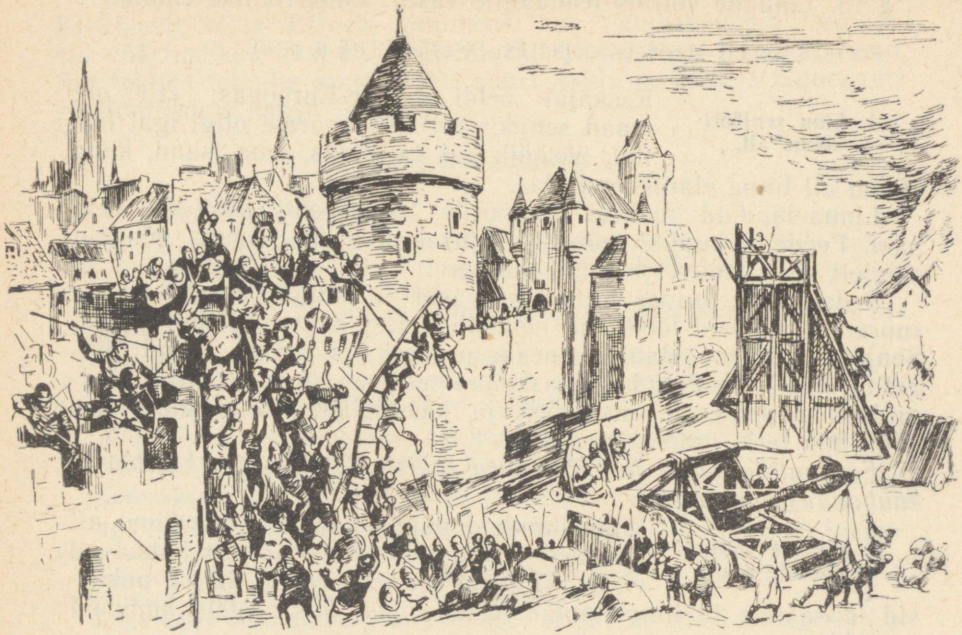

Joon. 33. Tormijooks linnale.
Jutustage joonise põhjal feodaali vägede ja linna kaitsjate tegevusest. Missugused linna ründamise seadeldised on joonisel näha? Milliseid neist kasutati juba vanaajal?

ka pärast seda võitlesid Laoni linna elanikud kaua ja visalt oma vabaduse eest ning vabanesid lõpuks senjööri võimu alt.

XII—XIII sajandil toimus kogu Lääne-Euroopas võitlus linnade ja feodaalide vahel. Veriste sõdade ja ülestõusude tulemusena saavutasid paljud linnad iseseisvuse.

3. Mida linnad saavutasid.

Pärast senjööride võimu alt vabanemist moodustasid linnaelanikud *omavalitsuse,* s. o. võtsid linna asjade juhtimise enda kätte. Senjööri vastu võitlesid kõik linnaelanikud, kuid valitsema hakkasid rikkad: kaupmehed, linna majade ja maade omanikud. Rikkad linnaelanikud kuulusid linnanõukogusse, kes käsutas kassat ja sõjaväge ning valvas käsitöö ja kaubanduse järele. Linnanõukogu juhti nimetati Prantsusmaal ja Inglismaal *meeriks.* Kogu linnakassasse laekuvate maksude raskuse püüdsid rikkad veeretada käsitööliste peale.

Kõige tähtsamaks linnade ja senjööride omavahelise võitluse tulemuseks oli see, et linnaelanikud vabanesid pärisorjuslikust

sõltuvusest. Kui oma isanda juurest põgenenud talupojal õnnestus elada linnas üks aasta ja üks päev, siis sai ta vabaks inimeseks. Ega siis asjata ei kujunenud keskajal välja kõnekäänd: «Linnaõhk teeb vabaks.»

Pärast feodaalide võimu alt vabanemist hakkasid linnad kasvama veel kiiremini. Siia tuli külast palju uusi põgenikke; oma tööga suurendasid nad linnade rikkusi.

4. Kuidas elasid linnaelanikud.

Meie ajaga võrreldes oli keskaegse linna elanike arv väike. Tavaliselt elas seal kõige rohkem 5000—6000 inimest. Ainult vähestes Lääne-Euroopa linnades, nagu *Londonis* (Inglismaal) ja *Pariisis* (Prantsusmaal), oli mõnikümmend tuhat elanikku.

Linnaelanike peamiseks tegevusalaks oli küll käsitöö ja kaubandus, kuid kaua aega ei katkenud nende side ka põllumajandusega. Linna müüride ees laiusid ülesharitud põllud, puu- ja köögiviljaaiad, karjamaadel käisid ringi kariloomad.

Mitme müürirõngaga piiratud maalapil oli linnaelanikel kitsas elada. Sellepärast ehitati igale majale kaks või kolm korrust, tänavad olid väga kitsad. Kaua aega puudusid Lääne-Euroopa linnades sillutatud teed ja tänavavalgustus. Solgivesi valati akendest otse tänavale. Vihmasel ajal olid linnades niisugused lombid, et nendesse oleks võinud uppuda. Kitsikuse ja räpasuse tõttu levisid linnas sageli nakkushaigused, millesse paljud inimesed surid.

Ainukeseks avaraks kohaks linnas oli turuplats. Selle kõrval asetses linna *peakirik;* see oli kõige kõrgem ja nägusam ehitus kogu linnas. Väljakule ehitasid linnaelanikud *raekoja* — linnanõukogu hoone; sellele ehitati peale kõrge torn, kus asus linna ainuke kell.

Peaaegu kõik majad linnas olid puust. Sellepärast põlesid sagedaste tulekahjude ajal maha terved kvartalid.

5. Rikkad ja vaesed linnaelanikud.

Kehvikute armetute hurtsikute kõrval kõrgusid rikaste kivimajad, mis olid kaunistatud sakkide ja tornidega. Rikkad linnaelanikud paistsid silma ka oma kallite riietega; nende naised uhkustasid hinnaliste ehetega, mida tavaliste linnaelanike naistel oli keelatud kanda.

Linnades kasvas kehvikute arv. Nad tegid rikaste kaupmeeste ja meistrite juures kõige mustemat ja raskemat tööd: pesid ja kraasisid villa, kandsid ja laadisid kaupa. Kehvikud said kõhu täis süüa ainult nendel päevadel, kui nad tööl olid olnud. Sagedaste taudide ja sõdade tõttu kogunes linnadesse palju vigaseid ja põduraid inimesi, kes kerjasid ja varastasid. Ikaldusaastail täitsid linnu näljahädaliste hulgad. Linna võimud käskisid neid linnast keppidega välja kihutada.

Mustatöölised ja kerjused, samuti sellid kuulusid *linnakehvikute* hulka.

Kehvikud pidasid kogu aeg võitlust rikaste linnaelanike, oma rõhujate ja kurnajate vastu. Talurahva ülestõusude ajal toetasid linnakehvikud talupoegi ja olid nende liitlasteks võitluses feodaalide vastu.

Värviline illustratsioon IV. Keskaegne linn. Saksa linnakese keskväljakule on jõudnud kingseppade tsunfti pidulik rongkäik. Sellest eraldusid mõned inimesed; nad jooksid ühe maalt tulnud käsitöölise juurde, kes oli müügiks välja pannud tema enda poolt valmistatud saapad, ja hakkasid teda peksma. See kutsus esile segaduse turule kogunenud kaupmeeste ja talupoegade hulgas. Siin on ka vigased kerjused, kes olid turule tulnud lootuses almust saada. Põlguse ja kartusega silmitsevad käsitöölisi jõukad linnakodanikud; viimaste hulgas on ka vaimulik. Väljakul asetseb raekoda, hoone külgmisel seinal on rõdu, millelt tehti teatavaks linnanõukogu otsused. Raekoja taga paistab kahe torniga kirik.

Missugust linna see pilt kujutab — kas senjööri võimu alt vabanenud või temale alluvat linna? Näidake rikkaid linnaelanikke ja kehvikuid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast püüdsid linnad vabaneda senjööri võimu alt?
2. Võrrelge keskaegse linna kindlustusi rüütlilossiga (joonised 33 ja 15). Mis on nendel ühist? Mispärast oli linna raskem vallutada kui lossi?
3. Mida saavutasid linnad võitluses feodaalide vastu?
4. Kujutage endale ette, et te olete teekäijad ja jõuate keskaegsesse linna. Kirjeldage, mida te linnas näete.
5. Mille poolest erineb kaasaegne linn oma heakorrastusega keskaegsest linnast?

§ 19. Kaubanduse arenemine.

(Kaart nr. 4.)

Tuletage meelde, mispärast oli kaubandus Lääne-Euroopa maades enne XI sajandit nõrgalt arenenud. Näidake kaardil teid, mida mööda toodi idamaa kaupu Euroopasse.

1. Mis takistas kaubanduse arenemist.

Linnaelanikud vajasid toiduaineid ja käsitöötoodete valmistamiseks toorainet. Käsitöölised tegid valmis järjest rohkem kaupu — müügiks minevaid esemeid. Linnad hakkasid kauplema kaugete kohtadega ja isegi teiste linnadega.

Kaubandus oli keskajal kasulik, kuid raske ja ohtlik ettevõte. Maal riisusid kaupmehi «suursugused» röövlid — rüütlid, merel aga varitsesid neid piraadid. Feodaalide valdustest läbisõidu eest, sildade ja ülesõidukohtade kasutamise eest pidid kaupmehed maksma suuri makse. Oma tulude suurendamiseks lasksid feodaalid ehitada sildu kuivades kohtades, nad nõudsid maksu isegi tolmu eest, mida kaupmeeste veokid üles keerutasid.

Teed olid kitsad ja sillutamata; kevadel ja sügisel olid nad läbipääsmatu pori all. Veokid läksid sageli katki. Mahakukkunud kaup langes maaomanikule saagiks. Keskajal öeldi: «Mis koorma pealt maha kukub, on kadunud.» Kui lained tormis purunenud

Joon. 34. Rüütlite kallaletung kaupmeeste karavanile.

laevalt kauba kaldale heitsid, siis omastas feodaal kui rannaäärse maa omanik terveks jäänud esemed.

Röövimisest pääsemiseks ühinesid kaupmehed rühmadeks, palkasid valvemeeskonna ja reisisid selle kaitse all. Lääne-Euroopa maades liikusid kaupmeeste karavanid otsekui Aasia kõrbes. Ka kaupmehed ise tegelesid sageli röövimisega teedel ja piraatlusega merel.

2. Kaubanduslike sidemete laienemine.

Rasketest tingimustest hoolimata arenes kaubandus edasi. Eriti kiiresti hakkasid kaubandusest osa võtma linnad, mis paiknesid laevatatavate jõgede kallastel ja meresadamate juures.

Tähtis meretee kulges mööda Põhja- ja Balti merd. Skandinaavia poolsaare rannikult tõid kaupmehed kala ja metsamaterjali, Inglismaalt aga villa. Saksa linnade *Hamburgi* ja *Lüübeki* kaupmehed käisid sageli Vene linnas *Novgorodis*. Siin said saksa «külalised» oma metalli, kalevi ja veini eest kanepit, vaha, karusnahku, nahka ning palju teisi majandusliku tähtsusega kaupu. Euroopa põhjaosas oli kaubanduse keskuseks Brügge linn.

Eurooplased kauplesid juba ammust ajast Idamaadega. Nad sõitsid mööda Vahemerd Süüria ja Egiptuse sadamatesse, samuti Musta ja Aasovi mere rannikule. Araabia ja Iraani kaupmehed tõid sinna kallihinnalisi idamaa kaupu. Euroopa kaupmehed ostsid nendelt kokku luksusesemeid ja müüsid neid suure kasuga edasi oma maa feodaalidele ja rikastele linnaelanikele. Eriti tulus oli kauplemine vürtsidega: pipra, kaneeli ja teiste maitseainetega,

Joon. 35. Laat Champagne'is.
Keskel — linnaelanik ja tema naine lähevad pärast ostude tegemist koju tagasi. Paremal näitab kaupmees ostjatele riiet. Tema sellid pakivad müüdud kaupa. Kaugemal, rahavahetaja laua ääres vahetavad inimesed raha. Läbi rahvahulga tuleb senjöör oma kaaskonnaga. Tagaplaanil asuval laval esinevad rändnäitlejad.

mida eurooplased oma maitsetu toidu juurde ostsid. Vürtse kaaluti apteegikaaludel ja müüdi väikeste portsjonite kaupa erakordselt kõrge hinna eest. Mitte asjata ei nimetatud keskajal väga rikast inimest pilkenimetusega «piprakott».

3. Laadad ja rahavahetajad.

Kõige elavamateks kauplemiskohtadeks Euroopas olid *laadad* — iga-aastased eri linnade ja maade kaupmeeste kokkutulekud. Kaupmehed tõid laadale hästiminevaid kaupu ja müüsid neid suurte partiide viisi (hulgi).

XIII sajandil peeti kõige kuulsamaid laatu Prantsusmaa kirdeosas *Champagne'i* krahvkonnas. Need kestsid peaaegu terve aasta. Champagne'i laatadel müüdi niihästi Idamaade luksusesemeid kui ka Põhja-Euroopast toodud kaupu. Laadad oli kärarohked, nendel käis palju inimesi. Turuplatsidel esinesid tavaliselt näitlejad, veiderdajad ja akrobaadid.

Poodide vahel olid vaipadega kaetud lauakesed. Nende taga istusid *rahavahetajad* — spetsialistid rahanduse alal. Kaupmeestele olid rahavahetajate teenused väga vajalikud, sest igal maal oli käibel erineva kaaluga ja erinevalt mündítud raha. Raha lasksid

välja peale kuningate ka suurfeodaalid ja suured linnad. Ainuüksi Prantsusmaal münditi vähemalt 80 erinevat metallraha. Kindlaksmääratud tasu eest tegid rahavahetajad kindlaks raha tõelise hinna ja vahetasid üht raha teise vastu.

Rahavahetajatel kogunes pikapeale palju raha. Nad hakkasid seda välja laenama. Rahavahetajalt laenatud summa tuli teatud kindlaks tähtajaks koos protsentidega tagasi maksta. Raha anti välja otsekui «kasvamiseks», rahavahetajad muutusid liigkasuvõtjateks. Protsent oli tavaliselt väga kõrge — tagasi tuli maksta poolteist kuni kaks korda rohkem, kui oli laenuks võetud.

4. Itaalia kaubalinnad.

Eriti sageli sõitsid Vahemere idarannikule Põhja-Itaalia linnade *Veneetsia* ja *Genua* kaupmehed (vt. kaart nr. 4).

Need linnad püüdsid kasulikke kaubateid enda kätte võtta; nad võistlesid teineteisega ja olid vaenujalal. Sajandite kestel käis Veneetsia ja Genua vahel äge sõda.

Veneetsia ja Genua olid iseseisvad riigid. Võim nendes linnades oli rikaste kaupmeeste käes. Nende käsutuses olid terved flotillid, neil oli kümneid maju, ladusid ja kauplusi. Madrustele ja laadijatele aga maksid kaupmehed krosse.

Rikkad võimumehed hoolitsesid oma linnade kaunistamise eest. Nad ehitasid ilusaid mitmekorruselisi maju, suurepäraseid paleesid ja kirikuid. Erilise ilu poolest paistis silma Veneetsia, mis paiknes Poo jõe suudmes asuvatel saartel. Linna läbis suur hulk kanaleid, millele olid ehitatud sillad.

Kaubanduse arenemisega kogunesid määratu suured rikkused kehvikuid rõhuvate kaupmeeste ja liigkasuvõtjate kätte.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast hakkas Lääne-Euroopas koos linnade kasvuga arenema ka kaubandus?
2. Veneetsia kaupmees kavatseb minna Champagne'i laadale. Missuguseid kaupu võib ta sinna viia? Vaadake kaardilt, missugust teed mööda ta sinna sõidab. Missugused raskused ja ohud esinevad tema teel?
3. Hamburgi kaupmees tahab sõita Brüggesse. Missuguseid kaupu võib ta sinna viia? Missugust teed mööda on sinna kõige kohasem sõita? Missugused ohud ähvardavad teda sellel teel?
4. Millega tegelesid rahavahetajad? Kuidas kogusid nad endale suuri rikkusi?
5. Kellele kuulusid Veneetsias ja Genuas rikkused ning võim?

IV PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Missugust mõju avaldas linnade tekkimine ja kasv Euroopa rahvaste elule?

Majanduse arenemise tulemusena tekkisid Lääne-Euroopas linnad — käsitöö- ja kaubanduskeskused. Nende rajajateks olid

külaelanikud, kes oskasid valmistada käsitöötooteid. Võitluses feodaalide vastu saavutasid linnade elanikud vabaduse. K. Marx ja F. Engels kirjutasid: «Keskaja pärisorjadest kujunes välja esimeste linnade vaba elanikkond.»

Linna käsitöölised töötasid ainuüksi oma erialal. Seetõttu omandasid nad suure meisterlikkuse, hakkasid kasutama paremaid tööriistu ja rakendama uusi töövõtteid. Nad valmistasid järjest rohkem tooteid ja parandasid nende kvaliteeti.

Käsitöö eraldumisega põllumajandusest jäi talupoegadel rohkem aega maa harimiseks ja kariloomade eest hoolitsemiseks. Linna käsitöölistelt võisid talupojad osta häid tööriistu. Maaharimise tehnika paranes.

Linnade tekkimisega hakkasid põllumajandus ja käsitöö hoopis kiiremini ja edukamalt arenema; inimeste töö muutus viljakamaks.

Kuid mida rohkem saadusi talupojad-pärisorjad oma majapidamises tootsid, seda suuremaks kasvas nende isandate isu. Linnade kasvuga ja käsitöö ning kaubanduse arenemisega suurenes talupoegade rõhumine. Linnaturgudel müüdi spetsialistide poolt tehtud head ja ilusat riiet ning meretagustest maadest toodud luksusesemeid, mida nähes feodaalid ei suutnud külmaks jääda. Kõige selle omandamiseks oli vaja raha. Feodaalid hakkasid talupoegadelt nõudma maksu tasumist mitte üksi natuuras, vaid ka rahas: nad seadsid sisse *raharendi.* Talupojad pidid rohkem põllumajandussaadusi linna müügile viima. Sageli aga ei saanud talupojad maksu tasumiseks vajalikku summat kokku ja sattusid liigkasuvõtjate küüsi.

Vastuseks suurenevale rõhumisele korraldasid talupojad-pärisorjad ähvardavaid ülestõuse. *Linnade tekkimise ja kasvamisega muutus klassivõitlus feodaalühiskonnas järjest teravamaks ja ägedamaks.*

Küsimusi ja ülesandeid IV peatüki kordamiseks.

1. Tuletage meelde, missugused suured linnad olid keskaja alguses Bütsantsis ja Araabia kalifaadis. Missugused käsitööliigid olid nendes maades arenenud?
2. Mispärast tekkisid Lääne-Euroopas linnad kui käsitöö- ja kaubanduskeskused alles X—XI sajandil, aga mitte varem?
3. Kes kuulusid linnaelanike hulka? Jutustage, millega tegeles ja kuidas elas iga elanike grupp.
4. Mille poolest erines linna käsitööline talupojast-pärisorjast?
5. Millega on seletatav, et linnade elanikud saavutasid võitluses feodaalide vastu vabaduse, talupojad aga jäid endiselt pärisorjadeks?
6. Missuguseid tagajärgi tõi kaasa linnade vabanemine senjööride võimu alt?
7. Jutustage, mispärast muutus linnade tekkimisega inimeste töö viljakamaks.
8. Mispärast muutus klassivõitlus linnade kasvu tõttu ägedamaks?

RISTIUSU KIRIK XI—XIII SAJANDIL. RISTISÕJAD.

§ 20. Katoliku kiriku võim ja tema võitlus feodaalkorra vaenlaste vastu.

(Kaart nr. 5.)

Tuletage meelde, kuidas muutus kirik suurmaaomanikuks. Kes kuulusid vaimulike hulka (vt. § 3, p. 3)?

1. Kirik kui suurfeodaal. Keskaegses Euroopas kuulus ristiusu kirikule umbes üks kolmandik kogu ülesharitud maast. Piiskoppidel ja kloostritel oli sadu ja isegi tuhandeid pärisorje. Kloostrite headel karjamaadel sõid suured loomakarjad, kloostrite aidad olid vilja täis, keldrites aga hoiti kõige paremat veini. Mungad ise tavaliselt ei töötanud, nad ainult valvasid talupoegade järele.

Kirikufeodaalid — *peapiiskopid,* piiskopid, abtid — erinesid üsna vähe teistest feodaalidest. Nad pidasid sõdu, korraldasid turniire, kandsid siid- ja sametriideid. Kõik see nõudis raha. Seoses sellega suurendasid kirikufeodaalid oma pärisorjade koormisi. Teoorjus ja loonusrent olid piiskoppide ja kloostrite maadel eriti suured.

Keskaegses Euroopas sai ristiusu kirikust suurfeodaal ja töörahva julm rõhuja.

2. Kuidas suurenesid kiriku rikkused. Kõigilt Lääne-Euroopa elanikelt võttis kirik kümnist. Peale selle maksid usklikud vaimulikele laulatamise eest, lapse ristimise ja teiste *kiriklike kombetalituste* eest tasu.

Selleks et lihtsate inimeste käest raha kätte saada, panid kirikutegelased kirikutes ja kloostrites välja mitmesuguseid esemeid, mis kuulutati «pühaks»: naelu, millega Jeesus Kristus olevat risti löödud, Kristuse juukseid ja isegi «higitilku». Usklikele kinnitati, et nende esemete puudutamine (muidugi raha eest!) teeb haiged ja vigased terveks.

Rooma paavstid võtsid endale õiguse anda usklike kuriteod ja patud raha eest andeks (patuks nimetati kiriku poolt seatud käitumisreeglite rikkumist). Kirik müüs erilisi pattude andeksandmise kirju — *indulgentse* (ladina keelest tõlgituna tähendab see «arm»). Mungad viisid indulgentse linnadesse ja küladesse, müüsid neid turgudel ja väljakutel. Tasu eest võisid mõrvar, röövel ja varas saada kirikult andestust mitte üksi sooritatud, vaid ka tulevaste kuritegude eest. Indulgentsidega kauplemine andis paavstidele hiiglasuuri sissetulekuid.

Kirik rikastus pettuse ja kelmuse teel, kasutades ära rahvahulkade harimatust ja teadmatust.

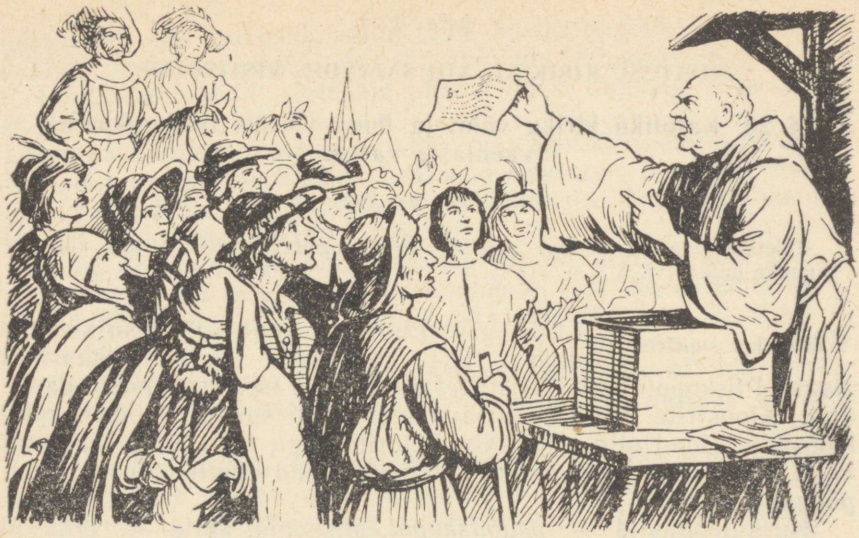

Joon. 36. Indulgentside müük.

3. Kiriku jagunemine. Tulude jaotamise pärast käis ristiusu kirikus terav sisevõitlus Rooma paavsti ja Konstantinoopoli patriarhi vahel. Oma võimu ja rikkuse suurendamiseks tahtis Rooma paavst kõik ristiusu maad allutada endale. Bütsantsi kirik aga ei olnud nõus sellega, et Rooma paavst tema asjadesse segab, ja avaldas vastupanu.

Bütsantsist võtsid ristiusu vastu Ida-Euroopa slaavi rahvad. Kuid Rooma paavst tahtis neid rahvaid oma mõju alla saada. See kutsus esile alalisi kokkupõrkeid paavsti ja patriarhi vahel.

1054. aastal jagunes ristiusu kirik **katoliku** kirikuks[1] (Lääne-Euroopas) ja **õigeusu** kirikuks (Bütsantsis ja Ida-Euroopas). Paavst ja patriarh panid teineteise vande alla. Pärast lahkulöömist muutusid mõlemad kirikud täiesti iseseisvaks.

4. Paavstide võimu tugevnemine. Killustatud Euroopas oli katoliku kirik suureks jõuks. Paavsti käsutuses olid hiiglasuured rikkused. Temale allusid sajad tuhanded vaimulikud eri maades. Kõik nad olid paavsti tahte kuulekad täitjad.

Kõige suuremaks kujunes paavstide võim *Innocentius III* ajal XIII sajandi alguses. Innocentius III tahtis jõuda niikaugele, et teda tunnistataks kuningate ja keisrite käskijaks. Ta väitis, et paavst on jumala asemik maa peal, riikide valitsejad aga peavad olema tema vasallid. «Meie (paavstid),» ütles Innocentius, «oleme

[1] Sõna *«katoliku»* tähendab kreeka keeles «ülemaailmne».

kutsutud valitsema kõigi rahvaste ja riikide üle.» Pidulikel vastuvõttudel pidid kõik langema paavsti ees põlvili ja suudlema tema kinga. Niisugust au ei antud ühelegi kuningale Euroopas.

Innocentius III segas ennast riikidevahelistesse suhetesse ja Euroopa maade siseasjadesse. Isemeelse valitseja sundis ta alluma, sulgedes tema maal kirikuid ja õhutades kodusõda. Paavsti vasallideks tunnistasid ennast Inglise, Poola, Rootsi, Taani ja teiste maade kuningad.

Võitluses võimu eest olid paavstid valmis igasugusteks kuritegudeks. Sageli said paavstideks mõrvarid ja reetjad. Ühe kaasaegse sõnade järgi istusid paavstitroonil «mitte inimesed, vaid inimese kuju võtnud koletised».

5. Kuidas kirik võitles feodaalkorra vaenlaste vastu.

Kirik oli eluliselt huvitatud feodaalkorra säilitamisest ja tugevdamisest. Vaimulikud ja mungad rääkisid talupoegadele ja käsitöölistele, et feodaalkorra on jumal ise sisse seadnud ning et see kord kestab igavesti. Nad kutsusid töörahvast loobuma igasugusest protestiavaldusest ja võitlusest. Sõnakuulelikele tõotasid nad õnne paradiisis, «teises ilmas», kangekaelseid aga ähvardasid põrgupiinadega. Vaimulikud kutsusid rahvast üles armastama oma vaenlasi, s. o. rõhujaid, täitma ametivõimude käske ja maksma makse.

Kuid linnaelanike ja talupoegade hulgas leidus järjest rohkem inimesi, kes astusid kiriku õpetuse vastu välja. Nad nõudsid, et kirik loobuks oma rikkustest ja lõpetaks feodaalide toetamise. Niisuguseid inimesi nimetasid vaimulikud ketseriteks (kreeka keelest tõlgituna tähendab *ketser* «usust taganeja»). Kirik kiusas ketsereid taga, piinas neid metsikult ja põletas elusalt tuleriidal. Usklike hirmutamiseks hukati ketsereid pidulikult väljakutel, suure rahvahulga juuresolekul.

XIII sajandi alguses astusid Lõuna-Prantsusmaa rikaste linnade elanikud katoliku kiriku vastu välja. Paavst Innocentius III kutsus feodaale üles sõjakäigule nende linnade vastu. Sõjakäigust osavõtjatele lubas paavst pattude andeksandmist ja suurt sõjasaaki. Kui paavsti saadikult küsiti, kuidas ketsereid eraldada «vagadest katoliiklastest», vastas see: «Tapke kõik järjest. Küll jumal taevas omad ära tunneb.» Ja rüütlite jõugud purustasid õitsvaid linnu, tapsid armutult elanikke, saatsid sadu inimesi tulesurma.

Katoliku kirik oli feodaalkorra tugi. Ta kaitses seda korda palvete ja manitsustega, piinamiste ja hukkamistega.[1]

---

[1] Tänapäeval kaitseb katoliku kirik niisama truult kapitalistide huvisid, nagu ta varem kaitses feodaalide huvisid. Rooma paavst on üks rikkamaid kapitaliste.

Üks Rooma paavstidest ütles paavstivõimu kohta järgmist.

Tema (paavst) võib kukutada keisreid.

Keegi ei saa tema otsuseid tühistada, tema ise aga tühistab kõik, mida heaks arvab.

Mitte keegi ei saa tema üle kohut mõista.

Rooma kirik ei ole kunagi eksinud ja ei eksi ka tulevikus.

See ei ole katoliiklane, kes ei ole Rooma paavstiga nõus.

Ta võib riigi alamaid vabastada vande andmisest ebameeldivatele valitsejatele.

Küsimusi dokumendi kohta. Missuguseid õigusi omistas endale Rooma paavst? Leidke dokumendist kohad, kus räägitakse, missuguste vahenditega võitles paavst vastaste vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast oli kirik huvitatud feodaalkorra säilitamisest ja tugevdamisest?
2. Missuguste abinõudega kogusid vaimulikud oma rikkuse?
3. Mispärast jagunes kirik katoliku kirikuks ja õigeusu kirikuks?
4. Milles väljendus paavstide võim XIII sajandil?
5. Kuidas võitles kirik feodaalkorra vaenlaste vastu?

§ 21. Esimene ristisõda.

(Kaart nr. 5.)

Tuletage meelde, kuidas oli majandus arenenud Araabia kalifaadi maades (vt. § 15, p. 2).

1. Idamaadesse korraldatavate sõjaretkede põhjused.

Linnade kasv ja kaubanduse laienemine tekitasid feodaalides pöörase rikastumisiha. Nad tahtsid saada uusi valdusi ja pärisorje. Kuid XI sajandiks ei olnud Lääne-Euroopas enam vabu maid, peaaegu kõik talupojad olid muudetud pärisorjadeks. Sellepärast pöördusid feodaalide pilgud Idamaade poole, mille tohututest rikkustest jutustasid Euroopa kaupmehed. Ja tõepoolest, oma majanduse ja kultuuri arenemise poolest oli Ida tol ajal Läänest kaugel ees. Lääne-Euroopa feodaalid kadestasid luksuslikult elavaid rikkaid araablasi.

XI sajandil vallutasid türklased-seldžukid araablaste valdused Aasias. Araablastelt võtsid nad üle muhamedi usu. Suur türklaste-seldžukkide riik lagunes üksikuteks vürstiriikideks, kes pidasid omavahel lakkamatuid sõdu. Seepärast lootsid Euroopa feodaalid rikkaid Idamaid kerge vaevaga vallutada.

Muhameedlaste vastu suunatud röövretkede organiseerijaks ja innustajaks oli katoliku kirik. Rooma paavst tahtis oma võimu veelgi kindlustada ja oma rikkusi suurendada, sundides vallutatud maade elanikkonda endale kümnist maksma.

Sõjaretkede tõelise eesmärgi varjamiseks kujutasid vaimulikud muhameedlaste vastu alustatavat sõda kui jumalale meelepärast tegu. Ristiusu legendi järgi oli Palestiinas asuvasse *Jeruusalemma*

linna maetud Jeesus Kristus. Rooma paavst kutsus usklikke üles «vabastama oma issanda hauda uskmatute käest», s. o. muhameedlaste käest. Ta pidas kõne suurele rahvahulgale, kes oli tulnud kokku ühte Lõuna-Prantsusmaa linna. «Sellel maal voolab piim ja mesi,» ütles paavst. «Alustage uskmatutega võitlust, mis peab andma tohutu suurt saaki. Hakaku nüüd sõjameesteks need, kes varem olid röövlid. Kes on siin kurvad ja vaesed, need saavad seal rõõmsaks ja rikkaks.» Kroonikakirjutaja jutustab, et paavsti kõnet katkestasid kokkutulnute hüüded: «Nii tahab jumal!» Paljud olid valmis asuma viivitamatult teele «pühale maale» ja õmblesid selle märgiks sealsamas oma riietele punasest riidest ristid. Sellepärast hakatigi Idamaadesse korraldatavatest sõjaretkedest osavõtjaid nimetama *ristisõdijateks,* sõjaretki endid aga *ristisõdadeks.*

2. Kehvikute sõjakäik.

Esimesena asusid Jeruusalemma poole teele Lääne-Euroopa maade talupojad. Meeleheide ja nälg ajasid külaelanikke nende kodukohtadest välja. Feodaalide ike muutus väljakannatamatuks. Lisaks sellele elas Lääne-Euroopa XI sajandi lõpul üle «seitse viletsat aastat» — ikalduse, loomade lõpmise ja taudide ajajärgu. Idamaale korraldatavas sõjakäigus nägid talupojad võimalust oma isandate võimu alt vabanemiseks. Uutel maadel lootsid nad saada vabadeks maaharijateks.

1096. aasta kevadel liikusid mööda Reini jõge üles ja seejärel mööda Doonaud alla kehvikute hulgad. Kääksuvatel vankritel sõitsid nad koos oma perekondadega võõrale maale paremat elu otsima. Kroonikakirjutaja märgib, et neid oli nii palju kui tähti taevas või liiva mere ääres. Peaaegu relvadeta ja moonata läksid talupojad tundmatu Jeruusalemma poole. Teel olles nad kerjasid ja röövisid. Nähes mõnda suurt linna, küsisid nad, kas see pole ehk Jeruusalemm.

Kandnud teel suuri kaotusi, jõudsid kehvikud lõpuks Konstantinoopolisse. Bütsantsi keiser tahtis nendest kiiresti lahti saada ja saatis talupoegade väesalgad üle väina Väike-Aasiasse. Siin toimunud esimeses kokkupõrkes seldžukkidega tapeti nad peaaegu kõik maha. Ainult vähestel läks korda põgeneda. Talupojad ei leidnud Idas vabadust, küll aga surma.

3. Feodaalide sõjakäik.

1096. aasta sügisel liikusid Prantsusmaalt, Saksamaalt ja Itaaliast eri teid mööda itta rüütlite väesalgad suurfeodaalide juhtimisel. Nad olid varustatud raha ja heade relvadega. Feodaalid võtsid endaga kaasa teenreid ja narre, jahikoeri ja -kulle. Ristisõdijad tulid Bütsantsi pealinna kokku ja läksid siit üle väina Väike-Aasiasse. Selle maa mägiste ja veevaeste kohtade läbimine oli väga raske. Vahetpidamata häirisid ristisõdijaid muhameedlaste kergeratsaväe rünnakud.

Kuid «issanda haua vabastajad» ei püüdnudki väga kiiresti oma eesmärgile jõuda. Teel vallutasid nad linnu, röövisid ja tapsid kohalikke elanikke. Saagi jagamise pärast tekkis väesalkade peameeste vahel korduvalt kokkupõrkeid.

Pärast kolmeaastast retke jõudis Jeruusalemma juurde ainult üks viiendik ristisõdijatest. Paljud hukkusid teel või olid jäänud vallutatud maadele elama. Paljud olid läinud ka kodumaale tagasi.

1099. aastal tungisid rüütlid pärast vihast tormijooksu Jeruusalemma. Algas linnas elavate muhameedlaste metsik tapmine. Ristisõdijad ei andnud armu naistele ega lastele. Pärast majasse sissetungimist pani rüütel maja uksele oma kilbi. See oli märgiks, et maja koos varaga kuulub juba uuele peremehele. Röövimine ja tapmine katkesid ainult palvetamise ajal. Pärast seda aga hakati uuesti verd valama.

4. Ristisõdijate riigid. Kitsal maaribal piki Süüria ja Palestiina rannikut lõid ristisõdijad oma riigid. Tähtsamaks nendest oli *Jeruusalemma kuningriik.* Ristisõdijate teiste valduste valitsejad olid Jeruusalemma kuninga vasallid.

Euroopa röövvallutajad säilitasid Idamaadel feodaalkorra. Neid elanikke, kes olid veel isiklikult vabad, muutsid nad vägivaldselt pärisorjadeks. Uued isandad võtsid talupoegadelt ära ühe kolmandiku või poole viljasaagist ja niisama palju ka puuvilja-, oliivi- ning viinamarjasaagist. Lisaks sellele pidi alistatud elanikkond maksma suuri makse kuningale ja kümnist katoliku kirikule.

Alistatud maade rahvastele tõid Lääne-Euroopa feodaalid surma. Nad riisusid need rahvad paljaks ja suurendasid veelgi pärisorjuslikku rõhumist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast tahtsid Lääne-Euroopa feodaalid vallutada Idamaid?
2. Missugust osa etendas katoliku kirik ristisõdade organiseerimisel? Mida kutsus Rooma paavst usklikke tegema?
3. Mispärast võtsid esimesest ristisõjast osa talupojad?
4. Vaadake kaardil teed, mida mööda liikusid itta algul talupojad, hiljem aga rüütlite väesalgad.
5. Mitu aastat kestis esimene ristisõda? Missugusel sajandil ja missuguses selle sajandi osas algasid ristisõjad?
6. Esitage iseseisvalt küsimusi 4. punkti kohta.

§ 22. Järgmised ristisõjad ja nende tagajärjed.

(Kaart nr. 5.)

Tuletage meelde, mida te õppisite Bütsantsi kultuuri kohta (§ 12, p. 1, 3).

1. Idamaade rahvaste võitlus ristisõdijate vastu. Ristisõdijate poolt alistatud maade elanikud vihkasid röövvallutajaid ja tõusid mitmel korral üles. Kroonikakirjutaja, kes ise ristisõjast osa võttis, kirjutab: «Nad tapsid meie mehi siis, kui need ettevaatamatult teedel liikusid; nad keeldusid ka põllutööd tege-

mast. Nad olid valmis pigem ise nälgima kui osutama mingisugust teenet meile, keda peeti vaenlasteks.»

Idast ja Lõunast surusid ristisõdijatele peale muhamedi vürstid. Sõda nendega käis vahetpidamata. Lääne feodaalid olid võõral, vaenulikul maal alatasa häiritud. Nende poolt ehitatud kindlused olid otsekui kaljud kõrbes. Nendest korraldasid rüütlid kallaletunge muhameedlastele ja tõrjusid tagasi muhameedlaste rünnakuid.

Ristisõdijate riigid olid omavahel vaenus. See nõrgendas nende jõudu. Muhameedlased aga lõid selleks ajaks ühendatud riigi, mille eesotsas oli Egiptuse valitseja. Nad lõid ristisõdijate väed puruks ja ajasid Lääne-Euroopa feodaalid Jeruusalemmast välja.

Jeruusalemma tagasisaamise eesmärgil organiseerisid feodaalid ja katoliku kirik XII sajandil teise ja seejärel ka kolmanda ristisõja. Kuid kõik need sõjakäigud lõppesid ebaõnnestumisega.

2. Neljas ristisõda. XII sajandi lõpul hakkas paavst Innocentius III organiseerima uut sõjakäiku Idamaadele. Selleks et pääseda maad mööda liikumisel esinevatest raskustest, üürisid ristisõdijad Veneetsia kaupmeestelt laevu. Sel ajal käis «merede kuninganna» Veneetsia ja Bütsantsi riigi vahel võitlus esikoha pärast Vahemere kaubanduses. Veneetsia kaupmehed tahtsid juba ammu anda bütsantslastele hoopi, millest need poleks suutnud enam toibuda. Veneetslased otsustasid selleks ära kasutada ristisõdijate sõjalise jõu. Kaval ja osav Veneetsia valitseja oskas rüütleid veenda Bütsantsile kallaletungimise vajalikkuses. Niiviisi tulidki «issanda haua vabastajad» kristliku linna Konstantinoopoli müüride alla.

1204. aastal vallutasid ristisõdijad tormijooksuga Bütsantsi pealinna. Nad tungisid põlevasse linna ja hakkasid siin röövima ning purustama losse, templeid, kaubaladusid ja elumaju. Tules hukkusid muistsete käsikirjade hoidlad. Lääne barbarid rüüstasid Püha Sofia peakiriku (vt. paragrahvi lõpus olevat dokumenti). Hävitati kunstnike ja skulptorite väärtuslikke teoseid, mis olid Konstantinoopolis sadu aastaid säilinud. Röövimistest võtsid osa ka koos ristisõdijatega saabunud piiskopid ja vaimulikud.

Pärast Euroopa rikkaima linna paljaksröövimist ei mõtelnudki rüütlid enam Jeruusalemma minekule. Lääne-Euroopa feodaalid jäid mitmekümneks aastaks Balkani poolsaarele, enne kui bütsantslased suutsid neid sealt välja kihutada.

Neljandas ristisõjas paistsid eriti selgesti silma ristisõdijate röövvallutuslikud eesmärgid.

3. Ristisõdade lõpp. Järk-järgult kaotasid ristisõdijad oma valdused Süürias ja Palestiinas.

Paavstid ja kuningad organiseerisid uusi sõjakäike, kuid nendest osavõtjate arv jäi järjest väiksemaks. Feodaalide hulgas ei olnud enam endist indu: nad olid hakanud oma pärisorjadelt saama suuremaid tulusid. Sõjad muhameedlaste vastu näisid neile

Joon. 37. Ristisõdijad tungivad põlevasse Konstantinoopolisse.

liiga raskete ja ohtlikena. Talupojad ei otsinud enam vabadust kaugetest maadest, vaid võitlesid nüüd veel energilisemalt oma isandate ikke vastu.

Järjekordse ristisõja organiseerimiseks seadis paavst sisse uue maksu. Kuid raha tuli koguda jõuga. Sageli andsid inimesed uue maksu kogujate silme all kerjustele armuandi ja ütlesid sealjuures pilkamisi: «Võta Muhamedi nimel, kes on Kristusest tugevam.»

Varsti pärast kaheksandat (viimast) ristisõda XIII sajandi

lõpul kaotasid Lääne-Euroopa feodaalid kõik oma valdused muhameedlaste maades.

XI sajandi lõpust kuni XIII sajandi lõpuni kestnud ristisõjad olid Lääne-Euroopa feodaalide vallutussõjad Idamaadel. Nende tõttu pidid eurooplased kandma määratu suuri ohvreid. Kuid feodaalid ei saavutanud oma eesmärki: nad ei suutnud vallutada Idamaid.

4. Ristisõdade tagajärjed.

Ristisõdade peamiseks tagajärjeks Lääne-Euroopa seisukohalt oli Vahemere kaubanduse elavnemine. Peaosa selles kaubanduses hakkasid etendama Põhja-Itaalia linnad. Neljandas ristisõjas purustatud Bütsants ei suutnud enam Veneetsia ja Genuaga võistelda. Süüria ja Palestiina sadamalinnades olid Veneetsia ja Genua kaupmeeste valduses terved kvartalid. Nende kaubaasulad tekkisid ka Musta mere rannikul.

Idamaades elades ja nendega kaubeldes tutvusid eurooplased uute põllumajanduskultuuridega. Euroopas hakati kasvatama riisi, sidruneid, aprikoose ja arbuuse. Eurooplased õppisid Idamaade rahvastelt siidriide ja peeglite valmistamist, võtsid nendelt üle metallide parema töötlemise viisi.

Idamaade rahvaste eluoluga tutvumine tuli eurooplastele kasuks: nad hakkasid enne söömist käsi pesema ja leilisaunas käima. Samal ajal hakkasid feodaalid veel rohkem himustama luksust: ilusaid riideid, peenemaitselisi roogasid, kalleid relvi. Feodaalid tugevdasid talupoegade-pärisorjade ekspluateerimist veelgi.

DOKUMENT.

Bütsantsi ajaloolane kirjeldab Konstantinoopoli rüüstamist ristisõdijate poolt.

Raske ja võimatu oli palvetega selles barbaarses rahvas halastust äratada. Kõik pidid kartma oma elu pärast: tänavatel nutt, kisendamine ja halisemine, kirikutes kaeblikud oiged.

Niiviisi omavolitsesid Läänest tulnud sõjaväed, võttes kõigilt ära raha ja vara, eluaseme ja riided. Vaenlased saatsid oma aega mööda autute meelelahutustega. Iga päev purjutasid nad ja sõid end liialt täis.

Tuli imestada nende uhkusest uimastatud inimeste ülemäärast meeletust, kui nad hakkasid omavahel liisku võtma, kes peab teatud linnad ja maad vallutama.

Peakiriku (Püha Sofia) rüüstamisest kuuldeski ei saa jäädа ükskõikseks. Erakordselt ilusad väärisasjad lõhuti tükkideks ja jagati sõjameeste vahel välja. Kui neil oli tarvis pühasid riistu, ebatavalisi kunstiesemeid ja erakordselt haruldasi esemeid, hõbedat ja kulda kirikust välja vedada, siis tõid nad kirikute eeskotta saduldatud muuli ja hobuseid.

Küsimusi dokumendi kohta. Kuidas käitusid ristisõdijad vallutatud Konstantinoopolis? Kas sellest dokumendist on näha ristisõdijate tõelised eesmärgid? Tõestage oma arvamust.

1. Mida jutustab kroonikakirjutaja Süüria ja Palestiina elanikkonna suhtumisest ristisõdijatesse?
2. Seletage, mispärast saatis Veneetsia valitseja ristisõdijad Bütsantsi vastu. Mitu aastat pärast Jeruusalemma vallutamist tungisid ristisõdijad Konstantinoopolile kallale?
3. Mispärast lõppesid eurooplaste sõjakäigud Idamaadele?
4. Selgitage ristisõdade tagajärgi Idamaade ja Lääne-Euroopa rahvastele.

Pidage meeles neid aastaarve!

Aastail 1096—1099 — esimene ristisõda.
1204. aastal — ristisõdijad vallutavad Konstantinoopoli.

VI peatükk.

TSENTRALISEERITUD RIIKIDE TEKKIMINE LÄÄNE-EUROOPAS.

§ 23. Kuningavõimu tugevnemise algus Prantsusmaal.

(Kaart nr. 6.)

Tuletage meelde, missugune võim oli feodaalidel oma valdustes killustatuse ajal (§ 8, p. 2). Mispärast tugevnes klassivõitlus seoses linnade kasvuga?

1. Kuningavõimu nõrkus XI sajandil.

Prantsuse kuningriik, mis oli tekkinud pärast Karl Suure riigi lagunemist, koosnes 14 suurest feodaalvaldusest. Igaüks nendest oli killustatud väikesteks osadeks. Paljudel feodaalidel oli rohkem maad kui kuningal endal; nad olid kuningast rikkamad ja tugevamad. Hertsogid ja krahvid tunnistasid kuningat oma senjööriks ainult sõnades, tegelikult aga valitsesid nad iseseisvalt suuri piirkondi, näiteks *Normandiat* põhjas ja *Akvitaaniat* lõunas.

Prantsuse kuningate võim ei laienenud kogu Prantsusmaale. Neile kuulusid väikesed valdused Prantsusmaa kirdeosas *Seine'i* jõe ääres asuva Pariisi linnaga ja *Loire'i* jõel asuva *Orléans'i* linnaga.

Kuid kuningas ei olnud täieõiguslik peremees isegi omaenda valdustes. Tema maadel asusid sõnakuulmatute vasallide lossid. Kaasaegse sõnade järgi «õgisid nende herilasepesade elanikud karistamatult kogu maad oma röövimisega». Üks feodaal ehitas oma lossi Pariisi väravate juurde. Istudes kindluses nagu metsloom koopas, püüdis ta kinni möödasõitvaid inimesi ja pressis nendelt hirmsa piinamisega välja raha. Kuningas ise söandas sõita ühest oma linnast teise ainult relvastatud kaaskonna saatel.

Kuningal ei olnud tol ajal alalist sõjaväge ega erilisi ametnikke.

2. Mis valmistas ette Prantsusmaa ühendamise.

XI—XIII sajandil hakkasid välja kujunema tingimused Prantsusmaa ühendamiseks. Tol ajal kasvasid Prantsusmaal linnad ja arenes käsitöö. Normandia ja Champagne olid kuulsad oma linase riide poolest, Flandria aga kalevi poolest, mida valmistati Inglismaalt toodud villast. Neid kaupu müüdi kogu riigis. *Laienenud kaubandus sidus Prantsusmaa eri piirkondi.*

Kuninga valdused paiknesid elavate kaubateede keskpunktis. Seine'i ja tema harujõgesid mööda vedasid kaupmehed oma kaupu Champagne'i laatadele.

Pariis sai suurimaks käsitöö- ja kaubanduskeskuseks kogu Kirde-Prantsusmaal.

Kuid kodusõjad ja teedel toimepandavad röövimised, mida killustatud Prantsusmaal sageli esines, tekitasid käsitööle ja kaubandusele hiiglasuurt kahju. Käsitöölised ja kaupmehed olid huvitatud omavolitsevate suurfeodaalide ohjeldamisest. Üksnes tugev kuningavõim võis riigis korra maksma panna.

Kasvavad linnad pidasid võitlust oma senjööride vastu. (Missugust näidet te selle kohta teate?) Oma sõnakuulmatute vasallide nõrgendamiseks asus kuningas linnaelanike ja feodaalide omavahelistes tülides järjest sagedamini linnade poolele. Võitluses suurfeodaalide vastu kasutas kuningas edukalt linnaelanike väesalku.

Keskmistel ja väikestel feodaalidel oli oma pärisorjade ülestõusudest üha raskem jagu saada. Nad otsisid kuningalt abi ja toetust. Sellepärast läksid hertsogite ja krahvide vasallid kuninga teenistusse ja aitasid tal saavutada suurfeodaalide alistumist.

Nõnda leidsid kuningad endale kindlaid liitlasi, kelleks olid linnaelanikud, keskmised ja väikesed feodaalid. Nendele tuginedes hakkasid kuningad ühendama Prantsusmaad oma võimu alla.

3. Prantsusmaa ühendamise algus.

Algul allutasid kuningad endale need vasallid, kes elasid kuninga valdustes, seejärel aga hakkasid nad pidama võitlust suurfeodaalidega — laialdaste piirkondade iseseisvate valitsejatega.

Kõige rohkem takistasid Prantsusmaa ühendamist Inglise kuningad. Juba XI sajandi keskpaiku vallutas võimas Normandia hertsog Inglismaa ja sai Inglise kuningaks. Tema järglased suurendasid oma valdusi Prantsusmaal. Inglise kuninga käes oli üle poole kogu Prantsusmaa territooriumist.

Inglise ja Prantsuse kuningate vahel algasid pikaajalised sõjad. XIII sajandi alguses võttis Prantsuse kuningas oma vastase käest ära Normandia ja seejärel ka teised Inglise kuninga valdused Prantsusmaal. Inglise kuningale jäi ainult üks osa Akvitaaniast.

Prantsuse kuningas ühendas oma valdustega ka Lõuna-Prantsusmaa alad, hiljem aga rikka Champagne'i krahvkonna. Pariisist sai Prantsuse kuningriigi pealinn.

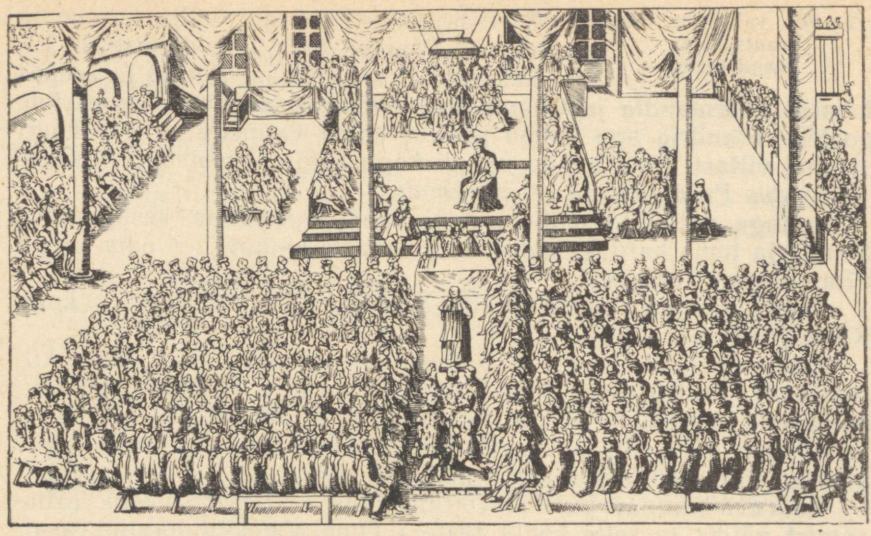

Joon. 38. Generaalstaatide istung. *XVI sajandi joonistus.*

Kuninga valdustes olid kodusõjad keelatud. Teistes Prantsusmaa piirkondades ei olnud feodaalidel õigust alustada sõjategevust enne, kui sõja kuulutamisest oli möödunud 40 päeva. Selle aja jooksul võis nõrgem vastane esitada kaebuse kuningakohtule. Kodusõjad hakkasid vaibuma.

4. Generaalstaadid. XIV sajandi alguses laienes kuningavõim peaaegu kogu Prantsusmaale. Suure riigi valitsemiseks ja sõjapidamiseks oli kuningal pidevalt vaja raha. Selleks et maksude sisseseadmise üle feodaalide ja rikaste linnaelanikega kokku leppida, hakkas kuningas kokku kutsuma *Generaalstaate.* Need olid koosolekud, millest võtsid osa vaimulike, aadli ja rikka linnaelanike ladviku esindajad. *Aadlikeks* nimetati kõiki ilmalikke feodaale.

Rikkaid linnaelanikke kutsuti Generaalstaatidesse sellepärast, et nendelt võis saada kõige rohkem raha. Kuid nendel koosolekutel ei olnud ühtki talupoega ega ühtki käsitöölist, kuigi nad moodustasid Prantsusmaa elanikkonna hiiglaenamuse.

Esmakordselt kutsus kuningas Generaalstaadid kokku **1302. aastal.** Aadlike, vaimulike ja linnaelanike esindajad pidasid koosolekuid eraldi. Lõpliku otsuse vastuvõtmiseks aga tulid nad ühiselt kokku. Maksude kinnitamisel tekkisid feodaalide ja linnaelanike vahel sageli vaidlused. Kuid aadlikel ja vaimulikel oli kaks häält ühe vastu ja rikkad linnaelanikud olid sunnitud järele andma. Kuningale makstavate maksude raskus langes tervenisti käsitööliste ja talupoegade õlgadele.

Generaalstaadid aitasid kuningal täita riigikassat ja hoida rahvast sõnakuulmises. Generaalstaatide toetusel tugevnes Prantsusmaal kuningavõim.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused faktid näitavad, et XI sajandil oli kuningavõim Prantsusmaal nõrk?
2. Missugused muutused majanduses valmistasid ette Prantsusmaa ühendamist?
3. Kes toetas kuningat tema võitluses sõnakuulmatute suurfeodaalide vastu ja mispärast teda toetati?
4. Võrrelge kaardil Prantsuse kuninga valdusi XI sajandil tema valdustega XIV sajandi alguses. Missugused piirkonnad olid ühendatud kuninga valdustega?
5. Tõestage, et kuningavõim oli XIV sajandi alguses tugevam kui XI sajandil.
6. Keda kutsus kuningas Generaalstaatidest osa võtma? Milles seisis Generaalstaatide tähtsus?

§ 24. Saja-aastase sõja algus. Talupoegade ülestõus (žakerii).

(Kaart nr. 7.)

Tuletage meelde, missuguseid kohustusi kandsid talupojad feodaalide kasuks (§ 5, p. 3).

1. Sõja põhjused ja ajend.

XIV sajandil algas pikk ja raske sõda Inglismaa ja Prantsusmaa vahel. Koos vaheaegadega kestis see rohkem kui sada aastat. Sellepärast nimetati seda sõda *Saja-aastaseks sõjaks* **(1337—1453).**

Mis oli selle sõja põhjuseks? Inglise kuningad tahtsid oma endisi valdusi Prantsusmaal tagasi saada. Sellele vanale vaenule Prantsuse ja Inglise kuningate vahel lisandus veel võitlus Flandria krahvkonna ja sealsete rikaste linnade pärast. Prantsuse kuningad olid juba korduvalt püüdnud Flandriat oma valdustega ühendada. Kuid see ei läinud neil korda. Flandria linnade elanikud said toetust Inglismaalt, kellega neil olid tihedad kaubanduslikud sidemed.

Inglise kuningas oli Prantsuse kuninga sugulane. Kasutades prantsuse feodaalide omavahelisi tülisid, teatas ta oma õigustest Prantsuse troonile. See oligi sõja puhkemise ajendiks.

2. Prantsuse feodaalide lüüasaamine.

Inglise sõjavägi oli Prantsuse sõjaväega võrreldes paremini organiseeritud. Peale feodaalide ratsaväe oli inglastel ka rohkearvuline distsiplineeritud jalavägi. See koosnes vabadest talupoegadest, kes tolleaegsel Inglismaal olid osaliselt veel säilinud. Jalaväelase relvaks oli suur vibu.

Joon. 39. Saja-aastase sõja aegsed inglise vibukütid.

Vibukütid lasksid nooli 600 sammu kaugusele, 200 sammu pealt aga tabasid täpselt, kusjuures nende nooled tungisid rüütlite raudrüüst läbi.

Prantsuse sõjaväes oli peamiseks jõuks rüütlite ratsavägi. Rüütlid ei tunnistanud distsipliini, lahingus püüdis igaüks nendest välja paista oma isikliku vaprusega. Väiksearvuline jalavägi koosnes võõramaistest palgasõduritest. Rüütlid suhtusid jalaväesse halvakspanevalt.

Sõda toimus Prantsusmaa territooriumil. Kohe sõja alguses said prantsuse feodaalid lüüa. 1356. aastal toimus suur lahing *Poitiers'* linna juures, Loire'i jõest lõuna pool. Prantslased olid arvuliselt ülekaalus, kuid nad tegutsesid killustatult. Edasi tungides rikkusid rüütlid rivikorda, mille tõttu nad ei saanud enam edukalt võidelda. Inglise vibuküttide noolterahe all läksid uhke Prantsuse ratsaväe read segi. Prantslased löödi täiesti puruks. Kõige suursugusemad feodaalid koos kuningaga sattusid inglaste kätte vangi.

Pärast Poitiers' juures toimunud lahingut kujunes Prantsusmaa olukord väga raskeks. Riigi põhja- ja lõunaosas peremehetsesid vallutajad.

3. Rahva viletsus. Juba enne sõja puhkemist kaasnes Prantsusmaal linnade kasvu ja kaubanduse laienemisega feodaalide tugevnemine. Talupojad olid ränkadest kohustustest ja maksudest maha surutud.

Sõda tõi Prantsusmaa töörahvale kaasa uusi loendamatuid kannatusi. Nii oma sõjavägi kui ka võõrad väed laostasid maad. Pärast lüüasaamist Poitiers' juures läksid palgasõdurid mööda maad laiali. Nad tungisid kallale kaitsetutele küladele, piinasid talupoegi, pressisid neilt välja lunaraha. Röövlite jõugud põletasid külasid maani maha. Kroonikakirjutaja, kes tundis rahvale kaasa, kujutab majanduse laostumist järgmiselt: «Viinamarjaistandikke ei haritud enam, põllud jäid kündmata; härjad ja lambad ei käinud enam karjamaal; kirikud ja majad kujutasid endast nukraid, suitsevaid varemeid.» Oma viletsuse põhjustajaiks pidas rahvas õigustatult feodaale.

Vaatamata sellele, et talupojad olid puupaljaks jäänud, nõudsid feodaalid nendelt järjest uusi makse. Nad ütlesid: «Lihtsameelsel Jacques'il on lai turi, ta talub kõike.» Rahva hulgas levinud nimi Jacques oli aadlike suus maatöölise põlglikuks hüüdnimeks. Kuid aadlike poolt põlatud «žakid» korraldasid ähvardava ülestõusu, mis on ajaloos tuntud *žakerii* nimetuse all.

4. Žakerii. Talupoegade ülestõus puhkes **1358. aasta** maikuus Kirde-Prantsusmaal.

Ülestõus oli *stiihiline:* ta algas igasuguse ettevalmistuseta, talupoegadel puudus kindel tegevusplaan. Kuid ülestõusnud teadsid, et nende vaenlasteks on feodaalid. Talupoegade viha rõhujate vastu oli nii suur, et nad ähvardasid «hävitada kõik aadlikud viimseni». Relvastanud end nii, nagu igaüks oskas, tapsid «žakid» feodaale ja purustasid rüütlilosse.

Ülestõusnute juhiks sai talupoeg *Guillaume Calle.* Kroonikakirjutaja ütleb, et see oli inimene, «kes oli palju näinud, hea jutumees, saleda keha ja ilusa näoga». Ta püüdis «žakke» ühendada. Kuid laialipillatud kogukondadena elades ei tahtnud talupojad teiste külade ülestõusnutega meeleldi ühineda. Kõige sagedamini piirdusid nad võitlusega oma isanda vastu ega tahtnud oma kodukohast lahkuda.

Linnakehvikud olid valmis «žakke» toetama, kuid rikkad linnaelanikud ei lasknud talupoegade väesalku linnaväravatest läbi.

Feodaalid põgenesid ülestõusust hõlmatud piirkondadest. Kuid peagi toibusid nad esialgsest peataolekust ja kogusid suure sõjaväe. Prantsuse aadlikele tulid abiks ka Inglise väesalgad. Sõnakuulmatuid talupoegi vihkasid ühtmoodi nii prantsuse kui ka inglise feodaalid.

Otsustava lahingu eel paigutas Guillaume Calle oma väed mäekingule. Aadlikud nägid, et talupojad valmistuvad vastulööki andma, ja otsustasid neid petta. Nad kutsusid «žakkide» juhi läbirääkimistele. Kergeusklikult läks Calle feodaalide laagrisse; siin

Joon. 40. Ülestõusnud ründavad lossi.

Küla elanikele tungis röövimise eesmärgil kallale palgasõdurite jõuk, nende majad ja veski põletati maha, osa inimesi tapeti. Talupoegade viha suundus feodaali vastu, kes ei kaitsnud neid röövlite eest. Keppide ja hangudega relvastatud ülestõusnud tulid lossi juurde; mõnel talupojal on relvaks vaenlastelt ära võetud mõõgad ja odad. Sõjasarve hüüu peale lähevad järjest uued ülestõusnute hulgad tormijooksule.

võeti ta kinni ja pandi ahelatesse. Kiiresti tungisid rüütlid talupoegade leerile kallale. Juhita jäänud «žakid» löödi puruks ja hävitati. Enne Calle'i hukkamist panid feodaalid temale pähe tules punaseks kuumutatud raudvõru. Nad irvitasid talupoegade juhi üle ja ütlesid: «Näe, kuidas me kroonime žakkide kuningat!»

5. Ülestõusu tagajärjed. Üleelatud hirmu eest maksid feodaalid talupoegadele julmalt kätte. Nad panid põlema terved külad ja põllul kasvava talupoegade vilja. Talupoegi poodi puude ja hurtsikute uste külge. Pärast ülestõusu mahasurumist jäid paljud Põhja-Prantsusmaa piirkonnad inimestest hoopis tühjaks.

Žakerii sai küll lüüa, kuid ta jättis siiski oma jäljed. Ülestõusu kordumist kartes vabastasid feodaalid talurahva pärisorjuslikust sõltuvusest. Kuid oma *isikliku vabaduse* eest pidid talupojad maksma suurt väljaostumaksu. Vabanenud talupoeg võis mõisast lahkuda; feodaalil ei olnud õigust tema isiklikku ellu vahele segada. Kuid maa omanikeks jäid endiselt feodaalid. Sellepärast pidid talupojad oma maatüki kasutamise eest maksma endiselt maksu ja kandma palju muid kohustusi.

1. Tehke kindlaks Saja-aastase sõja põhjused ja ajend. Mispärast said prantsuse feodaalid inglaste vastu toimuvas sõjas lüüa? Põhjendage oma mõtet Poitiers' juures toimunud lahingu käiguga. Näidake kaardil selle lahingu koht.
2. Mis oli talupoegade ülestõusu peamiseks põhjuseks Prantsusmaal? Missugused põhjused kiirendasid ülestõusu? Näidake kaardil ülestõusu piirkonda.
3. Otsige paragrahvist üles kohad, kus näidatakse, mispärast said talupojad žakerii ajal lüüa.
4. Missugusest sõnast tuleb teie arvates sõna «stiihiline», millega seda ülestõusu iseloomustatakse? Kuidas väljendub pildil «Ülestõusnute tormijooks lossile» ülestõusu stiihilisus?
5. Mida saavutasid talupojad oma võitlusega feodaalide vastu?

§ 25. Prantsuse rahva võitlus vallutajate vastu. Jeanne d'Arc.

(Kaart nr. 7.)

1. Inglaste vallutused XV sajandi alguses. Talupoegade võimsast ülestõusust hirmutatud prantsuse feodaalid lõpetasid ajutiselt omavahelised tülid. Suurendati palgalist sõjaväge ja loodi tugev suurtükivägi. Raskeid suurtükke, mis Saja-aastase sõja ajal Lääne-Euroopas esmakordselt tarvitusele võeti, kasutati kindluste purustamiseks.

XIV sajandi teisel poolel saavutasid prantslased suurt edu sõjas inglaste vastu. Inglise kuninga kätte jäi ainult mõni linn Prantsusmaa rannikul.

Kuid prantslaste võidud olid lühiajalised. Uue jõuga puhkesid tülid suurfeodaalide vahel. Seda kasutasid inglased ja alustasid 1415. aastal uut pealetungi. Inglise kuninga poolele läks avalikult üle üks kõige võimsamaid Prantsusmaa feodaale — *Burgundia* hertsog, kellele kuulusid suured maa-alad Kirde-Prantsusmaal ja Flandria. Feodaalidest reeturite abiga vallutasid inglased kogu Prantsusmaa põhjaosa koos Pariisiga.

Prantsuse vägede riismed varjasid end Loire'i jõe kaldal asuvates kindlustes. Prantslaste tugipunktiks sai Orléans. Inglased piirasid selle linna ümber. Orléans'i langemine oleks avanud vallutajatele tee Lõuna-Prantsusmaale. Orléans'i all otsustati Prantsusmaa saatus.

2. Võitlusse astub rahvas. Prantsuse sõjavägi oli kaotanud usu võidusse. Kuningas ja aadlikud olid nõutud ja ei võtnud midagi ette. Sellel Prantsusmaale raskel ajal säilitas prantsuse töötav rahvas mehisuse ja võidutahte. Talupojad ei piirdunud enam külasid ründavate röövlite tagasilöömisega; nad ühinesid väesalkadeks, rajasid varitsemis-

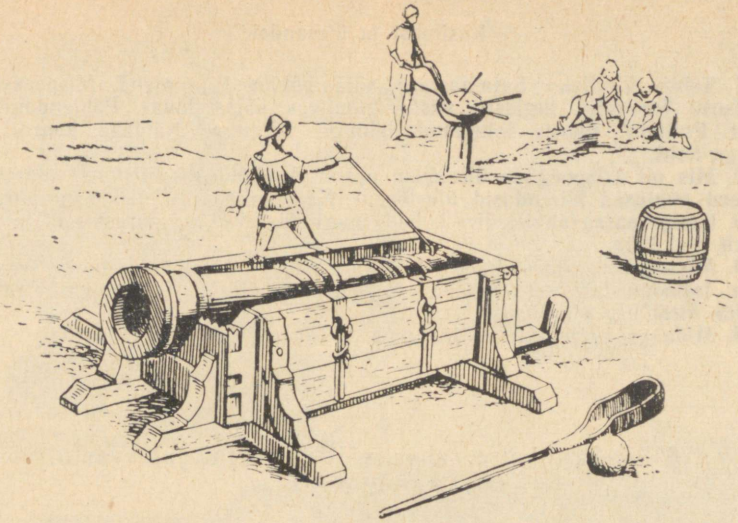

Joon. 41. Pommiheitja.
Suurtüki-pommiheitja raud on tehtud pikuti kinnitatud raudlattidest ja teda hoiavad koos metallvitsad. Ta toetub liikumatult puualusele. Suurtükki laeti suudmest algul kivikuulidega, hiljem aga malmkuulidega. Püssirohulaeng süüdati rauas leiduva kitsa ava kaudu süütenööriga.

kohti ja hävitasid vallutajaid. Kogu maal lõi lõkkele *partisanisõja*[1] leek.

Juba kakssada päeva kestis Orléans'i kangelaslik kaitsmine. Kaugetest kivimurdudest vedasid linnaelanikud suurtükikuulideks kasutatavaid kive ning valmistasid relvi. Kindluse müüridelt valasid naised vaenlastele keeva õli ja puistasid neid üle tuliste sütega. Linna elanikud tegid julgeid retki vaenlase leeri. Inglaste jõud Orléans'i all hakkasid kahanema.

3. Rahvuskangelane Jeanne d'Arc.

Suurt osa vallutajate vastu peetava üldrahvaliku võitluse tõusus etendas lihtsa talutüdruku *Jeanne d'Arc'i* kangelastegu. Jeanne'i kodukülale tungisid vaenlase väesalgad mitmel korral kallale. Lapsepõlveaastatest peale nägi tütarlaps enda ümber rahva häda ja viletsust. Hiljem Jeanne rääkis, et mure «armsale Prantsusmaale» osakssaanud õnnetuste pärast nõelas tema südant otsekui madu.

Jeanne ei olnud kodukülast lahkudes veel kaheksateistkümneaastanegi. Ta pääses kuninga jutule, kes oli tol ajal ühes Loire'i jõe ääres asuvas kindluses. Aadlikud said aru, et tütarlapse vai-

[1] *Partisanisõda* — rahva väesalkade tegevus vallutajate vastu, peamiselt vaenlase tagalas.

mustus ja sügav usk võidusse võivad sõjaväe võitlusvaimu tõsta. Jeanne'i käsutusse anti rüütlite väesalk, kelle eesotsas ta suundus ümberpiiratud Orléans'i poole. Teel võtsid lihtsad inimesed tema vaimustusega vastu. Ühe linna käsitöölised tegid talle raudrüü ja õmblesid sõjaretkeks vajalikud riided.

Värviline illustratsioon V. Jeanne d'Arc'i saabumine Orléans'i. Ümberpiiratud Orléans'i kitsale tänavale tuleb väesalk. Selle eesotsas on valgel hobusel ja Prantsusmaa valge lipuga Jeanne d'Arc. Linnaelanikud valgustavad põlevate tõrvikutega temale teed. Nende näod, hoiak ja liigutused väljendavad vaimustust tütarlapse üle ja lootust, et kurnavale piiramisele tuleb peagi lõpp.

Jeanne'i saabumisega Orléans'i algas otsustav võitlus inglaste vastu. Kõige ägedamates lahingutes vaenlastega näitas Jeanne üles mehisust ja leidlikkust. Tema isiklik eeskuju innustas sõjamehi. Üheksa päeva pärast lõpetasid inglased Orléans'i piiramise ja taganesid põhja poole. Jeanne'i osavõtul vabastati veel mitu Prantsuse linna.

1429. aasta, millal Orléans vabanes piiramisrõngast, oli murranguaastaks selles sõjas.

4. Jeanne d'Arc'i hukkumine.

Sõjaväkke tuli järjest uusi vabatahtlikke, kes tahtsid võidelda koos Jeanne d'Arc'iga. Kuid aadlikud ei tahtnud, et rahvas sõjast osa võtab, nad kartsid teda. Relvastatud talupojad võisid minema kihutada mitte üksi Inglise vallutajad, vaid ka oma isandad. Feodaalidele viirastus teine žakerii. Taluneiu ebatavaline edu ja kuulsus tekitasid suursuguste feodaalide hulgas kadedust. Nad otsustasid rahvakangelase hukutada. Jeanne'i polnud neile enam tarvis.

Ükskord võitles Jeanne koos temale ustavate sõjameeste salgaga burgundlaste vastu *Compiègne'i* kindluse juures. Vaenlased olid ta täielikult ümber piiranud, sellepärast püüdis ta läbi murda kindluse väravate juurde, et selle müüride taga varju leida. Kuid üle kraavi viiv sild oli üles tõstetud ja väravad suletud. Burgundlased võtsid Jeanne'i vangi ja müüsid tema suure summa eest inglastele. Kuningas ei teinud midagi, et Jeanne'i vangist välja osta.

Inglased otsustasid Jeanne'i prantsuse rahva ees laimata. Temale esitati tolle aja kohta koletu süüdistus nõidumises. Pikki kuid vaevles tütarlaps vanglas. Teda hoiti raudpuuris, tema kael ja jalad olid ahelates. Jeanne'i üle mõistsid kohut Prantsuse piiskopid, kes olid end vallutajatele müünud. Õpetatud kohtunikud püüdsid kirjaoskamatut tütarlast igati eksitada ja hirmutada. Kuid Jeanne vastas kõikidele küsimustele mõistlikult ja väärikalt. Prantsuse rahva vaenlased tegid rahvuskangelase kohta koletu otsuse — Jeanne põletati tuleriidal.

5. Sõja lõpp.

Orléans'i all saavutatud võiduga algas **rahvasõda** Prantsusmaa vabastamise eest. Teivaste ja hangudega relvastatud partisanid andsid vaenlastele ootamatuid lööke. Normandias pidas edukat võitlust vallutajate vastu väesalk, millesse kuulus 12 000 meest. Peagi tõusid inglaste vastu üles ka Pariisi elanikud. Prantsusmaa pealinn vabastati vaenlastest.

1453. aastal palusid inglased rahu. Lepingu tingimuste järgi jäi Prantsusmaal inglaste kätte ainult *Calais'* sadam.

Tänu rahva kangelaslikkusele ei saanud võõramaised röövvallutajad Prantsusmaad orjastada.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil piirkonnad, mis inglise feodaalid olid Prantsusmaal pärast 1415. aastat vallutanud.
2. Milles seisnes Jeanne d'Arc'i kangelastegu? Mispärast reetsid suursugused feodaalid ta?
3. Missugust osa etendas sõja käigus sõjategevus Orléans'i all? Mitu aastat oli möödunud žakeriist kuni Orléans'i piiramise lõpetamiseni?
4. Kuidas te arvate, kas Saja-aastane sõda oli Prantsusmaa seisukohalt alguses õiglane sõda? Aga lõpus? Põhjendage oma mõtet. Missuguseid õiglasi sõdu te teate?

§ 26. Prantsusmaa lõplik ühendamine XV sajandi lõpul.

(Kaart nr. 7.)

1. Prantsusmaa pärast Saja-aastast sõda.

Sõda tekitas Prantsusmaa majandusele määratu suurt kahju. Põllud olid umbrohus, kohati aga oli neile isegi mets peale kasvanud. Sajad külad olid maha põletatud, paljud linnad tuleroaks saanud, kaubandus oli soikunud.

Kuid töötav rahvas taastas peagi majanduse. Prantsusmaal suurenes raua ja riide tootmine. Elustusid kaubanduslikud sidemed riigi mitmesuguste piirkondade vahel. Lõunast toodi põhjapoolsetesse piirkondadesse oliiviõli ja veini, põhjast lõunasse aga saadeti lõuendit, villast riiet, rauda ja soola. Talupoegade ja käsitööliste töö lõi tingimused Prantsusmaa lõplikuks ühendamiseks.

Kuid sõja ajal olid suursugused prantsuse feodaalid vallutanud kuninga valduste hulgast palju maid. Hertsogid ja krahvid tahtsid Prantsusmaal uuesti sisse seada feodaalse killustatuse. Kuningavõimu toetasid endiselt linnaelanikud ja rüütlid.

2. Kuninga võitlus sõnakuulmatute feodaalide vastu.

Otsustav heitlus kuninga ja ülemkihi vahel toimus XV sajandi teisel poolel, kuningas *Louis XI* valitsemisajal (1461—1483).

Suurfeodaalid ühinesid salaliitu kuninga vastu. Vandenõu hingeks oli Burgundia hertsog *Charles Südi*. See feodaalkiskja sõdis ühtelugu oma naabritega, vallutas võõraid

maid ja ajas talupoegi ära. Kaasaegsed panid talle hüüdnimeks «hunt». Charles Südi ütles pilgates: «Ma armastan nii väga Prantsusmaad, et eelistaksin kuut Prantsuse valitsejat ühe asemel!» Suursugused feodaalid tahtsid omavahel jagada kogu Prantsusmaa.

Võitluses oma ohtlike vastaste vastu ei põlanud Louis XI mingisuguseid vahendeid. Korduvalt pettis ta neid ega pidanud kord antud sõna. Kuningas oli kaval ja ihnus, kuid ta ei säästnud raha tugevate vaenlaste äraostmiseks. Ta lipitses inimestega, keda ta vihkas ja kartis, — kui see ainult oli temale kasulik. Louis XI nimetati «rebaseks». Kuningal oli kombeks otsekui selle hüüdnime õigustamiseks ütelda: «Kes ei oska teeselda, see ei oska ka valitseda.» Umbusklik kuningas kartis kogu aeg kallalekippumist oma elule. Kaua aastaid elas ta üksikus lossis keset paksu metsa; lossi ümber olid ehitatud igasugused lõksud ja teda valvas hoolega rohkearvuline kaitsemeeskond.

Kaksteistkümmend aastat kestis võitlus Louis XI ja Charles Südi vahel. Avalikus sõjas sai kuningas lüüa ja oli sunnitud sõlmima enda suhtes alandava rahu. Siis ässitas Louis XI Charles Südi kallale tema naabrid. Sõjas nende vastu sai Charles Südi surma. Kuningas oli nüüd kõrvaldanud oma peamise vastase. Teiste vastastega aga õiendas ta ükshaaval arveid. Kinnivõetud vaenlasi hoidis Louis XI pikki aastaid oma lossi maa-aluses ruumis raudpuurides, kus vangid ei saanud isegi end täies pikkuses sirgu ajada.

Suurem osa Burgundia hertsogi laialdastest valdustest jäi Prantsuse kuninga kätte. Prantsusmaaga ühendati ka lõunapoolne piirkond *Marseille'* linnaga. Marseille sai peamiseks Prantsuse sadamaks Vahemere rannikul. Ainult *Bretagne'i* hertsogiriik Prantsusmaa lääneosas jäi iseseisvaks. Kuid Louis XI järglase ajal läks ka see Prantsuse kuningriigi koosseisu.

XV sajandi lõpuks oli Prantsusmaa ühendamine lõpule viidud.

3. Kuningavõimu tugevnemine.

Koos Prantsusmaa ühendamisega tugevnes ka kuningavõim.

Juba Saja-aastase sõja lõpuaastail asutas Prantsuse kuningas feodaalide distsiplineerimata väesalkade asemel *alalise sõjaväe:* sõjamehed said palka kuninga kassast. Sõjaväe ülalpidamiseks seati sisse alaline *maks,* mida elanikkond pidi *igal aastal* maksma. Kuningas ei vajanud enam Generaalstaate ja kutsus neid järjest harvem kokku. Riigi valitsemisel olid kuningale abiks tema teenistuses olevad ametnikud.

Pärast hertsogite ja krahvide iseseisvuse kaotamist otsustas kuningas oma tahtmise järgi kõiki riigiasju, kuulutas sõda ja sõlmis rahu.

Kogu maa oli allutatud ühtsele keskvõimule — kuningavõimule. Üksikuteks feodaalvaldusteks killustatud Prantsusmaast oli saanud **tsentraliseeritud riik.**

Joon. 42. Louis XI oma lossi keldris.

Louis XI ei usaldanud suursuguseid ülikuid. Meelsamini lähendas ta endale rikkaid, praktiliselt mõtlevaid linnakodanikke. Nendelt võis saada raha ja asjalikku nõu.

Kuid kuningas jäi feodaalide klassi peaks. Peamiseks jõuks alalises sõjaväes olid rüütlid. Enamik hertsogeid ja krahve säilitas oma maavaldused. Kuningas koos oma sõjaväega ja ametnikega kaitses feodaale talupoegade ülestõusude eest. *Tugev kuningavõim kindlustas feodaalide klassi võimu.*

4. Prantsusmaa ühendamise tulemused.

Feodaalse killustatuse kaotamisega ei tallanud omavahel sõdivate feodaalide väesalgad enam talupoegade põldusid. Kaupmehed võisid rahulikult sõita mööda maad, kartmata röövleid.

Louis XI sai aru, et kuninga kassa rikkus oleneb käsitöö ja kaubanduse arengust. Sellepärast kaitses ta rikkaid kaupmehi ja käsitöölisi. Kuningas kutsus Itaaliast kohale meistreid, kellel oli kogemusi siidriide tootmise alal. Nad paigutati elama *Lyoni* linna. Sellest ajast peale sai Lyon Prantsusmaa siiditööstuse keskuseks. Selles linnas korraldati igal aastal laatu, kuhu sõitsid teiste Euroopa maade kaupmehed.

Prantsusmaal tekkis suur kaubalaevastik. Tugeva kuningavõimu toetusel saavutasid Prantsuse kaupmehed kasulikke tingimusi välismaaga kauplemises.

Prantsusmaa ühendamine soodustas tema majanduse arenemist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis valmistas ette Prantsusmaa lõplikku ühendamist pärast Saja-aastast sõda? Kes takistas Prantsusmaa ühendamist?
2. Näidake kaardil piirkonnad, mis ühendati Prantsusmaaga XV sajandi teisel poolel.
3. Mille poolest erineb kuningavõim tsentraliseeritud riigis kuningavõimust killustatuse ajal? Mispärast kutsus Louis XI Generaalstaate harva kokku? Tuletage meelde, millal need esmakordselt kokku kutsuti.
4. Mitu sajandit oli mööda läinud, enne kui Prantsusmaa muutus killustatud maast tsentraliseeritud riigiks? Mitu sajandit on möödunud Prantsusmaa lõplikust ühendamisest?
5. Tõestage, et Prantsusmaa ühendamine soodustas tema majanduse arenemist.

§ 27. Kuningavõimu tugevnemine Inglismaal XI—XIII sajandil.

(Kaart nr. 6.)

1. Normannide vallutus. Pärast seda, kui anglosaksid olid Britannia vallutanud, tekkis seal mitu kuningriiki, kes olid omavahel vaenus. IX sajandil ühinesid nad üheks kuningriigiks — *Inglismaaks*. Järk-järgult kujunes Inglismaal välja feodaalkord. Kuid paljud talupojad jäid veel vabaks. Kuningavõim oli nõrk, suurfeodaalid aga olid oma valdustes täiesti iseseisvad.

1066. aastal vallutas Normandia hertsog *William* Inglismaa (tuletage meelde, kus sellest varem räägiti). Vallutamisest võtsid osa peale hertsogi vasallide ka paljud rüütlid teistest Prantsusmaa piirkondadest. Suurtel purjepaatidel tuli Williami sõjavägi üle *La Manche'i* väina ja maabus Inglismaa lõunarannikul. Siin toimus lahing, mis otsustas Inglismaa saatuse. Inglise suurmaaomanikud ei astunud koos kuningaga vallutajate vastu välja. Anglosaksside sõjaväe peamiseks jõuks olid vabad talupojad. Piikide ja kirvestega relvastatuna kindlustasid nad end mäekingul ja tõrjusid terve päeva jooksul tagasi vaenlase rünnakuid. Kuid William teeskles taganemist ja meelitas sellega anglosaksid lagendikule. Ratsavägi piiras talupoegade jalaväe ümber. Raudrüüdes rüütlid lõid anglosaksid puruks ja ajasid neile hobused otsa. Ebavõrdses lahingus hukkus kuningas ja tema väike ratsaväelastest kaaskond.

Normandia hertsog vallutas Inglismaa pealinna Londoni ja sai William Vallutaja nime all Inglise kuningaks. Mitme aasta jooksul tõusid anglosaksid normannide-vallutajate vastu üles. Eriti visa

Joon. 43. Normannide laev.
Suur ühemastiline purjepaat. Laevaninas on merekoletise pea kujutis. Laeva külgi katavad sõjameeste kilbid. Tuulevaikse ilmaga liikus laev aerude abil.

vastupanu vallutajatele avaldasid Põhja-Inglismaa vabad talupojad. Williami rüütlid hävitasid elanikke ja põletasid külad maani maha. Pärast seda laastamistööd jäi Inglismaa põhjaosa kauaks ajaks peaaegu inimtühjaks.

2. Kuningavõimu tugevnemine.

Suuremalt osalt kohalikelt feodaalidelt võttis William Vallutaja maa ära ja jagas selle oma rüütlitele. Selleks et hoida vallutatud maad sõnakuulmises, oli uutele isandatele vaja tugevat kuningavõimu. Mitte üksi suurfeodaalid, vaid ka nende vasallid andsid Williamile truudusvande. Kuninga kutsel tulid kõik Inglismaa feodaalid sõjakäiguks kokku. Samuti maksid nad kuningale kindlaksmääratud makse.

Vallutaja õigust kasutades võttis William oma valdusse 1/7 Inglismaa territooriumist ja muutus suurimaks maavaldajaks riigis. Kuningas sai suuri tulusid oma valdustest nii Inglismaal kui ka Prantsusmaal.

Normannide vallutus pani aluse tugevale kuningavõimule Inglismaal. Prantsusmaal aga oli kuningavõim XI sajandil veel üsna nõrk.

3. Talupoegade olukorra halvenemine.

Feodaalid kasutasid kuningavõimu talupoegade orjastamiseks. William Vallutaja andis käsu korraldada Inglismaal kõigi maade ja elanike loendus. Paljud talupojad, kes enne Inglismaa vallutamist olid isiklikult vabad, kanti nimekirjadesse pärisorjadena. Uued isandad panid talupoegadele peale raske teoorjuse ja palju muid kohustusi. Suur osa metsadest muudeti kuninga jahipidamiskohaks. Sellel, kes julges kuninga jahialal tappa metsloomа, torgati silmad peast välja.

Normannide vallutuse tagajärjel muutus Inglise talupoegade feodaalike veelgi raskemaks.

Inglise talupojad pidasid lakkamatut võitlust feodaalide vastu. Paljud nendest põgenesid oma isandate juurest ja küttisid kuninga metsades kartmatult jahiloomi. Neid nimetati «vabaküttideks». Põgenikud ühinesid salkadeks ja tungisid feodaalidele, piiskoppidele, kuninga ametnikele ja kohtunikele kaliale. Talupojad armastasid «vabakütte» ja abistasid neid alati. Nende kangelastegudest ja seiklustest lõi rahvas laule — *ballaade.* Inglise ballaadide lemmikkangelaseks oli naljahammas *Robin Hood,* rõhutute mehine ja ustav sõber ning rikaste vaenlane (vt. paragrahvi lõpus olevat ballaadi).

4. Kuninga liitlased.

XII sajandil, William Vallutaja järglaste ajal, päästsid suurfeodaalid Inglismaal korduvalt valla kauakestvaid ja laastavaid kodusõdu. Nad tahtsid saavutada niisugust sõltumatust, mis oli sel ajal Prantsuse hertsogitel ja krahvidel.

Kuid nagu Prantsusmaal, nii ka Inglismaal olid kuningal oma liitlased.

XII—XIII sajandil kasvasid Inglismaal linnad. William Vallutaja ajal oli Inglismaal 80 linna, XIII sajandi alguses aga oli neid juba rohkem kui 160. London muutus kogu Põhja-Euroopa kaubanduslikuks keskuseks. Enamik linnu paiknes kuninga maadel. Kuningas pani linnaelanikele peale suured maksud. Kuid vaatamata sellele toetasid linnaelanikud kuningat, sest nad eelistasid «ühte türanni sajale».

Talupoegade järjest tugevnev võitlus feodaalide ikke vastu sundis väikesi ja keskmisi feodaale otsima kuningalt toetust. Oma liitlaste — linnaelanike ja rüütlite abiga saavutas Inglise kuningas suurfeodaalide üle võidu ning kindlustas veelgi rohkem oma võimu.

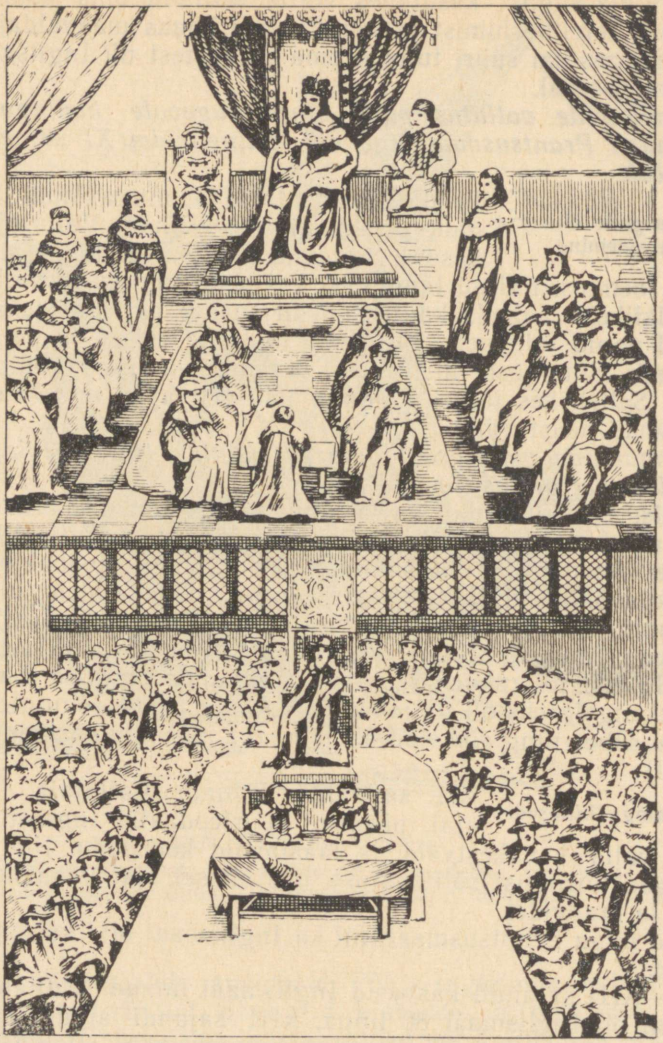

Joon. 44. Inglise parlamendi istung. *XVII sajandi joonistus.* Ülal — ülemkoda, troonil istub kuningas. All — alamkoda, keskel istub alamkoja juhataja.

5. Parlament.

1265. aastal tuli Inglismaal esmakordselt kokku feodaalide, vaimulike ja rikaste linnaelanike esindajate nõupidamine. Seda nõupidamist hakati nimetama **parlamendiks** (prantsuskeelsest sõnast «parler» — «rääkima»).

XIV sajandil jagunes parlament kaheks kojaks: *ülemkojaks* ja *alamkojaks*. Ülemkojas istusid koos piiskopid, abtid ja kõige suursugusemad feodaalid, keda kuningas spetsiaalselt oli kutsunud. Alamkotta valis iga piirkond kaks rüütlit ja iga suur linn kaks linnaelanikku.

Inglise parlament avaldas riigiasjadele suuremat mõju kui Generaalstaadid Prantsusmaal. Algul otsustas ta maksude küsimust, hiljem aga hakkas osa võtma ka seaduste väljaandmisest. XIII sajandil võttis parlament vastu seadused, mis lubasid feodaalidel võtta talupoegade kogukondadele kuulunud karjamaad ja metsad enda kätte.

Parlament kaitses Inglismaa elanikkonna tühise vähemuse, s. o. feodaalide ja osalt ka rikaste linnaelanike huvisid. *Parlamendi abil kindlustas kuningavõim veelgi rohkem feodaalide võimu talupoegade üle.*[1]

DOKUMENT.

Toome ära ühe ballaadi, milles Robin Hoodi kujutatakse tööinimeste julge ja suuremeelse kaitsjana.

Jutt räägib julgest noorukist,
kel nimeks Robin Hood.
On põhjust küll, miks uljaspea
veel elab rahva suus.
Ta oli juba kütt, kui lõug
ei kandnud habetki,
ning osavam tast polnud siis
ka eakas habemik.
Ta maja vaenutuli viis
ja kadus Robin Hood, —
koos küttidega metsa läks,
mil nimeks on Sherwood.
Neist igaüks on täpsuskütt,
kel mängukanniks mõõk.
Ja kahekesi lüüa kuut
neil oli lihtne töö.
Sepp oli üks neist — Little John —
hiidkasvu vägimees,
kes suutis kanda õlgadel
kolm noort ja tervet meest.

Need vabad kütid hulkusid
Sherwoodi metsa teil.
Kui rikkad metsa läbisid,
siis kukrud võeti neilt.
Ei uskund pappe Robin Hood,
ei säästnud neid ta arm.
Neid, keda varjas mungarüü,
ta käsi tabas karm.
Kui liiga tegi mõnele
kas kuningas, šerif,
too metsa läks ning vastuvõtt
tal teine oli siin.
Sest Robin aitas nälgijaid,
kui vilja võttis põud,
ta oli orvu kaitseja
ja lese abijõud.
Kes ise kündsid, külvasid,
neid ta ei puutund, sest
ei röövi vaese seltsimees
eal kehva inimest.

---

[1] Inglise parlament eksisteerib siiamaani ja koosneb endiselt kahest kojast. Nagu varem, nii kaitseb ta ka nüüd valitseva klassi huvisid; valitsevaks klassiks aga ei ole enam feodaalid, vaid kapitalistid.

1. Mis algas varem: kas Inglismaa vallutamine normannide poolt või Sajaaastane sõda? Mitu aastat oli nende vahel vahet? Missuguseid tähtsamaid tagajärgi tõi kaasa Inglismaa vallutamine normannide poolt?
2. Missugused elanikkonna rühmad toetasid kuningavõimu Inglismaal?
3. Mitu aastat läks Inglise parlamendi tekkimisest mööda, enne kui tekkisid Generaalstaadid Prantsusmaal?
4. Mille poolest erines parlamendi struktuur Generaalstaatide struktuurist? Milles seisis nende õiguste erinevus?
5. Kelle huvisid kaitses parlament XIII—XIV sajandil? Tõestage seda näitega.

§ 28. Inglise talupoegade ülestõus Wat Tyleri juhtimisel.

(Kaart nr. 7.)

1. Ülestõusu põhjused. Seoses linnade kasvuga hakkasid inglise feodaalid oma pärisorjadelt nõudma rohkem põllumajandussaadusi, et müüa neid linna turul ja saada raha. Selleks hakkasid ühed feodaalid pärisorje sagedamini teole ajama. Teised aga nõudsid talupoegadelt teotegemise asemel suurt rahalist maksu. Oma maa harimiseks palkasid need feodaalid vaesunud talupoegi ja maksid nende töö eest armetuid krosse.

XIV sajandi keskpaiku puhkes Euroopa maades hirmuäratav taud — katk. Seda nimetati «mustaks surmaks». Inglismaad laastas «must surm» väga suures ulatuses: suri üks kolmandik elanikkonnast. Toiduainete hinnad tõusid, mille tõttu kehvikud nõudsid töötasu tõstmist. Feodaalide ja rikaste linnaelanike meeleheaks võttis parlament vastu seadusi, mis ähvardasid raskete karistustega kõiki kehvikuid, kes ei tahtnud armetu tasu eest tööd teha. Nende seaduste vastu eksijaid peksti piitsaga, heideti vanglasse, märgistati tulise rauaga.

Sõda Prantsusmaaga nõudis kuningalt raha ja sellepärast pidi Inglise töörahvas maksma järjest uusi makse. Kroonikakirjutaja kirjutas, et maksukogujad «kiusasid rahvast taga ja solvasid teda».

Feodaalse ikke tugevnemine, julmad seadused ja maksude kasv tekitasid rahva hulgas pahameelt.

2. Ülestõusu algus. **1381. aasta** maikuus kihutasid mõnede Londonist põhja pool paiknevate külade talupojad maksukogujad minema ja õiendasid kuninga ametnikega arveid. See oli ülestõusu signaaliks; mõne päeva jooksul oli ülestõus hõlmanud suure osa Inglismaast.

Kirveste, hangude ja vibudega relvastatud talupojad ühinesid salkadeks ja rüüstasid mõisaid ning kloostreid. Suure vihaga hävitasid talupojad dokumente, milles nende kohustused olid kirja pandud, samuti maksumaksjate nimekirju.

Kõige rohkearvulisema salga eesotsas oli maakäsitööline *Wat*

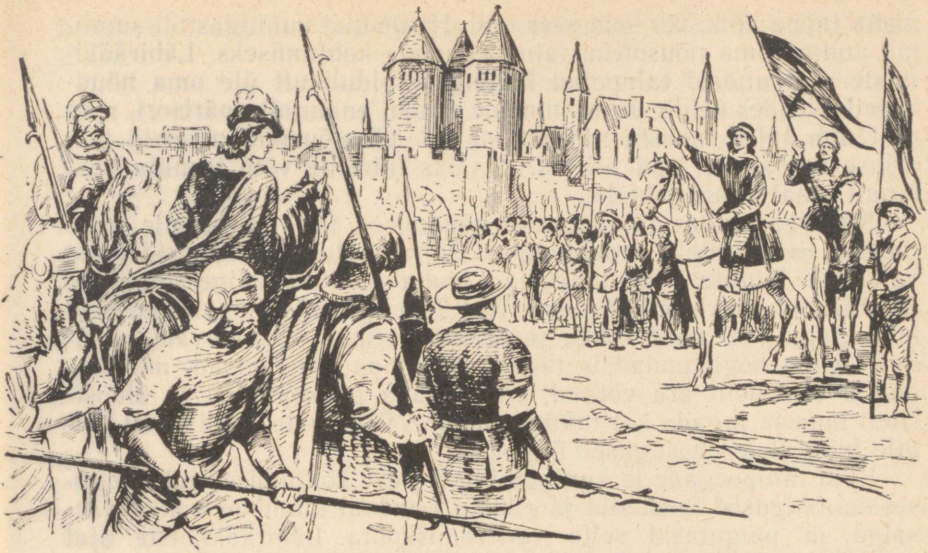

Joon. 45. Ülestõusnud läbirääkimistel kuningaga.
Linna müüri ääres ootavad relvastatud talupojad. Nende ees valgel hobusel on Wat Tyler. Käes hoiab ta paberirulli, kus on kirja pandud talupoegade nõudmised. Tema taga on teised ülestõusu juhid, käes lehvivad lipud. Vasakul on kuningas (valge sulega kübar peas), kelle ümber on relvastatud saatjaskond. Londoni linnapea hoiab mõõga käepidet kõvasti peos ja vaatab vihaselt talupoegade poole. Mõne minuti pärast sõidab Wat Tyler kergeusklikult kuninga saatjaskonna juurde ja langeb Londoni linnapea käe läbi.

Tyler. Ta oli tark ja julge mees. Sõjaasjandust oli ta tundma õppinud Saja-aastases sõjas. Wat Tyler püüdis oma salkades sisse seada distsipliini ja lahingukorda.

Kahest Londonile lähedasest piirkonnast liikusid ülestõusnud talupojad pealinna poole. Nad tahtsid karistada «kuninga halbu nõuandjaid» ja saavutada seda, et kuningas täidaks nende nõudmised.

3. Ülestõusnud talupojad Londonis.

Londoni kehvikud avasid ülestõusnutele linna väravad ja talupojad läksid takistamatult pealinna. Nad rüüstasid kuninga vihatud nõuandjate losse ja kohtuhooneid, tapsid kuninga kohtunikke ja ametnikke. Londoni kehvikud panid rikaste kaupmeeste maju põlema. Ülestõusnud põletasid kalleid asju, viskasid neid jõkke, lõid puruks. Ühe isiku, kes oli püüdnud hõbevaagna tükki ära peita, viskasid talupojad tulle. Sealjuures ütlesid nad: «Me võitleme tõe ja õiguse eest, me ei ole vargad ega röövlid.»

Kuningas ja tema nõuandjad varjasid end hästi kindlustatud *Toweri* lossis. Ülestõusnud piirasid kindluse ümber ja ähvardasid

maha tappa kõik, kes seal sees olid. Hirmunud kuningas oli sunnitud andma oma nõusoleku talupoegadega kohtumiseks. Läbirääkimiste ajal andsid talupojad kuningale pidulikult üle oma nõudmised. Nendes öeldi: ükski inimene ei tohi enam olla pärisori, maa eest aga tuleb maksta väikest maksu. Ülestõusnud nõudsid teoorjuse kaotamist; nad ütlesid, et «üks inimene võib teenida teist ainult omal vabal tahtel».

Kuningas lubas talupoegade nõudmised täita ja kõigile ülestõusust osavõtjatele andeks anda. Paljud talupojad uskusid tema valelikke kinnitusi ja lahkusid Londonist. Kuid kõige julgemad ülestõusust osavõtjad eesotsas Wat Tyleriga jäid linna. Nad said kuningaga veel kord kokku ja esitasid temale täiendavaid nõudmisi: anda kogukondadele tagasi karjamaad ja metsad, mis feodaalid olid neilt ära võtnud, võõrandada piiskoppidelt ja kloostritelt maa ja jagada see talupoegadele välja, anda Inglismaal kõigile inimestele ühesugused õigused.

Kuid talupoegade ja kuninga teistkordse kohtumise ajaks kogusid suursugused feodaalid ja rikkad Londoni elanikud kokku väesalga ja paigutasid selle varitsemiskohta. Läbirääkimiste ajal tapeti Wat Tyler reetlikult.

Juhita jäänud talupojad kaotasid pea. Kuningale tuli appi rüütlite ja rikaste linnaelanike väesalk. Kuninga nõuandjad keelitasid ülestõusnuid linnast lahkuma, lubades kõik nende nõudmised täita.

4. Ülestõusu mahasurumine.

Pärast talupoegade lahkumist kutsus kuningas rüütlid kogu Inglismaalt kokku. Koos palgasõduritega ruttasid nad ülestõusnute hõrenenud salkadele järele ja lõid need üksteise järel puruks. Sõnamurdlikult keeldus kuningas oma lubadusi täitmast.

Feodaalid õiendasid ülestõusnutega julmalt arveid. Üle kogu maa püstitati võllad. Londoni turuplatsil puupakul raiuti ülestõusust osavõtnud linnakehvikutel pead otsast. Üksnes hirm uue ülestõusu ees sundis valitsust hukkamisi lõpetama.

5. Ülestõusu lüüasaamise põhjused ja ülestõusu tagajärjed.

Wat Tyleri ülestõus sai lüüa samadel põhjustel nagu žakerii Prantsusmaal, Inglise talupojad astusid relvastatud võitlusse ettevalmistamatult ja tegutsesid killustatult. Sõjakäigust Londonile võtsid osa ainult kahe piirkonna ülestõusnud talupojad. Ülejäänud talupojad piirdusid kallaletungidega oma isandate mõisatele ja kuninga ametnikele.

Ülestõusnud ei saanud aru, et nende vaenlaseks on kogu feodaalide klass eesotsas kuningaga. Nad arvasid, et kuningat petavad tema halvad nõuandjad ning ootasid temalt abi ja toetust. Talupojad olid väga kergeusklikud oma vaenlaste suhtes.

Erinevalt prantsuse «žakkidest» esitasid inglise talupojad kindlaid nõudmisi. Kuid sealjuures ei jätkunud neil vastastikust arusaamist ja ühtsust.

Kuningat ja feodaale abistasid ülestõusnute purukslöömisel

Londoni rikkad elanikud. Nad kartsid linnakehvikute osavõttu ülestõusust.

Feodaalid veendusid, missugust ähvardavat jõudu võib endast kujutada ülestõusnud rahvas. Pärast 1381. aastat ei julgenud nad enam sundida pärisorje tegu tegema ja hakkasid talupoegi väljaostumaksu eest isiklikust sõltuvusest vabastama. XV sajandi jooksul ostsid peaaegu kõik inglise talupojad end vabaks. Kuid nagu Prantsusmaal, nii jäid ka Inglismaal maa omanikeks endiselt feodaalid. Maatükkide kasutamise eest pidid talupojad maksma feodaalidele maksu.

Otsustavas ja julges võitluses saavutasid talupojad enda vabastamise pärisorjuslikust sõltuvusest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge inglise talupoegade ja prantsuse talupoegade ülestõusu põhjusi. Mis oli nendes ülestõusudes ühist ja mille poolest nad erinesid?
2. Missuguseid nõudmisi esitasid ülestõusnud talupojad kuningale esimese ja teise kohtumise ajal?
3. Missugune talupoegade ülestõus oli teie arvates võimsam ja paremini organiseeritud — kas Inglismaal või Prantsusmaal? Võrrelge kaartide põhjal piirkondi, mis olid talupoegade ülestõusudest hõlmatud. Tõestage, et ka inglise talupoegade ülestõus oli stiihiline.
4. Mitu aastat oli vahet žakerii ja Wat Tyleri ülestõusul? Missugusel sajandil olid need ülestõusud?
5. Võrrelge Prantsusmaal ja Inglismaal toimunud ülestõusude lüüasaamise põhjusi. Mida uut te saite teada keskajal toimunud talupoegade ülestõusude lüüasaamise põhjuste kohta?

§ 29. Tsentraliseeritud riigi tekkimine Inglismaal.

Ennast vabaks ostnud talupojad maksid mõisaomanikele oma maatükkide eest täpselt kindlaksmääratud maksu. Sellest rahast ei jätkunud suurfeodaalidel uute losside ehitamiseks ja omavaheliseks võistluseks riiete, ehteasjade ja relvade toreduse alal.

Rikastumise eesmärgil jätkasid inglise feodaalid sõda Prantsusmaaga. Kuid prantsuse rahvas kihutas vallutajad oma maa piiridest välja. Pärast Saja-aastase sõja lõppemist tulid Inglise vägesid juhatanud suurfeodaalid kodumaale tagasi. Nad ei saatnud oma palgasõduritest ja vasallidest koosnevaid väesalku laiali, vaid päästsid nende abiga Inglismaal uuesti valla kodusõjad ning hakkasid teedel röövimisi toime panema.

Kuninga õukonnas käis suursuguste feodaalide vahel äge võitlus võimu pärast, kuningakassa käsutamise õiguse pärast. Kaks aastat pärast Saja-aastase sõja lõppu algas Inglismaal kodusõda. Feodaalid jagunesid kaheks vaenulikuks rühmaks; kumbki neist toetas üht suursugust perekonda, kes võitlesid omavahel trooni pärast. Ühe perekonna vapil oli kujutatud punane, teise vapil aga

valge roos. Sellepärast hakati seda sõda nimetama *Punase ja Valge Roosi sõjaks*. Feodaalid läksid ühest rühmast teise üle, olenevalt sellest, kumb rühm peale jäi. Rahva hulgas räägiti pilkamisi, et paljud senjöörid heitsid magama punase roosi pooldajatena, ärkasid aga juba valge roosi pooldajatena.

Sõda kestis kolmkümmend aastat ja paistis silma ägedate lahingute poolest. Hukkunute sugulased maksid oma vaenlaste perekondadele kätte ja tapsid isegi lapsi. Metsiku arveteõiendamisega ajasid feodaalide jõugud linnade ja külade elanikele hirmu peale.

Sõda lõppes siis, kui peaaegu kõik suursugused feodaalid olid vastastikustes lahingutes tapetud. Viimasest lahingust võttis mõlemal poolel osa ainult armetu käputäis inimesi. Võitjana tuli sellest sõjast välja ühe võidelnud perekonna kauge sugulane *Henry VII Tudor*. Temaga algas Inglismaal Tudorite *dünastia*[1] valitsemisaeg (1485).

Roosidesõda õõnestas inglise suurfeodaalide võimu. Uut kuningat toetasid keskmised ja väikesed feodaalid ning rikkad linnaelanikud. Tugev kuningas võis kaitsta väikesi ja keskmisi feodaale talupoegade ülestõusude eest ning Inglise kaupmeeste huvisid teiste maadega toimuvas kaubanduses.

Ainult tugev kuningavõim võis teha lõpu aadli omavolile. Henry VII (1485—1509) käskis suursugustel feodaalidel oma rohkearvulised väesalgad laiali saata. Suurtükitulega purustas ta nende feodaalide lossid, kes tahtsid uuesti valla päästa kodusõda. Mõned neist laskis kuningas hukata, nende maad aga ühendati kuninga valdustega.

Erinevalt Prantsusmaast, kus Generaalstaate XV sajandi lõpust alates peaaegu üldse kokku ei kutsutud, jätkas Inglise kuningas parlamendi kokkukutsumist. Pärast suurfeodaalide enamiku hukkumist määras Henry VII ülemkotta isikuid, kes olid võitnud tema usalduse. Alamkotta kuuluvad rüütlid ja linnaelanikud kinnitasid tõrkumatult kõik kuninga poolt esitatud seadused. Alamkoda lubas kuningal koguda uusi makse, et sel teel kassat täiendada.

XV sajandi lõpuks tugevnes Inglismaal kuningavõim. Inglismaast sai tugev tsentraliseeritud riik.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jaotage paragrahv kaheks osaks ja mõtelge, missugune pealkiri kummalegi osale panna.
2. Mis oli Louis XI ja Henry VII tegevuses ühist?
3. Missugused suhted kujunesid välja kuninga ja parlamendi vahel XV sajandi lõpul?

---

[1] *Dünastia* — valitsejasugu, kelle esindajad tulevad üksteise järel troonile.

Sünkrooniline tabel[1] Prantsusmaa ja Inglismaa ajaloo kohta XI—XV sajandil.

Sajand	Prantsusmaa	Inglismaa
XI	Riigi feodaalne killustatus. Kuningavõimu nõrkus.	Normannide vallutus (1066). Kuningavõimu tugevnemine. Talupoegade edasine pärisorjastamine.
XII	Linnade kasv ja kaubanduse laienemine. Algab võitlus Prantsuse ja Inglise kuninga vahel Prantsusmaal asuvate valduste pärast.	
XIII	Kuninga valduste kasv (Normandia, lõunapiirkondade ja Champagne'i krahvkonna ühendamine).	Prantsusmaal asuvate valduste kaotamine. Parlamendi tekkimine (1265).
XIV	Generaalstaatide tekkimine (1302). Feodaalide surve tugevnemine. Saja-aastase sõja algus (1337). Talupoegade ülestõus — žakerii (1358).	Wat Tyleri ülestõus (1381).
XV	Pariisi vallutamine inglaste poolt ja Orléans'i piiramine. Algab rahvasõda eesotsas Jeanne d'Arc'iga (1429).	Inglaste lüüasaamine Prantsusmaal. Saja-aastase sõja lõppemine (1453).
	Riigi ühendamise lõpuleviimine. Tsentraliseeritud, tugeva kuningavõimuga riigi tekkimine. Louis XI (1461—1483).	Punase ja Valge Roosi sõda ning suurfeodaalide vastastikune hävitamine. Tsentraliseeritud, tugeva kuningavõimuga riigi tekkimine. Henry VII (1485—1509).

Küsimusi ja ülesandeid VI peatüki kordamiseks.

1. Mispärast hakkas Inglismaal kuningavõim tugevnema varem kui Prantsusmaal?
2. Missugused elanikkonna rühmad Prantsusmaal ja Inglismaal toetasid kuningat tema võitluses suurfeodaalide vastu?

[1] *Sünkrooniliseks* nimetatakse niisugust tabelit, milles on ära toodud eri maades ühel ja samal ajal toimunud sündmused.

3. Mispärast võtsid parlamendist ja Generaalstaatidest osa peale feodaalide ka rikkad linnaelanikud? Jutustage, kuidas need riigiasutused kindlustasid kuningavõimu.

4. Missugustel põhjustel tekkisid Prantsusmaal ja Inglismaal võimsad talupoegade ülestõusud XIV sajandil? Mis on nendes ülestõusudes ühist? Kuidas muutus talupoegade olukord pärast ülestõusu?

5. Millega on seletatav, et Saja-aastases sõjas saavutasid inglise feodaalid algul edu, lõpuks aga kaotasid sõja?

6. Mille poolest erines tsentraliseeritud riik killustatud riigist? Missugust osa Prantsusmaa ja Inglismaa arenemises etendas tsentraliseeritud riikide tekkimine?

VII peatükk.

ÜLDRAHVALIK VÕITLUS TŠEHHIMAAL VÕÕRAMAISE ÜLEVÕIMU JA KATOLIKU KIRIKU VASTU. TALURAHVASÕDA.

§ 30. Tšehhimaa XIII—XIV sajandil.

(Kaart nr. 14.)

Tuletage meelde, kuidas tekkis Tšehhi riik (vt. § 9, p. 5). Missuguste abinõudega kogus katoliku kirik endale rikkusi (§ 20, p. 2)?

1. Majanduse tõus. XIV sajandil oli Tšehhimaa Euroopa arenenumaid maid.

Sellel maal avastati suured hõbedavarud, hõbedast aga valmistati tol ajal münte. Selle väärismetalli kaevandamise poolest oli Tšehhi Euroopas esikohal.

Tšehhi linnades tegeldi rohkem kui kahesaja erineva käsitööalaga. Eriti kuulus oli Tšehhi kalev. Sellel maal hakati tootma klaasi, mida valmistati tol ajal ainult vähestes kohtades.

Tšehhimaa paiknes peaaegu Euroopa keskuses. Siin ristusid paljudest maadest tulevad kaubateed. Kaubakaravanid liikusid Balti mere kallastelt Itaaliasse, Venemaalt ja Poolast Saksamaale. Prahas korraldati kaks korda aastas laatu; sealt võis osta Lääne- ja Idamaade tooteid.

Praha oli suur linn. Nagu Londonis, nii elas ka seal XIV sajandil kuni 40 000 elanikku. Tšehhi pealinna kaunistasid suurepärased lossid ja kirikud. Teda peeti õigusega üheks ilusamaks Euroopa linnaks.

2. Võõramaalaste ülevõim. Tööka tšehhi rahva poolt loodud rikkused köitsid saksa feodaalide tähelepanu. Nad astusid Tšehhi kuningate teenistusse, olid kõrgetel ametikohtadel õukonnas ja muutusid suurteks maaomanikeks. Rängalt rõhusid saksa feodaalid tšehhi talupoegi. Kasutades oma lähedasi suhteid kuningaga, võtsid nad tšehhi rüütlitelt maid sageli jõuga ära.

Tšehhi linnadesse asus elama palju saksa kaupmehi ja meistreid. Nad võtsid linnade valitsemise enda kätte. Kuni XIV sajandi keskpaigani ei olnud Praha linnanõukogus ühtegi tšehhi. Tšehhi käsitöölised ja kaupmehed võitlesid rikaste sakslastega osavõtu pärast linnade valitsemisest. Selles võitluses toetasid neid kehvikud, keda rikkad saksa linnaelanikud eriti julmalt rõhusid.

Sakslaste kätte sattusid ka Tšehhi maagikaevandused, kus kaevuritena töötasid tšehhid. Nende kurnava töö arvel ajasid kaevanduste omanikud kokku määratu suuri rikkusi.

Tšehhi rahvas oli sattunud võõramaalaste ikke alla. Kaasaegsed ütlesid, et «tšehh elab omal maal otsekui pagulane». *Saksa ülevõim tekitas talupoegade, väikerüütlite, jõukate tšehhi meistrite ja kaupmeeste ning linnakehvikute hulgas pahameelt.*

3. Kiriku surve.

Rooma paavsti toetusel valgus Tšehhimaale suur hulk saksa vaimulikke. Peaaegu kõik Tšehhi piiskopid ja mungad olid sakslased. Tšehhi kirikufeodaalide käes oli peaaegu pool kõige viljarikkamast maast. Katoliku kiriku peaks Tšehhimaal oli Praha peapiiskop, kellele kuulus 14 linna ja 900 küla.

Rooma paavst püüdis rikkast maast võimalikult rohkem raha välja pressida. Suure osa Tšehhimaal saadud tuludest saatsid vaimulikud Rooma. Preestrite ahnus tekitas tšehhi rahva hulgas pahameelt. Räägiti, et Roomas müüakse kiriku ametikohti nagu sigu turul. «Kui Kristus tuleks Rooma, siis ei hakataks temaga altkäemaksuta üldse rääkima,» öeldi ühes rahvajutus.

T a l u p o j a d j a l i n n a k e h v i k u d nägid kirikufeodaalides kõige julmemaid rõhujaid ja pidasid nende vastu lakkamatut võitlust. J õ u k a d m e i s t r i d j a k a u p m e h e d pidid vaimulikele maksma kümnist ja tasuma usutalituste eest. See vähendas jõukate linnaelanike tulusid. Nad tahtsid nõrgendada katoliku kiriku võimu ja võtta temalt varad ära. Tšehhi f e o d a a l i d tundsid kadedust kloostrite ja piiskoppide laialdaste maavalduste üle. Nad ootasid parajat juhust, et oma valdusi kirikumaade arvel suurendada. *Katoliku kirik oli Tšehhimaal saanud üldise vihkamise osaliseks.*

4. Talupoegade ja linnakehvikute olukord.

Tšehhi töörahvas vihkas nii saksa kui ka tšehhi feodaale.

Linnade kasv ja kaubanduse laienemine tõid ka Tšehhimaal kaasa feodaalikke tugevnemise. Tšehhi suurmaaomanikud — *panid* — uppusid luksusesse. Nendest ei tahtnud maha jääda ka rüütlid. Tolle aja autor kirjutas: «Kõik tahavad olla panid, sest hea on sõita söönud hobustel, ähvardada lihtsaid inimesi, teha nad puupaljaks, süüa alati hästi ja juua nii palju kui süda kutsub.»

Oma sissetulekute suurendamiseks nõudsid panid ja rüütlid talupoegadelt ränka rahalist maksu. Paljudes Tšehhimaa piirkondades suurendasid feodaalid teoorjust. Tolle aja dokumentides

öeldi, et talupojad «peavad tegema panile tööd, kui pan arvab heaks neid kutsuda».

Linnades suurenes kehvikute arv. Nad moodustasid peaaegu poole linnaelanike üldarvust. Kirikute uste ees palusid näljaste inimeste hulgad almust.

Tšehhimaal hakkas valmima talupoegade ülestõus feodaalide ikke vastu. Linnakehvikud olid valmis välja astuma koos talupoegadega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tooge fakte, mis näitavad, et Tšehhimaa oli XIV sajandil üks Euroopa arenenumaid maid.
2. Kes ei olnud Tšehhimaal rahul saksa ülevõimuga ja mispärast?
3. Mispärast kutsus katoliku kirik Tšehhimaal esile üldise vihkamise?
4. Jutustage, milles väljendus feodaalikke tugevnemine Tšehhimaal XIV sajandil.
5. Tehke ülalöeldu põhjal kindlaks, kelle vastu oli suunatud üldrahvalik vabadusvõitlus (kogu rahva võitlus) ja kelle vastu töörahva (talupoegade ja linnakehvikute) võitlus.

§ 31. Üldrahvaliku vabadusliikumise algus.

(Kaart nr. 14.)

Tuletage meelde, kuidas võitles katoliku kirik ketserite vastu (vt. § 20, p. 5).

1. Jan Hus vabadusvõitluse eesotsas.

XV sajandi alguses kogunes ühte väikesesse Praha kirikusse sadu inimesi. Siia tulid käsitöölised, talupojad, rikkad linnaelanikud ja rüütlid, et kuulata Praha ülikooli professori *Jan Husi* sütitavaid kõnesid.

Jan Hus (1371—1415) tundis hästi oma rahva vajadusi. Ta sündis ja kasvas üles talupoja perekonnas; ainult tänu oma võimetele ja tööarmastusele läks tal korda Praha ülikool lõpetada.

Mispärast köitsid Husi kõned kuulajate tähelepanu? Ta rääkis, et tšehhid peavad ise oma maad valitsema, «olema eesotsas, mitte aga sõrkima sabas».

Jan Hus oli *patrioot*. Ta armastas palavalt oma kodumaad ja võitles julgelt võõramaalaste ülevõimu vastu.

Halastamatult paljastas Hus vaimulike ahnust. «Isegi viimase krossi, mille vaene eideke on ära peitnud, oskab riivatu preester välja kiskuda. Kuidas siis mitte ütelda, et ta on kavalam ja õelam kui varas?» ütles Hus meelepahaga. Ta kutsus üles kokkuröövitud varasid kirikult ära võtma; samuti nõudis ta piiskoppide ja kloostrite maade ülevõtmist. Hus mõistis teravalt hukka indulgentside müümise Tšehhimaal ja nimetas sealjuures paavsti suurimaks kelmiks.

Suur tšehhi rahva poeg tundis kaasa talupoegadele. Tema arvates polnud õige, et talupojad, kes oma tööga toidavad kogu ühiskonda, peavad elama viletsuses ja et neilt on võetud kõik õigused.

Mida suurema ulatuse võttis rahva võitlus, seda julgemini kõlasid Jan Husi sõnad.

2. Jan Husi hukkumine. Vaimulikud ja saksa feodaalid otsustasid julge tšehhi patrioodi hukata. Paavst kutsus Husi kõrgemate vaimulike kongressile *(kirikukogule)*, mis pidas oma istungeid *Konstanzi* linnas Lõuna-Saksamaal. Saksa keiser saatis Husile kaitsekirja, milles lubas temale tagada täieliku julgeoleku.

Kuid Konstanzis heideti Hus vanglasse ja pandi ahelatesse. Kirikukogu kuulutas Husi ketseriks ja nõudis, et ta oma vaadetest lahti ütleks. Hus vastas: «Kui ma reedan oma sõna, kuidas võin ma siis tulla oma rahva ette, keda olen alati õpetanud tõtt rääkima.» Tema seisukohaks oli pigem surra kui oma veendumustest taganeda. Kirikukogu mõistis Husi surma (vt. kirikukogu lõppistungi kirjeldust).

Värviline illustratsioon VI. Jan Hus Konstanzi kirikukogu ees. Ühel kirikukogu istungil kõneleb Jan Hus. Ta kaitseb oma vaateid, mille õigsuses ta on kindlalt veendunud. Kuid kirikutegelased ei lase Husil rääkida, katkestavad teda vahelehüüetega, ähvardavad, trambivad jalgadega. Poodiumil asetseval troonil istub keiser Sigismund. Vasemal on valges paraadriietuses piiskop, kohtuotsus käes. Husist paremal on tema vähesed sõbrad ja pooldajad.

6. juulil **1415** põletati Jan Hus tuleriidal.[1] Mehiselt läks ta piinarikkasse surma.

3. Relvastatud võitluse algus. Husi hukkamine kutsus tšehhi rahva hulgas esile äärmise meelepaha. Talupoegade salgad läksid mägedesse ja kuulasid seal rahva hulgast tulnud kõnemehi. Nende kõned kutsusid rahvast üles alustama relvastatud võitlust rõhujate vastu.

Tšehhis algas relvastatud võitlus. Käsitöölised ja linnakehvikud kihutasid Tšehhi linnadest rikkad sakslased minema. **1419. aastal** puhkes Prahas ülestõus. Rahvas tungis raekotta ja heitis vihatud linnavalitsejad torni aknast alla. Töötajad purustasid kloostreid ja kirikuid ning kihutasid piiskopid ja mungad minema.

Kõik need inimesed, kes hakkasid avalikult võitlema katoliku kiriku ja saksa ülevõimu vastu, nimetasid end *hussiitideks* — Jan Husi poolehoidjateks.

---

[1] Tšehhoslovakkia Sotsialistlikus Vabariigis tähistatakse igal aastal 6. juulil tšehhi rahvuskangelase Jan Husi mälestuspäeva.

4. Taboriidid ja mõõdukad.

Rahvakoosolekute armastatud kohaks oli Tšehhimaa lõunaosas asuv Tabori mägi. Siia tulid kokku talupojad ümbruskonna küladest ja käsitöölised ning kehvikud paljudest linnadest. Nad asutasid uue linna, ehitasid tema ümber võimsad kindlustused ja andsid temale nimeks selle mäe nime — *Tabor.*

Taborisse tulnud inimesed pidid kõik oma raha ja väärtasjad laskma erilistesse vaatidesse, mis linna tänavatel olid üles seatud. Nende vahendite arvel relvastati ülestõusnuid ja anti vaestele abi. Taboris pidasid kõik end võrdseteks ja nimetasid üksteist vendadeks ja õdedeks.

Kõik, kes olid asunud võitlema täieliku võidu saavutamiseks tšehhi rahva vaenlaste üle, nimetasid end *taboriitideks.* Need olid talupojad, väikekäsitöölised ja linnakehvikud. Nende võitluse eesmärgiks oli vabastada oma kodumaa saksa orjastajatest ja teha lõpp paavsti võimule Tšehhimaal. Taboriitide peajõuks olid ülestõusnud talupojad. Nad seadsid endale põhieesmärgiks likvideerida pärisorjus, kaotada teoorjus ja rahvale pealepandud maksud. Taboriidid nõudsid kirikumaade üleandmist töötava rahva käsutusse.

Taboriitidega ühinesid ka mõned majanduslikult laostunud rüütlid. Nad said aru, et ainult ülestõusnud töörahva abiga võib võita Tšehhimaa tugevaid vaenlasi — katoliku kirikut ja saksa feodaale.

Erinevalt taboriitidest, kes olid kindlameelsed võitlejad, nimetati teist hussiitide osa *mõõdukateks.* Nende hulka kuulusid rikkad meistrid ja kaupmehed ning enamik tšehhi feodaale. Mõõdukad tahtsid ainult nõrgendada katoliku kiriku võimu, võtta tema maad ja varad enda kätte ning ajada sakslased Tšehhimaalt välja. Feodaalid ja rikkad linnaelanikud kartsid oma rahvast, kes oli astunud võitlusse kõigi rõhujate vastu. Sellepärast ei tegutsenud mõõdukad resoluutselt ja olid valmis Tšehhimaa vaenlastega kokku leppima.

Nõnda algas Tšehhimaal hussiitide liikumine — üldrahvalik vabadusvõitlus võõramaalaste ja katoliku kiriku ülevõimu vastu. Kõige kindlameelsemad hussiidid — taboriidid — võitlesid ühtaegu ka feodaalkorra vastu.

DOKUMENT.

Katkend Konstanzi kirikukogu lõppistungi kirjeldusest Jan Husi süüdistusasjas.

Dokumenti lugedes näidake pildil «Jan Hus Konstanzi kirikukogu ees» isikuid, kes seal sõna võtsid.

Tšehhi (Husi) vaenlased tahtsid juba täna igal juhul saavutada oma eesmärki, sest puud olid juba tuleriidaks kohale toodud ja tõrvaga üle valatud.

Visalt ja rangelt nõudis keiser Sigismund, et Hus oma õpetusest lahti ütleks. Sigismund ohkas valjusti ja tihti; tema punane nägu läks kahvatuks kui kiriku valge müür. Vahetpidamata ekslesid Sigismundi silmad kokkutulnud isikutel, otsekui kardaks ta valusat tõde.

Kõik jäid vaikseks. Siis hakkas rääkima Hus: «Ma ei saa ühestki oma kirjapandud või suusõnaliselt öeldud seisukohast lahti öelda.» Kohe tõusis hirmus kisa: Hus külvati üle needustega ja nõuti hääletamisele asumist.[1]

Pan Hlumist (tšehhi feodaal, kes saatis Husi kirikukogule; pildil on ta paremal, käes kaitsekiri, mille Sigismund oli Husile andnud). Kõik rooma vaimulikud kujutavad endast põlatud priiskajate ja juhmardite jõuku, kes oma elus valvavad enda järele vähem kui siga peeglis. Oma kuninga ja kõigi tšehhide nimel ma vannun, et Husi edasise piinamise või surma korral maksavad tšehhid halastamatult kätte. Papistide veres peseb tšehhi hani oma tiivad puhtaks. Kellel on kõrvad kuulda, see kuulgu. Elu ja vabadus Husile! «Jah!»

Londoni peapiiskop (istub vasakul tugitoolis ülestõstetud rusikaga). Kui sellel tšehhil oleks ka kümme elu, siis võtaksin kõik need temalt: esiteks sellepärast, et ta alandas Kristuse asemikku (paavsti); teiseks sellepärast, et ta kiskus vaimulikud paljaks, jätmata nendele hilpugi oma alasti-oleku varjamiseks; kolmandaks sellepärast, et ta viis palju rahvast eksiteele. Ometi on parem, kui rahvas midagi ei tea ja pimedast peast usub. Kadugu see tšehh! «Ei!»

Brixeni piiskop. Hanele ei tee kurja, kui ta puhtaks kitkuda ja ära praadida. Me oleme teda juba kitkunud. Praetagu teda nüüd ja juba täna. «Ei!»

Jour'i piiskop (istub pingil paremal Husi kõrval). Hääletan Husi vabaduse, au ja elu poolt. Mis kasu on teil sellest, kui hani praetakse, kuid tema tiibade suled külvavad tugevat tormi kõigis maades? Kivi, mille me tahame nüüd üles visata, võib kukkuda meile pähe. «Jah!»

Konstanzi piiskop (istub vasakul tugitoolis, paremas käes kiri ja vasak käsi üles tõstetud). Kui me Husi homme ära ei põleta, siis põletab rahvas ülehomme meid kõiki, kes me praegu siin oleme. Surm temale! «Ei!»

Häälte ülelugemisel selgus, et Husi surmasaatmise poolt anti 45 häält. Lõplikku tulemust teada saades kahvatas keiser ja hakkas värisema: ta teadis, et temast oleneb Husi vabadus ja elu. Hauavaikus valitses kiriku võlvide all, kui oli lõppenud viimane kõne ja Sigismundilt küsiti: «Teie Majesteet, keiser! Missugune on teie lõplik otsus: kas Husi õpetuse poolt või vastu? Kas te tunnistate teda ketseriks, kes on surma väärt?» Küsitav vastas erutatud häälega: «Väidan endiselt, et kui Hus ei ütle lahti oma vaadetest, siis on ta täielikult surma väärt.» Seejärel tõusis ta püsti ja tahtis ära minna. Suured higitilgad olid tema laubal.

Siis küsis Hus julgesti: «Teie keiserlik kõrgus! Kas te tõesti ise tühistate oma kaitsekirja, millel on teie pitsat ja allkiri, ning võtate vastutuse kuriteo ja sõnamurdlikkuse eest enda peale?»

«Ma lubasin tõepoolest sulle, ketser, ohutu läbisõidu, kuid ainult siia, ja see sulle ka anti. Tagasisõitu ma aga ei lubanud. Sinu nõudmine on põhjendamata. Kirikukogu mõistis sind süüdi häälteenamusega.» Niisugune oli Sigismundi vastus.

Küsimusi dokumendi kohta. Mispärast nõudsid Husi vaenlased tema hukkamist? Missuguseid argumente esitasid need kirikukogust osavõtjad, kes hääletasid Husi hukkamise vastu? Kuidas käitus kirikukogu istungil keiser Sigismund? Missuguse riuka mõtles ta välja, et oma sõnamurdlikkust õigustada? Kuidas käitus Hus kirikukogu istungeil? Missuguse järelduse Husi ja rahvahulkade vahekorra kohta võib teha kirikukogust osavõtjate sõnavõttudest?

---

[1] Need, kes hääletasid Husi õigeksmõistmise poolt, lõpetasid oma kõne sõnaga «Jah!», surmanuhtluse nõudjad aga sõnaga «Ei!».

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguste tšehhi rahva vaenlaste vastu astus välja Jan Hus? Tõestage seda tema sõnadega.
2. Mille poolest meeldib teile Jan Hus?
3. Joonistage vihikusse järgmine tabel ja täitke selle tühjad lahtrid.

Taboriidid ja mõõdukad ning nende eesmärgid.

Kaks hussiitide rühma	Kes kuulusid nende hulka	Missugused olid nende eesmärgid
1. Taboriidid 2. Mõõdukad		

4. Mispärast olid mõõdukad valmis tšehhi rahva vaenlastega kokku leppima?

§ 32. Hussiitide sõjad.

(Kaart nr. 14.)

1. Ristisõjad hussiitide vastu.

Saksa feodaalid ja katoliku kirik ei tahtnud oma rikkusi Tšehhimaal loovutada. Sellepärast otsustasid nad tšehhi rahva vabadusvõitluse maha suruda.

Rooma paavst kuulutas välja ristisõja hussiitide vastu. Ristisõdijate väesalgad koosnesid peamiselt saksa feodaalidest ja nende eesotsas oli Saksa keiser. Rikka maa röövimise eesmärgil võtsid sõjakäigust osa paljude teiste maade, nende hulgas ka kauge Hispaania rüütlid ja palgasõdurid. 100 000-meheline sõjavägi tungis Tšehhimaale. Ristisõdijate teed Tšehhimaa pealinna tähistasid röövimised ja tulekahjud, maa- ja linnaelanike tapmised ning piinamised.

Ristisõdijad piirasid Praha ümber. Äge lahing puhkes idapoolsete väravate juures asuval künkal. Siin oli end kindlustanud väike taboriitide väesalk, kes pealinna kaitsjatele appi oli tulnud. Vapralt lõid nad rüütlite ratsaväe rünnakud tagasi. Otsustaval momendil tuli linna väravatest välja väesalk ja andis hoobi rüütlite tagalasse. Segadusse sattunud ristisõdijad põgenesid Praha müüride alt.

Paavst ja keiser korraldasid hussiitide vastu veel neli sõjakäiku. Kuid ka need lõppesid niisama kuulsusetult nagu esimenegi sõjakäik.

2. Rahvavägi. Millega seletada hussiitide võite ristisõdijate jõukude üle?

Mõrvaritest ja röövlitest koosneva feodaalsõjaväe vastas seisis *rahvavägi,* mille ridadesse kuulusid talupojad, käsitöölised ja linnakehvikud. Kangelaslikult võitles ta õige ürituse eest. Taboriitide väesalgad erinesid ristisõdijate armeest oma vastupidavuse ja distsipliini poolest. Rahvaväe ridades ei olnud kohta röövlitel ja varastel.

Taboriitidel ei olnud sõjaratsusid ega rüütlirelvastust. Nende sõjaväe põhiosaks oli jalavägi. Sõjameeste relvadeks olid rautatud koodid, piikideks tehtud vikatid, kirved, raudotstega kepid. Nende talupojarelvadega peksid taboriidid sõjakunsti tundvaid feodaale ja palgasõdureid. Eriliste konksudega kiskusid nad rüütleid hobustelt maha ja «materdasid» neid kootidega.

Väga edukalt kasutasid taboriidid lahingutes suurtükiväge. Esmakordselt võtsid nad kasutusele väikesed välisuurtükid, mida sai veokitel edasi viia. Nendest suurtükkidest tulistasid taboriidid rüütleid lagedal kohal toimuvais lahinguis.

Selleks et rüütlite ratsaväe vastu edukamalt võidelda, ehitas taboriitide jalavägi kindlustusi talupojavankritest. Taboriitide liikuvaid kindlustusi ei suutnud ristisõdijate väed kunagi purustada.

Tšehhi rahva hulgad pidasid õiglast sõda — see oli sõda kodumaa sõltumatuse eest, sõda töörahva rõhujate vastu. Sellepärast saavutasid nad ristisõdijate suurte vägede üle võidu.

3. Jan Žižka. Rahvaväe eesotsas olid väejuhid, keda sõjamehed ise olid valinud. Hussiitide vägede peaorganisaatoriks ja juhiks oli majanduslikult laostunud rüütel, kogenud sõjamees *Jan Žižka.* Tema juhtimisel võitsid hussiidid

Joon. 46. Jan Žižka. *Portree XV sajandist.*

lahingu Praha all. Varsti aga sai Žižka peast haavata ja jäi pimedaks. Sellest hoolimata jätkas ta rahvaväe juhtimist. Žižka silmadeks olid tema abilised; nad teatasid temale vägede paiknemisest ja liikumisest. Suurepäraselt tundis pime väejuht kõiki oma maa tasandikke ja künkaid ning oskas seetõttu eksimatult valida tšehhidele kõige soodsama positsiooni. Rahvaväe eesotsas tuli Žižka ootamatult sinna, kus vaenlased seda kõige vähem oskasid oodata. Sageli jooksid rüütlid paanikas laiali juba siis, kui kuulsid hussiitide võitluslaule ja nende veokite müra. Vaenlased andsid Žižkale «hirmsa pimeda» nime. Juba üksi tema nimi ajas nendele hirmu peale.

Rahvaväelased armastasid oma väejuhti. Pärast Žižka surma hakkasid nad end nimetama «orbudeks». Tšehhi rahvas austab oma kangelase helget mälestust: Žižka nimi on Tšehhimaal antud paljudele maakohtadele, linnades on püstitatud temale mälestussambaid.

4. Hussiidid asuvad pealetungile.

Pärast Jan Žižka surma juhtisid hussiitide väesalku uued andekad väejuhid. Oma maa kaitselt asusid taboriidid nüüd pealetungile. Nad korraldasid edukaid sõjakäike Poolasse, Ungarisse ja kaugesse Saksamaa tagalasse ning jõudsid isegi Balti mere rannikule. Rahvaväelased purustasid feodaalide losse ja kloostreid. Kehvikute elamuid nad aga ei puutunud. Nad saatsid laiali kirju, milles

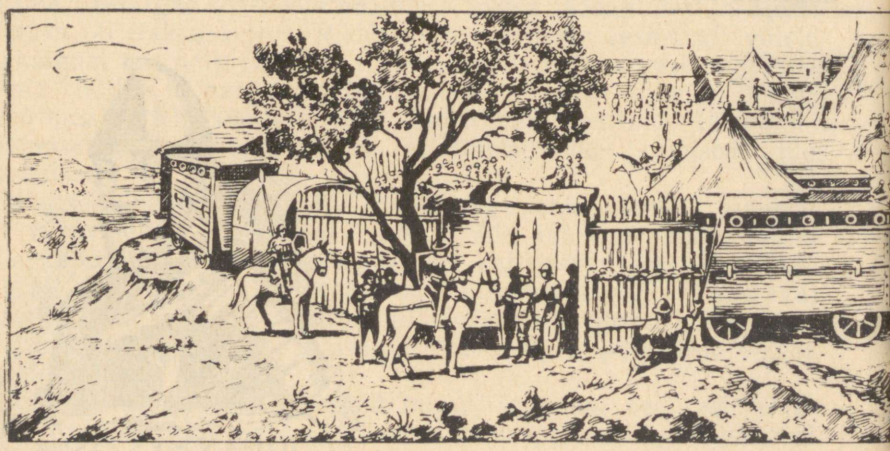

Joon. 47. Taboriitide
Laagri ümber on kettide ja laudadega kinnitatud veokid. Nende taga

selgitasid oma võitluse eesmärki. Ühes kirjas öeldi: «Kõige tähtsama ürituse — isamaa kaitsmise nimel — otsustasime me oma elu kuulsusrikkas võitluses lõpetada.»

Taboriitide ideed, mida feodaalid ja vaimulikud nimetasid «tšehhi mürgiks», levisid kogu Euroopas. Saksamaal ja Poolas algasid talupoegade ja linnakehvikute ülestõusud.

5. Mõõdukate reetlik tegevus.

Tšehhi feodaale ja rikkaid linnaelanikke hirmutas taboriitide väljaastumine feodaalkorra vastu. Panid ja rüütlid olid juba võtnud kirikumaa enda kätte ja tahtsid nüüd uuesti panna oma rahva feodaalikkesse.

Paavst ja keiser nägid, et ristisõjad ei anna oodatud tulemusi, ja otsustasid nüüd Tšehhimaal arenevale vabadusliikumisele lõpu teha tšehhide enda abiga. Nad hakkasid mõõdukatega pidama läbirääkimisi. Paavst lubas tšehhi feodaalidele, et nende käes olevad kirikumaad jäävadki nendele. Panid ja rüütlid moodustasid suure sõjaväe, kes sai paavsti ja keisri käest palka. Algas sõda mõõdukate ja taboriitide vahel.

1434. aastal tungisid mõõdukad Prahast ida pool asuva *Lipany* linnakese juures taboriitidele kallale. Teeseldud taganemisega meelitasid mõõdukad oma vastased veokite tagant välja ja lõid nad puruks. Feodaalid tapsid sõjavange; vähesed ellujäänud aeti kuuri ja põletati seal öösel ära.

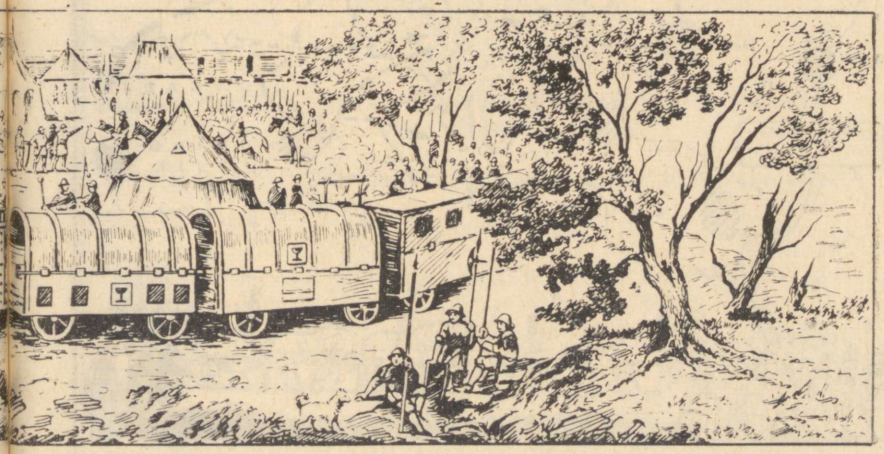

kindlustatud laager.
on näha ratsa- ja jalaväelasi. Vasakul on värav, mida kaitseb valvesalk.

Pärast lüüasaamist Lipany juures jätkasid üksikud taboriitide väesalgad sõjategevust, kuni langes nende viimane kants — Tabor.

6. Hussiitide sõdade tähtsus.

Viisteist aastat (1419—1434) pidas tšehhi rahvas kangelaslikku võitlust feodaalide ja katoliku kiriku vastu. Erinevalt Inglismaal ja Prantsusmaal puhkenud talupoegade ülestõusudest oli taboriitide võitlus organiseeritum ja pikaajalisem. See oli **talurahvasõda,** mis oli haaranud kogu maa.

Hussiitide sõjad tegid lõpu saksa ülevõimule Tšehhimaal. Enamiku linnade elanikkond koosnes nüüd ainult tšehhidest. Kirik ei suutnudki kaotatud maid tagasi saada ega taboriitide poolt purus-

Joon. 48. Hussiitide sõjad (1419—1434).

tatud kloostreid taastada. Rooma paavst ei saanud enam Tšehhimaalt selliseid tulusid, nagu ta varem sai.

Pärast hussiitide sõdu algas tšehhi kultuuri tõus. Tšehhi keel tõrjus ametiasutustest ja kohtust saksa keele välja. Kiiremini hakkas levima kirjaoskus.

Hussiitide sõjad kujutasid endast tšehhi rahva vabadusvõitlust saksa ülevõimu ja katoliku kiriku vastu. Taboriidid aga pidasid ka talurahvasõda feodaalikke vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast saavutasid hussiidid võidu Euroopa feodaalide vägede üle?
2. Mispärast austab tšehhi rahvas Jan Žižka mälestust?
3. Võrrelge jooniseid 47 ja 45. Mille poolest on hussiitide relvastus parem ülestõusnud inglise talupoegade relvastusest?
4. Vaadelge kaardil hussiitide sõjakäigu suunda. Missugust mõju avaldasid need sõjakäigud töörahva võitlusele naabermaades?
5. Mis toimus Prantsusmaal sel ajal, kui Tšehhimaal toimusid hussiitide sõjad?
6. Mille poolest erinesid hussiitide sõjad talupoegade ülestõusudest Prantsusmaal ja Inglismaal (eesmärgid, organiseeritus ja kestus)? Missugune on hussiitide sõdade ajalooline tähtsus?

Pidage meeles need aastaarvud!

1415. a. — Jan Husi hukkamine.
1419.—1434. a. — hussiitide sõjad.

VIII peatükk.

OSMANI IMPEERIUM JA RAHVASTE VÕITLUS TÜRGI VALLUTAJATE VASTU.

§ 33. Balkani poolsaare vallutamine türklaste poolt.

(Kaart nr. 14.)

Tuletage meelde, mitmendal sajandil tekkis Bulgaaria riik (§ 10, p. 5). Mispärast jäi Bütsantsi keisririik XI sajandil nõrgaks (§ 11, p. 3)?

1. Balkanimaad enne türklaste vallutusi. XIII sajandil oli Balkani poolsaare kõige suuremaks riigiks Bulgaaria riik. Kuid lõputute kodusõdadega nõrgestasid suurfeodaalid selle maa. Igast küljest surusid Bulgaariale peale välisvaenlased. Nad tungisid tema piiridesse, röövisid elanikke ja viisid neid sõjavangidena kaasa. XIV sajandil lagunes nõrgaks jäänud Bulgaaria riik kolmeks peaaegu iseseisvaks vürstiriigiks.

Sel ajal kasvas ja tugevnes teine lõunaslaavlaste riik — Serbia. Serbia kuningas *Stefan Dušan* korraldas 13 edukat sõjaretke Bütsantsi ja võttis Bulgaarialt palju maid ära. Suur Serbia riik ulatus lõunas Egeuse mereni. Stefan Dušan kuulutas enda «serblaste ja kreeklaste keisriks» ning tegi ettevalmistusi sõjakäiguks Konstantinoopolisse. Kuid pärast tema surma killustus Serbia väikesteks feodaalvaldusteks.

Kolmas suur riik Balkani poolsaarel — Bütsantsi keisririik — oli kaotanud oma kunagise võimsuse. Pärast ristisõdijate poolt 1204. aastal tekitatud purustusi hakkas Bütsantsi majandus lõplikult alla käima. Mereäärsetes linnades peremehetsesid veneetslased ja genualased; nad olid võtnud kogu kaubanduse enda kätte. Laostunud elanikkonnalt laekus valitsusele järjest vähem makse. Riigikassa oli niivõrd tühjaks jäänud, et keiser pidi oma väärtasju müüma ja neid järeltehtutega asendama. Feodaalide lõputud sõjad keisritrooni pärast nõrgestasid riigi.

XIV sajandil olid Balkani poolsaare maad feodaalide omavaheliste sõdade ja vastastikuse võitluse tagajärjel nõrgaks jäänud.

2. Türklaste-osmanite esimesed vallutused.

Sel ajal ähvardas Balkani poolsaare rahvaid ohtlik vaenlane. XIII sajandil tekkis Väike-Aasias türklaste-seldžukkide lagunenud riigi asemele sõjakas feodaalriik eesotsas vürst *Osmaniga.* Tema võimu alla ühendatud hõimusid hakati nimetama *türklasteks-osmaniteks. Osmani riigi* pea hakkas end nimetama *sultaniks.*

Pärast seda, kui türgi feodaalid olid Väike-Aasia oma võimu alla võtnud, hakkasid nad valmistuma uuteks vallutusteks. Euroopa rannikust eraldas türklasi ainult kitsas väin. Serbia ja Bulgaaria vastu sõda pidades palus Bütsants osmanitelt sageli sõjalist abi ning valmistas sellega ette oma hukkumist. Türklased hakkasid korraldama röövretki Balkani poolsaarele. Nad riisusid paljaks ja tegid tühjaks terved piirkonnad.

Osmanid veendusid Balkanimaade nõrkuses. Seoses sellega hakkasid nad röövretkedelt üle minema vallutustele. Kõigepealt tungisid nad Bulgaariasse. Peaaegu iga linna pärast tuli neil pidada lahinguid. Talupojad läksid metsadesse ja mägedesse, rajasid peidikuid ning tungisid türklastele kallale. Kuid bulgaaria feodaalid ei suutnud vallutajatele vastulöögi andmiseks ühineda.

XIV sajandil langes Bulgaaria sultani võimu alla.

3. Lahing Kossovo väljal.

Pärast Bulgaaria vallutamist tungisid türklased Serbiale kallale. Otsustav lahing toimus 1389. aastal selle maa südames — *Kossovo väljal.*

Türklastel oli sõjaväge kolm korda rohkem kui serblastel. Serblaste jõudusid olid nõrgestanud vürstide omavahelised tülid. Paljud vürstid ei tulnud oma väesalkadega lahinguväljale, teised ainult jälgisid lahingut, võtmata sellest otseselt osa. Kohe algu-

Joon. 49. Miloš Obilitš tapab sultani.

sest peale võttis lahing väga ägeda iseloomu. Vapper Serbia patrioot *Miloš Obilitš* tungis surma kartmata türklaste laagrisse ja pistis sultani mõõgaga surnuks. Türklaste leeris tekkis segadus. Serblased hakkasid vaenlasele peale suruma. Kuid sultani poeg tõi lahingusse värsked eliitväed. Türklased lõid serblased puruks, võtsid nende kuninga vangi ja tapsid ta.

Lüüasaamises Kossovo väljal nägi serbia rahvas suurt õnnetust. Kurbusega öeldakse ühes serbia rahvalaulus õnnetu lahingu kohta:

Vägi väkke raksas, lahing kees...
Türklastest jäi alles veidikegi,
aga serblastest, kui üldse keegi,
jäid vaid haavatud ja hingetud.

Pärast lahingut Kossovo väljal astusid paljud serbia feodaalid oma valduste säilitamise eesmärgil sultani teenistusse. Kuid rahvas jätkas võitlust vallutajate vastu. Kulus veel 70 aastat, enne kui sultan sai Serbia täielikult oma võimu alla.

4. Bütsantsi langemine. Juba ammu unistasid türklased Konstantinoopoli vallutamisest. Võimuhimuline ja julm sultan *Muchammad II* kogus kokku määratu suure sõjaväe (vähemalt 100 000 meest) ja piiras Bütsantsi pealinna maa poolt ümber. Türklased tõid oma laevad Marmara merre ja lõikasid Konstantinoopoli muust maailmast ära.

Rahapuuduse tõttu ei saanud Bütsants suurt palgasõjaväge pidada. Rahvast aga ei julgenud feodaalid relvastada ja türklaste vastu viia. Linna kaitsmiseks suutis valitsus välja panna kõige rohkem 10 000 meest. Türklaste suurtükivägi oli kõige võimsam Euroopas. Suurtest kahuritest tulistasid nad päeval ja öösel lagunenud linnamüüre. Pärast seda, kui kaitsjad olid esimese ägeda rünnaku tagasi löönud, hakkasid türklased kaevama käiku linna väravate alla. Kuid ümberpiiratud said sellest teada ja lasksid käigu õhku koos Türgi sõjameestega.

Äpardustest raevunud Muchammad II andis käsu tuua laevad Konstantinoopoli sisesadamasse — Kuldsarve, et asuda linna piiramisele ka põhja poolt, nõrgalt kaitstud küljest. Sissepääsu sadamasse tõkestas massiivne kett, millest ei saanud läbi tungida ükski laev. Siis tõid türklased oma laevad öösel maad mööda Kuldsarve; selleks ehitasid nad puust platvormi ja määrisid selle rasvaga paksult kokku.

Pärast linna täielikku ümberpiiramist asusid türklased otsustavale rünnakule. Neil läks korda üht osa müürist vallutada ja väravatest läbi murda. Verises heitluses hukkus viimane Bütsantsi keiser. Piiramise 53. päeval hõivasid türklased Konstantinoopoli. Niiviisi langes **1453. aastal** Bütsantsi keisririik.

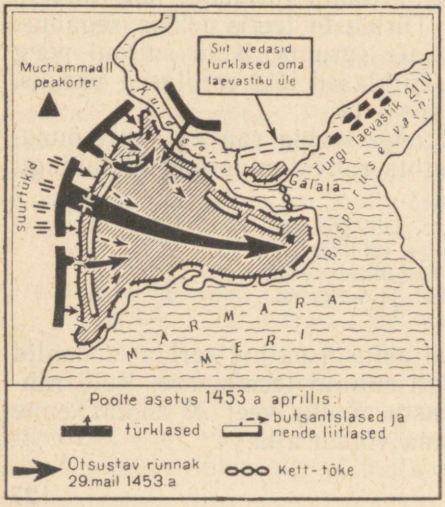

Joon. 50.
Konstantinoopoli langemine 1453. a.

VII. § 43

Sultan lubas oma sõjaväel kolm päeva linna röövida. Suur osa linna kaitsjatest tapeti, ligikaudu 60 000 elanikku müüdi orjaks. Konstantinoopolist, mida türklased nimetasid *Stambuliks* (Istanbuliks), sai Osmani riigi pealinn.

Türklased kindlustasid oma võimu Balkani poolsaarel. Euroopat ähvardas hirmus oht — türklased võisid ta vallutada.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast ei suutnud Balkani poolsaare riigid kaitsta oma sõltumatust võitluses türgi vallutajate vastu?
2. Tutvuge Konstantinoopoli plaani põhjal (joon. 50) linna piiramise ja vallutamise käiguga.
3. Missugune sündmus toimus Lääne-Euroopas samal aastal, kui türklased vallutasid Konstantinoopoli? Mitu aastat oli mööda läinud ajast, kui ristisõdijad Konstantinoopolit rüüstasid, kuni selle linna langemiseni türklaste kätte?
4. Näidake kaardil (joon. 51) türklaste valdused Konstantinoopoli langemise ajaks. Missugused maad kuulusid Osmani riigi koosseisu XV sajandi keskpaiku?

§ 34. Osmani impeeriumi tekkimine. Alistatud rahvaste võitlus türgi vallutajate vastu.

(Kaart nr. 15.)

1. Türklaste edasised vallutused.

Türklased ei piirdunud Balkani poolsaare vallutamisega. XV sajandi teisel poolel alistasid nad Krimmi. Sealsed tatarlased korraldasid Türgi sultani toetusel laastavaid röövretki Ukraina, Poola ja Vene maadele.

Aasias vallutasid türklased Mesopotaamia, Armeenia ja Gruusia lääneosa, võtsid enda kätte Süüria ja Araabia koos araablaste iidse linna Mekaga.

Aafrikas alistasid türklased Egiptuse. Hiljem vallutasid nad kogu Põhja-Aafrika ranniku (välja arvatud Maroko). Sultanil oli suur laevastik; laevade liikumapanemiseks kasutati aerusid ja purjesid. Türgi piraadid röövisid ja uputasid eurooplaste kaubalaevu Vahemerel.

Kõige võimsama sultani *Suleiman I* ajal (1520—1566) tungisid türgi vallutajad kaugele Kesk-Euroopasse. Pärast kaheksat sõjakäiku *Ungarisse* allutasid türklased endale suurema osa sellest maast. Ungari sattus 150 aastaks türklaste ikke alla. Suleiman I korraldas sõjakäigu ka *Austria* pealinna *Viini,* kuid sai selle linna müüride all lüüa.

Türklaste vallutuste tulemusena tekkis laialdane Osmani impeerium — riik, mille koosseisu kuulusid paljud maad ja rahvad. Türklaste-osmanite valdused laiusid kolmel kontinendil: Aasias, Aafrikas ja Euroopas.

2. Sultani võim.

Sõda ja röövimine olid türgi feodaalide peamiseks rikastumisallikaks. «Nii päeval kui öösel on meie hobusel sadul seljas ja meil endil mõõk vööl,» ütles Suleiman I.

Edukate sõdade pidamiseks vajasid türgi feodaalid tugevat juhti. Sellepärast oli sultani võim piiramatu. Isegi kõrgemaid ametnikke võis ta oma äranägemise järgi mitte üksi ametist kõrvaldada, vaid ka hukata. Sageli saatis julm valitseja oma mittemeelepärasele ministrile siidnööri, millega see pidi end ise üles pooma.

Türklaste-osmanite sõjalised jõud olid Euroopa maade sõjavägedest palju suuremad. Lisaks rohkearvulisele feodaalidest koosnevale ratsaväele oli sultani käsutuses veel alaline jalavägi — *janitšarid.* Viimased said sultanilt rohkeid annetusi ja olid oma käskijale truud. Sõjas paistsid nad silma ennekuulmatu julmuse poolest.

Sultani võimu toetasid muhamedi vaimulikud. Nad veensid usklikke, et sultan on «jumala vari maa peal». Konstantinoopoli vallutaja Muchammad II ütles: «Mõõk ja usk on teineteisest lahutamatud.»

3. Alistatud rahvaste olukord.

Osmani impeeriumi töörahvas elas türgi feodaalide ränga ikke all. Kogu maksukohustuslikku elanikkonda nimetasid türklased «raija» (s. o. «kari»). Maa ja vee kasutamise eest ettenähtud maksude tasumiseks tuli peaaegu pool saaki ära anda. Talupojad pidid tasuta töötama mošeede, kindluste ja teiste ehituste püstitamisel. Feodaali loata ei võinud talupoeg isegi puud maha võtta või viinamarju kasvatada. Kokku oli ligi 80 mitmesugust maksu.

Eriti raske oli alistatud rahvaste olukord. Vallutuste ajal tegid Türgi sõjaväed ennenägematut laastamistööd, tapsid maha ja viisid sõjavangidena ära tuhandeid inimesi. Põllud jäid sööti, puhkes näljahäda. Türgi vägede röövretked jätkusid ka pärast maa vallutamist.

Lisaks tavalistele maksudele maksid kõik mittemuhameedlased veel kõrget pearaha (maks «pea pealt», s. o. igalt inimeselt, olenemata vanusest). Vallutajad kiusasid taga kohaliku elanikkonna emakeelt ja kultuuri. Osmani impeeriumi mittemuhameedlastest elanikel polnud üldse mingeid õigusi. Neil keelati sõita ratsa, kanda relva, ehitada kõrgemat maja kui türklastel. Eriti vihatud oli «elav maks»: türklased võtsid vanematelt ära kõige tugevamad pojad, sundisid neid astuma muhamedi usku ja määrasid neid janitšaride väeüksustesse.

Türgi vallutajate ike pidurdas majanduse ja kultuuri arenemist alistatud maades.

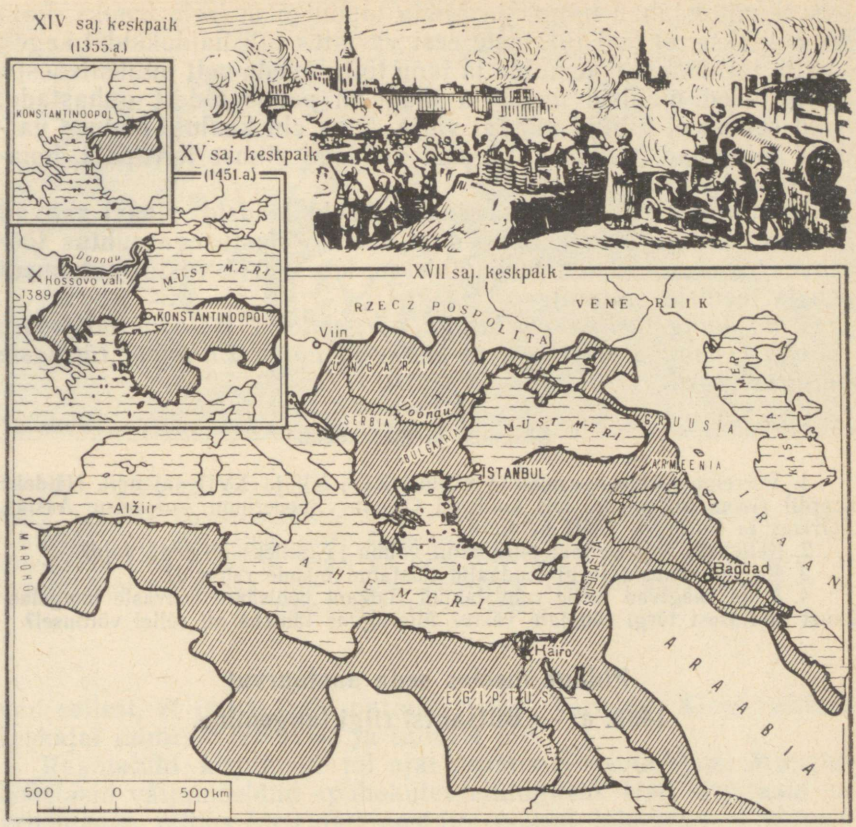

Joon. 51. Türklaste-osmanite vallutused.

4. Rahvaste võitlus türgi vallutajate vastu.

Osmani impeerium hoidis vallutatud maade elanikkonda sõnakuulmises ainult relva jõul. Oma sõltumatuse eest pidasid lakkamatut võitlust kõik türklaste poolt orjastatud rahvad: grusiinlased ja armeenlased Taga-Kaukaasias, ungarlased Kesk-Euroopas. Sajanditepikkust võitlust vallutajate vastu pidasid lõunaslaavlased.

Bulgaaria ja Serbia partisanid — *haidukid* — korraldasid sageli rünnakuid linnadele ja võtsid osa talupoegade ülestõusudest. Haidukkide võitlusest jutustatakse palju rahvalauludes. Julged mehed läksid metsadesse ja mägedesse, «et oma maa tagasi saada, oma lapsed vabaks teha, oma naised orjusest vabastada, oma isasid mälestada, oma emade eest kätte maksta ...» Nad tõotasid üks-

teisest mitte lahku minna ja jääda lõpuni üksteisele truuks. Laulus öeldakse, et end türklaste eest varjates tuli haidukkidel sageli «nälja tõttu süüa mäemulda ja janu tõttu imeda vett puulehtedest». Türgi väed püüdsid metsi ja mägesid partisanidest puhastada. Kuid sellest ei tulnud midagi välja. Oma elu kaalule pannes varjasid talupojad haidukke, jagasid nendega viimse leivapala, hoiatasid neid hädaohu eest.

Vaatamata vallutajate raskele ikkele hoidsid slaavi rahvad hoolikalt oma kultuuri, tavasid ja keelt. Põlastusega suhtus töörahvas nendesse slaavi feodaalidesse, kes võtsid vastu muhamedi usu ja teenisid sultanit.

Oma kangelasliku võitlusega nõrgendasid Balkani poolsaare rahvad Osmani impeeriumi ja kaitsesid Lääne-Euroopat türklaste vallutuse eest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge türklaste-osmanite valdusi XIV, XV ja XVII sajandil. Näidake kaardil (joon. 51) maad, mis kuulusid Osmani impeeriumi koosseisu Aasias, Aafrikas ja Euroopas XVII sajandil.
2. Kellel oli vaja sultani piiramatut võimu ja milleks oli seda vaja?
3. Kuidas rõhusid türgi feodaalid alistatud maade rahvaid?
4. Mida räägivad meile rahvalaulud Balkani poolsaare rahvaste kangelaslikust võitlusest türgi rõhujate vastu? Missugune tähtsus oli sellel võitlusel?

Pidage meeles seda aastaarvu!

1453. a. — Bütsantsi riigi langemine.

IX peatükk.

LÄÄNE-EUROOPA KULTUUR XII—XV SAJANDIL.

§ 35. Haridus ja teadus keskajal.

Tuletage meelde, mispärast toetas kirik feodaalkorda (§ 20, p. 1).

1. Kirik ja kultuur. Keskajal ei suutnud inimesed ähvardavaid loodusjõude endale allutada. Nad olid abitud sagedaste loodusõnnetuste — põua, uputuste ja taudide ees. Vaesusest ja feodaali ikkest piinatud talupoeg pööras oma pilgu taeva poole ning ootas abi jumalalt.

Kirik ja feodaalid hoidsid rahvast vaimupimeduses. Kirjaoskamatut inimest oli kergem usu abil petta ja rõhujatele alluma sundida. Vaimulikud väitsid, et kõik inimeste õnnetused ja hädad tule-

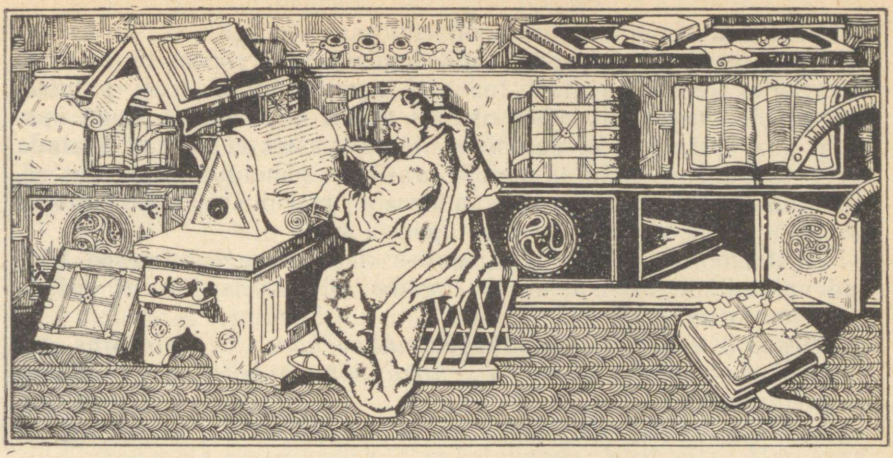

Joon. 52. Raamatute ümberkirjutaja. *Keskaegne joonistus.*
Laual seisvale kolmekandilisele alusele on kinnitatud pärgamendirull. Munk kontrollib enda kirjutatud teksti kõrgemale paigutatud raamatu järgi. Laua külge kinnitatud riiulil ja seinal on näha värvipotid. Kirjutati pilliroogа või teravaks tehtud pulgaga, hiljem aga hanesulega. Toas on näha nahkköites ja metall-lukkudega raamatuid.

vad sellest, et jumal neid pattude pärast karistab. Kirik valitses keskajal inimeste mõistuse ja tunnete üle.

Raamatuid kirjutasid tol ajal peamiselt vaimulikud. Mungad koostasid väljamõeldud «pühakute» elulugusid. Nad kirjutasid ka *kroonikaid,* milles kirjeldati aastate jooksul toimunud sündmusi.

Suurte kloostrite juures olid erilised töökojad, kus mungad raamatuid ümber kirjutasid. Neid kirjutati väga kallile materjalile — pärgamendile. Ühe raamatu kallal töötas mitu aastat hulk inimesi: ühed kirjutasid teksti, teised tegid suuri algustähti, kolmandad aga värvilisi joonistusi. Raamatuid oli vähe ja nad olid väga kallid. Ainult vähesed rikkad inimesed võisid neid osta. Eriti haruldased ja väärtuslikud raamatud pandi raamatukogudes ketiga riiulite külge kinni.

Kaua aega olid Lääne-Euroopas ainsateks kirjatundjateks vaimulikud. Nad pidid oskama kirikuraamatuid lugeda ja teadma palveid.

2. Kuidas õpiti keskaja koolis.

Vaimulike ettevalmistamiseks olid suurte kirikute ja kloostrite juures koolid. Seal õpiti ainult seda, mis oli vajalik kirikule. Õpilased tuupisid pähe suure hulga palveid, õppisid lugemist, kirjutamist, arvutamist ja kirikulaulu. Aritmeetika tundides arvutati välja, mitme päeva pärast tuleb üks või teine usupüha. Geomeetria alal anti kirikute püstitamiseks vajalikke teadmisi.

Teadmiste omandamine koolis oli raske ja igav asi. Prantslased, sakslased ja inglased — kõik õppisid neile võõras ladina keeles. Selles keeles kirjutati tol ajal raamatuid ja loeti palveid. Sageli oli terve kooli kohta olemas ainult üks raamat, mida õpetaja oma õpilastele kordamööda näitas. Lastes ei püütud äratada huvi teadmiste vastu, õppetöös valitses pähetuupimise meetod. Teadmised taoti õpilastesse hoopide abil. Haridust saanud inimese kohta öeldi, et «ta kasvas üles õpetaja vitsa all».

Kirikukoolidest tulid välja osalise kirjaoskusega inimesed. Paljud vaimulikud oskasid ainult lugeda ladinakeelset teksti, mõistmata loetu mõtet.

Keskaja kool oli täielikult vaimulike käes. Ta valmistas ette inimesi, kes pidid sisendama rahvale sõnakuulelikkust feodaalide ja kiriku suhtes.

Joon. 53. Linnakool. *Keskaegne joonistus.*

Väikeses klassis õpitakse üheaegselt lugemist, kirjutamist, arvutamist ja laulmist. Siin õpivad nii suured kui ka väikesed. Nooremad kirjutavad vahaga kaetud tahvlitele (vasakul), vanem õpilane harjutab ilukirja (paremal ülal). Seintel ripuvad arvutuslükati, päikese- ja liivakell, noodilaud ning kirjutustahvel. Õpetajal on käes vitsakimp.

Seoses linnade kasvuga suurenes nõudmine kirjaoskajate inimeste järele. Oli vaja kindlaks teha kaubandusest saadud tulud, ajada asju linnavalitsuses ja kohtus. Hakkasid tekkima linnakoolid, mis ei olnud kirikuga seotud. Võrreldes kirikukoolidega oli nendes kirjaoskuse ja aritmeetika õpetamine kõrgemal järjel, nad andsid ka mõningaid teadmisi loodusteaduse alal.

3. Teadus kiriku kammitsais.

Keskaja inimese teadmised olid väga väikesed, teadus ei suutnud peaaegu midagi seletada. Vaimulikud valvasid hoolega, et teadlaste seisukohad ei oleks kiriku õpetusega vastuolus. Kirik väitis, et inimene ei saa tungida looduse saladustesse, sest kõik sündmused maailmas toimuvad jumala tahtel. Sellepärast ei uurinud keskaja teadlased loodust. Nende pilgud olid suunatud kirikuraamatute koltunud lehekülgedele, kust nad otsisid valmis vastuseid kõikidele küsimustele.

Teadmised, mida inimesed olid juba iidsest ajast peale kogunud, asendusid absurdsete väljamõeldistega. Kirik eitas Maa kerakujulisust. Inimesed kujutasid endale Maad ette tasase kettana, mida ülaltpoolt katab taevakuppel, taevas aga käivad oma teed Päike ja Kuu.

Kaua aega ei teadnud eurooplased peaaegu üldse, mis toimub väljaspool Euroopa piire, ja mõtlesid kaugete maade kohta välja igasuguseid absurdsusi. Räägiti, et on olemas maid, kus elavad päkapikumehed ja hobusejalgadega inimesed ning puuviljast väljalendavad linnud.

Keskajal saavutasid oma õitsengu sellised ebateadused nagu *astroloogia* ja *alkeemia*. Astroloogid väitsid, et tähtede järgi võib kindlaks määrata tulevikku. Kuningad, väejuhid ja rändurid pidasid nõu astroloogidega, enne kui nad midagi ette võtsid. Tulemusteta kulutasid oma jõudu alkeemikud, otsides salapärast ainet, mille abil saaks muuta kõik metallid kullaks.

Kirik takistas teaduse arenemist; ta kartis, et teadus purustab kiriku legendi jumalast.

4. Teadusalaste teadmiste tekkimine.

Kuid majanduse arenemise tulemusena tekkisid tõelised teadusalased teadmised, mis ei olnud seotud kiriku õpetusega. Talupojad hakkasid maad paremini harima, jälgisid loomade ja taimede arenemist. Oma väikestes töökodades õppisid käsitöölised tundma metallide ja kivide omadusi, valmistasid värve ja klaasi.

Lihtsate tööinimeste kogemusi uurides astusid mõned julged teadlased kirikutegelaste väljamõeldiste vastu välja. Üheks niisuguseks teadlaseks oli *Roger Bacon;* ta elas Inglismaal XIII sajandil. «Usuteadlasi» kritiseerides kirjutas Bacon: «Vanades raamatutes räägitakse, et teemanti saab lõhestada sikuvere abil. Ma määrisin teemandi sikuverega kokku, kuid mul ei tulnud midagi välja. Kuid ometi on teemandi lõhestamise viis olemas, seda tunnevad juveliirid hästi.»

Teaduse eesmärk, väitis Bacon, seisab selles, et uurida loodust ja panna ta inimesi teenima. Bacon tegi katseid magnetnõela ja suurendusklaasiga; ta nägi ette teleskoobi ning mikroskoobi leiutamist.

Raevukalt kiusasid vaimulikud eesrindlikku teadlast taga. Baconi teosed pandi needuse alla, ta ise heideti vanglasse, kus ta vaevles üle 20 aasta. Vanglast tuli Bacon välja raugana.

Kaubanduse arenemisega kasvasid ka eurooplaste teadmised geograafia alal. Esmakordselt esitas tõepäraseid andmeid Kaug-Ida maade kohta Veneetsia kaupmees ja maadeuurija *Marco Polo*. Ligi veerand sajandit elas ta kaugel kodumaast, palju aastaid veetis ta Hiinas, jälgides tähelepanelikult selle maa elu. Pärast Itaaliasse tagasitulekut kirjutas maadeuurija raamatu, milles ta elavalt ja kaasakiskuvalt jutustas Aasia maade rahvaste elust ning tavadest. Selle raamatu andmete põhjal koostati pikemat aega geograafilisi kaarte, mida maadeuurijad kasutasid.

DOKUMENT.

Katkendeid keskaja teadlase raamatust.

Kui sa tahad vaenlastest jagu saada, siis võta kivi, mida nimetatakse teemandiks — heledavärviline ja väga kõva, nii et teda ei saa teisiti purustada, kui ainult pärast sikuverega kokkumäärimist. Ja kui teda vasakult poolt külge siduda, siis aitab ta vaenlase vastu, samuti haiguse vastu, metsloomade ja mürkmadude vastu, õelate inimeste vastu, tülide ja vaidluste vastu, mürgi vastu.

Kui tahad tarkust juurde saada ja rumalust vältida, siis võta kivi, mida kutsutakse krüsoliidiks — heleroheline ja kullast raamis; ta ajab välja rumaluse ja toob tarkust.

Kassikakk on hästi tuntud lind. Imelised omadused on sellel linnul. Sest kui tema süda ja parem jalg seada magaja kohale, siis räägib too sulle otsekohe ära kõik, mis ta tegi ja mis sa temalt iganes küsid.

Kui keegi kannab vasakul koera südant, siis jäävad kõik koerad tema ees tummaks.

Jutustage, mispärast olid keskaja teadlasel sellised absurdsed kujutlused kivide, lindude ja loomade omadustest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast oli inimeste mõistus keskajal usu ja kiriku võimu all?
2. Mida õpetati keskaja koolis ja kuidas seal toimus õppetöö (jutustuses kasutage joonist 53)?
3. Tõestage, et teadus oli keskajal kiriku kammitsais.
4. Mispärast tekkisid teadusalased teadmised kiriku ülevõimust hoolimata? Missugused Roger Baconi vaated olid kiriku õpetusega vastuolus?
5. Missugune tähtsus oli Marco Polo reisidel geograafia arenemise seisukohalt?

§ 36. Kunst ja kirjandus keskajal.

Missuguseid Bütsantsi kunsti mälestusmärke (§ 12, p. 3) ja Araabia kalifaadi maade kunsti mälestusmärke (§ 15, p. 4) te teate?

1. Arhitektuur. XII sajandil algas senjööride võimu alt vabanenud Lääne-Euroopa linnades suur ehitustegevus. Linnaelanike uhkuseks ja linna peamiseks ehteks oli peakirik, mille ehitamine kestis kümneid ja mõnikord ka sadu aastaid. XII—XV sajandi kirikud näivad oma rohkearvuliste suurte akende tõttu kergetena ja otsekui läbipaistvatena. Näib, nagu oleksid nad kivipitsist kootud. Järsud katused, teravatipulised aknad ja uksed, kõrged tornid — kõik see loob mulje kõrgusse sööstmisest. Kõige suuremate kirikute tornid on kuni 150 meetrit kõrged, seega kõrgemad kui Egiptuse püramiidid.

Värviline illustratsioon XIII. Reimsi peakirik Prantsusmaal (välisvaade). Peakirikut ehitati rohkem kui sada aastat (XIII—XIV sajandil). Esiküljel on kolm noolja, teravatipulise võlvkaarega sissekäiku. Keskel on ümmargune värviliste klaasidega rosett. Sellest vasakul ja paremal on kaks suurt paarisakent, mis samuti lõpevad noolja võlvkaarega. Kirikut kroonivad kaks kõrgusse väljavenitatud akendega kellatorni; need olid ka linna vahitornid. Sissekäigu juures ja hoone ülaosas on palju kujusid.

Värisedes läks kirjaoskamatu, mahasurutud tööinimene oma viletsast ja kitsast hurtsikust kirikusse — kõrgesse ja avarasse kivihoonesse. Läbi värviliste klaasidega akende tuli hoonesse mahedat valgust, tekitades salapärase hämaruse. Hiiglasuures kirikus pidid usklikud tundma, et nad on nõrgad ja tühised jumala ning katoliku kiriku võimsuse ees.

Kaua aega oli peakirik ainuke suur hoone linnas. Peale jumalateenistuse korraldati seal ka linnaelanike koosolekuid, teatrietendusi, kirjutati alla riikide vahel sõlmitud kokkulepetele.

Linnaelanikud ehitasid ka ilusaid raekodasid; neride tornid olid peakirikute tornidest sageli kõrgemad.

Linnades ehitatud hoonete ilu ja keerukas struktuur oli lausa hämmastav. Kirikute ja raekodade püstitamisest võttis osa palju käsitöölisi: müürseppi, puuseppi, klaasseppi. A. M. Gorki kirjutas: «Väikesed inimesed olid suured meistrid — sellest kõnelevad meile ... majesteetlikud kirikud vanades Euroopa linnades.»

2. Raidkunst ja maalikunst. Keskaja raidkunst oli lahutamatult seotud kirikuehitusega. Kirikuid kaunistas suur hulk «pühakute», piiskoppide ja kuningate kujusid.

Kirikute seintele maaliti pilte, mis kujutasid patuste piinamist põrgus. Need pidid hoiatama usklikke igasuguse protesti ja võitluse eest. Seintelt olid suunatud palvetajate poole «pühakute» sünged ja piinatud näod. Keskaja maalikunstnikud kujutasid neid üksteisega sarnastena, suurte ülestõstetud silmadega.

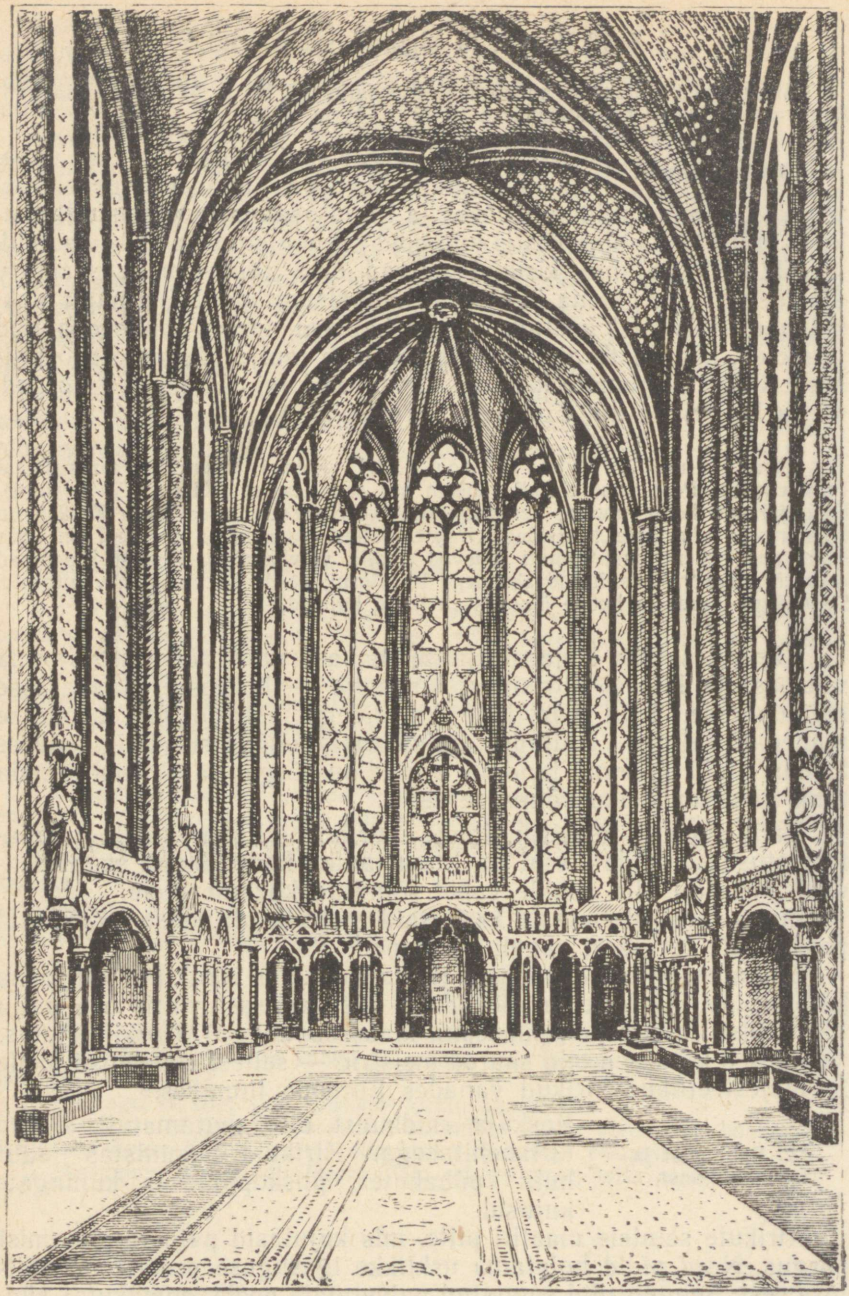

Joon. 54. Reimsi peakirik (sisevaade).
Sambaid ühendavad ühised kapiteelid. Seintes on kitsad vitraažidega aknad. *Vitraaž* — peenesse seatinast võrestikku paigutatud värvilise klaasi tükkidest valmistatud pilt.

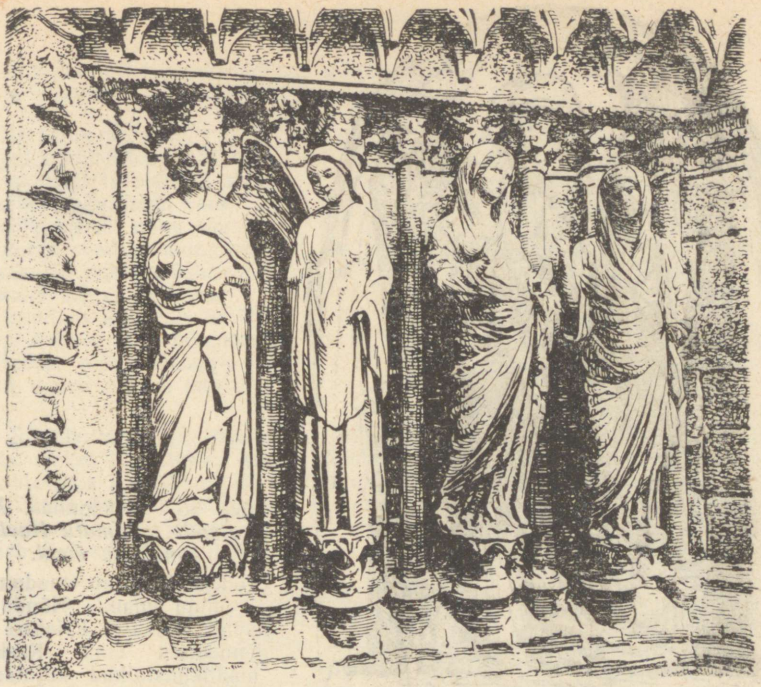

Joon. 55. Kujud Reimsi peakiriku läänepoolse sissekäigu juures. «Pühakute» kujud on ebaloomulikult pikaks venitatud. Nende näod väljendavad alandlikkust ja vagurust.

Kunstnikud ei vaadelnud loodust ega uurinud inimkeha — selle olid ära keelanud vaimulikud. Maalikunstnikud pidid oma töös lähtuma kiriku poolt kindlaksmääratud eeskujudest. Kaugeid ja lähedasi esemeid kujutasid nad ühesuurustena. Kujud nende maalidel näisid lamedatena, elutuina.

Katoliku kirik kasutas kunsti ristiusu kindlustamiseks.

3. Žonglöörid.

Kuid rõhutud ja õigusteta rahvas lõi oma kultuuri — rahvakultuuri.

Külades, linnatänavail ja turuplatsidel esinesid sageli rändkunstnikud — *žonglöörid.* Nad tõid endaga kaasa karusid ja ahve, tegid trikke ja akrobaatikat, samuti kandsid nad ette lühinäidendeid ja laulsid laule. Žonglööride ta ei läinud külas mööda ühedki pulmad ega ükski laat. Nende koostatud valmides ja jutustustes naerdi õelalt välja vaimulikke ja feodaale. Kroonikas räägitakse, et üks žonglöör pani kahele ahvile selga raudrüü, seadis nad koerte selga istuma ja kandis ette rüütlite turniiri. Lihtrahva hulgas kutsus see feodaalide sõjamängu halastamatu pilkamine esile formilise heakskiidu.

Joon. 56. «Madonna». *XIII sajandi tundmatu Itaalia kunstniku maal.*
(Tõlkes tähendab «madonna» — «minu emand». Nõnda nimetati keskajal Kristuse legendaarset ema. Keskaja maalikunstnikud kujutasid teda eriti sageli.)

Žonglööride huumor ja julged naljad ei olnud isandatele meele järele. Julmalt kiusas kirik rändkunstnikke taga ja kihutas neid minema. Ta lubas neid karistamatult tappa ja keelas nende matmise kalmistule.

4. Linnakirjandus.

XIII sajandiks hakkasid linnades tekkima kirjandusteosed. Linnaelanikele meeldisid lühikesed värssides kirjutatud naljajutud. Nende kangelasteks oli enamasti osav ja kaval linnaelanik või lõbus ja leidlik talupoeg. Alati tegid nad lolliks oma vastaseid — upsakaid rüütleid ja ahneid munki.

Paljude aastakümnete jooksul kujunes Prantsusmaa linnades valmidest ja muistenditest välja poeem *«Rebaseromaan»*. Metsloomade näol kujutatakse poeemis laiska suurfeodaali Karu, rumalat preestrit Eeslit, õelat saagiahnet rüütlit Hunti, tarka ja leidlikku linnaelanikku Rebast. Võitluses Hundi vastu jääb alati võitjaks Rebane. Aga kui ta hakkab pitsitama kehvikuid, kes esinevad poeemis Kuke, Jänese ja Teo näol, siis satub kiskja Rebane ise täbarasse olukorda.

Rahvaloomingus väljendus töörahva protest feodaalide ja katoliku kiriku ikke vastu.

Katkend «Rebaseromaanist», milles Rebane räägib oma tempudest Hundi vastu (Isegrim — Hundi nimi).

Alt Isegrimi vedasin,
ei lepita nüüd teda vist.
Ma petuteel ta sõbraks sain,
ta sellest nägi häda vaid.
Ja kõik see oli minu süü:
tal selga seadsin mungarüü
ja veensin puhtast õelusest
ta kella lööma tõeluses;
mu sepitsus käis täie eest:
papp, kannul sada talumeest,
ta tabas, peksis meluga. —
Hunt vaevu pääses eluga.

Ning hiljem, kui sai kaane tiik,
soe jääle tõin ööd veetma siin
ning kalu püüdma sabaga.
Mees tuli, seljas malakas,
ja — jumal, mulle tasud sa! —
soel kloppida sai kasukas!
Mult sai ta õpetusi häid,
nii et ta raudadesse jäi,
mu süü see oli, tunnistan,
seal nädal piina tundis ta,
lõks nõnda teda näpistas,
et käpa sinna jättis ta.

Rändlaulikute ja -muusikute jutustustest kujunes välja tuntud «Rolandi laul». Selles räägitakse krahv Rolandi kangelaslikust hukkumisest lahingus araablastega Karl Suure sõjakäigu ajal Hispaanias. XII sajandil panid luuletajad-rüütlid Rolandi loo kirja ja töötasid ümber. Rüütlipoeemi kangelast kujutati vasallina, kes jäi lõpuni ustavaks oma senjöörile. Katkend sellest laulust kirjeldab Rolandi viimseid hetki:

Lööb Roland oma mõõga vastu kivi,
graniiditükid aina lendavad,
mõõk kõliseb, kuid tera — see jääb terveks,
mõõk kivist ainult kargab tagasi.
Kui Roland näeb, et mõõk ei purune,

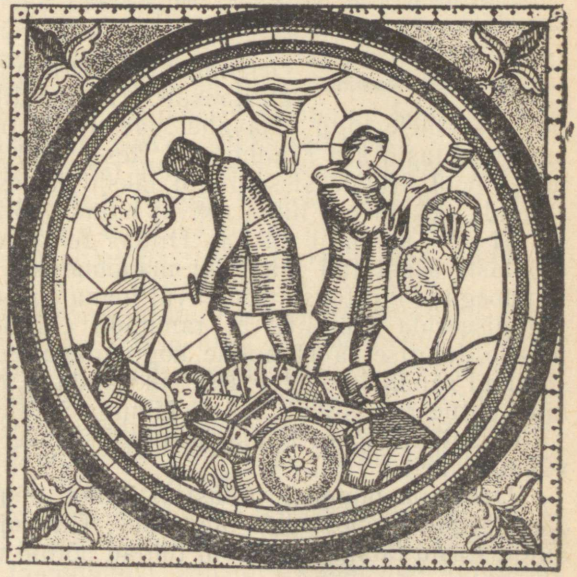

Joon. 57. Rolandi laul. *XIII sajandi vitraaž.* Paremal — surmavalt haavatud Roland puhub sarvel hädasignaali. Tema jalgade ees on lahingus langenud sõjamehed. Vasakul — Roland püüab asjatult oma mõõka vastu kaljut purustada (vt. dokumenti).

ta hakkab vaikselt tema pärast kurtma:
«Kui ilus, püha oled sa, mu mõõk!»
. . . . . .
Kui palju maid ma võitnud sinu abil,
need kõik on praegu suure keisri omad,
me hallipäise Karli valduses.
Sa iial araverelise pihku
ei tohi sattuda, mu tubli mõõk!»
Ja tunneb krahv, et otsas on ta elu.
Ta lamab künkal, näoga vastu vaenlast...

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli ühist Lääne-Euroopa ja Bütsantsi arhitektuuris? Mille poolest erinesid Euroopa hooned Bütsantsi hoonetest (võrrelge värvilist illustratsiooni XIII joonisega 24)?
2. Kuidas kasutas kirik Lääne-Euroopa kunsti ristiusu kindlustamiseks?
3. Keda mõistsid linnaelanikud oma kirjandusteostes hukka? Tõestage oma mõtet näitega. Missuguseid rahva poolt keskajal loodud kirjandusteoseid te tunnete juba varem?

X peatükk.

HIINA KESKAJAL.

§ 37. Feodaalkord.

(Kaart nr. 8.)

Tuletage meelde, missugune suur ülestõus Vana-Hiinas õõnestas orjandusliku korra.

1. Hiina ühendamine. Orjandusliku korra purustasid Hiinas rahva ülestõusud. III sajandil tekkis muistse impeeriumi asemele mitu omavahel vaenujalal olevat riiki. Hiina nõrkust kasutasid ära rändhõimud, kes elasid Suurest Hiina müürist põhja pool. Nende sissetungid läksid järjest sagedamaks. Mitme sajandi jooksul tuli hiina rahval pidada võitlust vallutajate vastu.

III—IV sajandil hakkas Hiinas tekkima feodaalkord. Suurel, tihedasti asustatud maal oli maaomanikel raske pärisorjastatud talupoegade ülestõuse ükshaaval maha suruda. Nad ei suutnud ise organiseerida kanalite ja tammide ehitamist veerikaste Hiina jõgede Jangtse ja Huanghe kogu pikkuses. Killustatud Hiina ei suutnud rändhõimudele vastulööki anda. Kõige selle tõttu oli vaja luua ühtne riik tugeva keisrivõimuga ja suure sõjaväega.

VI sajandi lõpul Hiina ühendati. Ühtset riiki juhtis piiramatu võimuga keiser.

Pärast ühendamist vabastati Hiina põhjaosa rändhõimudest. Järk-järgult arenes edasi majandus. Talupojad taastasid kanaleid, kindlustasid tamme, külvasid tühjad põllud täis.

2. Talupoegade-pärisorjade olukord.

Kaua aega oli Hiinas kogu maa keisri omandiks. Talupojad said riigilt väikesi maatükke, mille kasutamise eest nad riigikassale maksu maksid. Raske oli talupoja töö. Oma põllulapikesel töötas ta ehast koiduni, valvas hoolega kasvavat vilja ja ootas kannatlikult saaki. Sügise saabudes aga tulid maksukogujad ja võtsid temalt suurema osa saagist ära. Pahameelega kirjutas Hiina luuletaja:

Seljast meil
rebitakse viimne kui hilp!
Kurgust meil
tõmmatakse viimne kui tükk!
Lõhki kisuvad inimesi, röövivad vara
šaakalid ja tigedad hundid!

Ametnikud sundisid tuhandeid talupoegi ehitama losse, templeid ja kindlusi. Talupojad töötasid tasuta, neid kihutati tagant bambuskepi hoopidega.

Suuri maatükke jagas keiser välja oma pealikutele ja ametnikele, kellest said feodaalid.

Alates VIII sajandist hakkasid väepealikud ja ametnikud võtma riigimaid enda kätte, talupoegadest aga tegid nad oma pärisorjad. Tekkisid mõisad, mille koosseisu kuulus mitusada taluperet. Feodaalide majade ümber ehitati savimüürid ja neid kaitsesid palgasõduritest koosnevad valvesalgad.

Talupojad pidid maksma feodaalidele loonusrenti, mis moodustas kuni kaks kolmandikku saagist. «Rikkad koguvad enda kätte palju maad,» kirjutas üks kaasaegne, «vaestel aga pole kuhugi astuda. Nad annavad ära oma viljaseemne ja oma toidu, nad jäävad jõuetuks ning puhata ei saa nad ainustki päeva.» Ikaldusaastail ja pärast üleujutusi surid sajad tuhanded inimesed nälga. Feodaalide ikkest pääsemiseks põgenesid talupojad kodukülladest. Mägedes ja metsades ühinesid nad suurteks salkadeks.

3. Talurahvasõda IX sajandil.

875. aastal ühinesid üksikud talupoegade salgad Kirde-Hiinas suureks sõjaväeks. Ülestõusnute eesotsas oli talupoeg *Huang Chao* — julge ja osav mees, kes käsitles hästi oda ja kelle nooled tabasid alati märki.

Ülestõusnud talupojad hõivasid mitu piirkonda, õiendasid vihatud feodaalide ja ametnikega arveid ning jagasid nende maad ja rikkused kehvikutele välja. Ülestõusu mahasurumiseks ei jätkunud valitsusel jõudu. Siis tegi üks kohalik võimumees Huang Chaole ettepaneku astuda keisri teenistusse ja lubas teha ta kindraliks, kui ta annab oma pooldajad välja. Põlgusega lükkas Huang Chao selle ettepaneku tagasi ja jätkas võitlust.

Talupoegade sõjavägi käis kogu maa põhjast lõunasse läbi ja hõivas tormijooksuga suure kaubalinna *Guangzhou* (Kantoni). Pärast oma jõudude täiendamist asusid ülestõusnud talupojad

Joon. 58. Ülestõusnud talupojad Huang Chao juhtimisel pealinnas. Suur relvastatud salk tervitab Huang Chaod, kes on keisriks kuulutatud. Poodiumil, ülestõusnute juhi kõrval, seisavad tema lähemad kaaslased. Keisri aida uksed on pärani, kehvikud saavad tasuta vilja. Suursugune feodaal (paremal) püüab end päästa põgenemisega, kuid rahva hulgast on eraldunud mitu inimest, kes teda taga ajavad.

sõjakäigule põhja suunas, Hiina pealinna *Chanani* poole. Nende sõjaväes oli kuni 500 000 meest. Talupoegade lähenedes jooksid keisriväed hirmunult laiali. Keiser lahkus salaja pealinnast.

Chananis kuulutasid ülestõusnud talupojad Huang Chao keisriks. Peale keisrivõimu ei tundnud ülestõusnud mingit muud võimu. Ülestõusnute kätte langenud ametnikud ja suurfeodaalid tapeti. Huang Chao tühistas rängad maksud ja käskis riigi salvedest kehvikutele vilja anda.

Oma rikkuste päästmiseks kutsusid keiser ja feodaalid endale appi hiina rahva vaenlased — julmad rändhõimud, kes elasid hiinlastest põhja pool. Rahvas kutsus neid «kaarnateks». Nende ratsavägi tungis pealinna ja põletas suure osa linnast maha. Huang Chao oli sunnitud Chananist lahkuma. Taganemisel sai ta sõjavägi korduvalt lüüa. **884. aastal** aeti ülestõusnud talupojad lõplikult laiali, nende juht aga hukkus. Kuid ka pärast seda jätkasid talupojad veel ligi 20 aasta jooksul Hiina mitmes piirkonnas relvastatud võitlust.

Talurahvasõja ajal hukkusid paljud leodaalid ja ametnikud. Üks osa nende maast läks talupoegade kätte. Rahvahulkade olukord muutus ajutiselt mõnevõrra kergemaks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast ühendati VI sajandi lõpul Hiina?
2. Mis oli talurahvasõja põhjuseks Hiinas?
3. Näidake kaardil ülestõusnud talupoegade sõjaväe teed. Mis näitab talurahvasõja suurt jõudu?
4. Mitu sajandit enne Tšehhimaal toimunud talurahvasõda puhkes talurahvasõda Hiinas?

§ 38. Majanduse arenemine.

(Kaart nr. 8.)

1. Põllumajandus. Juba ammust ajast peale võitles hiina rahvas üleujutustega ja niisutas põuaseid maid. Keskajal ehitasid talupojad uusi kanaleid ja tamme. Leiutati vesiratas, mille abil juhiti vett kõrgemal asuvatele põldudele.

Niisutatavatel maadel kasvatati riisi — peamist toiduainet Hiinas. Lõunapoolsetes piirkondades saadi aastas kaks riisisaaki. Talupojad hakkasid kasvatama suhkruroogu ja laiendasid teepõõsaste kasvupinda. Hiljem muutus tee mitte üksi hiinlaste, vaid paljude maailma rahvaste lemmikjoogiks. Aiapidajad kasvatasid apelsine ja mandariine. Maa väljakurnamise vältimiseks õppisid talupojad taimede kasvatamisel rakendama kindlat järjekorda. Järk-järgult läks neil korda viljasaaki suurendada.

2. Käsitöö arenemine. Juba muistsel ajal kasvatasid hiinlased siidiusse ja valmistasid siidi. Keskajal siiditoodang suurenes. Siidist tehti riideid, purjesid, päevavarje, muusikariistade keeli.

Suurenes ka paberitootmine. Paberile kirjutati raamatuid, maaliti pilte, seda kleebiti majade seintele.

Hiinas oli õpitud valmistama *portselani*. Portselani tehti erilise savi ning mõningate kivimite segust. Portselannõud on poolläbipaistvad; kerget lööki saades helisevad nad meloodiliselt. Hiina meistrid ütlesid, et portselannõu peab olema «hiilgav kui peegel, õhuke kui paber, kõlav kui gong, sile ja sätendav kui järv päikesepaistelisel päeval».

Portselanitootmine nõudis suuri kogemusi ja teadmisi. Kõige väiksemagi ettevaatamatusega võis kallihinnalise toote rikkuda.

XI—XII sajandil tekkisid suured keiserlikud portselani- ja siiditootmise, metallide sulatamise ja relvade valmistamise töökojad. Nendes töötasid sajad ja mõnikord isegi tuhanded inimesed.

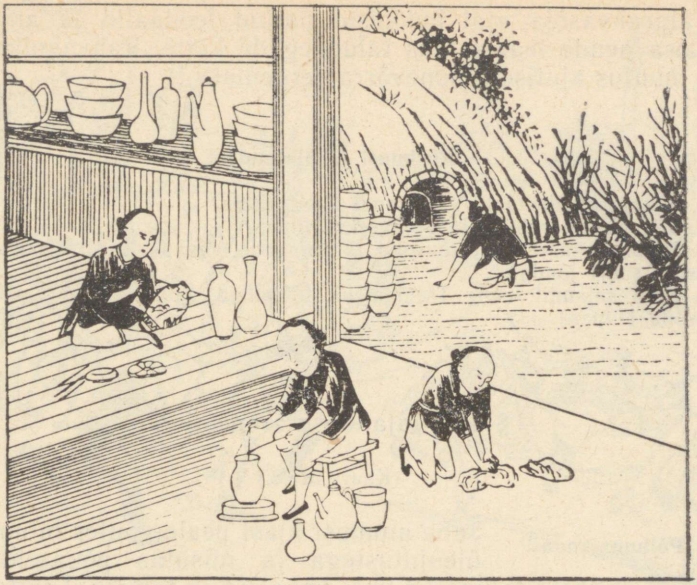

Joon. 59. Portselantoodete valmistamine ja põletamine. *Hiina joonistus.*

Paremal valmistab tööline portselanisegu. Pingil istub meister, kes voolib pottsepakedra, sirkli ja joonlaua abil vaasi. Vasakul värvib kunstnik vaasi. Pärast joonistusega kaunistamist kaeti anuma pind erilise aine — glasuuriga, mis andis tootele läike. Seejärel põletati vaasi kuni 1800 kraadises kuumuses. Ahju juures on põlvili meister, kes valvab põletamise järele. Riiulil on valmistooted.

3. Linnad ja kaubandus.

Hiina kaupmehed müüsid käsitööliste tooteid mitmesugustes Hiina piirkondades ja vedasid välja teistesse maadesse.

Kaupade veo hõlbustamiseks ehitati 1700 kilomeetri pikkune *Suur kanal.* See ühendas Jangtse ja Huanghe jõge ning sidus neid kagurannikuga. Peale kaubaveo kasutati kanalit ka põldude niisutamiseks.

Hiinal oli laialdane merekaubandus India ookeani ranniku maadega — Vietnami ja Indiaga, *Sunda ja Moluki saartega* (praegune Indoneesia). Mereäärseid Hiina linnu külastasid kaupmehed kaugetest maadest. Lõunapoolsetesse sadamatesse rajasid araablased oma alatised kaubandusasulad.

Hiinast läksid karavanid Kesk-Aasiasse, Iraani ja Bütsantsi Suurt siiditeed mööda (tuletage meelde, kus see tee kulges).

Pikk ja raske oli tee Vahemere rannikule. Karavanid olid teel 2—3 aastat, kaubad käisid korduvalt käest kätte, neid laaditi kaamelitelt ümber hobustele.

Tähtsatel kaubateedel, jõgede kallastel ja rannikul kasvasid Hiinas linnad. Neid ümbritsesid kõrged kivimüürid. Turud, töökojad ja kauplused vaheldusid elumajadega. Kesklinnas olid laiad sillutatud tänavad; siin kõrgusid feodaalide rohelusse uppunud lossid ja templid.

4. Elanikkonna eluolu. Muistsest ajast peale andis hiina rahvas suust suhu edasi legende, muinasjutte ja vanasõnu. Nendes väljendasid hiina talupojad ja käsitöölised oma lugupidamist töö vastu, elu jooksul tehtud tähelepanekuid. Vana-

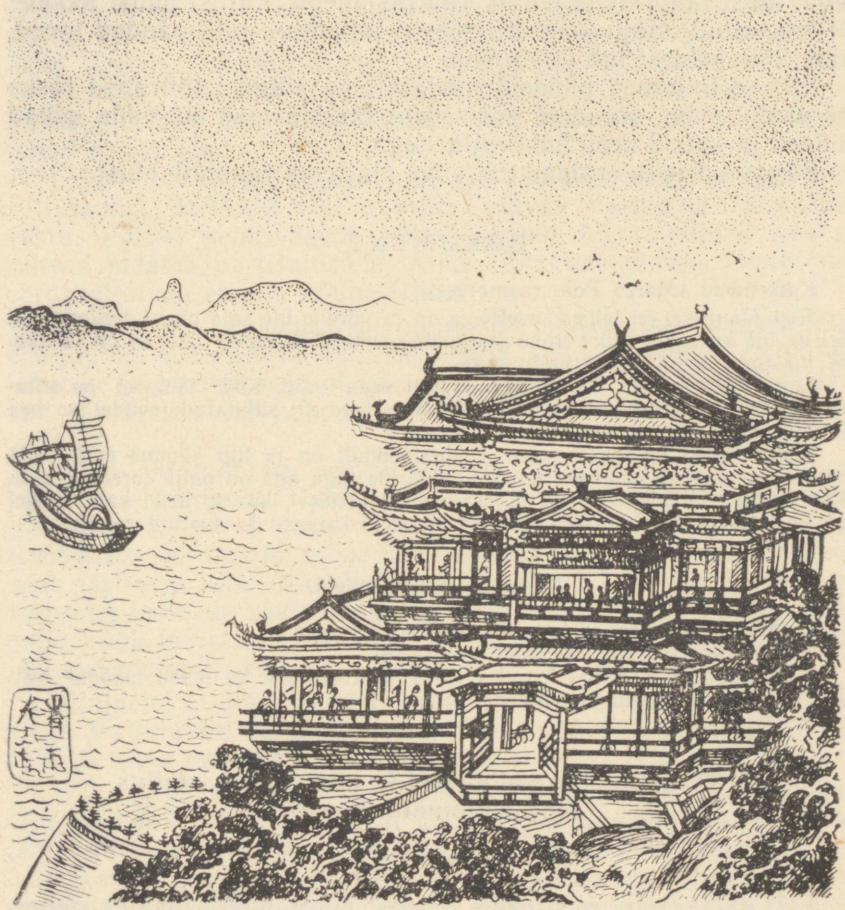

Joon. 60. Suurfeodaali loss. *Siidriidele tehtud tikand.*
Hoone peamiseks kaunistuseks on ülespoole painutatud servadega katused, mis toetuvad madalatele sammastele. Jõel on näha lameda põhjaga ja telgikujulise katusega purjelaev.

sõnad ütlevad: «Kui inimene on töökas, siis pole ka tema põld laisk», «Hilja on kaevata kaevu, kui janu juba käes on».

Kuid tööd armastav ja austav hiina rahvas elas vaesuses. Talupojad ja käsitöölised virelesid savionnides. Kehviku kitsas hütis võttis peaaegu kogu ruumi enda alla lavats, kus külmal talveajal söödi ja tehti tööd. Onni akendel ei olnud klaase ja need kleebiti kinni joonistustega kaunistatud paberiga.

Feodaalid, ametnikud ja kaupmehed elasid ruumikates majades, mida ümbritsesid viljapuu- ja lilleaiad. Toad olid kaunistatud siidriidele tehtud tikanditega, portselanvaaside ja -kaussidega, luust ning kivist tehtud väärtasjadega. Kallist puust mööbel oli lakeeritud. Maju köeti kivisöega; tubadesse olid pandud torud, kuhu küttekoldest tuli kuum õhk.

Rikkad inimesed püüdsid näidata oma põlgust lihtrahva raske töö vastu. Oma õrnadele sõrmedele lasksid nad kasvada pikad küüned ja katsid need hõbevutlaritega.

Sügav kuristik eraldas töörahva elu tema rõhujate elust.

DOKUMENT.

Katkendeid «Marco Polo raamatust».

Jõgi (Jangtse) on lai, pikkuselt aga on ta võrdne üle saja päeva teekonnaga. Jõel on üle kahesaja suure linna ja igaühes tuhandeid laevu. Laevad on lihtsad, ühe mastiga, nad võtavad palju peale.

Linna (Hangzhou) ümbermõõt on ligi sada miili. Kõik tänavad on sillutatud kivide ja tellistega; ka kõik piirkonna teed on sillutatud; nendel on hea nii ratsa sõita kui ka jala käia.

Selles linnas on keisri palee. Ümbermõõdult on ta ligi kümme miili, teda ümbritsevad kõrged sakilised müürid; müüride taga aga on palju toredaid aedu kõikvõimalike viljadega. Palju purskkaevusid ja järvi, kus on head kala, keskel aga on suur ja ilus saal. Palees on tuhandeid kauneid ja avaraid ruume.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused käsitööalad olid Hiinas arenenud?
2. Jutustage, kuidas valmistati portselani.
3. Missuguste maadega kauples Hiina nii merd kui ka maad mööda? Näidake kaardil neid maid ja nendesse viivad teed.

§ 39. Mongolite vallutused ja hiina rahva võitlus oma sõltumatuse eest.

(Kaart nr. 8.)

XIII sajandi alguses tekkis Hiinast põhja pool asuvates steppides rändrahva mongolite riik. Mongolite ülemkiht valis valitsejaks julma ja võimuka *Tšinghis-khaani.*

Tšinghis-khaani ainualluvuses oli rohkearvuline ja distsiplineeritud sõjavägi. Tema käsul pidid kõik mongolid asuma sõja-

käigule. Sõjamehe väikestki sõnakuulmatust või argust karistati surmaga. Mongolite ülemkiht kasutas sõjaväge rikaste naabermaade vallutamiseks ja röövimiseks.

1211. aastal tungisid suured mongolite jõugud Põhja-Hiinasse. Ägedates lahingutes saavutasid nad Hiina vägede üle võidu ja vallutasid Hiina põhjaosa kõige suurema linna — *Pekingi*. Mongolid võtsid hiinlastelt üle piiramisrelvad ja õppisid kindlusi tormijooksuga hõivama. Tšinghis-khaan viis endaga kaasa vangivõetud käsitöölisi ja piiramisala meistreid ning liikus edasi läände.

Mõne aasta jooksul vallutasid mongolid Kesk-Aasia, Iraani ja Taga-Kaukaasia. Pärast Tšinghis-khaani surma tungisid nad Venemaale. Vene rahvas avaldas vallutajatele kangelaslikku vastupanu. Kuid Venemaa oli killustatud ja mongolitel läks korda vallutada Vene maid. Seejärel korraldasid mongolid pealetungi Lääne-Euroopale, kuid said lüüa. Võitlus vene rahva vastu oli nõrgestanud nende jõud.

Läände ettevõetud sõjakäikude ajal jätkasid mongolid ka Hiina vallutamist. Mehiselt võitles hiina rahvas vaenlaste rünnakute vastu. Pärast keisrivägede purukslöömist Lõuna-Hiinas hakkas rahvas pidama partisanisõda. Alles 1279. aastal läks mongolitel korda allutada endale Lõuna-Hiina.

Kogu Hiina oli kohutavalt laastatud. Vallutajad muutsid õitsvad linnad varemeteks, tallasid maha vilja, hävitasid rahulikke elanikke ja saatsid neid orjusse. Seal, kust mongolid olid läbi läinud, jäi järele ainult hobusekapjadest tambitud maa ja tulekahjude suits.

Hiina sai määratu suure Mongoli riigi põhiosaks. «Suure khaani» — mongolite keisri pealinnaks oli Peking. Kogu Hiina elanikkonnale pandi peale ränk andam. Mongolite ülemkiht võttis enda kätte palju maid; mõne feodaali valdustes oli kümneid tuhandeid pärisorje. Ühe osa niisutatavast viljarikkast maast muutsid nad oma loomade karjamaaks. Sõjaväe vajadusteks võtsid mongolid hiina talupoegadelt ära hobused. Käsitöölisi sunniti tasuta töötama mongoli khaanide jaoks.

Hiinlastel ei olnud õigust saada riiklikele ametikohtadele oma maal. Vallutajaid vihkasid mitte üksi talupojad ja käsitöölised, vaid ka hiina feodaalid ja endised ametnikud.

XIV sajandi keskpaiku algas Hiina lõunapoolsetes piirkondades talupoegade ülestõus mongolite vastu. Seda ülestõusu hakati nimetama *Punaste turbanite ülestõusuks,* sest ülestõusnute eraldusmärgiks olid punased turbanid peas. Talupoegadega ühinesid linnaelanikud. Nad hävitasid mongoli ametnikke ja sõjamehi, avasid talupoegade salkadele linnaväravad, valmistasid talupoegadele relvi. Ülestõus muutus vabadussõjaks, mis kestis ligi 20 aastat.

1368. aastal löödi mongolid puruks ja kihutati Hiinast välja. Viimane Mongoli keiser põgenes koos oma vägede jäänustega

põhja suunas. Nõnda saavutas hiina rahvas kauakestvas ja ägedas võitluses tugeva vaenlase vastu iseseisvuse.

Pärast vabanemist hakkas Hiinas edukalt arenema põllumajandus. Suured mongoli feodaalidelt äravõetud valdused said Hiina keisri omandiks. Need maad tükeldati ja anti talupoegade kasutusse. Kuid selleks, et sundida talupoegi makse täpselt tasuma, muutis keiser nad uuesti sunnismaisteks.

XV sajandil täiustasid käsitöölised sulatusahje ja hakkasid endisega võrreldes saama palju rohkem metalli. Laevatehastes ehitati mitme tekiga laevu, mis mahutasid kuni tuhat inimest.

Hiinlased püüdsid kasutusele võtta piki Aasia lõunarannikut kulgevat mereteed. Selleks saatis keiser XV sajandi alguses üksteise järel teele seitse ekspeditsiooni. Nende juhiks oli kogenud meresõitja *Zheng He*. Hiina laevastik käis Sunda saartel, Indias, Iraanis ja Lõuna-Araabias. Ühe reisi ajal jõudsid meremehed Aafrika idarannikuni. Mitme maa valitsejad avasid oma sadamad hiina kaupmeestele. Zheng He meresõidud soodustasid kaubanduse arenemist ja tutvustasid hiinlastele teisi maid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostage paragrahvi kava.
2. Mispärast puhkes Punaste turbanite ülestõus? Mille poolest erines see Huang Chao ülestõusust?
3. Näidake kaardil Zheng He ekspeditsioonide suunda. Missugune tähtsus oli nendel ekspeditsioonidel?

§ 40. Hiina kultuur keskajal.

1. Haridus ja teadus. Määratu suure riigi juhtimiseks vajas valitsus haritud inimesi. Hiina linnades oli koole ja kõrgemaid õppeasutusi, kuid nendes õppisid ainult feodaalide ja kaupmeeste lapsed. Selleks et saada ametnikuks, tuli ära teha keerukad eksamid.

Hiinas anti välja niisutusseadmete ehitamise ja põllutöö õpikuid ning teisi raamatuid. Hoolikalt säilitati raamatukogudes muistseid käsikirju ja kirjutati neid ümber. VII sajandil oli keiserlikus raamatukogus ligikaudu 90 000 köidet.

Hiina arstid tundsid paljusid ravimeid. Nad oskasid teha keerulisi operatsioone ja kasutasid tuimastamisvahendeid. Hiina arsteaduse suureks saavutuseks oli rõugepanemine.

Hiinlased tundsid suurt huvi oma maa ajaloo vastu. Sellest räägib vanasõna: «Ära unusta minevikku, ta on tuleviku õpetaja.» Keskajal koguti kokku muistsete ajaloolaste teosed ja kirjutati need ümber. Iga keisri valitsemisajal koguti kokku tema seadused ja teised dokumendid, et tulevaste ajaloolaste tööd kergendada.

Teadlased koostasid eelmise dünastia valitsemise üksikasjalise ajaloo.

Hiina maadeuurijad käisid Kesk-Aasias, Indias ja Indoneesias ning kirjeldasid paljude rahvaste elu ja kombeid. Meremehed koostasid üksikasjalikke Kagu-Aasia ranniku kaarte.

2. Leiutused. Hiinlased õppisid trükkima raamatuid. Algul lõikasid meistrid teksti siledatele puulaudadele, hieroglüüfid kaeti tušiga ja nende peale pandi paber. Sealjuures tuli iga uus tekst uuesti lõigata lauale. Sagedasest värviga katmisest paisus laud ja läks kiiresti lõhki. XI sajandil leiutati lahtivõetav kiri, mis koosnes üksikutest hieroglüüfidest. Algul vooliti hieroglüüfid välja savist, hiljem aga õpiti neid valama metallist. Tekkisid trükikojad ja arenes raamatukaubandus.

VIII sajandil hakkas Hiina pealinnas ilmuma ajaleht «Pealinna Teataja». Ajalehte trükiti laudadelt. Temas avaldati keisri seadusi ja teatati tähtsamatest sündmustest.

Hiinas oli õpitud valmistama püssirohtu. Peamiselt kasutati seda tulevärkide korraldamiseks.

XI sajandil hakkasid Hiina meremehed kasutama kompassi, mis oli leiutatud juba muistsel ajal. Magnetnõela abil võisid nad täpselt kindlaks määrata suunda avamerel.

3. Kunst. Keisrite ja suurfeodaalide tellimuste põhjal ehitasid arhitektid losse ja *pagoode* — kõrge, mitmekorruselise torni kujulisi templeid. Ehitusmaterjalina kasutati puitu, kivi, pronksi ja rauda. Sageli kaunistati pagoode meisterlike nikerdustega.

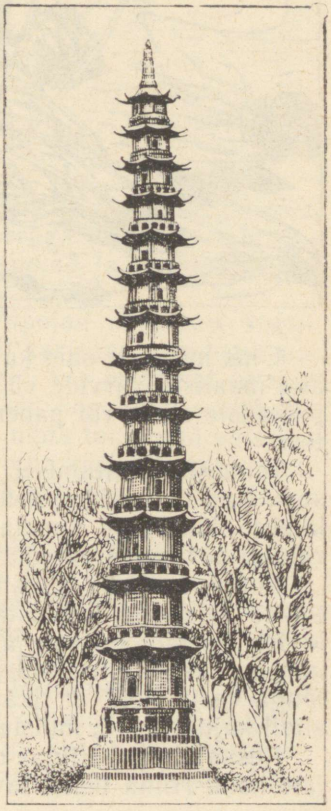

Joon. 61. Raudpagood.
Ehitatud X sajandil. Tornil on 13 korrust. Alumine korrus on kivist, järgmised kolm korrust on kaetud metallplaatidega ja ainult ülemised korrused on täielikult tehtud metallist. Nagu kõigil tolleaegsetel hiina ehitustel, nii on ka siin katuste ääred painutatud ülespoole.

Joon. 62. Tuulepuhang. *XI sajandi hiina kunstniku joonistus, mis on tuši ja värvidega tehtud siidriidele.* Tugev tuul painutab bambusetüvesid ja sasib lehti, kõrge rannaäärne rohi on liibunud maa külge. Ainult taltsutamatu kajakas sööstab julgelt tormile vastu.

Joon. 63. Portselankauss. *XVI sajand.* Alus on tehtud kallist kivist. Portselani kollasel taustal on rohelised draakonid. Draakon — veejumal — on kujutatud tuldpurskava tiibadega sisalikuna.

Oma hariduse said kunstnikud erilistes koolides. Hiina kunstnikud maalisid värvide või tušiga. Pilte ei maalitud lõuendile, vaid pikkadele siidi- või paberirullidele. Neid säilitati erilistes vutlarites.

Inimeste kujutamisel taotlesid Hiina kunstnikud portreesarnasust. Nad maalisid metsloomi ja linde, samuti *peisaaže* — maastikupilte. Hiinlased nimetasid peisaaži «mäed ja veed». Sageli korraldati pealinnas paremate kunstnike teoste näitusi.

Suurepärasteks kunstiteosteks olid mitmesugused käsitööliste tooted, mis olid valmistatud pronksist, elevandiluust või kalliskivist. Vaasid, karikad ja kastikesed olid kaetud nikerdustega, joonistega ning kalliskividega. Tikkijad valisid nii oskuslikult siidlõnga varjundeid, et tikandit ei olnud võimalik maalist eraldada; siidil kujutati lilli, muistendeist võetud stseene, kodupaiga loodust.

Keskajal olid Hiinas olemas teatrid. Pealinnas tegutses näitlejate kool. Hiina teatri laval ei kasutatud dekoratsioone. Vaatajad

said niigi aru, kus tegevus toimub: kui näiteks näitleja tuli lavale, aer käes, siis tähendas see, et ta läheb paadiga teele.

Mongolite võimu ajal tekkis ka rändnäitlejate teater. Nende näidendites kõlas üleskutse võitlusele vallutajate vastu. Hiina rahvale meeldisid ka nukuteatri etendused.

Keskajal saavutas hiina rahvas suurt edu teaduse, tehnika ja kunsti alal.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguseid edusamme teaduse ja tehnika alal tehti Hiinas keskajal?
2. Missugused kunstialad olid Hiinas arenenud? Kirjeldage Hiina arhitektuuri mälestusmärke 60. ja 61. joonise põhjal.

Pidage meeles seda aastaarvu!
875.—884. a. — talurahvasõda Huang Chao juhtimisel.

XI peatükk.

INDIA KESKAJAL.

§ 41. Feodaalkord.

(Kaart nr. 8.)

1. India külas. VI sajandil hakkas Indias orjanduslik kord asenduma feodaalkorraga. Vabade talupoegade maa võtsid ülikud enda kätte; talupojad ja endised orjad muutusid nende pärisorjadeks.

Ka feodaalkorra ajal elasid India talupojad ikka veel kogukondadena. Kogukondlaste asula kõrval oli karjaaed ja rehepeksuplats. Vahitornidest valvasid põldu valvurid, kes peletasid eemale linde ja metsloomi. Metsas hoidsid karjased kogukondlaste kariloomi. Kogukonnas toodeti peaaegu kõike, mida talupojad vajasid: toiduaineid, riideid, tööriistu. Siin olid ka oma käsitöölised: sepad, puusepad, kangrud, pottsepad, rätsepad. Käsitööliste ülalpidamiseks andis kogukond ühe osa saagist.

Peamiseks India talupoegade kohustuseks oli loonusrent. Tavaliselt pidid nad feodaalile ära andma üle poole saagist. Ikaldusaastail ei jäänud talupoegadele pärast loonusrendi tasumist sageli mitte midagi järele. Feodaalid saatsid oma pärisorje parandama ja rajama teid, ehitama kanaleid, kindlusi ning templeid.

Talupojad elasid äärmises vaesuses. Palmilehtedega kaetud savionnides valitses tühjus, muldpõrandal oli ainult magamisase. Meeleheitele viidud talupojad alustasid korduvalt ülestõuse. Kuid killustatud kogukondadel oli raske koonduda ühiseks võitlu-

seks. Halvasti relvastatud, sõjaasjanduses kogenematud kogukondlased hukkusid feodaali sõjameeste noolte ja odade all.

2. India killustatus ja vallutajate sissetungid.

VII sajandil oli Indias kuni 70 iseseisvat vürstiriiki. Vürstid — *radžad* — olid suurmaaomanikud. Nad elasid toredates lossides, neid ümbritsesid lähikondlaste, ametnike ja sõjameeste hulgad. Ühe osa maast koos talupoegadega andsid radžad oma sugulastele sõjaväeteenistuse eest. Palju maad said preestrid-brahmaanid; üks vürst kinkis templitele 1400 küla.

Radžad pidasid omavahel peaaegu lakkamatut sõda. India VII sajandi autor kirjeldab talupoegadele sõja ajal osaks saanud viletsust järgmiselt: «Õnnetud jooksid välja oma onnidest, mida elevantide jalad puruks tallasid, ja kutsusid kõiki olema selle tunnistajaks, mis nendega on tehtud. Teised, nähes nende valminud vilja riisumist, tulid välja ja nutsid kibedasti oma saatuse üle.»

Sõdadest nõrgestatud maa muutus vallutajatele kergeks saagiks. Pärast Araabia kalifaadi lagunemist tekkis praeguse Afganistani kohale tugev muhameedlaste riik pealinnaga *Ghazna* (Ghazni). Selle valitseja *Mahmud* korraldas XI sajandi alguses 17 röövretke Indiasse. Kogu India loodeosa laastati ja riisuti paljaks. Indias kokkuröövitud rikkused vedas Mahmud välja oma pealinna kaunistamiseks, elanikud aga viidi ära ja müüdi orjaks.

Mitme sajandi jooksul tungisid muhamedi feodaalid Indiale kallale ja laastasid teda. Järk-järgult vallutasid nad kogu India põhjaosa.

3. Dehli sultaniriik.

Muhameedlaste-feodaalide valdustest India põhjaosas kujunes XIII sajandi alguses välja suur riik, mille pealinnaks sai *Dehli*. Seda nimetati *Dehli sultaniriigiks*. Tema valitsejad — sultanid — allutasid oma võimule suure osa Indiast.

Julmalt rõhusid vallutajad India elanikkonda. Kogu maa Dehli sultaniriigis kuulutati sultani omandiks. Talupojad pidid maksma temale maksu kõigi ülesharitud maade pealt. Maksu korraliku tasumise eest vastutas terve kogukond. Sultani käest said muhamedi feodaalid valitsemiseks suuri piirkondi ja kogusid seal elanikelt makse. Ühe osa saadustest ja rahast jätsid feodaalid endale. Selle eest palkasid nad ja pidasid ülal sõjaväge, kellega sultani käsul mindi sõjaretkele.

Järk-järgult võtsid feodaalid valitsemiseks saadud piirkonnad täielikult enda kätte ja keeldusid sultanile allumast. XIV sajandil hakkasid Dehli sultaniriigist eralduma iseseisvad vürstiriigid.

Peaaegu kogu keskaja kestel oli India killustatud maa. Vürstide omavahelised sõjad ja vallutajate sissetungid tõid töörahvale suurt viletsust.

4. Suurmogulite riik. 1526. aastal tungis Kesk-Aasiast Indiasse uus vallutaja — *Babur* («Tiiger»). Babur lõi puruks India vürstide sõjaväe ja vallutas Dehli. Põhja-Indias tekkis riik, mida eurooplased hakkasid nimetama *Suurmogulite riigiks* («mogul» on seesama mis «mongol»; uusi vallutajaid nimetati nii sellepärast, et Babur pidas end Tšinghis-khaani järeltulijaks). Baburi järglased vallutasid peaaegu kogu India; ainult poolsaare lõunaosas säilisid iseseisvad India vürstiriigid.

Suurmogulite võimu alla ühendatud Indias lõppesid feodaalsõjad. XVI sajandil arenes Indias hoogsalt käsitöö ja tugevnesid kaubanduslikud sidemed üksikute piirkondade vahel. Riigi pealinn Dehli oli tol ajal kõige rahvarohkem ja rikkam linn maailmas.

Kuid India ühendamine polnud kindel. Mogulite sõjad India vürstidega, losside ja templite ehitamine ning valitsejate luksuslik elu nõudsid tohutul hulgal raha. Pidevalt kasvasid maksud. Külaelanikud laostusid majanduslikult ning läksid metsadesse ja mägedesse. Põllud jäid sööti ja muutusid džungliks. Paljudes India piirkondades puhkesid rahva ülestõusud.

XVII sajandil algas suurmogulite riigi allakäik.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge India ja Euroopa talupoegade olukorda enne XI sajandit (vt. § 5, p. 3 ja § 6, p. 3).
2. Missugused vallutajad tungisid Indiasse alates XI sajandist? Mispärast toimusid sissetungid peamiselt loodest? (Vt. kaarti.)
3. Koostage India ajaloo kronoloogiline tabel sajandite kaupa.

§ 42. Majanduse ja kultuuri arenemine.

(Kaardid nr. 8 ja nr. 9.)

Tuletage meelde, missugused olid india rahva tähtsamad kultuurisaavutused vanaajal.

1. Muinasjutuliste rikkuste maa. Idamaade rahvaste muistendites kujutati Indiat loendamatute rikkuste maana. Läänes tekkisid legendid India vürstide aarete kohta. India rikkuste loojaks oli tema töökas rahvas. Talupojad kaevasid kanaleid ja niisutasid põuaseid maid. Nad kasvatasid riisi, puuvilla, suhkruroogu ja vürtse. Niisutatav maa andis kaks-kolm saaki aastas. Indiast võtsid eurooplased üle palju kasulikke kultuure, nende hulgas ka riisi ja puuvilla.

India käsitööliste meisterlikkus oli laialt tuntud. Kullassepad valmistasid kauneid kuld- ja hõbenõusid ning oskasid hästi töödelda kalliskive. Väga kõrgelt hinnati elevandiluust ja kallist puust tehtud kujusid. Lihtsatel kangaspuudel valmistasid kangrud riiet, mis oli peen kui ämblikuvõrk. Selle kõrgest kvaliteedist anna-

vad tunnistust India riidesortide nimetused, nagu «õhtune kaste» või «nirisev vesi».

Feodaalid ei piirdunud nende viimistlemata toodete kasutamisega, mida talupojad loonusrendi näol neile tõid. Nad tellisid linna käsitöölistelt luksusesemeid: kalleid relvi, peent riiet, villaseid vaipu, toredaid hobuseriistu. Ühe osa toodetest võtsid vürstid käsitöölistelt ära tasuta.

2. Kaubandus.

Hindustani läänerannikul tekkis palju sadamaid. Suurimaks neist oli *Kalikut*. Kalikuti valitsejat nimetati «mere valitsejaks». Tal oli suur laevastik ja teda peeti kõige tugevamaks vürstiks India läänerannikul.

Sadamalinnade kärarikastel ja rahvarohketel turgudel müüdi

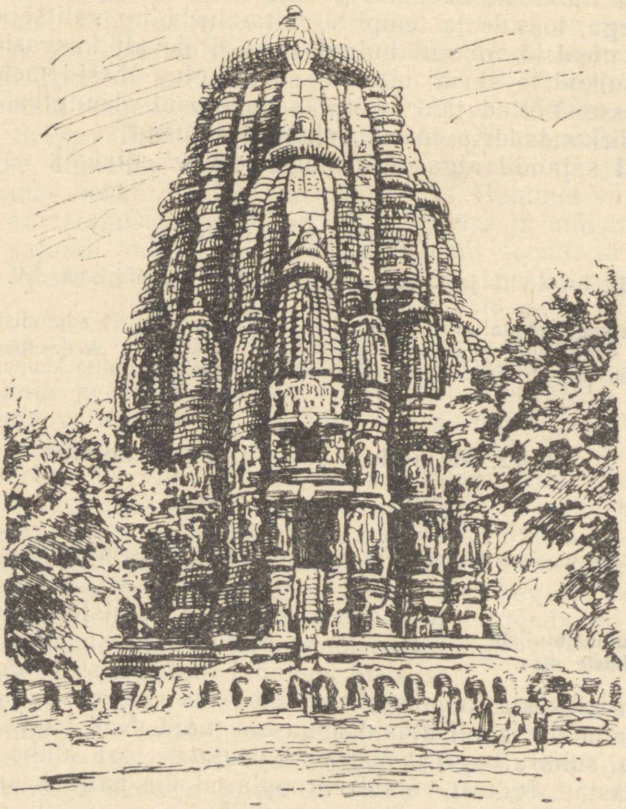

Joon. 64. India tempel XI—XII sajandist.

Templi kõrge torn on jaotatud nikerduste ja raidkujudega kaunistatud poolkolonnideks. Ülalt hoone aheneb ja seda kroonib ümmargune katus. Valgus pääseb hoonesse palkonitega varjatud üksikute akende ja sissekäigu kaudu. Üks selline aken on näha torni keskel.

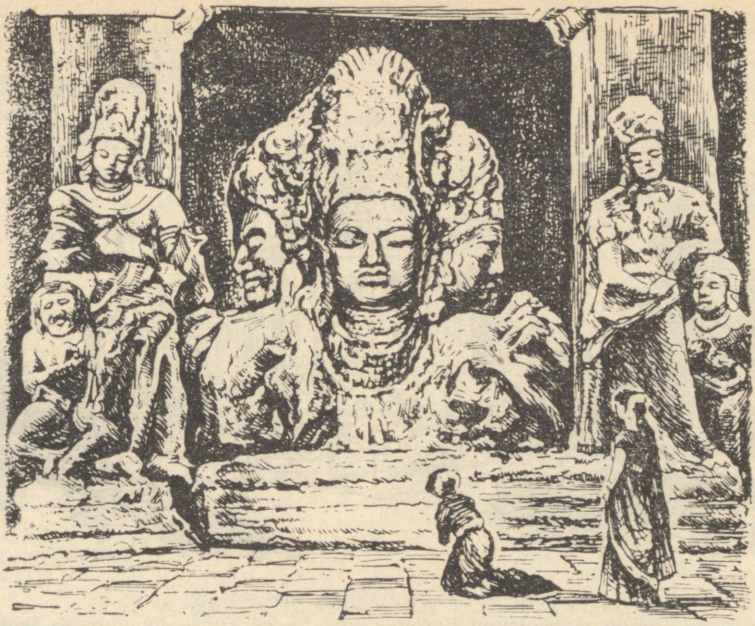

Joon. 65. Kolme näoga jumala kuju.
Asub tohutu kalju sisse raiutud templis. Kuju on ligi 6 meetrit kõrge. Inimesed paistavad tema ees väikeste ja armetutena. Skulptorid on andnud jumala näole üleva ja rahuliku ilme. Jumala kaela ehib pealuudest kaelakee, kraeks aga on tal maod.

kohalikke ja sissetoodud kaupu. Riide, vürtside ja värvide, kullassepa- ja nikerduskunsti toodete järele tulid siia kaupmehed Hiinast, Aafrikast ja Araabiast. Peamist osa Indiaga toimuvas kaubanduses etendasid araablased. Nad võtsid enda kätte India ookeani kaubateed. India sadamates elasid alaliselt Araabia kaupmehed.

Juba ammust ajast peale tahtsid eurooplased ära käia muinasjutuliselt rikkas Indias. Sel eesmärgil tegi vene kaupmees *Afanassi Nikitin* pika ja ohtliku reisi läbi Kaukaasia ja Iraani ning jõudis 1469. aastal Indiasse välja. Seal elas ta kolm aastat. Afanassi Nikitinilt jäi järele tema reisi huvitav ja tõetruu kirjeldus — raamat «Teekond kolme mere taha».

3. Teadus ja kunst. Käsitöö ja kaubandus aitasid kaasa teadusalaste teadmiste arenemisele.

Indialased saavutasid suurt edu matemaatika, astronoomia ja arstiteaduse alal. Keskajal ehitatud observatooriumid on mõnes India linnas säilinud meie päevini. Astronoomid väitsid, et Maa pöörleb oma telje ümber. India arstid oskasid teha

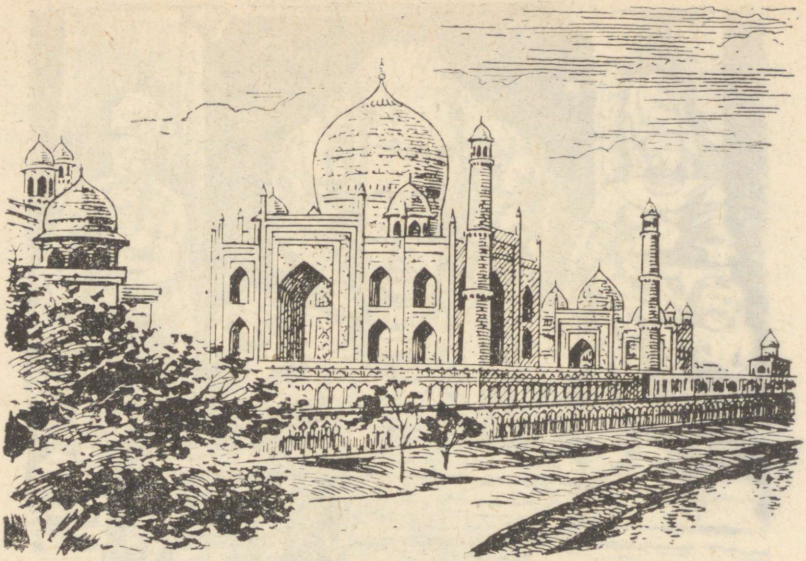

Joon. 66. Tadž-Mahhali mausoleum.

Sujuvalt tõuseb mausoleumi harmooniline hoone sinise lõunamaise taeva poole. Hoonel on äralõigatud nurkadega nelinurga kuju. Keskel on elegantne kuppel, mis ulatub maapinnast umbes 75 meetri kõrgusele. Hoone nurkades on veel neli väiksemat kuplit. Saledad minaretid moodustavad mausoleumiga nagu ühe terviku. Tadž-Mahhal on ehitatud lumivalgest marmorist ja kaunistatud imeilusate nikerdustega. Mausoleumi ümbritseb basseinide ja purskkaevudega park.

keerulisi koljuoperatsioone, nende teadmisi hinnati kõrgelt kõigis Idamaades.

Ehitajad õppisid kivist ja tellistest püstitama hiiglasuuri tornikujulisi templeid. Oma kujult meenutasid need templid tohutuid lõunamaa puuvilju. Nende mõõtmed kutsusid inimestes esile jõuetus- ja alandlikkustunde jumalate ees.

Seestpoolt kaunistasid templeid sambad, peened nikerdused ja reljeefid. Templites paiknesid määratu suured jumalate kujud, mis olid valatud pronksist või välja raiutud kivist. Nendel kujudel oli mitu kätt ja mitu pead; sellega taheti usklikes hirmu esile kutsuda. Ohvriks toodi jumalatele toiduaineid ja esemeid. Tantsijannad ja muusikandid lõbustasid neid muusika, laulu ja tantsuga.

Templite ja hauasammaste lähedal paiknesid sageli elevantide ja hobuste kujud. India skulptorid oskasid loomi hästi kujutada.

Muhameedlastest vallutajad avaldasid suurt mõju India arhitektuurile. Nad ehitasid mošeesid ja toredaid hauakambreid —

mausoleume. Muhameedlaste hoonetes on india nikerdused ja araablastelt laenatud võlvkaared, kuplid ja minaretid omavahel ühendatud. Ülemaailmselt tuntud XVII sajandi arhitektuurimälestusmärgiks on *Tadž-Mahhal,* ühe moguli keisri naise mausoleum. Mausoleumi ehitasid 20 000 inimest 18 aasta jooksul. Erakordse ilu pärast nimetatakse Tadž-Mahhali «India pärliks».

Andekad rahva hulgast tulnud meistrid lõid suurepäraseid kunstiteoseid. Majanduse ja kultuuri arenemise poolest oli India keskajal ühel esimestest kohtadest maailmas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tooge fakte, mis näitavad, et põllumajandus ja käsitöö olid Indias kõrgelt arenenud.
2. Jutustage 64., 65., ja 66. joonise põhjal India kunsti mälestusmärkidest.
3. Kuidas kasutasid feodaalid ja preestrid kunsti oma huvides?
4. Võrrelge Tadž-Mahhali mausoleumi araabia mošeega (66. ja 29. joonis). Leidke, mis on nendes arhitektuuriteostes ühist.

KESKAJA TEISE PERIOODI PÕHIKOKKUVÕTE.

Me oleme nüüd tundma õppinud ka keskaja teist perioodi — *feodaalkorra edasiarenemise perioodi.* See kestis XI sajandist kuni XV sajandi lõpuni.

Tänu rahvahulkade väsimatule tööle astus Euroopa maade majandus sel ajal suure sammu edasi. Järk-järgult eraldus käsitöö põllumajandusest. Käsitöö ja kaubanduse keskusteks said linnad. Linnade ja külade vahel, samuti eri piirkondade ja maade vahel tekkisid kaubanduslikud sidemed.

Täiuslikumate tööriistade kasutamise tulemusena tootsid talupojad rohkem saadusi. Seda püüdsid ära kasutada feodaalid: nad suurendasid talupoegade kohustusi ja nõudsid nendelt rahalist maksu.

Feodaalse ekspluateerimise kasvuga tugevnes talupoegade võitlus feodaalide vastu.

Paljudes maades toimusid talurahva ülestõusud. Linnakehvikud toetasid talupoegi ja astusid nendega üheskoos välja. Oma kangelasliku võitluse tulemusena vabanesid mõne maa talupojad isiklikust pärisorjuslikust sõltuvusest. Kuid maa ja võim jäid feodaalide kätte ning sellepärast säilis ka feodaalike.

Linnade ja kaubanduslike sidemete kasv Lääne-Euroopas valmistas ette tingimusi tsentraliseeritud riikide tekkimiseks. Tugev kuningavõim kaitses feodaale ja aitas neil võimsaid talurahva ülestõuse maha suruda. Kuid riigi ühendamine tuli kasuks ka talupoegadele ja linnaelanikele, sest tsentraliseeritud riigis lõppesid feo-

LINN

MAA

ARENEB
KÄSITÖÖ

UUTE MAADE
KASUTUSELEVÕTMINE

LAIENEB
KAUBANDUS

SIDE
LINNATURUGA

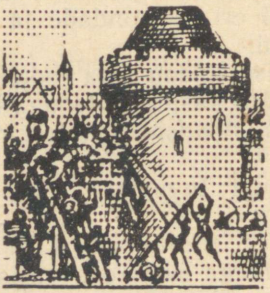

SENJÖÖRI VÕIMU ALT
VABANEMISE EEST

VASTUSEKS RÕHUMISE
TUGEVNEMISELE

II TABEL.

IX. § 47

daalide omavahelised sõjad ja rööviminised teedel. See soodustas Euroopa maade majanduse arenemist.

Keskaja teisel perioodil olid majandus ja kultuur Idamaades kõrgemal järjel kui Lääne-Euroopa maades. Kuid vallutajate lakkamatud sissetungid tekitasid Idamaade majandusele ja kultuurile määratu suurt kahju.

Küsimusi ja ülesandeid teise jao kordamiseks.

1. Võrrelge, missuguseid rahvaid ja maid te õppisite tundma õpiku esimeses jaos ja missuguseid teises jaos. Võrrelge kaarte nr. 2 ja nr. 5. Missugused uued riigid olid tekkinud Euroopas?
2. Mispärast hakkasid Lääne-Euroopas tekkima linnad? Näidake kaardil teile tuntud Euroopa maade ja Idamaade linnad. Mida te teate iga niisuguse linna kohta?
3. Vaadelge II tabelit. Jutustage, mis oli kõige tähtsam keskaegse linna elus. Missuguseid muutusi majanduses kutsus esile linnade kasv?
4. Missugustel aastatel toimusid tähtsamad talurahva ülestõusud ja talurahvasõjad XIV—XV sajandil? Näidake kaardil nr. 14, missuguseid piirkondi nad hõlmasid. Mida taotlesid rahvahulgad oma võitluses feodaalide vastu?
5. Missugused maad ja rahvad pidasid XI—XV sajandil vabadussõda vallutajate vastu? Millal toimusid need sõjad?
6. Mis oli tsentraliseeritud riikide tekkimise põhjusteks? Milles seisab tsentraliseeritud riikide tekkimise tähtsus?
7. Võrrelge teaduse arenemist Lääne-Euroopa riikides ja Idamaades. Millega seletada, et lossid ja templid olid kõige suuremad ning ilusamad hooned? Kes oli nende kunstimälestusmärkide looja? Kuidas mõjutas kirik teaduse ja kunsti arenemist Läänes ja Idamaades?
8. Kontrollige tabeli «Keskaja tähtsamad sündmused» põhjal, kas te teate aastaarve, millal keskaja teise perioodi tähtsamad sündmused toimusid.

KOLMAS JAGU.

FEODALISMI LAGUNEMISE ALGUS JA KAPITALISTLIKE SUHETE TEKKIMINE.

XII peatükk.

TEHNIKA ARENEMINE LÄÄNE-EUROOPAS XV—XVI SAJANDIL. GEOGRAAFILISED AVASTUSED XV SAJANDI LÕPUL — XVI SAJANDI ALGUSES. ASUMAADE VALLUTAMINE.

§ 43. Tehnika arenemine XV—XVI sajandil.

Tuletage meelde, missuguseid edusamme oli käsitöö arenemises saavutatud Lääne-Euroopas XI sajandiks (§ 16, p. 1).

1. Veejõumasina täiustamine.

Järk-järgult omandasid talupojad ja käsitöölised uusi töökogemusi ja parandasid tööriistu. Sellepärast saavutati tehnika arendamises XV—XVI sajandil suurt edu.

Mäetööstuses ja käsitöö alal hakati kasutama *veejõumasinat*. Ammust ajast peale rakendati veskites vesiratast, mille abil pandi liikuma rasked veskikivid. Selleks asetati ratta alumine osa kiiresti voolavasse vette; niisugust ratast nimetati altvooluvesirattaks.

Hiljem aga leiutati selline ratas, millele vesi langes ülalt — see oli pealtvooluvesiratas. Tammiga tõkestatud jõest ehitati kitsad kanalid vee juhtimiseks — rennid. Vesi jooksis rennidesse ja langes ülalt rattale. Ratas hakkas liikuma ja pani pöörlema võlli, mis läks läbi seina töökotta. Metallide töötlemisel pani ratas liikuma kuni ühe tonni raskuse haamri. Paberi tootmisel tõsteti ratta abil üles ja lasti alla presse, mäetööstuses aga tõsteti maaki ja pumbati šahtidest vett välja. Selle tulemusena võis kaevata sügavamaid šahte.

2. Uued seadmed metallurgias.

Suurt edu saavutati metallide sulatamise ja töötlemise alal. Raua saamiseks maagist kasutati varem käsilõõtsu, mille abil puhuti õhku ääsisse. Temperatuur ääsis polnud küllaldane selleks, et saada sulametalli; ahju põhja langenud raud oli sitke nagu tainas. Rauale vastupidavuse andmiseks taoti teda vasaraga.

XIV sajandil hakati ehitama *kõrgahje* — sulatusseadmeid, mis olid 2—3 meetrit kõrged. Sulatajad ühendasid vesiratta suurte lõõtsadega, mis surusid ahju palju õhku. Selle tulemusena saadi kõrgahjus kõrge temperatuur, nii et maak hakkas sulama, muutus vedelaks. Jahtumisel tekkis malm; sellest saadi rauda ja terast. Metalli sulatati nüüd palju rohkem kui varem.

3. Sõjatehnika.

XVI sajandil kasutati niihästi raskeid piiramissuurtükke kui ka kergeid välikahureid. Täiustati ka käsitulirelvi. Tarvitusele võeti rasked püssid — *musketid*. Toelt lasti nendest küllaltki tabavalt 150—200 sammu kaugusele.

Suurtükke ja püsse hakati valama erilistes vormides, rauaõõned aga tehti puurimismasina abil.

Tulirelva kasutuselevõtmisega ei pakkunud rüütlite raudriided enam kindlat kaitset: kuulid tungisid nendest läbi. Losside müürid ei olnud enam ligipääsmatud — neid võis purustada suurtüki-

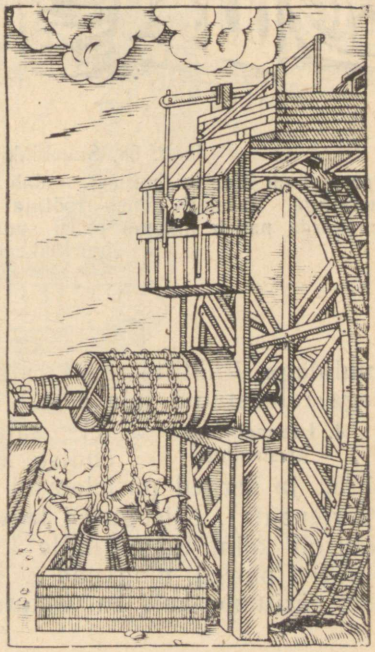

Joon. 67. Suur veetõstmismasin.

Ratas, mis on varustatud kahes reas vastassuunaliselt paigutatud labidatega, on kinnitatud võlli külge. Kabiinis asuv töötaja liigutab hoobasid vaheldumisi üles ja alla, lülitades niimoodi ümber rennist labidatele voolava veejoa. Selle tulemusena liigub ratas kord ühele, kord teisele poole ning tõstab sellega puuämbri üles või laseb alla. Ämbriga tõstetakse kaevandusest maaki või kaevust vett.

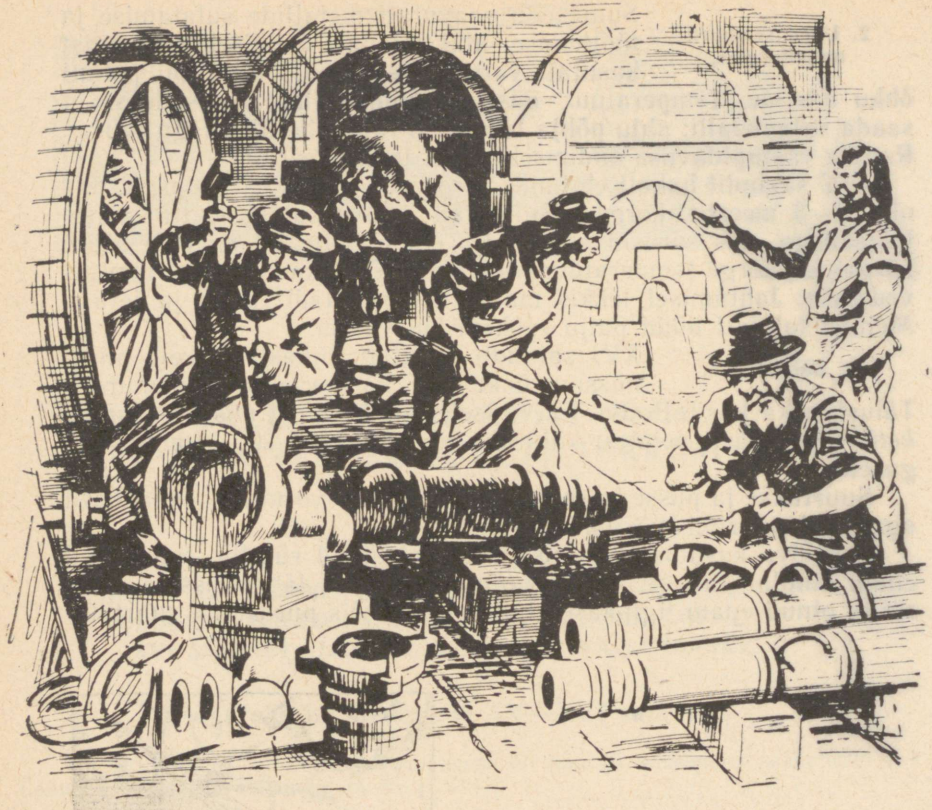

Joon. 68. Suurtükkide valamine XVI sajandil.
Paremal on kõrgahi, millest voolab välja sulametall, kõrgahju täidetakse vanametalliga. Vasakul paneb töötaja jalgade abil liikuma suure ratta. Ratas omakorda paneb liikuma puuri suurtükirauas. Kaks inimest töötlevad valatud suurtükke haamri ja peitliga.

kuulidega. Rüütlite raske ratsavägi loovutas oma koha tulirelvadega relvastatud jalaväele.

4. Laevaehituse arenemine. XV sajandil võtsid portugali meremehed endiste kohmakate laevade asemel kasutusele kiired ja kerged purjelaevad — *karavellid* (tõlkes tähendab see «purjepaat»). Niisugused laevad olid väga liikuvad ja mahukad. Neil oli kolm masti, mille külge olid kinnitatud neli- ja kolmnurksed purjed, ning nad võisid liikuda vajalikus suunas mitte üksi pärituule, vaid ka vastutuule korral.

5. Trükikunsti leiutamine.

Käsitöö ja kaubanduse arenemise tulemusena hakkas linnades levima kirjaoskus. Koolilapsed ja üliõpilased vajasid õpikuid. Linnaelanikud tundsid suurt huvi kirjanduse vastu. Nõudmine raamatute järele läks erakordselt suureks.

XVI sajandi lõpuks suurenes Euroopas paberi tootmine. Raamatuid aga oli endiselt vähe. Esmakordselt leiutati trükikunst Hiinas, kuid eurooplastele jäi see teadmatuks (tuletage meelde, kuidas trükiti raamatuid Hiinas). Euroopas katsuti teha äratõmbeid puulaualt, kuid see meetod oli väga puudulik.

Alles XV sajandi keskpaiku leiutas Saksa linna *Mainzi* elanik *Johann Gutenberg* trükikunsti. Pärast pikaajalist ja visa tööd hak-

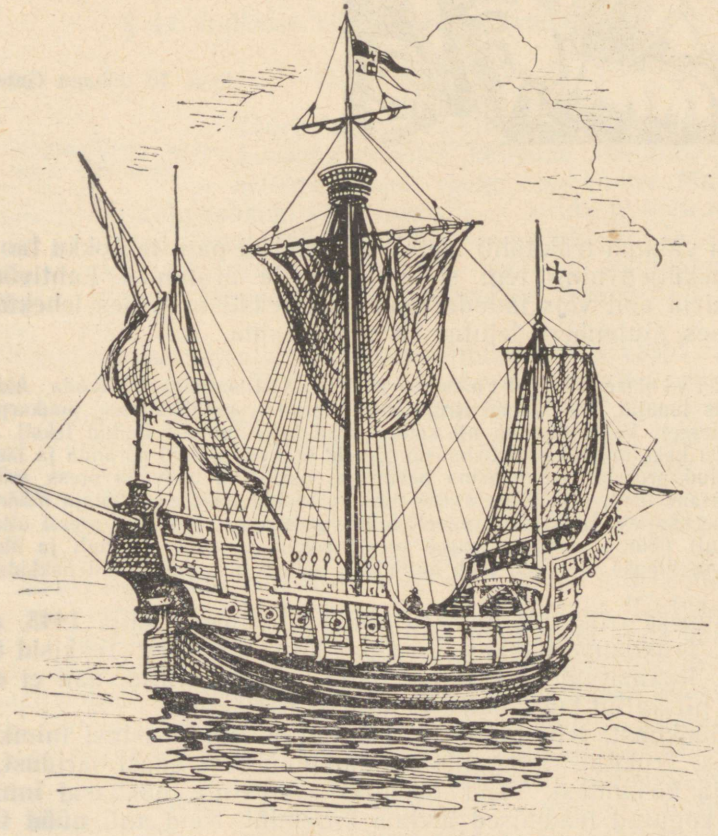

Joon. 69. Karavell.
Mastide külge on kinnitatud köied, mille abil suunatakse purjesid, ning nöörredelid, mida mööda madrused üles ronivad. Laeva ninas on ümmargune palk, mille külge kinnitatakse purjenöörid. Tekist tõusevad kõrgemale vööriosa ning ahter kajutite ja roolikambriga.

Joon. 70. Johann Gutenberg.

kas ta valama trükitähti metallist; nendest pani ta kokku lao read ja leheküljed ning tegi sellelt paberile äratõmbe. Lahtivõetava trükikirja abil võis laduda igasugust teksti mistahes lehekülgede ulatuses. Gutenberg leiutas ka trükimasina.

Värviline illustratsioon VII. XVI sajandi trükikoda. Akna all on kaks ladujat, kes laovad trükitähti kastidest piklikkudesse puukarpidesse (vinklitesse). Vasakul akna all kontrollivad kaks inimest laotud teksti. Trükikojas on kaks massiivset trükimasinat; neid hoiavad paigal põranda ja lae külge kinnitatud prussid. Trükimasina peamiseks osaks on hoovaga press, mille all asub tasane laud; sellele asetatakse raamid laotud tekstiga. Töötaja määrib lao reljeefse osa värviga kokku, paneb sellele paberi ja seab laua pressi alla. Sell (vasakul) pöörab hooba ja surub pressi kokku, et paber tihedalt ja ühtlaselt lao vastu liibuks. Paremal laob hallipäine tööline kuivanud lehed pakkidesse.

Esimese trükitud raamatu andis Gutenberg välja **1445. aasta** paiku. Trükikunst hakkas Euroopas kiiresti levima. Tekkisid trükikojad. Raamatuid anti nüüd palju rohkem välja, nad ei olnud enam nii kallid kui käsitsi kirjutatud raamatud.

Trükikunsti leiutamine oli üks suuremaid avastusi inimkonna ajaloos. Trükitud raamatute väljaandmine viis edasi haridust, teadust ja kirjandust. Tänu trükitud raamatule hakkasid inimeste poolt kogutud teadmised levima kiiremini. Neid anti nüüd täielikumalt edasi põlvest põlve.

XV—XVI sajandi tähtsaid tehnilisi leiutusi ei olnud võimalik rakendada käsitööliste väikestes töökodades. Lääne-Euroopas hakkasid tekkima suurettevõtted — suured relvatöökojad, laevatehased ja trükikojad, kus töötas palju inimesi.

1. Missugune täiustus tehti veejõumasinal? Milleks hakkasid inimesed veejõumasinat kasutama?
2. Tehke joonisel «Suurtükkide valamine XVI sajandil» kindlaks täiustused, mis olid tehtud metallide sulatamise ja töötlemise tehnikas endise ajaga võrreldes.
3. Missuguseid täiustusi tehti sõjatehnikas?
4. Jutustage, missugused eelised olid karavellil normannide laevaga võrreldes (joon. 69 ja 43).
5. Milles seisis Johann Gutenbergi leiutus? Jutustage värvilise illustratsiooni VII järgi, kuidas toimus raamatu trükkimine. Mispärast hakkas pärast trükikunsti leiutamist raamatute arv kiiresti kasvama?

§ 44. Indiasse viiva meretee avastamine.

(Kaart nr. 9.)

1. Geograafiliste avastuste põhjused.

Tööriistade täiustamise tulemusena suurenes Euroopa maades kaupade tootmine. Seoses sellega laienes veelgi kaubandus. Metallraha löömiseks oli vaja rohkem väärismetalle — kulda ja hõbedat. Feodaalid ja rikkad linnaelanikud tahtsid elada luksuses ja unistasid tohutust rikkusest. *Kulla otsimiseks hakkasid eurooplased XV sajandil saatma ekspeditsioone kaugetesse tundmatutesse maadesse.*

Kõige rohkem ahvatles eurooplasi India. Nad arvasid, et tarvitseb ainult sinna pääseda ja aarded hakkavad voolama nende kätte. Kuid India ja Hiinaga toimuva kaubanduse olid haaranud enda kätte araablased. Nad müüsid kalleid Idamaa kaupu Itaalia kaupmeestele edasi 8—10 korda kallimalt, kui nad ise nende eest olid maksnud. Sellepärast *püüdsid Euroopa meresõitjad sisse seada otseühendust Aasia maadega, et tohutud tulud Idamaadega toimuvast kaubandusest tervenisti enda kätte saada.*

Pärast seda, kui türklased olid vallutanud Konstantinoopoli, muutus kauplemine Idamaadega veelgi raskemaks. Türklased haarasid Väike-Aasiat ja Süüriat läbivad kaubateed enda kätte. Nad hakkasid võtma nii kõrget tolli, et kaupade vedamine läbi nende maade polnud kaupmeestele enam kasulik. Idamaade kaubad muutusid Euroopas veelgi haruldasemaks ja kallimaks. *Türklaste vallutused kiirendasid uute teede otsimist Euroopast Aasiasse.*

2. Sõidud piki Aafrika lääneranniku.

Kaua aega ei söandanud eurooplased asuda kaugetele sõitudele avamerel. Meresõitjatel polnud õigeid kaarte ja navigatsiooniriistu ning sellepärast liikusid nad oma väikeste laevadega ettevaatlikult piki rannikut. Nad sõitsid ainult Euroopat ümbritsevatel meredel. Laeva asukohta said meremehed kindlaks teha ainult selge ilmaga, tähtede järgi.

Avamerel sõitmine muutus ohutumaks pärast seda, kui oli leiutatud kompass. Leiutati ka riistad, mille abil sai kindlaks teha laeva asukoha. Meremehed ei kartnud enam, et nad kaldast kaugel olles võivad kaotada kursi. Karavellidel võis minna pikaajalistele sõitudele.

Esimestena läksid XV sajandil uusi teid otsima portugali ja hispaania meremehed.

Me teame, et Pürenee poolsaare vallutasid VIII sajandil araablased. Kuid paljude sajandite jooksul tõrjus sealne elanikkond vallutajad järk-järgult lõuna poole. Võitlusest araablaste vastu võtsid osa feodaalid, linnaelanikud ja talupojad. XV sajandi lõpul aeti araablased poolsaarelt lõplikult välja; siin tekkisid *Hispaania* kuningriik ja *Portugali* kuningriik.

Mööda Portugali rannikut kulges tähtis tee Vahemerest Põhja- ja Balti merre. Portugali sadamates käis palju laevu. Merekaubandus ja kalapüük olid rannaäärsete elanike peamised tegevusalad. Kalurite onnides kasvasid üles kartmatud ja kogenud meremehed.

XV sajandil hakkasid portugallased korrapäraselt saatma ekspeditsioone Atlandi ookeani, et uurida Aafrika lääneranniku mööda kulgevat mereteed. Järk-järgult lõuna poole liikudes jõudsid nad ekvaatorini. Meremehed nägid siin lopsakat troopikataimestikku, kummalisi loomi ja mustanahalisi inimesi.

Portugallased said neegritelt värviliste riidetükkide, klaashelmeste, väikeste peeglite ja muu rämpsu vastu kullaliiva ning elevandiluud. Samal ajal algas ka häbiväärne kauplemine «elava kaubaga» — neegritega. Neid võeti kinni ja tehti orjadeks. Ei ole juhuslik, et mõningaid Aafrika lääneranniku piirkondi hakati nimetama Orjarannikuks, Kullarannikuks, Elevandiluurannikuks.

Üks Portugali ekspeditsioon sõitis ümber Aafrika lõunatipu ja jõudis India ookeani. Kuid pika tee raskustest kurnatud madrused keeldusid edasi sõitmast. Kaugele merre ulatuva neeme Aafrika lõunaosas nimetasid portugallased *Hea Lootuse neemeks,* väljendades sellega lootust, et peagi avastatakse meretee Indiasse.

3. Vasco da Gama merereis.

Indiasse viiva meretee otsimiseks saatis Portugali valitsus teele uue ekspeditsiooni, mille eesotsas oli *Vasco da Gama.* See oli julge meremees, kuid julm ja võimuahne vallutaja. Laevad kohandati spetsiaalselt pikaks teekonnaks, varustati heade kaartide ja navigatsiooniriistadega, nende meeskond komplekteeriti kogenud madrustest.

Pärast neli ja pool kuud kestnud sõitu möödusid portugallased Aafrika lõunatipust ja jõudsid Aafrika idarannikule, kus eurooplased polnud veel käinud. Tugevad tormid ja vastuvoolud raskendasid sõitu. Madrused kannatasid troopikakuumuse käes ja surid haigustesse. Ühes Araabia linnas Aafrika idarannikul läks Vasco da Gamal korda leida kogenud loots, kelle juhtimisel jõudsid laevad **1498. aasta** maikuus India linna Kalikutti.

Vasco da Gama käskis madrustel maalt vürtse kokku osta. Kuid Araabia kaupmehed, hoides Indiaga toimuvat kaubandust enda käes, saavutasid seda, et maale tulnud portugallased areteeriti radža — Kalikuti valitseja käsul. Vastuseks sellele pidas Vasco da Gama kinni mitu suursugust indialast, kes olid tulnud tema laevu vaatama. Radža laskis areteeritud vabaks ja saatis paadid indialaste järele, kuid Vasco da Gama võttis paadid vastu suurtükitulega ja keeldus vange vabastamast. Niiviisi teatasid eurooplased suurtükimürinaga oma tulekust Indiasse.

Vürtsilaadungiga asusid portugallased tagasiteele. Kaks aastat kestnud meresõidu ajal hukkus üle poole madrustest. Kuid lihtsate inimeste elu hinnati madalalt, kohaletoodud vürtsilaadung aga maksis 60 korda rohkem kui kõik ekspeditsiooni organiseerimise kulud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast hakati XV sajandil otsima uusi teid Idamaadesse?
2. Mispärast hakkasid portugallased esimestena saatma ekspeditsioone piki Aafrika läänerannikut?
3. Vaadake kaardil Vasco da Gama ekspeditsiooni teed. Mitu aastat pärast Afanassi Nikitinit jõudis Vasco da Gama Indiasse?
4. Jutustage, mispärast läks eurooplastel alles XV sajandi lõpul korda jõuda mereteed mööda Indiasse.

§ 45. Ameerika XV sajandil. Ameerika avastamine Kolumbuse poolt.

(Kaart nr. 9.)

1. Ameerika rahvad XV sajandil.

XV sajandi lõpuni tundsid eurooplased ainult kolme maailmajagu: Euroopat, Aasiat ja Aafrikat. Suure Ameerika kontinendi olemasolust polnud neil aimugi.

Ameerikas elas tol ajal palju hõimusid ja rahvaid. Suurem osa elanikkonnast tegeles küttimise ja kalapüügiga. Kuid Põhja-Ameerika lõunaosas ning Kesk- ja Lõuna-Ameerika kõrgustikel oli juba arenenud põllutöö. Siin kasvatati juba ammust ajast kartulit, tomateid, kakaod ja tubakat, mida Euroopas veel ei tuntud.

Suurem osa kontinendi elanikest ei osanud loomi taltsutada. Hobuseid Ameerikas ei kasvatatud. Ainult kaugetes põhjapoolsetes piirkondades taltsutati koeri, lõunas aga laamasid — kaameliga sarnanevaid loomi.

XV sajandil ei tundnud Ameerika rahvad veel atra ega osanud teha vankreid. Neil ei olnud tulirelvi. Tööriistad ja relvad tehti puust, kivist ja pronksist.

Enamik Ameerika elanikkonnast elas ürgkogukondliku korra tingimustes.

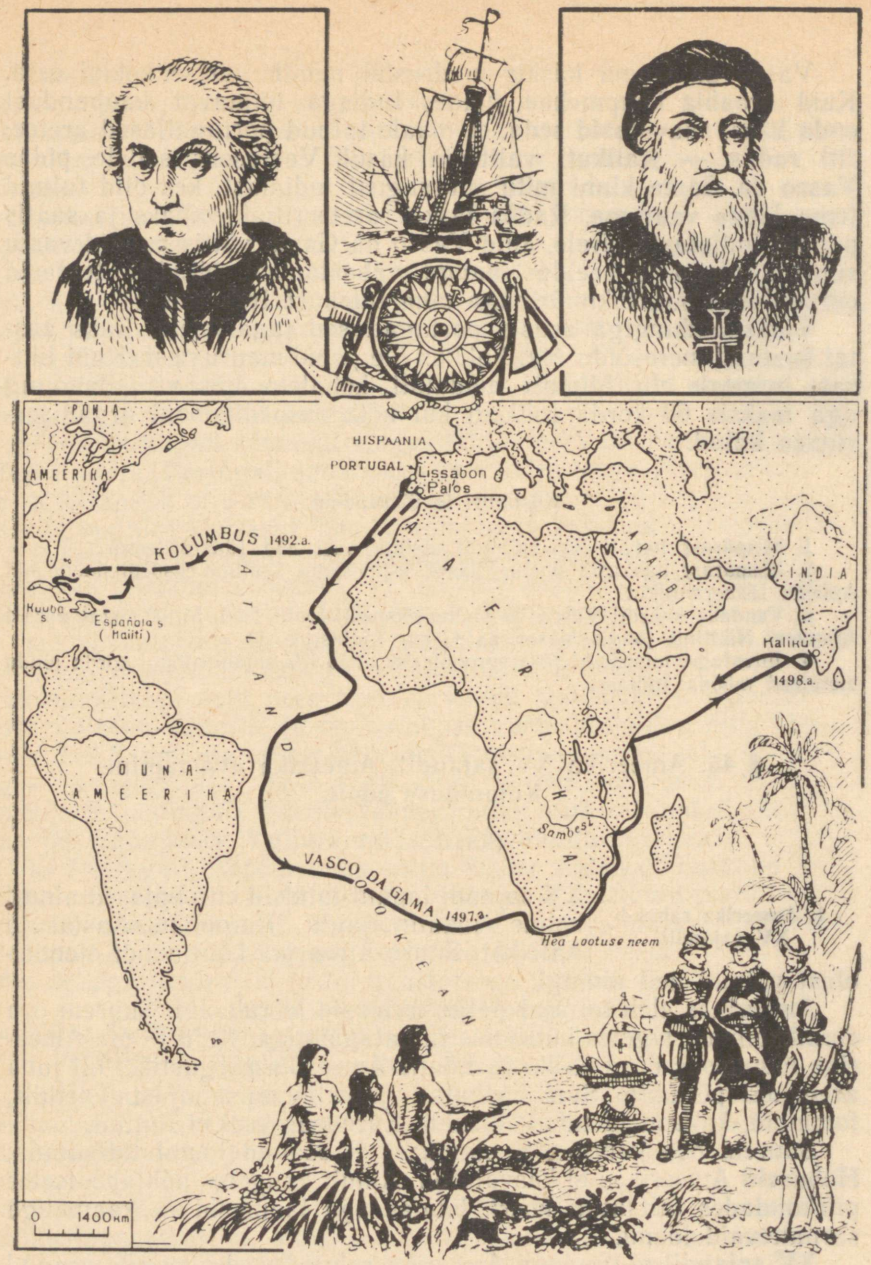

Joon. 71. Ameerika ja Indiasse viiva meretee avastamine.

Vasakul on Kolumbuse portree, paremal Vasco da Gama portree. Piltide vahel on kujutatud kompass ja muud navigatsiooniriistad. All paremal näeme Kolumbust ja tema kaaslasi maale tulevat nende poolt avastatud Kariibi mere saarel.

2. Asteegid ja inkad.

Oma majanduse ja kultuuri arenemise tasemelt olid teistest hõimudest kõrgemal *asteegid* ja *inkad*. Asteegid elasid *Mehhikos*, Kesk-Ameerikas, kahe tuhande meetri kõrgusel kiltmaal. Nad allutasid endale naaberhõimud ja sundisid neid maksma maksu kullas ning andma orje ja sõjamehi. Alistatud elanikkonna tööd kasutades kuivatasid asteegid soid ja muutsid need tiheda kanalivõrguga puu- ja köögiviljaaedadeks.

Kõrge arenemistaseme oli asteekidel saavutanud käsitöö (vt. dokumenti). Ehitajad püstitasid suuri kivitempleid, mis sarnanesid astmeliste püramiididega. Asteekide pealinn *Mehhiko* paiknes suure järve keskel asuval saarel. Linna läbinud mitmesuunalised kanalid kujutasid endast sirgeid tänavaid. Kanalite ääres kõrgusid ülemkihi ruumikad majad, mis olid kaunistatud raidkujude, mosaiigi ja vaipadega.

Lõuna-Ameerika lääneosa kaljumägedes laius tuhandete kilomeetrite ulatuses inkade maa *Peruu*. Inkad ise ei töötanud, vaid ainult valitsesid alistatud hõime. Järskudel mäenõlvadel tasandas allutatud elanikkond põlluks kõlblikke maatükke. Selleks et veevool ei saaks mulda ära uhtuda, kindlustati põldude ääred kividega. Mäestikujõgedest ehitati põldudele kanalid, mis olid kaetud kiviplaatidega. Kõige raskemat tööd tegid orjad.

Inkade maad läbis kaks head teed. Nendes kohtades, kus teed tõkestasid sügavad kuristikud ja kiire vooluga jõed, olid ehitatud rippuvad köissillad. Eri piirkondade vahel oli postiühendus.

Asteekidel ja inkadel oli oma kiri, ülikute lapsed käisid koolis. Arenenud oli astronoomia ja arstiteadus.

XVI sajandi alguseks olid asteekidel ning inkadel tekkinud klassid ja kujunesid välja orjanduslikud riigid.

3. Kolumbus avastab Ameerika.

Kuidas see juhtus, et Euroopa maadeuurijad sattusid Indiasse viivat teed otsides Ameerikasse?

XV sajandil sai teatavaks vanaaja teadlaste oletus, et Maa on kerakujuline. Valmistati esimesed gloobused. Mõned teadlased väitsid, et lääne suunas liikudes võib ümber Maa sõita ja Indiasse välja jõuda. Ekslikult peeti seda teed lühemaks kui teed ümber Aafrika.

Esimeseks meresõitjaks, kes püüdis lääne poolt Indiasse välja jõuda, oli *Christoph Kolumbus*. Ta sündis Itaalias Genua lähedal kangru perekonnas. Kogu Kolumbuse elu oli seotud merega. Noorena võttis ta osa mitmest meresõidust, hiljem aga koostas geograafilisi kaarte. Meremeeste märkmeid ja teadlaste teoseid tähelepanelikult uurides jõudis Kolumbus kindlale veendumusele, et Maa on kerakujuline.

Pärast Hispaaniasse asumist taotles Kolumbus kaua aega kuningalt luba ekspeditsiooni korraldamiseks üle Atlandi ookeani, et otsida mereteed Indiasse. Alles 8 aasta pärast andis kuningas

Joon. 72. Asteekide kivinuga. Noa käepide on kaunistatud kulla ja mosaiigiga.

selleks nõusoleku. Ta nimetas Kolumbuse kõigi tema poolt avastatavate maade ja saarte valitsejaks. Laevade varustamisel aitasid Kolumbust Hispaania kaupmehed ja laevaomanikud.

1492. aasta suvel sõitis kolm väikest karavelli 90-liikmelise meeskonnaga Hispaaniast välja. Pärituulega liikus väike flotill kiiresti lääne suunas. Möödusid nädalad, kuid maad ei olnud kuskil näha. Endiselt laius meremeeste ees ääretu tundmatu ookean. Madrused nurisesid ja nõudsid koju tagasipöördumist. Kuid Kolumbus juhtis kindlalt laeva ettenähtud kursil. Lõpuks pärast 70-päevast sõitu kõlas koidu ajal ühe laeva mastist madruse kauaoodatud hüüe: «Maa!»

Hispaania laevad jõudsid väikese saare juurde. Siit liikus Kolumbus kulla otsinguil lõuna suunas ja avastas suured saared *Kuuba* ja *Haiiti*. Reisi lõpuks oli Kolumbuse kolmest laevast järele jäänud ainult üks. Sellel laeval jõudiski ta Hispaaniasse tagasi.

4. Kuidas tekkis nimetus «Ameerika».

Järgmistel aastatel tegi Kolumbus veel kolm reisi lääne suunas. Ta avastas palju saari *Kariibi meres* ja uuris üht Ameerika mandri ranniku osa. Kuid Kolumbus ei leidnud kulda ega muid muinasjutulisi rikkusi. Hispaania valitsus oli pettunud ja võttis vapralt meremehelt kõik tema aunimetused. Kolumbuse vara müüdi laevade varustamisel tehtud võlgade katteks maha. Kõigist mahajäetuna ja unustatuna suri julge meresõitja vaesuses.

Kolumbus ei teadnud oma elu lõpuni, et ta oli avastanud uue maailmajao. Avastatud maad nimetas ta «Indiaks» ja tema

elanikkonda «indiaanlasteks». See jäigi Ameerika põliselanike nimetuseks. Itaalia maadeuurija *Amerigo Vespucci* tõestas, et Kolumbuse poolt avastatud maad kuuluvad uue maailmajao koosseisu. Amerigo Vespucci reisid Lõuna-Ameerika rannikule äratasid Euroopas suurt huvi. Uut kontinenti hakati Amerigo nime järgi nimetama Ameerikaks.

5. Esimene reis ümber maailma.

Aastail 1519—1522 korraldasid hispaanlased lääne poolt Aasiasse jõudmiseks veel ühe reisi. Ekspeditsiooni eesotsas oli vapper ja kogenud meremees, murdumatu tahtejõuga inimene *Fernando Magalhães*. Ta läbis Atlandi ookeani lõunaosa, tuli Vaiksesse ookeani ja jõudis välja *Filipiini saarteni*. Siin hukkus Magalhães kohalike elanikega toimunud kokkupõrkes. Viiest laevast, mille meeskonda kuulus 265 meest, tuli kodumaale tagasi ainult üks laev 18 haige meremehega. See oli esimene reis ümber maailma. See reis tõestas lõplikult, et Maa on kerakujuline.

DOKUMENT.

Hispaania sõduri märkmeid Mehhiko kohta.

Ladudes oli (asteekidel) suur hulk mitmesuguseid kulla ja kividega kaunistatud relvi. Nende ränikivist terad lõikavad ja torkavad paremini kui meie mõõgad ja piigid; niisuguste kividega ajasid mehhiklased habet.

Tuleb mainida ka osavaid meistreid, keda Mehhikos oli igal tööalal palju: kivivoolijaid, samuti kullasseppi, kes sepistamise ja valamise teel valmistavad niisuguseid asju, mille üle nende Hispaania ametivennad tundsid kadedust. Suurepärased olid ka kunstnikud, kujurid ja nikerdajad. Kangakudumise ja tikkimisega tegelesid naised, kelle oskused sel alal olid lausa uskumatud, eriti sulgedest vahekihiga peene riide valmistamises.

Peaturul äratas meis suurt imestust tohutu rahvamass, ennenägematu hulk igasugust kaupa ja eeskujulik kord kõikjal ning kõiges. Orjaturg polnud põrmugi väiksem Portugali omast; orjade kaela ümber olid rihmad. Seejärel tulid kaubaletid, kus müüdi puuvill-lõnga ja riiet, niiti, kakaod, punutud jalatseid, igasuguseid karusnahku ja nahka. Edasi aga on tihédalt koos toiduainete müügilauad. Siis tuleb puu- ja kivisõeturg. Võimatu oli ühekorraga kõigest ülevaadet saada. Kõikjal rahvamurd, kuid igal pool valitseb kord. Mõned meie hulgast, kes olid käinud Konstantinoopolis ja isegi läbi sõitnud kogu Itaalia, kinnitasid, et mitte kusagil ei ole nad näinud nii suurt heakorrastatud turgu.

Küsimusi dokumendi kohta. Missuguseid asteegi meistrimehi mainitakse hispaania sõduri märkmetes? Mis näitab nende suurt meisterlikkust? Mis hämmastas hispaanlasi, kui nad nägid asteekide pealinna turgu? Millest on näha, et asteekidel olid olemas orjad?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil Mehhikot ja Peruud. Missugustes kontinendi osades nad paiknevad?
2. Tõestage, et enne eurooplaste tulekut oli asteekide ja inkade majandus ja kultuur kõrgelt arenenud (kasutage selleks paragrahvi teksti, dokumenti ja joonist).
3. Mispärast sõitis Kolumbus Indiasse teed otsides lääne suunas? Jälgige kaardil tema esimest teekonda. Milles seisab Kolumbuse ja tema madruste kangelastegu?
4. Mis avastati varem: kas Ameerika või meretee Indiasse?

§ 46. Eurooplaste koloniaalvallutused.

(Kaart nr. 9.)

1. Kes võtsid osa avastatud maade vallutamisest.

Hispaanlaste ja portugallaste poolt avastatud maadesse hakkas voolama tuhandeid inimesi, kes lootsid siin kerge vaevaga rikkaks saada. Hispaania ja portugali rüütlid, kes pidasid sõda ainsaks vääriliseks tegevusalaks, ei osanud pärast araablaste väljakihutamist Pürenee poolsaarelt enam midagi teha. Nende mõõgad roostetasid tuppedes ja taskud olid tühjad. Kuid nad põlgasid tööd ja olid rikaste linnaelanike võlglased. Vaesunud aadlikud tahtsid rikastuda võõraste maade vallutamise ja röövimise arvel. Nad moodustasid vallutusretkedele minevate sõdurite enamiku.

Agaralt võtsid ekspeditsioonide korraldamisest osa kaupmehed ja laevaomanikud. Nad rikastusid kauplemisest ja alistatud maade röövimisest.

Koos vallutajatega läksid Ameerikasse ja Aasiasse ka katoliku vaimulikud ning mungad. Nad kutsusid üles uute maade vallutamisele, motiveerides seda kohalike elanike ristiusku pööramise vajadusega. Katoliku kirik sai suure osa kokkuröövitud saagist endale.

Sõdur, kaupmees ja papp astusid esimestena hiljuti avastatud maale. Vallutajate kohta öeldi: «Nad tulid, rist käes ja täitmatu kullahimu südames.»

2. Mehhiko ja Peruu vallutamine.

Peagi veendusid hispaanlased, et Kolumbuse poolt avastatud maa ei ole Aasia idarannik. Kuid nad saatsid Ameerikasse uusi ekspeditsioone, et leida seal kulda ja teha kohalikud elanikud orjadeks.

1519. aastal tuli 400-meheline väesalk Mehhiko rannikul maale. Salga eesotsas oli aadlik *Cortés,* kellel ühe sõjakäigust osavõtja sõnade järgi oli «vähe raha, kuid see-eest palju võlgu». Hispaanlasi abistasid asteekide poolt alistatud hõimud, kes vihkasid oma orjastajaid. Cortés täiendas oma väesalka indiaanlastest sõjameestega ja liikus Mehhiko suunas. Hobused ja suurtükkide mürin ajasid asteekidele hirmu peale. Kohe pärast esimesi lüüasaamisi kaotas asteekide valitseja pea ja lubas hispaanlastel pealinna sisse marssida.

Värviline illustratsioon VIII. Cortési tulek Mehhikosse. Asteekide pealinn võtab kutsumata külalised vastu. Hispaanlased on linna ilust ja rikkusest hämmastatud. Esmakordselt näeb linna elanikkond valgeid inimesi, kellel on seljas raudrüüd, millest nool ja oda ei suuda läbi tungida. Sillutatud teel seisavad mitmevärvilistes mantlites ja särkides asteegi sõjamehed. Käes on neil nahk- ja puukilbid, vibud ja nooled, samuti kiviotstega odad. Taamal on näha umbes 60 meetri kõrgune Päikese tempel.

Joon. 73. Hispaanlaste metsikused asumaades.

Las Casas, esimene eurooplane, kes astus välja indiaanlaste kaitseks, kirjutas: «Indiaanlased tõusid üles, kuid nende relvad olid armetud. Kristlased ründasid neid oma hobuste, mõõkade ja odadega, korraldasid kõikjal veresaunu ning panid toime uskumatult julmi tegusid. Külasse tulles ei andnud nad armu lastele, raukadele ega naistele, nad hävitasid kõik elava viimseni; purustasid ja rüüstasid ega jätnud kivi kivi peale, nagu ketist valla päästetud koerad. Nad püstitasid suured võllad ja põletasid indiaanlasi elusalt tuleriitadel. Mõnikord juhtus, et indiaanlased põhjendatult tapsid mõne kristlase; seepeale teatasid viimased, et iga tapetud kristlase eest hukatakse sada indiaanlast.»

Peagi võttis Cortés asteekide valitseja kavaluse abil kinni ja hakkas tema nimel ise maad valitsema. Elanikke sunniti tunnistama Hispaania kuninga võimu ja maksma hispaanlastele andamit kullas. Vallutajad röövisid asteekide poolt sajandite jooksul kogutud aardeid. Suurem osa saagist läks Hispaania kuningale ja Cortésile.

Teine vallutaja, kirjaoskamatu, kuid energiline ja julm *Pizarro* tungis 200-mehelise väesalgaga Peruule kallale. Hispaanlased võtsid inkade valitseja vangi ja nõudsid tema eest tohutut väljaostumaksu: inkad pidid suure toa täie kulda tooma. Kuid pärast väljaostumaksu kättesaamist petsid hispaanlased vangivõetud valitsejat ega andnud talle lubatud vabadust. Inkade valitseja anti kohtu

Joon. 74. Neegerorjadega kauplemine Ameerikas.
Orjalaev on kohale toonud «elava kauba». Paremal tulevad kapteni järelevalve all maale neegrid; kauakestvast sõidust kurnatuna kukuvad nad maha. Vasakul asuval poodiumil seisavad müügiks määratud neegrid. Orjad vaadatakse üle ja proovitakse nende jõudu. Hobusel istuv hispaanlane viib enda järel ostetud neegreid, kes on ahelaga ühendatud ja sadula külge köidetud.

alla ja mõisteti surma. Vanad templid Peruu pealinnas rööviti hispaanlaste poolt tühjaks. Kuld- ja hõbeasjad, mis kujutasid endast inkade väärtuslikke kunstitooteid, sulatati kangideks.

Metsikult hävitasid Hispaania vallutajad Ameerika rahvaste muistset kultuuri.

3. Ameerika elanike orjastamine ja hävitamine.

Vallutatud ja oma iseseisvuse kaotanud maid nimetatakse **asumaadeks** (kolooniateks), nende maade vallutamist aga **koloniaalvallutusteks.**

Asumaades võtsid hispaanlased indiaanlastelt maa ja jaotasid selle omavahel. Kohalikud elanikud tehti orjadeks. Valvurite piitsa all harisid nad hispaania maaomanike põldu ja hoidsid nende karja. Talumatult raske oli töö hõbeda- ja kullakaevandustes. Neid, keda sinna tööle aeti, hakkasid sugulased kohe taga leinama kui surnuid.

Vabadustarmastavad ja uhked indiaanlased ei tahtnud vallutajate kasuks tööd teha. Paljud nendest tegid otsa omastele ja iseendile, teised põgenesid metsadesse ja mägedesse. Hispaanlased pidasid jahti põgenikele nagu metsloomadele, ajasid neid koertega taga, tallasid neid hobuste kapjade all surnuks.

Vaimulikud ja mungad sundisid indiaanlasi lahti ütlema oma esivanemate usust. Sõnakuulmatuid piinati ja hukati nende naiste

XI. § 57

XII. § 60

ning laste silmade all. Kirik aitas vallutajatel asumaade elanikkonda orjastada.

Kaupmehed rikastusid asumaades toimuvast röövkaubandusest. Kulla vastu sunniti indiaanlasi ostma neile mittevajalikke nööpe, pitse ja isegi prille.

Üle jõu käiva töö, nälja ja haiguste tagajärjel hakkasid indiaanlased kiiresti välja surema. XVI sajandi keskpaigaks olid hispaanlased täielikult hävitanud kohaliku elanikkonna Kuubal ja mõnel teisel Kariibi mere saarel.

4. Orjakaubandus. Seoses indiaanlaste massilise väljasuremisega hakati Ameerikasse orje vedama Aafrikast. Portugallaste eeskujul läksid Aafrikasse neegritele jahti pidama hispaanlased, hollandlased ja inglased. Orjakauplejad piirasid öösel neegrite asula ümber, süütasid selle igast küljest põlema ja võtsid paanikast haaratud inimesed kinni. Seejärel pandi neegrid ahelatesse ja laaditi laevadele. «Elavat kaupa» veeti madalates laevatrümmides. Täiskuhjatud ruumides lämbusid paljud vangid, mitmed neist läksid hulluks või surid janusse ja nälga. Hukkunud heideti üle parda; saagi ootel saatsid orjalaevu ookeanil haide karjad.

Ameerikas müüdi neegrid orjaturgudel maha.

5. Portugallaste asumaad Aasias. Väike Portugal ei suutnud vallutada Indiat ega teisi Aasia maid, kus elasid kümned miljonid inimesed. Sellepärast võtsid portugallased enda kätte ainult tähtsamad kindlused India ookeani rannikul. Vallutatud linnades hävitasid nad kohalikud elanikud viimseni. Indias räägiti: «Hea on, et portugallasi on niisama vähe kui tiigreid ja lõvisid; vastasel korral hävitaksid nad kogu inimsoo.»

Portugallased tegelesid ka mereröövigа. Nad riisusid paljaks ja uputasid Araabia ning India laevu, tapsid vangivõetud meremehed maha või müüsid nad orjadeks. Ükski laev ei võinud sõita India ookeanil portugallaste loata. Oma relvade ja laevade üleolekut kasutades tõrjusid nad araablased India ookeanist välja ja võtsid Indiasse viivad mereteed enda kätte.

Portugallased tungisid ka Sunda ja Moluki saartele, kus kasvatati häid vürtse. Ida poole edasi liikudes jõudsid nende laevad Hiina ja Jaapani rannikule.

Naeruväärse hinna eest ostsid vallutajad kohalikelt elanikelt vürtse. Paljud India vürstid pidid maksma andamit vürtside näol. Idamaade kaupadega kauplemine andis portugallastele tohutut tulu. Pärast mõneaastast teenistust asumaades olid ohvitserid ja ametnikud juba rikkad mehed. Põlglikult suhtusid nad indialastesse, nende vanadesse tavadesse ja kultuurisse.

Koloniaalvallutused Ameerikas, Aasias ja Aafrikas tõid endaga kaasa kohaliku elanikkonna hävitamise, orjastamise ja paljaksröövimise. Hispaania ja Portugal muutusid XVI sajandil suurteks koloniaalriikideks.

1. Kes võtsid osa avastatud maade vallutamisest ja mispärast?
2. Mispärast läks hispaanlastel korda väikeste jõududega vallutada Ameerikas suuri riike?
3. Kuidas ekspluateerisid hispaania vallutajad oma Ameerika asumaade elanikkonda?
4. Mida tegid portugallased, et saada kogu Idamaadega toimuvat kaubandust enda kätte?

XII PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Millised tagajärjed olid geograafilistel avastustel?

Geograafiliste avastuste tagajärjel laienes ennenägematus ulatuses kaubandus. Kujunes välja side eri kontinentide vahel. Euroopasse hakati tooma niisuguseid kaupu, mida eurooplased varem ei tundnud: Ameerikast tubakat ja kakaod, Aasiast teed ja kohvi.

XVI sajandini kulgesid tähtsamad eurooplaste kaubateed mööda Vahemerd. Geograafiliste avastuste tulemusena kujunesid tähtsamateks kaubateedeks aga ookeane mööda kulgevad teed. Sajad laevad kündsid Atlandi ja India ookeani vett, hoides kurssi Ameerikale ja Aasiale.

Veneetsia ja Genua jäid uutest kaubateedest kõrvale. Maailmakaubanduse keskusteks said Portugali, *Madalmaade* ja Inglismaa sadamad Atlandi ookeani rannikul. Tavaliselt tõid portugallased idamaade kaupu Madalmaade suurde kaubalinna *Antverpeni*. Siia tõid kaupmehed eri maadest ka Euroopa kaupu. Antverpen kujunes Euroopa väravaks, millest liikus pidevalt läbi meretaguste kaupade vool. Siin paiknesid rikaste kaupmeeste ja liigkasuvõtjate kontorid. Suurtes Antverpeni sadamates lossiti iga päev 200—250 laeva.

Asumaadest toodi Euroopasse tohutul hulgal vürtse, kulda ja hõbedat. Lõviosa sellest kallist kaubast läks Hispaania ja Portugali kuningale ning feodaalidele. Kuid kuld kadus nende laiskadest kätest kiiresti ära: see läks luksusesemete ostmiseks. Asumaades kokkuröövitud väärtused läksid arenenud Euroopa maade kaupmeeste, liigkasuvõtjate ja suurte töökodade omanike kätte. Saadud rahaga avasid rikastunud inimesed uusi ettevõtteid ja suurendasid kaupade tootmist.

Geograafilised avastused ja koloniaalvallutused aitasid suurendada kaupade tootmist Euroopa maades. Kuid Ameerika, Aasia ja Aafrika rahvaste seisukohalt tähendasid need koloniaalse rõhumise algust.[1]

---

[1] Käesoleval ajal on suurem osa asumaade rahvastest oma visa võitlusega saavutanud iseseisvuse. Selles võitluses toetavad neid NSV Liit ja teised sotsialismileeri maad, kõik maailma eesrindlikud inimesed.

1. Kus paiknesid Euroopast Idamaadesse kulgevad kaubateed XVI sajandini? Näidake kaardil mereteid, mis ühendasid Euroopat Ameerika ja Aasiaga XVI sajandil.
2. Missuguseid maid nimetatakse asumaadeks? Näidake kaardil Hispaania ja Portugali asumaid.
3. Mille poolest sarnanes hispaanlaste tegevus Ameerikas portugallaste tegevusega Aasias? Mida tõid eurooplaste vallutused asumaade rahvastele?
4. Mida andsid geograafilised avastused Lääne-Euroopa maadele?

Pidage meeles neid aastaarve!

1492. a. — Ameerika avastamine Kolumbuse poolt.
1498. a. — Euroopast Indiasse viiva meretee avastamine.

XIII peatükk.

INGLISMAA KAPITALISTLIKU ARENEMISE ALGUS XVI SAJANDIL.

§ 47. Kapitalistliku tööstuse arenemine.

(Kaart nr. 10.)

Korrake, mida te õppisite käsitööst keskaegses linnas (§ 17, p. 1 ja 2).

1. «Kuningriigi kõige hinnalisem saadus».

Tänapäevani on Inglise parlamendi ülemkojas kuningatrooni ees lambavillaga täidetud kott. Pidulikult istub sellel lordkantsler — ülemkoja esimees. Mida tähendab see vana tava?

Asi seisab selles, et lambakasvatus ja kalevi tootmine oli ammust ajast peale olnud inglaste tegevusalaks ja tähtsaks kuningakassa tulude allikaks. Algul veeti Inglismaalt teistesse maadesse töötlemata villa, XVI sajandist peale aga hakati välja vedama rohkem kalevit kui villa. Inglased nimetasid kalevit «kuningriigi kõige hinnalisemaks saaduseks».

Inglise kalevit ostsid paljude maade aadlikud ja rikkad linnaelanikud. Kuid väikesed käsitööliste töökojad ei suutnud toota kalevit küllaldasel hulgal. See oli jõukohane ainult suurtele ettevõtetele, kus töötasid kümned ja isegi sajad inimesed.

2. Kuidas tekkisid suurettevõtted.

Ammust ajast peale kasvatasid Kagu-Inglismaa külade talupojad lambaid ja tegelesid põllutööst vabal ajal ketramise ning kangakudumisega. Oma viimistlemata kodutooteid müütasid nad ise lähimal turul. Kui aga nõudmine kalevi järele kasvas, hakkasid külasse tulema rikkad kaupmehed. Nad ostsid kokku palju villa ja andsid selle siis töötlemiseks välja külas elavatele ketrajatele. Nendelt saadud lõnga andsid kaupmehed kangrute kätte, kes kudu-

sid sellest kalevit. Riiet müüsid kaupmehed linnas või viisid sadamasse, kust see saadeti laevaga välismaale.

Vaesunud talupojad, kes olid hakanud teenima kaupmeest, said oma töö eest väikest tasu. Paljud neist kasutasid kaupmehele kuuluvaid kangaspuid. Sageli töötasid ühe rikka mehe kasuks sajad inimesed. Vaesunud talupojad, saades kaupmehelt töötlemiseks villa, kangaspuud ja töötasu, muutusid järk-järgult **palgatöölisteks.**

Mõnikord koondas kaupmees töölised ühte ruumi ja asutas suurettevõtte.

Mõned rikastunud käsitöölised laiendasid oma töökodasid. Rikas meister ehitas ruumika hoone, seadis seal üles kangaspuud ja palkas palju selle. Tema töökoda muutus suurettevõtteks, sellidest aga said palgatöölised.

Tolle aja suurettevõtetes polnud veel masinaid, siin tehti kõik käsitsi. Vokke ja kangaspuid pani liikuma inimene, mitte aga mootor.

Suurettevõtet, kus rakendati käsitsitööd, nimetatakse **manufaktuuriks** («manufaktuur» tähendab «käsitsi tehtud»).

3. Tööjaotus.

Töökojas tegi meister sellide ja õpipoiste abiga iga toote ise algusest lõpuni valmis. Korduvalt pidi ta ühe töö kõrvale jätma ja teise käsile võtma. See raiskas aga palju aega.

Paljude tööliste ühendamine manufaktuuriks võimaldas nende vahel paremini tööd jaotada. Ühed keetsid villa suurtes tõrtes, loputasid seda külmas vees ja kuivatasid päikese käes, teised aga kammisid seda harjade ning kammidega. Seejärel läks vill ketrajate kätte, kes tegid sellest lõnga. Kangrud valmistasid lõngast riiet, värvijad aga värvisid selle. *Manufaktuuris kehtis tööjaotus. Iga tööliste rühm tegi ära ainult ühe osa üldisest tööst.*

Tööjaotuse tulemusena paranesid töövõtted: ühe operatsiooni pidev teostamine andis töölisele suurema vilumuse. Päeva jooksul valmistasid manufaktuuri töölised palju rohkem kalevit kui niisama palju väikekäsitöölisi. See tähendab, et *manufaktuuride tekkimisega muutus inimeste töö tootlikumaks.*

4. Kodanlus ja palgatöölised.

Manufaktuuris kuulus kõik peremehele: nii hoone kui ka tooraine (vill), tööriistad ja valmistooted (kalev). Erinevalt käsitöömeistritest ei teinud manufaktuuride omanikud ise tööd, vaid ainult juhtisid oma ettevõtet. Tavaliselt andsid nad oma kalevi kaupmeeste kätte, kes saatsid selle teiste maade turgudele. Manufaktuuride omanikud, kaupmehed, kõik rikkad, kes on oma vara kokku ajanud palgatööliste töö arvel, moodustavad **kodanluse.**

Palgatöölised töötasid manufaktuurides hommikust hilisõhtuni. Nendele maksti armetut *palka,* millest jätkus ainult nälja eemalepeletamiseks. Väiksemagi hooletuse eest sundisid peremehed neid trahvi maksma.

Värviline illustratsioon IX. Inglise XVI sajandi manufaktuuris. Suures kuuritaolises ruumis asub ketrustöökoda. Väikesest aknast pääseb hädavaevu sisse valguskiir. Kurnatud, väsinud nägudega naised ajavad ringi vokkide puurattaid. Hoolega jälgivad nad, et lõng ei katkeks; pingutusest jooksevad silmad vett ja seljad valutavad küürutamisest. Kaks alaealist lohistavad rasket lõngakorvi. Läbi tööruumi sammub tähtsa näoga tüse peremees. Tema järel astub aupaklikult küürutõmbunud meister. Naaberruumis töötavad kangrud.

Erinevalt talupoegadest-pärisorjadest olid palgatöölised isiklikult vabad. Kuid neil ei olnud maad, majapidamist ega tööriistu. Leivaraha teenimiseks läksid töölised manufaktuuriomaniku juurde tööle.

Manufaktuure ei esinenud mitte üksi kalevitööstuses. Neid tekkis ka mäe- ja relvatööstuse ning laevaehituse alal. Nende omanikud läksid palgatööliste töö arvel rikkaks. Manufaktuurid olid esimesed **kapitalistlikud ettevõtted,** s. o. niisugused ettevõtted, mis olid rajatud palgatööliste ekspluateerimisele.

Niisiis on *manufaktuur kapitalistlik ettevõte, kus rakendati käsitsitööks vajalikke tööriistu ja kus töö oli tööliste vahel jaotatud. Manufaktuuride tekkimisega hakkasid välja kujunema uued klassid — kodanlus ja palgatöölised.*

DOKUMENT.

Ballaad rikkast kalevikudujast Newbury Jackist (katkend).

Üht pikka sara, õige avarat,
kakssada kangastelge jagavad,
kakssada kangrut — pilku peale löö! —
siin koidust loojakuni teevad tööd.
Neist igaühel vaikiv poiss, kes poole ajab,
kusjuures meistri riiust sara kajab...
Ning naabersaras umbse tolmu sees
tööd sada kraasipaari vilkalt teeb.
Taas teises hoones, — sedagi me kaeme! —
kakssada ketrusnaist, tööorjad vaesed,
kes väsimatult lõngaks teevad heided
ning kurvalt kõõrutavad nagu eided.
Maas nende kõrval, kasimatus põrgus
last sadat poolteist töötamast ei tõrgu.
Neil nõrgad näpud isandate küllaks
penn päevapalgaks näpitsevad villa.

Edasi öeldakse ballaadis, et järgmises ruumis lõikavad 50 töölist villa, nende kõrval aga töötlevad 80 dekateerijat valmisriiet. Peale selle töötavad värvimistöökojas 40 värvijat ja vanutamisveskis veel 20 inimest.

Küsimusi dokumendi kohta. Mitu töölist töötas ühe peremehe juures? Missuguseid töid tegid eri tööliste rühmad tema manufaktuuris? Otsige katkendist üles sõnad, mille järgi võib otsustada tööliste töötingimuste üle. Missuguseid manufaktuuri tunnuseid võib selle katkendi põhjal kindlaks teha?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast hakkasid XVI sajandil Inglise kalevitööstuses tekkima suurettevõtted? Kuidas nad tekkisid?
2. Võrrelge illustratsiooni «Keskaja relvameistri töökojas» illustratsiooniga «Inglise XVI sajandi manufaktuuris». Missugused on ettevõtete mõõtmed? Kes nendes töötavad? Missuguseid tööriistu kasutati? Millest on näha, et manufaktuuri peremees ei tööta?
3. Mispärast oli töö manufaktuuris tootlikum kui käsitöölise töökojas?
4. Missuguseid ettevõtteid nimetatakse kapitalistlikeks ettevõteteks? Otsige paragrahvist üles manufaktuuri täielik definitsioon.
5. Missugused uued klassid kujunesid välja seoses manufaktuuride tekkimisega?

§ 48. Tarastamine ja selle tagajärjed.

(Kaart nr. 10.)

Tuletage meelde, mida saavutasid inglise talupojad Wat Tyleri ülestõusu tulemusena (§ 28, p. 5).

1. Talupojad aetakse maalt ära.

XVI sajandil räägiti Inglismaal: «Lambad panevad inimesed nahka.» Ja tõepoolest, need rahulikud loomad said tahtmatult kümnete tuhandete talupoegade vaenlasteks.

Seoses kalevi tootmise suurenemisega tõusid pidevalt villahinnad. Lammaste kasvatamine muutus nüüd kasulikumaks kui teravilja kasvatamine. Inglismaal kujunes välja isegi kõnekäänd: «Lamba jalg muudab liiva kullaks.»

Lammaste söötmiseks oli vaja suuri karjamaid. Sellepärast võtsid maaomanikud kogukonna karjamaad ja kõnnumaad enda kätte ning ei lubanud talupoegadel seal loomi karjatada. Nad tõstsid maamaksu, rikkudes sajandite jooksul väljakujunenud korda. Talupoegade majapidamise tõkestamiseks käskisid aadlikud üles kaevata jootmiskohtade juurde viivad teed ning trahvisid talupoegi, kui kariloomad juhuslikult ületasid maatüki piiri. Kuid sellest oli veel vähe. Nad hakkasid ka talupoegade maatükke enda kätte võtma. Vägivalda kasutades ajasid nad talupojad armetutest hurtsikutest välja. Kümned majad lõhuti korraga maha, terved külad pühiti maapinnalt. Tolle aja kaartidele hakati kirjutama: «Siin oli küla, nüüd on aga siin karjamaa.»

Maalt äraaetud ja laostatud inimesed ei leidnud kuskilt kaitset. Kuningakohtud asusid alati maaomanike poolele, sest kohtunikeks olid ju needsamad aadlikud (vt. katkendit inglise XVI sajandi autori Thomas Moruse teosest).

Talupoegadelt äravõetud maa ümber ehitasid aadlikud tara või kaevasid kraavi. Sellepärast hakati Inglismaal talupoegade vägivaldset äraajamist maalt nimetama **tarastamiseks.**

Tarastamise tagajärjel tekkis Inglismaal palju vabu inimesi, kellel polnud ei maad ega tööriistu.

2. Uusaadlikud. Pärast seda kui aadlikud olid talupoegade maa enda kätte võtnud, hakkasid nad kasvatama tohutul hulgal lambaid. Nad heitsid kõrvale rüütli raudriided ja istusid arveraamatute taha, püüdes oma tulusid kõikvõimalikul viisil suurendada. Nad olid arukad ja kokkuhoidlikud peremehed.

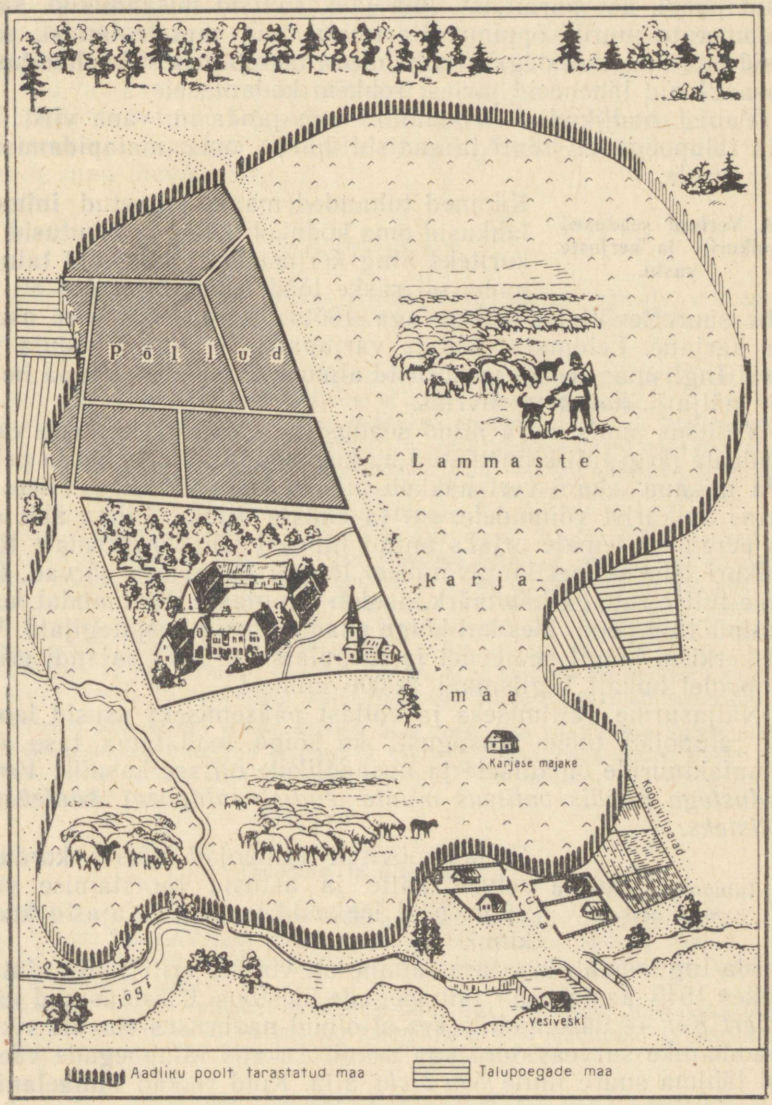

Joon. 75. Mõisa plaan pärast tarastamist.
Võrrelge seda feodaalmõisa plaaniga (joon. 11).

Oma põldude harimiseks ja kariloomade talitamiseks palkasid nad põllutöölisi — *sulaseid*. Sulasteks said kehvtalupojad. Maaomanikke, kes majandasid uut moodi, hakati nimetama *uusaadlikeks*.

Uusaadlikud tõid turule villa, leiva- ja köögivilja. Mõnel neist oli ka kudumis- ja nahatöökoda või mõni muu ettevõte. Nooremaid poegi, kes pärandist ilma jäid, saatsid uusaadlikud sageli kaupmeeste juurde õppima. Kartmata oma vapi teotamist, segunesid nad kaupmeestega ja võtsid osa meretagusest kaubandusest. Uusaadlikud lähenesid järjest rohkem kodanlusele.

Vanad aadlikud — feodaalid — majandasid vana viisi. Nad said talupoegadelt renti ja saatsid harva oma majapidamissaadusi turule.

3. Verised seadused hulkurite ja kerjuste vastu.

Kümned tuhanded maalt äraaetud inimesed lahkusid oma kodukohtadest ja muutusid hulkuriteks ning kerjusteks. Laostunud talupoegadel oli raske tööd leida. Linnades oli veel vähe suurettevõtteid, mõisas aga töötas kümne talupere asemel üks karjane. Leidmata tööd ja varjupaika, hulkusid koduta rändurid Inglismaa teedel ja nurusid almust. Tuhandete kaupa langes neid nälja ja haiguste ohvriks.

Valitsus andis välja julmi seadusi hulkurite ja kerjuste vastu. Seaduste järgi tuli kinnivõetud hulkur siduda käru külge ja peksta teda niikaua, «kuni veri hakkab mööda keha voolama». See, kes teatas hulkurist võimudele, sai ta endale orjaks. Piitsa abil sundis peremees temale orjaks antud inimest kõige raskemale tööle. Hulkuri teistkordsel kinnivõtmisel lõigati temal ära kõrvad, tehti näole tulise rauaga häbimärk, heideti vanglasse. Kolmandat korda kinnipüütuid poodi üles kui kõige paadunumaid kurjategijaid. Võllad kerkisid kõigil peateedel ja turuplatsidel. XVI sajandi esimesel poolel hukati Inglismaal 72 000 inimest.

Näljasurma vältimiseks ja võllast pääsemiseks asusid laostunud talupojad tööle igasuguse, ka kõige madalama tasu eest. Manufaktuuride omanikele ja uusaadlikele oli see kasulik. *Veriste seadustega püüdis valitsus muuta endisi talupoegi kuulekateks töölisteks.*

4. Talupojad võitlevad maa eest.

Paljaksröövitud talupojad võtsid korduvalt relvad kätte ja astusid tarastamise vastu välja. Nad lõhkusid tarasid ja ajasid kraave kinni.

Ida-Inglismaal, kus tarastamine oli võtnud eriti suure ulatuse, puhkes 1549. aastal suur talupoegade ülestõus. Ülestõusnuid juhtis *Robert Ket* — väikeaadlik, kes ei olnud naabruses elavate rikaste maaomanike surveavaldustega rahul. Ta viis talupoegade väesalgad lähima suure linna *Norwichi* alla. Kuid rikkad linnaelanikud sulgesid linna väravad. Talupojad jäid linnalähedasse metsa laagrisse. Naaberkülade elanikud varustasid neid toiduainetega. Laagrisse tuli ka palju linnakehvikuid; siia kogunes kuni 20 000 inimest.

Ülestõusnud lõid neile vastu saadetud sõduritesalga puruks ja hõivasid Norwichi.

Talupojad töötasid välja kuningale esitatavad nõudmised. Nad nõudsid tarastamise lõpetamist ja kogukonna karjamaade kasutamise keelamist suurmaaomanikele.

Valitsus saatis Norwichi piirkonda suure aadlike ja võõramaiste palgasõdurite sõjaväe. Otsustavas lahingus said ülestõusnud lüüa, kaotades üle kolme tuhande mehe. Ket võeti kinni ja poodi üles. Aadlikud hukkasid sadu ülestõusust osavõtjaid.

Ka hiljem astusid talupojad tarastamise vastu korduvalt välja. Kuid nendega õiendati julmalt arveid. Aadlikud jätkasid talupoegade maa ülevõtmist.

DOKUMENT.

Inglise kirjanik Thomas Morus kirjutas 1516. aastal raamatu «Utoopia», milles ta astus tarastamise vastu teravalt välja. Toome katkendi Moruse raamatust.

Teie lambad, tavaliselt üsna tasased ja väga vähesega rahul, on nüüd muutunud nii aplaks ja taltsutamatuks, et söövad isegi inimesed ära. Just kõigis nendes kuningriigi osades, kus saadakse peenemat villa, ei rahuldu suursugused inimesed tuludega, mis tavaliselt laekusid nende esivanemate mõisatest. Oma mõisates ei jäta nad põlluks üldse maad, vaid võtavad kõik karjamaa alla, lammutavad majad ja lõhuvad maha linnad. Need kenad inimesed teevad kõik asulad ja iga jalatäie ülesharitud maad kõrbeks.

Üksainus liigsööja, isamaa põhjatu ja kuri paise, kaotab põllupeenrad ja ajab talupojad välja. Ta võtab neilt pettusevõrku mähitud või vägivallast mahasurutud inimestelt isegi nende enda omandi ära või sunnib neid pärast piinavat solvamist selle maha müüma. Õnnetud mehed, naised, orvud, lesed, vanemad koos väikeste lastega kolivad mujale... Nad lähevad ära kohtadest, kus nad on harjunud elama ja kus nad tunnevad end kodus olevat, ja nad ei tea, kuhu minna. Muide, ka siin satuvad nad hulkuritena oma asjatu käimise eest vangi — mitte keegi ei võta ju neid tööle, kuigi nad seda kõige palavamalt soovivad.

Küsimusi dokumendi kohta. Otsige üles read, kus räägitakse, missuguseid meetodeid kasutasid aadlikud selleks, et talupoegi maalt ära ajada. Mida räägib Thomas Morus laostatud inimeste saatusest? Missugune oli kirjaniku seisukoht tarastamise suhtes?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast hakkasid inglise aadlikud XVI sajandil talupoegi maalt ära ajama? Kuidas toimus tarastamine? Mida tõi tarastamine endaga kaasa?
2. Mille poolest erinesid uusaadlikud vanadest aadlikest? Mis oli uusaadlikel ja kodanlusel ühist?
3. Kuidas sundis valitsus laostunud talupoegi muutuma palgatöölisteks? Selgitage, mispärast ta ei karistanud tarastajaid, vaid hulkureid ja kerjuseid.
4. Mida nõudsid ülestõusnud talupojad 1549. aastal?

§ 49. Kaubandus ja võitlus asumaade pärast.

(Kaart nr. 9 ja nr. 10.)

Tuletage meelde, missuguseid maid nimetatakse asumaadeks. Missuguseid kohti läbisid tähtsamad kaubateed pärast geograafilisi avastusi?

1. Merekaubandus. Seoses manufaktuuride tekkimisega hakkas Inglismaa saatma rohkem kaupu teistesse maadesse. Kiiresti arenes Inglise laevandus. Oma laevadega vedasid kaupmehed kalevit, sütt ja kala Euroopa riikidesse ning asumaadesse.

Pärast geograafilisi avastusi jäi Inglismaa uute mereteede keskpunkti. Londonist sai suur sadam, kus oli palju kaisid, dokke ja ladusid. Kaide ääres kerkis mere- ja jõelaevade mastide mets. Kesklinnas tekkis palju kaupmeeste kontoreid.

Merekaubandus oli täis ohte ja riisikot. Sellepärast asutasid sellest osavõtvad kaupmehed *seltse (kompaniisid)*. Nad ostsid kaubad kokku ühiselt, tulu aga jaotasid vastavalt sellele, kui palju igaüks oli andnud raha. Kauplemiseks Vene riigiga asutati *Moskva kompanii;* selle laevad sõitsid ümber Skandinaavia poolsaare Valgesse merre. *Ginea kompanii* tegeles häbiväärse kaubandusega — ta vedas Aafrikast välja neegerorje.

Kõige rikkamaks seltsiks oli *Ida-India kompanii*. Üksnes temale oli valitsus andnud õiguse kaubelda India ookeani ja Vaikse ookeani rannikul asuvates maades.

Inglise kuningad olid meeleldi nõus niisuguste seltside loomisega, sest kaupmehed maksid kuningakassasse suuri makse.

2. Inglismaa alustab võitlust Hispaania vastu. Inglismaa peamiseks võistlejaks merekaubanduse alal oli Hispaania, kelle valduses olid kõige suuremad asumaad.

Hispaania valitsus keelas teiste riikide kaupmeestel Hispaania asumaades kauplemise. Kuid inglased ei hoolinud sellest keelust. Inglise piraadid röövisid Hispaania mereäärseid piirkondi ja korraldasid jultunud ekspeditsioone Ameerika rannikule. Hispaania laevad, mis vedasid Ameerikast kulda ja hõbedat, langesid teel Euroopasse korduvalt piraatide saagiks. Inglismaal loodi spetsiaalsed kaupmeeste seltsid, mis organiseerisid piraatlikke ekspeditsioone hispaanlaste vastu.

Kuninganna *Elisabeth I* (1558—1603) kaitses kaubandust ja laevasõitu. Tema valitsemisajal ehitati suur sõjalaevastik. Seljataga toetas kuninganna piraate ja sai nendelt ühe osa saagist endale. Ta ei häbenenud kaunistada oma krooni briljantidega, mis röövitud aarete hulgast olid temale kingitud. Kõige kuulsamatele piraatidele anti kuninganna laevastiku admirali auaste.

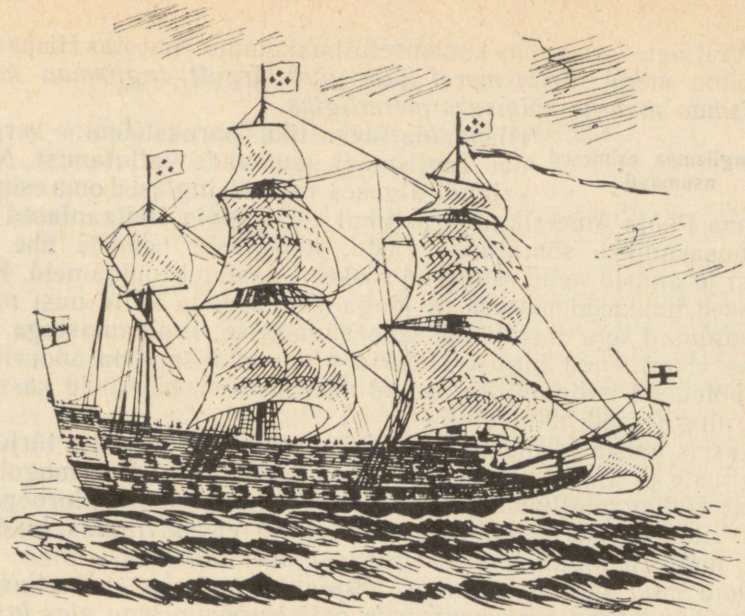

Joon. 76. Inglise sõjalaev XVI sajandil.
Laeva pardal on palju suurtükke. Rohkearvulised purjed on kinnitatud mastidel asuvate põikpuude külge. Purjede suunamiseks on mastidele tehtud vastavad platvormid. Laeva põhja külge on kinnitatud pikk palk — kiil, mis annab laevale stabiilsuse.

3. «Võitmatu armaada» võitmine.

Hispaania hakkas tegema ettevalmistusi sissetungiks Inglismaale. Määratu suur laevastik, mille koosseisu kuulus 130 purjelaeva, liikus Inglismaa ranniku poole. Laevadel oli 20 000 sõdurit, kes pidid Thames'i jõe suudmes maale tulema. Võidus veendunud hispaanlased nimetasid oma laevastikku «Võitmatuks armaadaks» («armaada» — suur laevastik).

1588. aastal ründasid Inglise laevad Hispaania laevastikku La Manche'i väinas. Merelahingud kestsid kaks nädalat. Rasketel ja kohmakatel Hispaania laevadel oli Inglise laevadega võrreldes vähem suurtükke ning neid laevu kasutati peamiselt vägede veoks. Tabava suurtükitulega lõid kerged ja kiired Inglise laevad, mille meeskond koosnes kogenud meremeestest, vaenlase laevu juba kaugelt rivist välja, süütasid neid põlema ja lasksid põhja. Pärast suuri kaotusi tõrjuti Hispaania laevastik Põhjamerre. Siit püüdis ta Inglismaast põhja poolt ümber sõites kodumaale pääseda (vt. kaart nr. 10). Tugev torm ajas hispaanlaste laevad merel laiali. Ühed nendest läksid põhja, teised purunesid rannakaljudel. Ainult Hispaania laevastiku armetud jäänused jõudsid kodumaale tagasi.

«Võitmatu armaada» kuulsusetu hukkumine õõnestas Hispaania ülevõimu merel. *Võim merel läks järk-järgult Inglismaa kätte. Inglismaa muutus võimsaks mereriigiks.*

4. Inglismaa esimesed asumaad.

Hispaania laevastiku purukslöömine kergendas Inglismaal asumaade vallutamist. XVII sajandi alguses rajasid inglased oma esimese asumaa Põhja-Ameerika idarannikul — *Virginia*. Indiaanlased võtsid uusasunikke sõbralikult vastu, loovutasid nendele ühe osa maast ja andsid neile esimestel rasketel aastatel toiduaineid. Kuid inglased hakkasid pettuse ja jõuga võtma enda kätte uusi maid, indiaanlased aga tõrjuti metsade sügavusse. Indiaanlastega võideldes ei erinenud inglise sõdurid põrmugi hispaania sõduritest: nad põletasid indiaanlaste asulad maani maha, hävitasid kasvava vilja ning terved hõimud.

Aasias hakkasid inglise kaupmehed portugallasi välja tõrjuma. Kingituste ja äraostmisega sai Ida-India kompanii Suurmogulitelt õiguse Indiaga tollivabalt kaubelda. Kompanii saatis Euroopasse India riiet, vürtse ja muid kaupu. Selleks et end Indias kindlustada, muutsid inglased oma kaubaasulad kindlusteks.

Oma maa töörahva julma ekspluateerimisega, piraatluse ja orjakaubandusega ning asumaade paljaksröövimisega ajas inglise kodanlus kokku määratu suured rikkused.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast arenes Inglise merekaubandus XVI sajandil kiiresti? Milleks asutasid kaupmehed kaubanduskompaniisid?
2. Mispärast võitlesid Inglismaa ja Hispaania? Kes jäi selles võitluses võitjaks? Jutustage, mispärast see nii juhtus.
3. Mitu aastat pärast Ameerika avastamist Kolumbuse poolt hukkus «Võitmatu armaada»?
4. Kus tekkisid esimesed Inglise asumaad?
5. Missugusel viisil rikastus inglise kodanlus?

Pidage meeles seda aastaarvu!

1588. a. — «Võitmatu armaada» purukslöömine.

§ 50. Kodanlus, talupojad ja aadlikud.

(Kaart nr. 11.)

Tuletage meelde, millal saavutasid prantsuse talupojad isikliku vabaduse. Mille poolest erines isiklikult vaba talupoeg pärisorjast (vt. § 24, p. 5)?

1. Tööstus ja kaubandus. XVI sajandil kehtis Prantsusmaal ikka veel feodaalkord. Kuid seal tekkisid juba ka uued klassid: kodanlus ja palgatöölised. Asutati manufaktuure, kus valmistati kalevit, siidriiet ja lõuendit. Lyoni siidimanufaktuurides töötas 12 000 töölist. Pariis oli kuulus vaipade, pitside, ilusa rõivastuse, klaasnõude ja teiste luksusesemete tootmise poolest.

Prantsusmaa ühendamine soodustas kaubanduse arenemist. Marseille' sadama kaudu kauplesid prantsuse kaupmehed Vahemerd mööda Türgiga. Palju kaupu vedasid nad Hispaaniasse, vahetades neid asumaadest saabunud kulla ja hõbeda vastu. Pärast geograafilisi avastusi hakkasid kiiresti kasvama Prantsusmaa lääneranniku sadamad, eriti aga *Bordeaux' sadam.*

2. Kodanluse rikkuste kasv. Kodanlus rikastus palgatööliste töö arvel. Suuri sissetulekuid sai ta kaubandusest. Kuid rikkad inimesed ei tahtnud meeleldi avada uusi ettevõtteid, nad ei tahtnud meeleldi asutada ka kaubaseltse, sest neil tuli maksta kuningakassasse suuri makse. See võttis kodanluselt ära ühe osa tema tuludest ning pidurdas tööstuse ja kaubanduse arenemist.

Prantsuse kodanlus otsis teisi tuluallikaid.

Rikkad inimesed andsid meelsasti kuningale raha kõrgete protsentide eest laenuks. Võla ja protsentide tasumiseks seadis valitsus sisse järjest uusi makse. Kuninga *laenusid* pidi tagasi maksma töörahvas.

Kuninga alalist rahahäda kasutades võtsid rikkad maksude kogumise enda kätte *rendile. Maksurentnik* tasus kuningale kogu maksusumma juba ette ära, pärast aga pressis elanikkonnalt kuninga sõdurite abil välja palju rohkem raha, kui ta valitsusele oli maksnud. Niiviisi võttis kodanlus osa prantsuse rahva häbematust röövimisest.

Manufaktuuride omanikud ja kaupmehed polnud kõrgete maksudega rahul. Kuid sellele vaatamata toetas prantsuse kodanlus kuningavõimu. *Kuningas andis kodanlusele võimaluse maksude väljarentimise ja laenude kaudu rahva arvel rikastuda.*

3. Talupojad maksukoorma all. XVI sajandil oli suurem osa prantsuse talupoegadest isiklikult vaba. Nad ei teinud isandatele tegu, sest mõisates ei olnud isandatel põllumaad peaaegu üldse olemas. Väikesteks tükkideks jagatud maa oli talupoegade kasutuses. Mõisaomanikud said talupoegadelt

Joon. 77. Maksude kogumine Prantsusmaa külas.

raharenti. Feodaalide luksuslik elu nõudis järjest rohkem raha. Selleks seadsid paljud feodaalid sisse uusi makse ja suurendasid juba varem pealepandud kohustusi.

Eriti aga kannatasid talupojad kuningale minevate maksude koorma all. Nad pidid andma riigile suurema osa oma majapidamise tuludest. Maksurentnike tulekul jäi kogu küla sageli tühjaks, tema elanikud varjasid end metsas. Korduvalt oli elanikkonnal kokkupõrkeid sõduritega.

Maksudest ja kohustustest mahasurutud talupoeg ei saanud oma majapidamist paremale järjele tõsta. Endiselt kannatas ta ikalduste ja alalise näljahäda all, elas pimedas ja kitsas hurtsikus, kandis jämedaid kodukootud riideid ning puukingi — just nagu sadu aastaid tagasi. Talupojad ei suutnud osta manufaktuuride tooteid.

Mõned talupojad sattusid liigkasuvõtjate küüsi ja laostusid täielikult. Tööd otsides läksid nad linnadesse.

Rängalt rõhusid feodaalid ja riik prantsuse talupoegi.

4. Kuningas ja aadlikud. Aadlikele oli talupoegade poolt makstavast raharendist vähe. Paljud aadlikud lahkusid oma mõisatest ja läksid pealinna, lootes seal kuninga armu osaliseks saada.

Endiste sõltumatute valitsejate — hertsogite ja krahvide järeltulijad muutusid kuninga õukondlasteks. Õukonnas teenimine oli väga kasulik. Kuningas mõtles aadlikele välja suure hulga tarbetuid ametikohti. Nende niinimetatud «soojade kohtade» eest said aadlikud kõrget palka ja kalleid kingitusi. Õukondlaste «töö»

aigas kuninga ärkamisega: üks aadlikest tõmbas kokku kuninga voodi eesriide, teine andis kätte sukad, kolmas aga kingad. Kuningat riietasid mitukümmend inimest. Samasuguste tseremooniate saatel läks kuningas magama. Lisaks aadlikele teenindas kuninga perekonda veel mitu tuhat teenijat.

Prantsuse kuninga õukond oli kõige toredam Euroopas. Pidustused, ballid ja maskeraadid järgnesid üksteisele peaaegu kogu aasta vältel. Tohutuid summasid kulutati losside ehitamiseks, kalli mööbli ja vaipade tellimiseks. Kuningakassa arvel lasti teha ka õukondlaste toredad riided.

Tohutu jõuga pressis riik elanikkonnalt välja makse. Kullajõgedena voolas raha kuningakassast aadlike taskutesse.

Aadlikel oli palju *privileege,* s. o. õigusi, mis kuulusid ainult neile. Ainult aadlikud võisid teenida kuninga õukonnas ja ohvitseridena sõjaväes. Paljudele neist oli teenistus kuninga sõjaväes ainukeseks tuluallikaks. Aadlikud ja vaimulikud olid maksude tasumisest peaaegu täielikult vabastatud. Aadliku nimetus läks pärimise korras edasi. Isegi aadliku laostumise korral säilisid ikkagi kõik tema privileegid.

Kaubandust ja tööstust pidasid aadlikud endale ebaväärikaks, «madalaks» tegevusalaks. Aadlikusse, kes oli avanud ettevõtte või võtnud osa kaubandusest, suhtuti põlglikult. Kuningas võttis temalt tähtsa privileegi — maksudest vabastamise.

Aadlikud olid kuningavõimu peamine tugi. Kuningas kaitses nende eesõigusi ja «turgutas» neid maksude arvel.

Joon. 78. Õukonnapidu.

1. Missugused olid prantsuse kodanluse tulude allikad?
2. Jutustage, kuidas see raha, mida riik oli rahva käest kogunud, sattus aadlike tasku.
3. Missugused eesõigused olid prantsuse aadlikel?
4. Missugune vahe on maksu, loonusrendi ja tolli vahel?

§ 51. Absoluutse monarhia tekkimine.

(Kaart nr. 11.)

Tuletage meelde, missugune oli kuningavõim Louis XI ajal. Mida tõi Prantsusmaale tsentraliseeritud riigi tekkimine (§ 26, p. 3 ja 4)?

1. Talupoegade ülestõusud. XVI sajandi teisel poolel pidasid Prantsusmaa suursugused feodaalid ägedat võitlust võimu pärast, mõju pärast kuninga õukonnas. Verised kodusõjad kestsid üle 30 aasta. Tulekahjude kumast valgustatud Prantsusmaal tuhnisid palgasõdurite ja aadlike jõugud.

Rängkadest maksudest ja sõdurite röövretkedest kurnatud talupojad tõusid paljudes Prantsusmaa piirkondades üles. Nad purustasid losse ja aadlike maju ning õiendasid kuninga ametnike ja maksurentnikega arveid. Relvastatud rünnaku signaaliks oli hüüe: «Närijate kallale!» «Närijateks» nimetas rahvas aadlikke, maksurentnikke ja ametnikke. Talupojad pidasid neid kuninga vaenlasteks. Nad uskusid, et kuningas hoolitseb rahva eest, aadlikud ja ametnikud aga ei hooli tema tahtest.

Edela-Prantsusmaal võttis ülestõusust osa 40 000 inimest. Talupoegade salgad piirasid linnad ümber ja sundisid neid pärast toiduainete juurdeveo teede äralõikamist alla andma. Ülestõusnud avaldasid kuningavägedele visa vastupanu.

Talupoegade ülestõusudest heidutatud aadlikud lõpetasid omavahelised sõjad ja koondusid kuninga ümber. Talurahva väljaastumised suruti kuningavägede ja aadlike salkade poolt maha.

Kuningas aitas aadlikel hoida talupoegi sõnakuulmises ja maha suruda nende ülestõuse.

2. Sellide streigid. Linnades käis samuti äge võitlus: palgatöölised ja linnakehvikud astusid kodanluse vastu välja.

Endised sellid muutusid järk-järgult palgatöölisteks. Peremeeste vastu võitlemiseks asutasid nad ühinguid, mida nimetati *vennaskondadeks.* Sellid korraldasid **streike:** omavahelise kokkuleppe põhjal katkestasid nad ühiselt töö niikauaks, kuni peremehed nõustusid järeleandmisi tegema. Streikidest osavõtjad nõudsid palga tõstmist ja töötingimuste parandamist.

1539. aastal algas Lyonis trükikoja sellide streik. Nad katkestasid töö, võtsid kätte kaikad ja tulid linna tänavatele. Mõned

peremehed, kes püüdsid avaldada nendele vastupanu, peksti läbi. Peagi toetasid Lyoni trükitööliste streiki Pariisi trükitöölised. Valitsus asus otsekohe peremeeste poolele. Kuningas käskis sellide vennaskonna laiali saata ja streigi jõuga maha suruda. Kuid Lyoni streik kestis üle kolme aasta. Alles siis, kui kõige aktiivsemad streigist osavõtjad olid areteeritud, läks peremeestel korda sundida oma selle uuesti tööle tulema.

Kuningavõim aitas kodanlusel võidelda palgatööliste ja linnakehvikute väljaastumiste vastu.

Joon. 79. Richelieu.

3. Keskvõimu tugevnemine Richelieu ajal.

Aadlikud ja kodanlus toetasid kuningavõimu. Nende toetusele tuginedes hakkas kuningas Louis XIII peaminister hertsog *Richelieu* visalt taotlema keskvõimu kindlustamist. Energiline, kaval ja võimukas Richelieu valitses Prantsusmaad tahtejõuetu ja otsustusvõimetu kuninga nimel **1624.** aastast kuni **1642.** aastani.

Richelieu vallandas paljud suursugused *provintside* (nõnda nimetati suuri Prantsusmaa piirkondi) asevalitsejad. Provintsidesse ja suurtesse linnadesse saadeti ametnikud, kes valvasid kuninga käskude täpse täitmise järele.

Paljud kõrged aukandjad ei tahtnud leppida asjaoluga, et nad ei saanud enam riigiasjadele mõju avaldada. Kõikvõimsa ministri kõrvaldamiseks organiseerisid nad vandenõusid, millesse olid segatud isegi kuninga naine ja vend. Kuid Richelieu surus aukandjate vastupanu halastamatult maha, areteeris neid väiksemagi kahtluse korral ja laskis neid hukata.

Mõned feodaalid varjasid end Richelieu viha eest oma lossides. Siit andsid nad vastulöögi kuninga ametnikele ja väeüksustele. Richelieu käskis aadlike kindlustatud lossid maatasa teha.

Surmanuhtlusega ähvardades keelas Richelieu *duellid* — aadlike omavahelised kahevõitlused. Isegi kõõrdiheidetud pilku pidasid upsakad ja uhked aadlikud enda solvamiseks, mida võis heaks teha ainult solvaja verega. Igal aastal viisid duellid hauda sadu aadlikke. Richelieu tegi sellele lõpu. Ta oli seisukohal, et aadlikud võivad verd valada ainult kuninga teenistuses olles.

Kuid üksikute isemeelsete feodaalidega arveid õiendades tegutses Richelieu kogu feodaalide klassi huvides. «Aadlikud on riigi peamine närv,» ütles Richelieu. Kogu jõuga kindlustas ta aadliriigi võimsust ja aadlike võimu talupoegade üle.

Oma suhtumist rahvasse väljendas Richelieu sõnadega: «Rahvas on eesel, keda kauakestev puhkus rohkem rikub kui töö.» Tema valitsemisaastail suurenesid maksud neljakordseks. Talupoegade viletsus läks järjest suuremaks.

Richelieu ajal puhkesid kogu Prantsusmaal talupoegade ja linnakehvikute ülestõusud. Kuid välismaiste palgasõdurite abiga surus peaminister kõik need ülestõusud julmalt maha.

4. Absoluutne monarhia Louis XIV ajal.

XVII sajandil kujunes Prantsusmaal lõplikult välja **absoluutne monarhia** (tuletage meelde, missugust riigikorda nimetatakse monarhiaks). Miski ei piiranud kuningavõimu; kogu riigi valitsemine oli koondatud kuninga kätte.

Kõige võimsamaks kujunes absoluutne monarhia *Louis XIV* ajal (1643—1715). See enesega rahulolev ja südametu kuningas oli oma võimust väga kõrgel arvamisel. Louis XIV ütles korduvalt: «Riik — see olen mina.» Kõigilt oma alamatelt ja isegi kõige suursugusematelt inimestelt nõudis ta oma isiklike tujude ja kapriiside täitmist. «Alamatel ei ole õigusi,» ütles kuningas, «neil on ainult kohustused.»

Kuninga õukonna asukohaks sai suurepärane *Versailles'* loss, mis ehitati 18 kilomeetri kaugusele Pariisist. Prantsuse õukonna hiilgust ja toredust matkisid kõik Euroopa valitsejad. Lipitsevad õukondlased nimetasid Louis XIV «päikesekuningaks».

Otsused, mis kuningas ballide ja jahilkäikude vaheajal vastu võttis, said riigis seadusteks. Uue seaduse kinnitamiseks tarvitses kuningal ainult peale kirjutada: «Niisugune on minu tahe.»

Kuninga tahte täideviijateks olid ametnikud; üheski Euroopa riigis polnud neid nii palju kui Prantsusmaal.

Louis XIV andis kõrgematele ametnikele oma allkirja pitsatiga plangid; nendele plankidele võis kirjutada ükskõik kelle nime ja lasta ta areteerida. Mitte keegi ei võinud olla kindel, et ta ei satu kuninga viha alla. Rahulolematuid mõistsid kohtunikud sunnitööle; süüdimõistetud saadeti sõudjateks aerudega laevadele — galeeridele. Louis XIV valitsemisajal hukati 40 000 inimest.

Kuninga käsutuses oli poole miljoni meheline palgaline sõjavägi. Enda tähtsuse tõstmiseks ja Prantsusmaa piiride laiendamiseks pidas Louis XIV peaaegu lakkamatuid sõdu.

Õukonna ülalpidamine ja kestvad sõjad neelasid tohutul hulgal raha. Louis XIV suurendas makse veelgi. Riigikassast raha kulutamise kohta ei andnud ta kellelegi aru.

Absoluutne monarhia oli aadlike riik, mille abil nad halastamatult rõhusid töörahvast.

DOKUMENDID.

Veneetsia saadik kirjeldab Prantsusmaalt saadetud ettekandes õukonnapidu järgmiselt:

Versailles' lossi suurel galeriil süttisid tuhanded tuled. Nad helkisid seinu katvates peeglites, klaverite ja daamide briljantides. Oli valgem kui päeval. See oli otsekui unenägu, otsekui muinasjuturiik. Silmad ei tahtnud uskuda ennenägematuid, eredaid, kalleid ja ilusaid rõivaid, sulgedega ehitud mehi, toredate soengutega naisi. Nende juustes ilutsesid kalliskivid või siis olid need läbi põimitud briljantkiududega.

Prantsuse autor kujutas talupoegade elu Louis XIV ajal järgmiselt:

Te näete külas musti, päikesest täiesti ärapõlenud metsloomi. Madalale maa ligi on nad painutanud oma küürus seljad, harides põldu võitmatu visadusega. Neil on midagi artikuleeritud kõne taolist ja kui nad ennast sirgu ajavad, siis ilmneb, et neil olevustel on inimese nägu. Ja tõepoolest, need on ju inimesed. Ööseks poevad nad oma urgastesse, toiduks aga on neil must leib, vesi ja juurikad. Nad vabastavad teisi inimesi elu ülalpidamiseks vajalikust künni-, külvi- ja lõikustööst.

Küsimusi dokumendi kohta. Kust võtsid kuningas ja aadlikud pidude korraldamiseks raha? Mispärast oli prantsuse talupoegade olukord nii vilets?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millest olid tingitud talupoegade ülestõusud Prantsusmaal XVI sajandi lõpul? Kelle vastu astusid ülestõusnud välja?
2. Millist uut peremeeste vastu võitlemise viisi kasutasid trükikoja sellid?
3. Mitu aastat pärast Louis XI valitsemise algust hakkas valitsema Richelieu? Missugune oli Richelieu tegevuse eesmärk? Mis suhtes jätkas Richelieu teie arvates Louis XI tegevust?
4. Jutustage, missugused klassid toetasid absoluutset monarhiat ja mispärast nad seda toetasid (vt. järeldused § 50 ja 51 juurde).
5. Mispärast nimetatakse monarhiat Prantsusmaal XVII sajandil absoluutseks monarhiaks? Kelle huvisid ta kaitses?

Pidage meeles seda aastaarvu!

1624.—1642. a. — Richelieu valitsemisaeg.

XIII JA XIV PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Mida kujutavad endast kapitalistlikud suhted?

XVI sajandil ja XVII sajandi esimesel poolel valitses Lääne-Euroopas endiselt feodaalkord. Peamisteks klassideks olid ikka veel feodaalid ja talupojad. Kuid eesrindlikes maades tekkisid juba manufaktuurid ning hakkasid välja kujunema uued klassid — kodanlus ja palgatöölised.

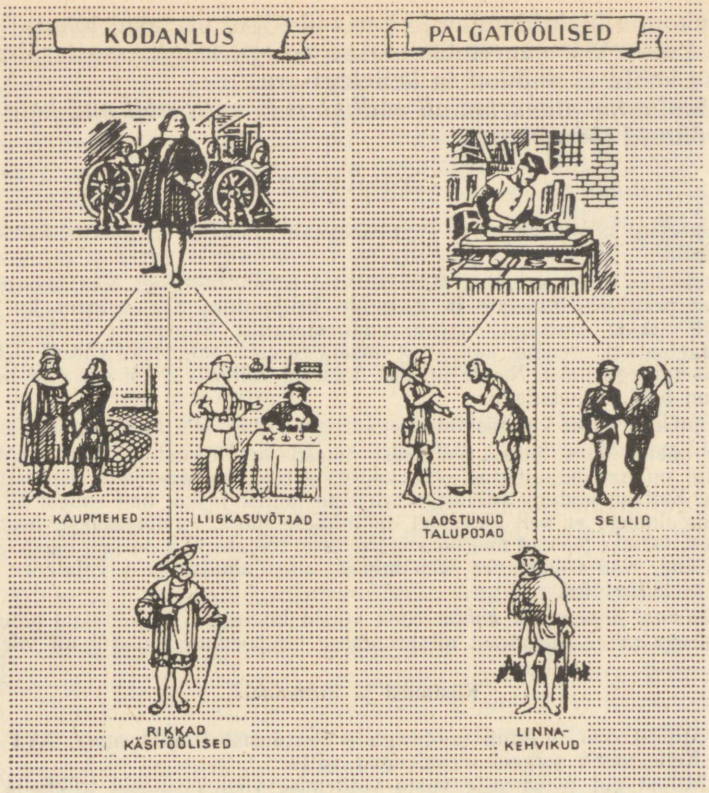

Joon. 80. Elanikkonna rühmad, millest tekkisid kodanlus ja palgatöölised.

Uus rõhujate klass — kodanlus — tekkis kaupmeestest, rikastunud käsitöölistest ja liigkasuvõtjatest. Uus rõhutute klass — palgatöölised — kujunes laostunud talupoegadest, sellidest ja linnakehvikutest.

Palgatöölise olukord erines tunduvalt talupoja-pärisorja olukorrast.

Pärisori oli sunnitud töötama maaomaniku kasuks, oma isanda kasuks; ta oli sunnismaine ja sõltus isiklikult feodaalist. Palgatööline võis minna tööle ükskõik kelle juurde; ta oli isiklikult vaba.

Talupojal-pärisorjal olid oma tööriistad ja oma majapidamine. Töölisel aga ei olnud peale oma töökäte mitte midagi. Näljasurma vältimiseks oli ta sunnitud asuma tööle ettevõtte peremehe juurde.

XVI sajandil tekkisid Inglismaal, Prantsusmaal ja mõnes teises Lääne-Euroopa riigis **kapitalistlikud suhted.** See tähendab: kodan-

lus, kelle käes olid raha, ettevõtted ja laevad, hakkas ekspluateerima palgatöölisi. Manufaktuuride tekkimisega kujunes välja uus, kapitalistlik töörahva ekspluateerimine.

Feodaalkord, mille tingimustes feodaalid kui maaomanikud ekspluateerisid talupoegi-pärisorje, hakkas lagunema. Feodaalsuhted olid oma aja ära elanud.

Küsimusi ja ülesandeid XIII ja XIV peatüki kordamiseks.

1. Täitke vihikutes järgmine tabel:

Manufaktuur ja käsitöölise töökoda.

Küsimused	Käsitöölise töökoda	Manufaktuur
1. Missugused olid ettevõtete mõõtmed (kas väike- või suurettevõte)?		
2. Kes töötasid töökojas ja kes manufaktuuris?		
3. Missuguste tööriistadega töötati?		
4. Kellele kuulusid tööriistad ja valmistooted?		
5. Kas oli olemas tööjaotus (jah või ei)?		

Mis siis oli ühist manufaktuuril ja käsitöölise töökojal? Missugused erinevused olid nende vahel?

2. Missugustest elanikkonna rühmadest tekkis kodanluse klass ja palgatööliste klass? Jutustage, mida kujutavad endast kapitalistlikud suhted.

3. Mille poolest erinesid palgatöölised talupoegadest-pärisorjadest?

4. Mille poolest erines kodanluse klass feodaalide klassist?

5. Võrrelge neid viise, kuidas inglise ja prantsuse kodanlus ajas kokku oma rikkused. Mis on nendes viisides ühist ja mille poolest nad erinevad?

6. Mille poolest erinesid prantsuse aadlikud inglise uusaadlikest?

7. Kus oli rohkem palgatöölisi: kas Inglismaal või Prantsusmaal? Selgitage mispärast.

XV peatükk.

REFORMATSIOON. TALURAHVASÕDA SAKSAMAAL.

§ 52. Reformatsiooni algus Saksamaal.

(Kaart nr. 12.)

Tuletage meelde, millal tekkis Saksa kuningriik (§ 4, p. 5). Millal kujunes välja Püha Rooma riik (§ 8, p. 1)?

1. Kodanluse tekkimine. XVI sajandi alguses elas Saksamaa majandus üle tõusuaega. Suurenes raua, hõbeda ja vase tootmine. Reini jõe ääres ja Doonau ülemjooksul asuvates suurtes linnades valmistati klaasnõusid, paberit ja riiet.

Lõuna-Saksa linnade *Augsburgi* ja *Nürnbergi* kaupmehed said kaubandusest ja liigkasuvõtmisest palju raha. Nende võlgnikeks olid Saksa keiser ja Rooma paavst. Mõned rahamehed võtsid osa

ekspeditsioonide saatmisest Ameerikasse ja tegelesid asumaades röövkaubandusega. Nendele kuulusid hõbeda- ja vasekaevandused Saksamaa eri osades. Nendes kaevandustes rakendati palgatööliste tööd. Mäetööstuses ja riide tootmise alal hakkasid tekkima manufaktuurid.

Saksamaal hakkas välja kujunema kodanlus. Inglismaa ja Prantsusmaa kodanlusega võrreldes oli ta väiksearvuline ja nõrk.

Mitte ükski Saksa linn ei muutunud niisuguseks käsitöö ja kaubanduse keskuseks, nagu seda oli Pariis Prantsusmaal või London Inglismaal. Kaubanduslikud sidemed Saksamaa eri piirkondade vahel olid nõrgad. Saksa kaupmehed kauplesid peamiselt teiste maadega: lõunas Itaaliaga, põhjas aga Inglismaa, Rootsi ja Vene riigiga.

2. Saksamaa killustatus. Erinevalt Inglismaast ja Prantsusmaast ei olnud Saksamaa ühendatud üheks riigiks. Vürstide-suurfeodaalide valdused ja suured linnad olid täiesti iseseisvad. Keisril ei olnud kogu riigi jaoks ühist kassat ja ühist sõjaväge, tema võim oli nõrk.

Keiser valiti kõige tugevamate vürstide poolt ja ta sõltus neist täielikult. Vürstidel oli oma sõjavägi. Nad pidasid omavahel sõda, lasksid käibele oma metallraha, mõistsid ise kohut elanike üle ja kogusid nendelt makse.

Ka paljude rüütlite mõisad kujutasid endast peaaegu sõltumatuid väikeriike. Rüütlitel oli võrdlemisi vähe talupoegi ja nendelt saadud sissetulekud olid kasinad. Oma kõhna kukru paisutamiseks panid nad toime riisumisi suurtel teedel ning röövisid läbisõitvaid kaupmehi ja talupoegi. *Alalised sõjad ja feodaalide poolt toimepandavad röövimised lasusid raske koormana saksa rahva õlgadel.*

Kaupade vedamisel ühest piirkonnast teise pidid kaupmehed ahnetele suur- ja väikefeodaalidele maksma tohutul hulgal tolli. Raha vahetamiseks tuli sageli kasutada rahavahetajate teenuseid. *Riigi killustatus takistas tööstuse ja kaubanduse arenemist.*

3. Katoliku kirik Saksamaal. Halastamatult rõhus saksa rahvast katoliku kirik. XVI sajandi Saksamaa kaardilt on näha, et suure osa Saksamaa territooriumist moodustasid kiriku valdused. Reini jõge nimetati «pappide teeks»: selle laevatatava jõe maalilistel ja viljarikastel kallastel olid kõige rikkamad kirikumaad kümnete linnade ning sadade küladega. Peapiiskopid ja paljud piiskopid olid oma valdustes sõltumatud vürstid ja rõhusid rängalt elanikkonda. Keisrit valiva seitsme kõige tugevama vürsti hulgas oli kolm peapiiskoppi.

Tugeva kuningavõimuga maades piirasid kuningad summasid, mida vaimulikud saatsid Rooma. Killustatud Saksamaal aga röövis katoliku kirik rahvast, leidmata keisri vastupanu. Suure osa oma sissetulekutest said paavstid Saksamaalt.

Rooma paavstid elasid toredates lossides, käisid siidis ja sametis, nende ümber oli suur hulk teenreid. «Ammu on teada, kui kasu-

lik on meile see muinasjutt Jeesus Kristusest,» ütles kunagi üks paavst usklike üle irvitades. Rooma paavstide ahnus kutsus esile üldise pahameele.

4. Kirikureformi nõudmised.

Saksamaal nõudsid kõik kiriku *reformimist* (ümberkorraldamist). Sealjuures taotles iga elanikkonna rühm oma eesmärki.

Rikaste linnaelanike arvates oli katoliku kirik oma uhkete jumalateenistustega ja rohkearvuliste pühadega liiga kallis. Linna rahamehed tahtsid vähendada vaimulike ülalpidamiseks minevaid makse ja kiriku rikkuste arvel ise kasu saada. Nad põlgasid laisku munki ja tahtsid kloostreid sulgeda. Rikkad linnaelanikud nõudsid «odavat kirikut».

Talupojad ja linnakehvikud võitlesid niihästi katoliku kiriku kui ka kõigi feodaalide vastu. Talupojad tahtsid vabaneda pärisorjuslikust sõltuvusest, nad nõudsid ka maksude ja koormiste vähendamist. *Töörahva võitlus feodaalkorra vastu algas tema väljaastumisega katoliku kiriku kui selle korra peamise toe vastu.*

Paljud feodaalidki pooldasid kirikureformi. Üldist rahulolematust kasutades püüdsid nad vaimulikelt nende maid ja rikkusi ära võtta. Vürstid tahtsid, et kirik alluks igas vürstiriigis mitte paavstile, vaid vürstile. Neile alluva kiriku abil oleksid nad saanud rahvast veelgi rohkem rõhuda ja oma võimu kindlustada. Rüütlite igatsuseks oli kirikumaad enda kätte võtta.

Joon. 81. Luther põletab ära paavsti kirja.

5. «Välgulöök püssirohutünni pihta.»

Saabus **1517. aasta**... Uuesti saatis paavst Saksamaale munki suure indulgentside virnaga. Sageli võis turuplatsil kuulda kriiskavat häält: «Laduge raha välja! Päästke omaksed ja lähedased inimesed! Niipea kui minu karbi põhjas kõliseb raha, on patuse hing paradiisis!»

Indulgentside häbematu müügi vastu astus välja õpetatud munk, *Wittenbergi* ülikooli professor *Martin Luther*. Ta pani ülikooli kiriku ustele välja oma läkituse, milles mõistis pattude andeksandmise kirjadega kauplemise hukka ja kutsus vaidlusele kõiki neid, kes ei ole temaga nõus. Lutheri väljaastumine pani liikvele kogu Saksamaa. F. Engelsi sõnade järgi oli see otsekui «välgulöök püssirohutünni pihta».

Luther väljendas «odavat kirikut» taotlevate rikaste linnaelanike huvisid. Peagi kuulutas ta, et kirik võib eksisteerida ka ilma paavstita. Luther soovitas raha saatmise Rooma lõpetada. Vastuseks sellele saatis paavst Saksamaale kirja, milles ta pani Lutheri kirikuvande alla. Kuid Luther teadis, et kõik teda toetavad, ja põletas paavsti kirja üliõpilaste juuresolekul ära.

Lutheri väljaastumisega algas **reformatsioon,** *s. o. võitlus kiriku ümberkorraldamise (reformimise) eest. Reformatsioonist võtsid osa linnaelanike, talupoegade ja rüütlite enamik ning paljud vürstid.*

DOKUMENT.

XVI sajandi kuulus kirjanik Erasmus Rotterdamist naeris oma raamatus «Narruse kiitus» teravmeelselt ja vihaselt välja tolleaegset korda. Eriti said tema raamatus pihta vürstid ja katoliku kiriku preestrid.

Erasmus vürstidest.

Kujutage ette inimest, kes seadusi üldse ei tunne, kes peab silmas ainuüksi oma isiklikke naudinguid, kes vihkab igasugust teadust, vabadust ja tõtt, kes kõige vähem mõtleb riigi heaolust ja kõike mõõdab oma meelevallaga ja isikliku kasuga.

Erasmus munkadest.

Nad on saanud niisuguse üksmeelse vihkamise osaliseks, et isegi juhuslikku kohtumist mungaga peetakse halvaks endeks, ja ometi on nad endaga täiesti rahul. Esiteks on nad veendunud, et parem on, kui kirja üldse ei tunta. Lugedes kirikus eesli häälega igasuguseid äramärgitud kiidulaule, millest nad ise aru ei saa, on nad sealjuures veendunud, et pühakud tunnevad sellest suurt naudingut. Mõned nendest kelgivad oma kasimatuse ja mangumisega ning nõuavad valjult möirates uste juures almust. Pealetükkiva jõuguna piiravad nad võõrastemaju, vankreid ja laevu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas ajas saksa kodanlus kokku oma rikkused?
2. Otsige tekstis üles koht, kus selgitatakse, mispärast Saksamaa oli XVI sajandil jäänud killustatud maaks. Missugust kahju tõi killustatus talupoegadele ja linnaelanikele?
3. Mispärast kutsus katoliku kirik Saksamaal esile üldise rahulolematuse? Tuletage meelde, mispärast äratas katoliku kirik rahulolematust Tšehhimaal XV sajandi alguses (§ 30, p. 3).

4. Mida taotlesid rahvahulgad, rikkad linnaelanikud ja feodaalid kirikureformi nõudmisega?
5. Mis andis tõuke algavaks reformatsiooniks? Mitu aastat pärast Jan Husi hukkumist toimus Lutheri väljaastumine?

§ 53. Talurahvasõda Saksamaal. Sõja põhjused ja algus.

(Kaart nr. 12.)

Tuletage meelde, mispärast koos linnade kasvuga ning käsitöö ja kaubanduse arenemisega suurenes feodaalide surve.

1. Mis kutsus esile talurahvasõja.

Alanud reformatsioonist võtsid eriti aktiivselt osa talupojad. Juba XV sajandi lõpul teravnes nende võitlus feodaalide vastu. Mis oli selle põhjuseks?

Koos linnade kasvuga hakkas põllumajandus andma suuremat tulu: linnades võis kasulikult müüa mitte üksnes leiba ja liha, vaid ka villa ja lina. Feodaalide luksuslik elu nõudis raha. Selle saamiseks püüdsid nad oma majapidamises toota rohkem saadusi. Nad võtsid enda kätte kogukonnamaad, keelasid talupoegadel korjata metsas hagu, püüda tiikides kalu ja karjatada aasal loomi. Isandad sundisid pärisorje rohkem tegu tegema, suurendasid loonusrenti ja teisi makseid. Lisaks sellele maksid talupojad makse vürstile ja kümnist kirikule.

Samal ajal kui Inglismaal ja Prantsusmaal saavutasid talupojad isikliku vabaduse, suurenes Saksamaal talupoegade sõltuvus feodaalidest.

Sageli ei jätkunud talupojal rohkearvuliste maksude maksmiseks raha. Siis läks ta liigkasuvõtja juurde ja sai sellelt raha kõrgete protsentide eest laenuks. Kui talupoeg ei suutnud raha tähtajaks tagasi maksta, siis tuli tal tasuda oma armetu varaga. Jõukad linnaelanikud rõhusid armutult talupoegi.

Saksa külas oli nälg sagedane külaline. Räägiti, et üks surmamõistetud talupoeg hüüdis timuka juurde talutamisel: «Tuleb surra, ilma et kordagi oleks saanud kõhtu täis süüa!»

Vastuseks feodaalide surve tugevnemisele keeldusid talupojad mitmel pool Saksamaal oma kohustusi täitmast. Nad hankisid salaja relvi ja tõusid üles. Sagenesid ka linnakehvikute rahutused.

2. Müntzer viib rahva võitlusse.

Rahvaliikumise juhiks oli *Thomas Müntzer* (1493—1525). Nooruses õppis Müntzer hoolega ja sai tolle aja kohta kõrgesti haritud inimeseks. Kogu oma lühikese sündmusrikka elu elas ta töötava rahva keskel ja tundis hästi rahva muresid ja lootusi.

Võitlust katoliku kiriku vastu alustas Müntzer enne Lutherit. Ta häbimärgistas vaimulikke, kes mõtlesid ainult oma taskute täitmisele. Reformatsiooni alguses toetas Müntzer Lutherit. Kuid peagi hakkas ta Lutherit hukka mõistma selle eest, et viimane kartis

Joon. 82. Talupoegade kallaletung rüütlile.
Missugused relvad on ülestõusnud talupoegadel? Mida väljendab nende näoilme?

rahva revolutsioonilist võitlust. Müntzer nimetas Lutherit «laiskelajaks» ja «petjaks».

Kogu hingest vihkas Müntzer kõiki rahva rõhujaid — vürste, rüütleid ja rikkaid linnaelanikke. Ta esines talupoegade ja linnakehvikute ees üleskutsega kaotada feodaalkord ning sisse seada niisugune kord, kus ei oleks vaeseid ega rikkaid. «Kogu võim tuleb anda töötava rahva kätte,» ütles Müntzer korduvalt. Ta teatas avalikult, et jätkab taboriitide üritust.

Müntzeri julged üleskutsed kutsusid vürstide ning vaimulike hulgas esile hirmu ja viha. Lihtsad inimesed armastasid oma kirglikku kaitsjat ja aitasid teda. Ükskord tahtsid vürstid Müntzerit vangistada, kuid talle tulid appi kaevurid; kirgaste ja labidatega relvastatud töölised ei lasknud talle liiga teha.

Lakkamatu tagakiusamise tõttu pidi Müntzer sageli sõitma ühest piirkonnast teise. Kõikjal asutas ta salaseltse ja levitas kirju, milles esitas oma vaateid. Müntzer saatis oma pooldajaid kõikjale Saksamaal, et viia rahvas võitlusse feodaalkorra vastu.

3. Talurahvasõja algus. **1525. aasta** alguses puhkes suuremal osal Saksamaal talurahvasõda.

Saksamaa edelaosas tegutses 6 salka; nendes oli ligi 40 000 talupoega. Teistes piirkondades ühinesid talupoegadega ka linnaelanikud ja kaevurid.

Tuli hakkas neelama kloostreid ja feodaalide losse. Leekides

hävisid kirjapandud kohustused. Talupojad jaotasid isandate kariloomad, võtsid feodaalide käes olevad kogukonnamaad enda kätte. Nad sulgesid kloostreid ja ajasid katoliku preestrid ning mungad minema. Talupoegade salkade tulekul põgenesid feodaalid hirmunult linnadesse.

Müntzer pidas sidet paljude salkadega. Isiklikult käis ta mitmes ülestõusu piirkonnas ja andis talupoegade juhtidele võitluse organiseerimise kohta nõu.

4. Mille eest võitlesid ülestõusnud.

Kohe ülestõusu alguses pöördusid Müntzer ja tema pooldajad talupoegade poole kirjaga. Selles kirjas selgitasid nad, kuidas tuleb vaenlaste vastu võidelda. Nad kutsusid rahvast ühinema liiduks, mille eesmärgiks oli võidelda feodaalide ikkest täieliku vabanemise eest; samuti soovitasid nad purustada losse ja kloostreid ning õiendada otsustavalt arveid kõigi feodaalidega, kes avaldavad vastupanu. See oli ülestõusnute kõige resoluutsem programm[1].

Kuid kõik talupojad ei tegutsenud nii, nagu soovitas Müntzer. Paljud kartsid feodaale ja tahtsid nendega kokku leppida.

1525. aasta märtsis tulid talupoegade salkade juhid kokku. Nad koostasid programmi, mida hakati nimetama *«12 artikliks»*, sest talupoegade nõudmised olid kokku võetud 12 punktis. Talupojad nõudsid isikliku sõltuvuse kaotamist. Nad kirjutasid: «Siiamaani oli kombeks pidada meid omandiks, meie aga tahame olla vabad inimesed.» Nad nõudsid ka neilt äravõetud kogukonnamaade tagasiandmist, teorendi, loonusrendi ja kümnise vähendamist ja igale külale õigust valida endale preester. «12 artiklit» trükiti ära väikese raamatu kujul ja levitati talupoegade hulgas.

«12 artikli» programm oli mõõdukas. Selles nõudsid talupojad ainult feodaalide ja kiriku surve vähendamist. Kuid nad ei taotlenud feodaalkorra täielikku kaotamist ja kõigi feodaalide maade jaotamist talupoegade vahel.

Ülestõusuga ühinesid ka mõned linnad. Linnakehvikud toetasid talupoegi ja saatsid neile abijõude.

Talupoegade võitlust püüdis ära kasutada tekkiv kodanlus. Ta taotles Saksamaa ühendamist. Kodanlus esitas oma nõudmised: suurendada keisri võimu, seada kogu Saksamaal sisse ühesugune raha, kaotada Saksamaa piirides tollimaksud. Kõik see pidi soodustama kaubanduse arenemist. Kuid kodanlus ei hoolitsenud talupoegade eest; ta soovitas neil oma kohustused välja osta raha eest.

DOKUMENT.

Katkend Thomas Müntzeri kirjast.

Lugu on nii, et liigkasuvõtmise, varguse ja röövimise peamiseks põhjuseks on meie isandad ja vürstid. Nad võtavad enda kätte kõik, mis heaks arvavad:

[1] *Programm* — teatud kindlate eesmärkide ja nõudmiste esitus.

kalad vees, linnud õhus, taimed maa peal — kõik peab kuuluma nendele. Ja pärast seda räägivad nad (vürstid) kehvikute hulgas jumala käskudest ning ütlevad: jumal on käskinud, et sa ei pea mitte varastama! Kuid enda jaoks ei pea nad seda keeldu kohustuslikuks. Sellepärast rõhuvadki nad kõiki inimesi, laostavad ja röövivad vaeseid maaharijaid, käsitöölisi ja tervet maailma. Kui aga keegi neilt võtab kas või kõige tühisema asja, siis saadetakse ta võlla, doktor Lügner (s. o. «valetaja»; nõnda nimetab Müntzer Lutherit) aga ütleb selle peale «aamen»! Isandad on ise süüdi, et vaene inimene muutub nende vaenlaseks. Nõnda räägin mina! Niisuguste kõnede eest nimetatakse mind mässajaks! Nimetatagu mind pealegi nii!

Küsimusi dokumendi kohta. Milles nägi Müntzer kõigi rahva kannatuste peamist põhjust? Kuidas suhtus Müntzer Lutherisse? Mispärast kiusasid feodaalid Müntzerit taga?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida kutsus Müntzer talupoegi ja kehvikuid tegema seoses eelseisva ülestõusuga? Mis oli taboriitide ja Müntzeri eesmärkides ühist?
2. Kuidas on talurahvasõja põhjused «12 artikli» nõudmistes väljendust leidnud?
3. Tõestage, et Müntzeri programm oli resoluutsem kui «12 artiklit».
4. Milleks tahtis kodanlus kasutada talurahvasõda? Missugused olid kodanluse nõudmised?

§ 54. Talurahvasõja haripunkt ja lüüasaamine.

(Kaart nr. 12.)

Tuletage meelde Inglismaal toimunud Wat Tyleri ülestõusu lüüasaamise põhjused (§ 28, p. 5).

1. Võitlus kasvab. Ülestõusu leek võttis üha laiema ulatuse. Lääne-Saksamaal tungisid feodaalid ootamatult talupoegade salkadele kallale. Vastuseks sellele vallutasid ülestõusnud tormijooksuga ühe keisri sugulase lossi ja mõistsid vangivõetud aadlikud häbistavasse surma; nad aeti läbi kadalipu. See kutsus esile segaduse ja paanika feodaalide hulgas.

Kõige resoluutsemalt tegutsesid ülestõusnud *Tüüringi* piirkonnas Kesk-Saksamaal. Siin ühinesid talupoegadega ka linnakehvikud ja kaevurid. Ülestõusu Tüüringis juhtis Thomas Müntzer.

Võitluse puhkemisel oli Müntzer *Mühlhausenis*. Selles linnas ajas rahvas laiali endise nõukogu, mis oli seni olnud rikaste käes. Uue nõukogu koosseisu kuulusid Müntzeri poolehoidjad. Ülestõusnud valmistusid võitluseks feodaalide vastu. Nad õppisid sõjaasjandust ja valasid kirikukellad ümber suurtükkideks. Mühlhausenisse tulid kokku tuhanded talupojad, et kuulata Müntzeri tulihingelisi kõnesid. Ta kutsus ülestõusnuid ühendama kõik oma jõud.

Kuid talupoegade salgad ei ühinenud üheks suureks sõjaväeks. Igas piirkonnas tegutsesid talupojad iseseisvalt.

2. Talupojad saavad lüüa.

Talurahvasõja ulatus ja linnakehvikute väljaastumised hirmutasid rikkaid linnaelanikke. Koos oma juhi Lutheriga asusid nad feodaalide poolele. Ülestõusnute ees surmahirmu tundes kutsus Luther vürste üles talupoegi maha suruma ja hävitama. «Las igaüks raiub, peksab ja kägistab neid avalikult ja salaja, nagu tapetakse marutõbiseid koeri. Teadku kõik, et ei ole midagi mürgisemat ja kahjulikumat kui mässaja,» kirjutas Luther, kes oli hakanud lömitama vürstide ees. Rikkad linnaelanikud reetsid talupoegi ja aitasid feodaalidel ülestõusu maha suruda.

Edela-Saksamaal astus talupoegadele vastu kiiruga kokkukogutud aadlike sõjavägi. Ülestõusnuid oli mitu korda rohkem. Kuid talupojad ei tundnud sõjaasjandust ja neil ei jätkunud distsipliini. Pidevalt muutus nende salkade koosseis: ühed tulid laagrisse, teised aga läksid koju. Lisaks sellele olid talupojad liiga kergeusklikud ja hakkasid oma vaenlastega pidama läbirääkimisi.

Aadlikud lubasid täita kõik ülestõusnute nõudmised, kui nad ainult lähevad igaüks oma koju. Osa talupoegi uskus neid lubadusi ja pani relvad maha. Siis aga tungisid aadlikud sõnamurdlikult talupoegade salkadele kallale ja hakkasid neid ükshaaval puruks lööma.

Tüüringis saatsid vürstid ülestõusnute vastu oma palgasõdurid. Müntzer ja tema 8000 meest olid asunud positsioonile *Frankenhauseni* linna juures oleval mäel. Talupoegade leeri ümber olid paigutatud veokid ja kaevatud kraav. Kuid Müntzeri väesalk oli halvasti relvastatud. Vürstid alustasid ülestõusnutega läbirääkimisi. Nad nõudsid: «Andke välja Müntzer ja tema poolehoidjad! Siis võite meie silmis armu leida!» Kuid talupojad vastasid: «Ei! Kas elu või surm, kuid me jääme ühte!» Vaherahu rikkudes läksid vürstide palgasõdurid pealetungile. Suurtükkide kogupaugud tekitasid talupoegade hulgas suuri kaotusi. Vürstide sõdurid tungisid talupoegade leeri ja tapsid maha ligi 5000 inimest.

Müntzer sai peast raskesti haavata ja sattus vangi. Mehiselt talus ta julma piinamist. Vürstide käsul raiuti tal pea otsast. Nõnda hukkus talurahvasõja kangelane, kes oli pühendanud kogu oma elu võitlusele töörahva vabastamise eest.

Värviline illustratsioon X. Müntzer Frankenhauseni linna juures. Talupojad arutavad vürstide ettepanekut Müntzeri väljaandmise kohta. Kõik nad on valmis kas võitma või surema koos oma juhiga. Ainult talupoegadega ühinenud rüütel ja preester olid allaandmise poolt. Kaevur ja talupoeg võtavad reetjad kinni, et nad hukata.

Üksikutes kohtades avaldasid ülestõusnute salgad veel kaua vastupanu. Pärast talupoegade purukslöömist õiendasid feodaalid nendega metsikult arveid. Kõikjal kerkisid võllad; vangivõetuid piinati, poodi ja põletati. Hukkus üle 100 000 inimese.

3. Saksamaal tugevneb vürstide võim.

Pärast talurahvasõja lüüasaamist hakkasid feodaalid talupoegi veel rängemalt rõhuma. Pärisorjus laienes ka Elbe jõest ida pool asuvatele maadele, kus paljud talupojad olid varem olnud isiklikult vabad.

Vürstid saavutasid veel suurema iseseisvuse. Linnad ja rüütlid olid nende alluvuses. Vaidlusaluste maade pärast pidasid vürstid omavahel kogu aeg sõda ja tegid oma valduste elanikud puupaljaks.

Põhja-Saksamaal viisid vürstid oma valdustes läbi kirikureformi, nagu seda oli soovitanud Luther. Nad panid kloostrid kinni ja võtsid kirikufeodaalide maad enda kätte. Vürst sai temale alluvas vürstiriigis kirikupeaks. Kõiki reformatsiooni pooldajaid hakati nimetama *protestantideks,* uut kirikut aga **protestandi** kirikuks.

Reformatsioon oli kasulik ka rikastele linnaelanikele. Kirik muutus «odavamaks»: kaotati toredad usutalitused ja rohkearvulised kirikupühad. Protestandi kiriku vaimulikud sisendasid töötajaile, et nad peavad vastuvaidlematult täitma vürsti korraldusi ja alandlikult töötama rikaste kasuks. Luther kutsus rahvast üles alluma igasugusele, isegi kõige julmemale võimule. «Eeslile piits, koorem ja toit!» ütles Luther rahva kohta.

Talurahvasõja lüüasaamine suurendas Saksamaa killustatust ja tõi kaasa feodaalikke tugevnemise.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli teie arvates põhjuseks, et ülestõusnud tegutsesid Tüüringis otsustavamalt kui teistes piirkondades?
2. Mille poolest erineb Thomas Müntzer XIV sajandil Inglis- ja Prantsusmaal toimunud talupoegade ülestõusude juhtidest?
3. Tehke kindlaks ülestõusnud talupoegade lüüasaamise põhjused. Missugused olid talurahva lüüasaamise tagajärjed?
4. Mille poolest erineb protestandi kirik katoliku kirikust? Kellele oli Põhja-Saksamaal toimunud kirikureform kasulik?

§ 55. Reformatsiooni levimine. Katoliku kiriku võitlus reformatsiooni vastu.

(Kaart nr. 15.)

Tuletage meelde, missugune oli paavstide võim XIII sajandil (§ 20, p. 4).

1. Reformatsiooni edusammud.

Üks kaasaegne räägib, et teade Lutheri väljaastumisest indulgentside müügi vastu «lendas nelja nädalaga läbi kogu ristiusu maailma». Saksamaa järel algas reformatsioon ka teistes Euroopa maades. Katoliku kirik kaotas oma endise võimu. Kõikjal pilgati

tema harimatuid preestreid ning levitati karikatuure paavsti ja vaimulike kohta.

Šveitsis ja Madalmaades oli reformatsiooni eesotsas rikas ja mõjukas kodanlus. Teda ei rahuldanud kirikureform, mille Luther Saksamaal vürstide huvides oli läbi viinud. Nendes maades lõi kodanlus uue, protestandi kiriku; selle kiriku eesotsas olid kodanluse hulgast valitud isikud.

Inglismaal, Taanis ja Rootsis viisid reformatsiooni aadlike toetusel läbi kuningad. Nendes maades said aadlikud suure osa kirikult äravõetud maadest enda kätte.

Kõigis maades alustasid rahvahulgad katoliku kiriku vastu välja astudes ühtlasi võitlust feodaalkorra vastu.

2. Paavstide võitlus reformatsiooni vastu.

Paljud feodaalid nägid katoliku kirikus kõige ustavamat abimeest võitluses rahvahulkade väljaastumiste vastu. Rooma paavsti toetasid Saksa keiser, Hispaania kuningas ja Poola kuningas ning Lõuna-Saksamaa vürstid. Nende abiga alustas katoliku kirik pealetungi reformatsiooni vastu.

Endise võimu tagasisaamise eesmärgil pani Rooma paavst toime igasuguseid kuritegusid. Prantsusmaal, kus reformatsiooniga ühinesid paljud aadlikud ja linnaelanikud, korraldasid katoliiklased protestantide massilise tapmise. Nende juhid meelitati Pariisi kuninga õe pulma. Majad, kus protestandid elasid, olid juba õhtul ära märgitud valge ristiga. Augustikuu ööl 1572. aastal (öö vastu pärtlipäeva) kõlas ühe Pariisi kiriku tornist häirekella helin. Selle signaali peale tormasid katoliiklased protestan-

Joon. 83. Paavst-eesel. *XVI sajandi saksa kunstniku karikatuur* kujutab paavsti eeslina, kes mängib vilepilli. Kunstnik tahtis sellega näidata, et Euroopa valitsejad tantsivad tema pilli järgi.

tide kallale; neid tapeti magamise pealt, säästmata naisi ja lapsi. Massiliste tapmiste laine veeres ka üle teiste Prantsusmaa linnade. Kahe nädala jooksul tapeti rohkem kui 30 000 inimest. Seda protestantide massilist tapmist nimetatakse *Pärtliööks*. Rooma paavst ei piirdunud ainult selle veresauna heakskiitmisega, vaid käskis selle mälestamiseks teha medali ja korraldas Roomas ilutulestiku.

Selleks et usklikud ei saaks lugeda kirikule vaenulikku kirjandust, andis paavst välja katoliiklastele keelatud raamatute nimekirja. Hiljem täiendati seda nimekirja pidevalt; sellesse võeti väärtuslikud kirjandusteosed ja teaduslikud tööd, mida kirik kartis. Linnaväljakutel lõõmasid raamatute virnad.

3. Inkvisitsioon. Katoliku kiriku vaenlaste vastu võitlemiseks kasutasid paavstid kirikukohut — *inkvisitsiooni* (ladina keeles tähendab see «uurimine»). Salakaebuse põhjal võis kirikukohus süüdistada iga inimest. End kohtu ees õigustada polnud võimalik. Inkvisiitorid panid oma ohvrite kallal toime hirmsaid piinamisi: põletasid nende jalgu tules, purustasid luid eriliste pihtide vahel. Paljud süüdistatavad, kes ei kannatanud piinamist välja, tunnistasid end süüdi ja rääkisid olematuid asju ka teiste, täiesti süütute inimeste kohta. Andes süüdimõistetu hukkamiseks võimude kätte, palus kirik silmakirjalikult olla tema vastu armulik ja hukata ta «verevalamiseta». See tähendas, et süüdimõistetu põletatakse elusalt tuleriidal.

Inkvisitsioon andis kirikule suuri sissetulekuid. Süüdimõistetu vara jaotati kiriku, võimude ja pealekaebaja vahel.

Inkvisitsiooni abil hävitas kirik rahvaliikumisest osavõtjaid, reformatsiooni pooldajaid, eesrindlikke teadlasi ja kirjanikke.

Joon. 84. Jesuiidid. *XVII sajandi karikatuur.*

4. Jesuiidid. 1540. aastal asutati reformatsiooni vastu võitlemiseks «Jeesuse selts» ehk *jesuiitide ordu* (keskajal nimetati orduks munkade organisatsioone; «jesuiit» tuleb ladinakeelsest sõnast «Iesus» — «Jeesus»).

Jesuiitide ordu organiseeriti sõjaväes kehtivate põhimõtete alusel; temas valitses range distsipliin. Nooremad ordu liikmed pidid vastuvaidlematult täitma vanemate liikmete käsku. Ordu eeskirjades öeldi: «Kui kirik on määranud, et meile valgena näiv asi on must, siis peame otsekohe tunnistama selle mustaks.» Jesuiidid olid paavsti salakuulajad ja tema tahte kuulekad täitjad. Kõikjalt veeres salakaebuste laviin Rooma jesuiitide ordu ülema kätte.

Erinevalt teistest munkadest ei olnud jesuiitidel kloostreid. Nad kandsid tavalisi riideid ega lasknud oma käitumisest kuidagi välja paista, et nad on ordu liikmed. Mesimagusa häälega ja lääge naeratusega jesuiit, kelle kõrvad olid alati kikkis, oskas pugeda ning mao kombel kõige kitsamast pilust läbi lipsata.

Meelituste ja pettusega püüdsid jesuiidid võita kuningate ja ministrite, suursuguste ja rikaste inimeste usaldust ning saada neid oma mõju alla. Kui aga mõni valitseja astus paavsti vastu välja, siis võtsid nad tarvitusele pistoda ja mürgi või hukkasid ta palgatud mõrvarite käe läbi. Ordu liikmed olid seisukohal, et kiriku huvides võib toime panna igasuguse kuriteo.

Kelmuse ja spekulatsiooniga ajas jesuiitide ordu kokku määratu suuri rikkusi. Jesuiitidel olid suured maavaldused, oma ettevõtted, laevad ja isegi asumaad Lõuna-Ameerikas. Asumaade põldudel ja kaevandustes töötasid nende kasuks kohalikud elanikud, kes olid muudetud orjadeks.

Jesuiitide abiga läks katoliku kirikul korda reformatsioon Poolas, Tšehhimaal, Itaalias ja Lõuna-Saksamaal maha suruda. *Nendes maades, kus katoliku kirik saavutas võidu, hakati talupoegi ja linnakehvikuid eriti rängalt rõhuma.*[1]

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil maad, kus reformatsioon saavutas võidu.
2. Missuguste vahenditega võitles katoliku kirik reformatsiooni vastu? Meenutage kiriku võitlust ketserite vastu XI—XIII sajandil.
3. Mida tahtsid kunstnikud näidata oma karikatuurides paavsti ja jesuiitide kohta?
4. Missugust korda kaitses katoliku kirik reformatsiooni vastu võitlemise ajal?

Pidage meeles neid aastaarve!

1517. a. — Lutheri väljaastumine indulgentside müügi vastu (reformatsiooni algus).

1525. a. — talurahvasõda Saksamaal.

[1] *Jesuiitide ordu* eksisteerib praegugi. Tal on rohkem kui 30 000 liiget. Jesuiidid teenivad nüüd niisama truult kapitaliste, nagu nad varem teenisid feodaale.

MADALMAADE KODANLIK REVOLUTSIOON.

§ 56. Madalmaad feodaalse Hispaania võimu all. Revolutsiooni algus.

(Kaart nr. 13.)

Tuletage meelde, missugust osa etendasid Madalmaad maailmakaubanduses pärast geograafilisi avastusi.

1. Kapitalistlike suhete arenemine. Laevatatavate jõgede *Schelde, Maasi* ja *Reini* alamjooksul asus maa, mida keskajal nimetati Madalmaadeks. XVI sajandi keskpaiku oli see väike maa kõige tihedamini asustatud maa Euroopas. Madalmaades elas 3 miljonit inimest; seal oli ligikaudu 300 linna ja 6500 küla. Sajandite jooksul laiendas Madalmaade töökas rahvas pidevalt oma rannikuäärseid maid mere arvel, kuivatas seda ja ehitas kaitsetamme.

Madalmaad olid eesrindlikumaid ja jõukamaid maid Euroopas. Linnades ja külades asutati manufaktuure, kus valmistati kalevit, purjeriiet ning laevavarustust. Laevatehastes ehitati kiirekäigulisi laevu.

Madalmaade põhjaosas tegelesid paljud elanikud kalapüügiga. Heeringapüügile sõitis korraga välja kuni tuhat kalalaeva.

Madalmaade kaupmehed arendasid laialdast merekaubandust. Mööda Põhjamerd kulges piki Madalmaade rannikut tähtis kaubatee. Pärast geograafilisi avastusi sai Antverpeni sadam maailmakaubanduse keskuseks.

Manufaktuurides ja laevatehastes töötasid tuhanded palgatöölised; varata inimesed võeti kas laevadele madrusteks või nad töötasid laadijatena sadamates. Nende töö arvel rikastusid manufaktuuride ja laevade omanikud.

Madalmaades, just nagu Inglismaalgi, arenesid kiiresti kapitalistlikud suhted ning tekkisid uued klassid — kodanlus ja palgatöölised.

Kuid Madalmaades, eriti tema lõunaosas, olid feodaalid veel tugevad. Neile kuulus suurem osa maast. Isikliku vabaduse saavutanud talupojad pidid maa kasutamise eest täitma pealepandud kohustusi.

2. Madalmaad Hispaania võimu all. XVI sajandi algusest peale olid Madalmaad mahajäänud feodaalse Hispaania võimu all. Hispaania kuningal oli oma valdustes piiramatu võim. Ameerikas kokkuröövitud kullaga pidas ta ülal Euroopa tugevaima palgaarmee ja kõige suurema sõjalaevastiku.

Madalmaad, mille koosseisu kuulus 17 väikest provintsi (piirkonda), olid Hispaania kõige tähtsam valdus. Nad andsid kuninga-

Joon. 85. Ülestõusnud kirikut purustamas.
Tehke joonisel kujutatud inimeste välimuse järgi kindlaks, kes võtavad ülestõusust osa. Mida ülestõusnud hävitavad?

kassale neli korda rohkem tulu kui Ameerika asumaad kõigi oma kulla- ja hõbedakaevandustega. Hispaania kuningas kogus Madalmaade elanikkonnalt määratu suuri makse. Selle tõttu kaotas Madalmaade kodanlus suure osa oma tuludest. Paljud manufaktuuride omanikud olid sunnitud osa ettevõtted sulgema. Tuhanded inimesed jäid tööta ning pidid koos oma perekondadega kannatama nälga ja viletsust.

Hispaania feodaalide ike tegi kahju Madalmaade majandusele ega lasknud kodanlusel rikkusi koguda. Kuid kõige rohkem said hispaanlaste ikke all kannatada rahvahulgad.

3. Rahulolematus Madalmaades kasvab.

Madalmaade elanikkond vihkas hispaanlasi. Eriti suure rahulolematuse kutsus esile katoliku kirik, mis oli Hispaania feodaalide tugi. Kodanlus hakkas üle minema protestandi usku, rahva hulgas aga levisid Thomas Müntzeri pooldajate vaated.

Olukord Madalmaades muutus väljakannatamatuks siis, kui Hispaania troonile astus äge katoliiklane *Philipp II*. See oli jonnakas, nürimeelne ja julm despoot. Hispaania sõdurite ja inkvisitsiooni abiga tahtis Philipp II allutada endale kogu Euroopa. Vastiku ämblikuna kudus ta oma kabineti sünges vaikuses vandenõude võrku oma vaenlaste vastu. Philipp II seadis Madalmaades sisse inkvisitsiooni ja hakkas ketsereid halastamatult taga kiu-

sama. Kõikjal käisid ringi pealekaebajad, kes nuhkisid välja protestante. Pärast metsikut piinamist saatsid kirikukohtud tuleriidale sadu inimesi. Surmanuhtluse ähvardusel keelati kõigil Madalmaade elanikel anda ketseritele varjupaika või abistada neid.

Hispaanlaste ike ja inkvisitsioon tekitasid Madalmaades suurt pahameelt. Mõnes linnas leidsid aset relvastatud kokkupõrked elanikkonna ja hispaanlaste vahel. *Madalmaades oli kasvamas rahva ülestõus hispaania feodaalide ja katoliku kiriku vastu.*

4. Revolutsiooni algus. Ülestõus puhkes **1566. aastal.** Talupojad, käsitöölised ja manufaktuuride töölised tungisid katoliku kirikutesse ja kloostritesse. Nad purustasid pühapilte ja «pühakute» kujusid, kihutasid vihatud preestrid ja mungad minema ning põletasid ära kiriku kasuks võetavate maksude arvestused. Rüüstati palju kirikuid ja kloostreid.

Nõnda algas Madalmaades **revolutsioon** — rahva relvastatud võitlus vana, oma aja ära elanud korra kukutamise eest.

Madalmaade aadlikud olid rahvahulkade ähvardavast väljaastumisest heidutatud. Nad kartsid, et töörahva viha langeb ka nende peale. Sellepärast aitasid aadlikud valitsusvägedel ülestõusu maha suruda.

Kui Philipp II sai teada Madalmaades toimunud sündmustest, sattus ta kirjeldamatusse raevu. «Nad peavad kallilt maksma selle eest! Kallilt!» kisendas vihane kuningas. Vaatamata sellele, et ülestõus oli juba maha surutud, otsustas ta oma sõnakuulmatuid alamaid julmalt karistada.

5. Alba Madalmaades. Philipp II saatis Madalmaadesse eliitväe, mille eesotsas oli kogenud väejuht hertsog *Alba.* Ei olnud kedagi teist, kes oleks paremini sobinud temale pandud ülesande täitmiseks. Kõrk ja kangekaelne Alba ei tundnud halastust ega kõhklust võitluses Hispaania kuninga ja katoliku kiriku vaenlaste vastu.

Joon. 86. Hertsog Alba.

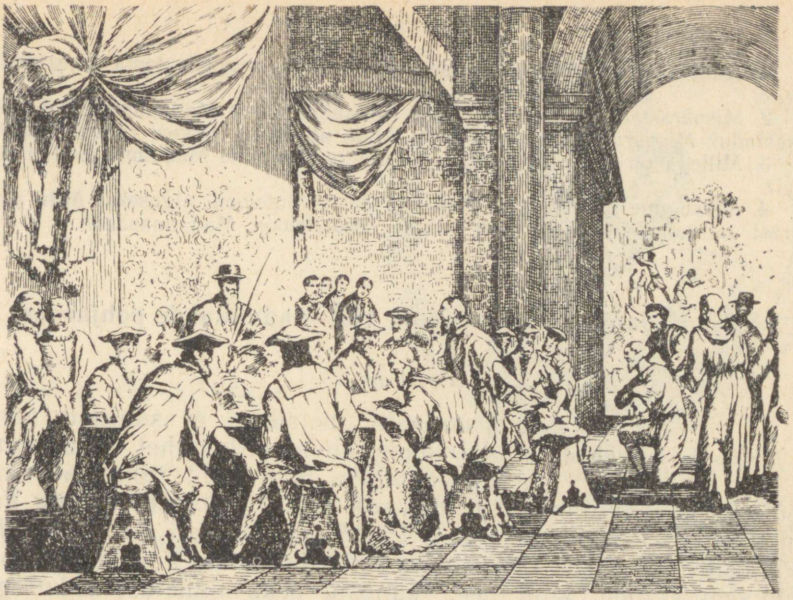

Joon. 87. «Verise nõukogu» istung.
Alba poolt määratud kohtunikud mõistavad surma inimesi, kusjuures nad peaaegu üldse ei tutvu nende süüd tõestavate materjalidega. Süüdimõistmiseks piisas mõnest minutist. Üks nõukogu liikmetest, kes sai kuulda, et surmamõistetu pole milleski süüdi, ütles: «Seda parem, sest nüüd võib ta auga jumala ette astuda.»

Pärast Madalmaadesse saabumist paigutas Alba sõjaväed kõigisse suurtesse linnadesse. Ta ütles: «Igaüht tuleb sundida elama alalises hirmus, et katus tema pea kohal võib sisse langeda.» Rahulolematutega arveteõiendamiseks loodi kohus, mida nimetati «Mässuasjade Nõukoguks». Rahvas aga hakkas seda kohut nimetama «veriseks nõukoguks». Selle ohvrite arv ulatus üle kaheksa tuhande. Linnaväljakutel olid terved piigimetsad hukatute maharaiutud peadega. Tänavate kohal seisis lämmatav suits: tuleriitadel põletati kümnete kaupa ketsereid.

Alba ei piirdunud elanikkonna hirmutamisega; ta tahtis ka Hispaania kuninga kassat täita. Hukatute hulgas oli rikkaid kaupmehi ja isegi suursuguseid aadlikke. Nende vara laekus kuninga kassasse. Alba seadis Madalmaades kaubanduse alal sisse nii kõrged maksud, et kauplemine polnud enam kasulik. Kaupmehed panid oma poed ja käsitöölised oma töökojad kinni. Paljud rikkad inimesed müüsid oma vara poolmuidu maha ja põgenesid Inglismaale või Saksamaale.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutustage, missuguseid eeliseid andis Madalmaadele tema geograafiline asend.
2. Mispärast ei lasknud hispaania feodaalide surve Madalmaade kodanlusel rikastuda? Mispärast kannatasid selle surve all kõige rohkem rahvahulgad?
3. Millega on seletatav rahulolematuse suurenemine Madalmaades Philipp II ajal?
4. Missugune sündmus oli Madalmaade revolutsiooni alguseks? Mitu aastat pärast talurahvasõda Saksamaal algas revolutsioon Madalmaades?

§ 57. Kodanliku revolutsiooni võit Madalmaade põhjaosas.

(Kaart nr. 13.)

1. Metsa- ja meregöösid

Hispaanlaste metsikus ei suutnud murda Madalmaade rahva võitlustahet. Alba julmast arveteõiendusest nördinud talupojad, käsitöölised ja manufaktuuride töölised läksid metsadesse ning moodustasid seal partisanisalgad. Partisane nimetati *metsagöösideks* («göösid» tähendab «kerjused»; selle hüüdnime andsid vaenlased rahvavõitlejatele, kuid need kandsid seda nimetust uhkusega). Göösid tungisid hispaanlastele kallale, tapsid julmi kohtunikke, katoliku preestreid ja munki.

Madalmaade põhjaosas läksid kalurid ja madrused oma kergete purjelaevadega merele ja alustasid ägedat võitlust Hispaania laevastiku vastu. Neid nimetati *meregöösideks*. Kaasaegne jutustab, et need olid võitlustes karastatud ja üleni haavaarmidega kaetud inimesed; mõned nendest olid lahingutes kaotanud käe või jala, kuid võitlesid vapralt edasi. Vaenlase otsinguil kündsid göösid päevad ja ööd läbi merd. Palju laevu, mis tõid Alba sõjaväele relvi ja raha, langes meregöösidele saagiks.

2. Ülestõus Madalmaade põhjaosas.

Julge löögiga merelt hõivasid meregöösid 1572. aastal *Brielle'i* sadama. Brielle'i vallutamine oli signaaliks Madalmaade põhjaosas algavale ülestõusule. Igal pool kihutas elanikkond hispaanlased minema. Talupojad rüüstasid Hispaania kuninga pooldajate mõisaid, lõpetasid kirikule kümnise maksmise ning feodaalkoormiste täitmise. Kirikutelt ja kloostritelt võeti maa ära.

Kodanlus kuulutas põhjapoolsete provintside valitsejaks *Oranje Wilhelmi*, Madalmaade kõige rikkama ja mõjukama maaomaniku. Auahne ja kaalutleva mehena oskas ta varjata oma mõtteid ja sai oma kaasaegsetelt hüüdnime «Vaikija». Kodanlus ja Oranje Wilhelm kartsid ülestõusnud rahvast. Nad lootsid hispaanlastest jagu saada saksa palgasõdurite abiga. Kuid viimased sõdisid halvasti, see-eest aga röövisid halastamatult elanikkonda. Oranje Wilhelmi juhtimisel võitlevad palgasõdurid said hispaanlaste käest korduvalt lüüa.

Joon. 88. Oranje Wilhelm.

Hispaanlaste ikke vastu peetavas vabadusvõitluses oli peamiseks jõuks rahvas — talupojad, käsitöölised, töölised ja kalurid.

3. Rahvas jätkab võitlust.

Kõigi oma sõjajõududega ründas Alba Madalmaade ülestõusnud põhjaosa. Hispaanlased vallutasid mitu väikest linna ja tapsid nende elanikud viimseni maha. Kuid rahvas avaldas järjest visamat vastupanu (vt. katkend Alba ettekandest kuningale). Kõikjal võeti hispaanlased vastu viha ja needustega. Kuningale lubatud miljonite asemel palus Alba nüüd alandlikult saata temale raha, et maksta sõduritele välja nende palk. Äpardustest ärritatud Philipp II kutsus Alba Madalmaadest tagasi.

Pärast Alba ärasõitu piirasid Hispaania väed *Leideni* linna ümber. Kodulinna kaitsele asusid kõik tema elanikud. Niikaua kui mehed sõdisid, ehitasid naised ja lapsed uusi kindlustusi. Kindlalt tõrjusid linnaelanikud tagasi vaenlase rünnakud ja läksid ise omakorda julgele pealetungile. Peagi aga lõppesid ümberpiiratud linnas toiduvarud ja algas nälg. Kui aga hispaanlased tegid linnaelanikele ettepaneku alla anda, siis vastasid nad uhkelt: «Niikaua kui te kuulete koerte haukumist ja kasside näugumist nende müüride vahel, siis teadke, et linn peab vastu. Teadke, et igaüks meist sööb ära oma vasaku käe, et paremaga kaitsta oma vabadust.»

Kuid kaitsjate jõud sulasid kokku. Siis võtsid ülestõusnute juhid vastu otsuse: «Parem juba ujutada maa üle, kui ta loovutada.» Meregöösid purustasid rannikule ehitatud tammid. Mässavad lained tungisid põldudele ja küladesse. Mere pealetungist hirmunud hispaanlased põgenesid. Göösid tulid Leidenisse, kus linna kurnatud kaitsjad neid juubeldamisega vastu võtsid.

Värviline illustratsioon XI. Hispaanlaste põgenemine Leideni alt. Leideni kõrgete müüride ümber on vesi. Göösside laevastik tuleb linnale appi. Laevadelt ja linna müüridelt antakse tuld taganevatele Hispaania vägedele.

Kuid Philipp II ei teinud järeleandmisi ja jätkas sõda. Hispaania sõdurid, kes polnud enam kaua palka saanud, rüüstasid Lõuna-Madalmaade kõige rikkama linna Antverpeni. Kaheksa tuhat linnaelanikku tapeti maha või piinati surnuks. Pärast seda rüüstamist hakkas Antverpeni tähtsus langema.

Hispaanlaste metsikused Antverpenis tekitasid Madalmaade lõunaosas pahameelt. Lõunapoolsete provintside elanikud võtsid samuti relvad kätte. Paljudes linnades said käsitöölised ja kehvikud võimu enda kätte, talupojad aga tõusid üles feodaalide vastu. Ülestõusust hirmunud feodaalid aitasid hispaanlastel lõunapiirkondades puhkenud ülestõusu maha suruda. Philipp II hoidis Lõuna-Madalmaid endiselt oma võimu all.

4. Hollandi vabariigi moodustamine.

1579. aastal sõlmisid seitse põhjapoolset provintsi omavahel liidu, et ühiselt võidelda Hispaania vastu. Nad ühinesid üheks riigiks, kellel oli ühine valitsus, kassa ja sõjavägi. Peagi ei tunnistanud Põhja-Madalmaad Philipp II enam oma kuningaks. Kodanlus tahtis kuulutada kuningaks Oranje Wilhelmi. Kuid jesuiitide poolt palgatud mõrvar laskis ta maha.

Põhja-Madalmaades tekkis vabariik; selle eesotsas olid kodanluse hulgast valitud isikud. Uut riiki hakati nimetama *Hollandi vabariigiks* ehk lihtsalt *Hollandiks* — kõige suurema põhjapoolse provintsi nime järgi. Hollandi vabariigil tuli veel 30 aastat võidelda Hispaania vastu. Alles 1609. aastal kirjutati alla lepingule, mille järgi Hispaania tunnistas Hollandi iseseisvust.

Madalmaade rahva vabadusvõitlus feodaalse Hispaania vastu oli **kodanlik revolutsioon.** *See oli relvastatud võitlus, mille käigus võim läks hispaania feodaalide käest hollandi kodanluse kätte.*

5. Kodanliku revolutsiooni tulemused.

Pärast vabanemist hispaanlaste ikke alt hakkas Hollandi majandus kiiresti arenema. Asutati uusi manufaktuure. Hollandi kodanlusel ei tarvitsenud enam anda üht osa oma tuludest hispaania feodaalidele ja ta hakkas kiiresti rikastuma.

Holland kauples peaaegu kõigi Euroopa maadega. Tema kaubalaevastik oli suurem kui kõigi Euroopa maade kaubalaevastikud kokku. Igalt poolt maailmast tulid laevad Hollandi sadamasse *Amsterdami,* mis Antverpeni asemel oli saanud maailmakaubanduse keskuseks.

Hollandi kodanlus hakkas vallutama asumaid. Hollandlased tõrjusid portugallased Indoneesiast välja, tegid kohalikud elanikud oma pärisorjadeks ja hakkasid nendelt poolmuidu kokku ostma vürtse.

Mitte üheski Euroopa riigis ei olnud nii julma palgatööliste ekspluateerimist kui Hollandis. Nad pidid töötama terve päeva, tasuks aga said armetuid krosse. *Ühtede ekspluateerijate asemele tulid teised; Madalmaade revolutsioon asendas feodaalide ikke kodanluse ikkega.*

Lugege läbi katkend Alba ettekandest Philipp II-le ja vastake küsimusele: millega seletab Alba oma raskusi võitluses ülestõusnute vastu?

See on kõige verisem sõda, missugust kaua pole enam olnud. Nende äraandjate arvu kasv — see on lausa ime! Eriti teeb mind nõutuks see, kui näen, missuguste raskustega Teie Majesteet hangite uut abiväge ja kui kergesti annavad inimesed oma elu ja oma vara nende mässajate käsutusse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil talurahva ülestõusude piirkondi, põhjapoolseid linnu, mis esimestena astusid hispaanlaste vastu välja, ja seitset lahkulöönud provintsi.
2. Tõestage, et revolutsioonilises võitluses Hispaania vastu etendasid rahvahulgad otsustavat osa. Tooge näiteid nende kangelaslikkuse kohta.
3. Kes kasutas ära rahvahulkade võidu Põhja-Madalmaades ja kuidas see ära kasutati?
4. Mitu aastat pärast revolutsiooni algust kujunes välja Hollandi vabariik? Mis toimus varem: kas «Võitmatu armaada» hukkumine või Põhja-Madalmaade lahkulöömine Hispaaniast?
5. Selgitage, mispärast Madalmaade rahva vabadusvõitlus Hispaania vastu kujutas endast kodanlikku revolutsiooni. Missugused olid Madalmaade kodanliku revolutsiooni tulemused? Ja mida tõi kaasa talurahvasõja lüüasaamine Saksamaale?

Pidage meeles see aastaarv!
1566. a. — Madalmaade kodanliku revolutsiooni algus.

XVII peatükk.

EUROOPA KULTUUR XV SAJANDI LÕPUL — XVII SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

§ 58. Kodanliku kultuuri tekkimine.

Tuletage meelde, mispärast valitsesid keskajal inimeste mõistuse ja tunnete üle usk ning kirik (§ 35, p. 1).

1. Mis kutsus esile kultuuri tõusu.

Uus rõhujate klass — kodanlus — käsitas maailma uut moodi. Manufaktuuride omanikud, kaupmehed ja liigkasuvõtjad olid niisama julmad ning ahned kui feodaalid. Rikkuste kokkuajamisel ei põrganud nad tagasi mitte millegi ees. Erinevalt laiskadest feodaalidest aga oli kodanlus aktiivne ja ettevõtlik. Rikastumisiha kihutas kaupmehi kaugetele ja ohtlikele merereisidele ning sundis neid avastama uusi maid. Omavahelises võistluses võtsid manufaktuuride omanikud kasutusele täiuslikumaid tööriistu ja seadmeid. Oma tekkimise koidikul oli kodanlus huvitatud teaduse ja tehnika arenemisest.

Rikkuse poolest oli uus klass feodaalidest üle. Palgatööliste ekspluateerimisest saadud rahaga tahtis kodanlus elada lõbusalt ja luksuslikult. Rikastelt saadud tellimuste põhjal ehitasid arhitektid toredaid losse. Kunstnikud maalisid pilte, skulptorid aga raiusid marmorist välja kujusid, millega rikkad kaunistasid oma valgusküllaseid ja avaraid maju. Kodanlus vajas haritud ja andekaid inimesi.

XV—XVI sajandil toimus Lääne-Euroopa maades kultuuri tõus. See oli seotud uue klassi — kodanluse tekkimisega.

2. Huvi inimese ja looduse vastu.

Teadlased heitsid kõrvale kirikutegelaste absurdsed väljamõeldised maailma kohta ja hakkasid loodust tähelepanelikult uurima. Sel ajal tekkisid Euroopas esimesed botaanikaaiad ja zoopargid.

Kirjanikke ei huvitanud väljamõeldud «pühakute» kangelasteod, vaid elavad inimesed, nende rõõmud ja kannatused. Nad kirjeldasid oma aja tormilist elu, ülistasid värssides inimese kõrgeid tundeid ja looduse ilu.

Skulptorid ja maalikunstnikud uurisid tähelepanelikult inimese keha ehitust. Nad püüdsid kujutada inimesi võimalikult tõepäraselt. Isegi «pühakute» kujutamiseks poseerisid neile elavad inimesed. Suur oli preestrite ja munkade ehmatus ja meelepaha, kui nad aru said, et noorte kunstnike poolt maalitud pühapiltidel on kujutatud sama linna ilusate naiste näod.

Elu lükkas ümber kiriku õpetuse, et inimene on armetu ja abitu ning ainult jumal on kõikvõimas. Tekkis usk inimese jõusse ja võimetesse. Üks XV sajandi kirjanik ütles: «Inimene saavutab selle, mille poole ta püüab.»

Uue, kodanliku kultuuri tegelasi ei huvitanud jumal, vaid inimene ja tema teod.

3. Huvi antiikkultuuri vastu.

XV—XVI sajandi haritud inimesed hakkasid tundma suurt huvi Vana-Kreeka ja Vana-Rooma kultuuri vastu. Erinevalt süngest ja elutust kiriklikust kunstist olid antiikaja kultuuri teosed elurõõmsad, nad ülistasid inimese ilu. Sellepärast köitsidki nad uute kirjanike ja kunstnike tähelepanu.

Kloostrite keldrites otsisid antiikaja kultuuri sõbrad vanu käsikirju ning kaevasid maa seest välja kreeka jumalate ja kangelaste kujusid. Neid hinnati väga kõrgelt. Mõned rikkad kunstisõbrad ei säästnud kujude või vanade käsikirjade ostmiseks raha. Moeasjaks sai kreeka ja ladina keele tundmine; olid ju nendes keeltes rääkinud Periklese ja Octavianus Augustuse kaasaegsed. Hoolega uurisid kirjanikud ning kunstnikud vanade kreeklaste ja roomlaste teoseid, nad vaimustusid nendest, püüdsid neid jäljendada.

Antiikkultuur, mille katoliku kirik oli hukka mõistnud ja mis eelmistel sajanditel oli unustusse jäetud, otsekui sündis uuesti. Sellepärast hakati aega, millal tekkis uus, kodanlik kultuur, nimetama **renessansiks** (taassünniks).

4. Suhtumine feodaalidesse ja kirikusse.

Paljud renessansiajastu tegelased naersid välja jõhkraid ja laisku feodaale. Itaalia kirjanik ütles: «Hoobelda oma muistse päritoluga — see tähendab hoobelda põlvnemisega paadunud röövlitest.» Ta väitis, et kuulsust ja õilsust toovad inimese enda teened, et neid ei saavutata võõraste teenetega.

Renessansiajastu teadlased, kirjanikud ja kunstnikud astusid kiriku vastu järsult välja. Preestrite ja munkade harimatus ning rumalus, paavstide ahnus ning võimuiha said eesrindlike kirjanike ja poeetide rünnakute alaliseks märklauaks.

Juba enne reformatsiooni algust Saksamaal naeris luuletaja *Ulrich von Hutten* Rooma paavsti õelalt välja. Ta kirjutas, et paavst allutab kõik endale kolme asja — vägivalla, kavaluse ja silmakirjalikkuse abil. Rooma, paavsti pealinn — see on ait, kuhu kogu maailmast kokkuröövitud vara sisse voolab, paavst aga on tõuk, kes seda vara õgib.

Kuid renessansiajastu tegelased ei kavatsenud usust ja kirikust lõplikult lahku lüüa. Kodanlus tahtis säilitada usku kui head vahendit, mis rahvast vaos hoiab.

5. Uus kultuur ja rahvas.

Renessanss tugines oma arengus parimale, mida rahvahulgad keskajal olid loonud. Kirjanikud ja luuletajad töötasid ümber linnaelanike valme, muistendeid ja luuletusi. Arhitektid ja skulptorid kasutasid linna käsitööliste kogemusi.

Kuid oma teoseid lõid renessansiajastu kultuuritegelased ainult vähestele — rikastele ja ülikutele. Üksnes rikaste vanemate lapsed võisid koolis õppida. Teadlased kirjutasid ikka veel raamatuid rahvale arusaamatus ladina keeles.

Renessanss oli väljakujuneva kodanluse klassi kultuur. Kuid kõige silmapaistvamad renessansiajastu tegelased lõid suurepäraseid kunstiteoseid, mille üle tunneb vaimustust kogu inimkond.

DOKUMENT.

Itaalia kirjanik Poggio Bracciolini on kirjutanud lühijutu «Preestrist, kes mattis maha koera». Selle jutu aluseks oli valm «Eesli testament» — ühe keskaja luuletaja teos.

Ühes külas elas preester, kes oli väga rikas. Kui tema kallis koer ära suri, siis mattis ta selle kalmistule maha. Sellest sai teada piiskop. Preestri raha himustades kutsus ta tema enda juurde, et karistada teda, nagu oleks ta toime pannud suure kuriteo. Preester aga tundis hästi oma piiskopi iseloomu, võttis kaasa viiskümmend kuldmünti ja tuli tema juurde. Piiskop käskis ta vanglasse viia. Kuid kaval preester ütles piiskopile: «Isake, kui te teaksite, kui tark oli minu koer, siis te ei imestaks, et ta vääris matmist inimeste hulka. Sest tema mõistus ületas inimmõistuse nii oma elu ajal kui ka surma hetkel.»

«Mida see tähendab?» küsis piiskop.

«Oma elu lõpul,» ütles preester, «tegi ta testamendi, ja teie vajadustest teadlik olles pärandas teile viiskümmend kuldmünti. Tõin need endaga kaasa.» Seepeale kiitis piiskop testamendi ja matmise heaks, võttis raha vastu ja laskis preestril minna.

1. Jutustage, mis põhjustas kultuuri tõusu XV—XVI sajandil.
2. Milles seisab renessansi ja kirikliku kultuuri peamine erinevus?
3. Mispärast hakkasid XV—XVI sajandi teadlased ja kirjanikud tundma suurt huvi Vana-Kreeka ja Vana-Rooma kultuuri vastu?
4. Kuidas suhtusid renessansiajastu tegelased feodaalidesse ja kirikusse?
5. Missugune side oli renessansil keskaegse linnaelanike kultuuriga?

§ 59. Kunsti õitseng Itaalias.

Tuletage meelde, kuidas kasutas kirik keskajal arhitektuuri, skulptuuri ja maalikunsti selleks, et usku jumalasse kindlustada (§ 36, p. 1 ja 2).

1. Itaalia — renessansi kodumaa. Kõigepealt hakkas renessanss arenema Itaalias. See on seletatav sellega, et rikastes Itaalia linnades tekkisid juba XIV sajandil esimesed manufaktuurid ja hakkas välja kujunema kodanlus.

Roomast Alpidesse kulgeval tähtsal kaubateel asus suur ja ilus linn *Firenze*. Linna tänavatel võis kõikjal kuulda kalevitöökodade müra. Liigkasuvõtjate kontoreid külastas suur hulk inimesi. Firenze rahamehed laenasid välja suuri summasid mitte üksi kaupmeestele ja feodaalidele, vaid isegi paavstidele ja kuningatele.

Firenze sai Itaalia kultuurikeskuseks. Kuulsad maalikunstnikud, skulptorid ja arhitektid õpetasid siin oma kunsti andekatele noorukitele. Suurepäraste meistrite poolest olid tuntud ka Rooma, *Milaano* ja Veneetsia.

Kuid Itaalia oli tol ajal killustatud ja nõrk maa. XVI sajandi alguses langes ta võõramaistele vallutajatele — hispaanlastele ja prantslastele saagiks. Välisriikide sõjaväed laastasid õitsvat maad. Sellepärast oli kunsti õitseng Itaalias lühiajaline.

2. Leonardo da Vinci. Üheks suurimaks Itaalia renessansi tegelaseks oli firentslane *Leonardo da Vinci* (1452—1519). Tema isa oli rikas linnaelanik, ema aga lihtne talunaine. Leonardo da Vinci oli väga mitmekülgne inimene: geniaalne maalikunstnik ja teadlane, insener ja leiutaja, arhitekt ja skulptor, muusikamees ja luuletaja.

Juba lapsepõlvest peale kasvatas Leonardo da Vinci endas väsimatut tööarmastust. Raskused ei suutnud teda murda: nad kasvatasid temas ainult uut jõudu. Oma õpilastele ütles ta: «Õnn saab osaks sellele, kes palju töötab.»

Leonardo da Vinci maalidel peegeldub elu, mida kunstnik armastas ja tundma õppis. Kaua aega käis ta mööda tänavaid ja väljakuid ning tegi seal jooniseid, mis kujutasid tegelikku elu. Teda köitsid inimesed rõõmu- või murehetkil, kui nende liigutused ja näod on eriti väljendusrikkad. Salaja lahkas suur kunstnik laipu, kuigi ta võis selle tõttu inkvisitsiooni viha alla sattuda; ta püüdis tundma õppida inimese keha ehitust, et seda oma maa-

Joon. 89. Leonardo da Vinci. *Autoportree* (portree iseendast).
Joonisel on kunstnik edasi andnud kõige iseloomustavama endast: teadlase kotkapilgu, tugevasti kokkusurutud huuled, mis kõnelevad tema arukast tahtest ja visadusest. Avarale laubale on aeg kündnud sügavad vaod — pikaajalise mõtiskluse jäljed.

lidel tõetruult kujutada. Valguselt varjule vaevumärgatavate üleminekute edasiandmises saavutas Leonardo da Vinci suure meisterlikkuse. See viis kujutuse tegelikkusele eriti lähedale.

Leonardo da Vincit kui kunstnikku huvitas kõige rohkem inimene ja tema elamused. Kogu maailmale on tuntud Leonardo maal *«Gioconda»* — noore naise portree. Kunstnik ei piirdunud välise sarnasuse edasiandmisega, vaid ta oskas edasi anda ka naise iseloomu ja meeleolu. Nägu, käed ja kogu kuju on maalitud nii meisterlikult, et näivad elavana.[1]

Värviline illustratsioon XIV. Gioconda. *Leonardo da Vinci.* Lõuendilt vaatab meile vastu noore naise rahulik ja mõtlik nägu, mida valgustab vaevumärgatav naeratus. Seda nägu teraselt silmitsedes näeme, et ta silmanähtavalt otsekui muudab oma ilmet. Naise silmad on tähelepanelikud ja uurivad. Ta on kujutatud looduse taustal. Jõuliselt annab maastik edasi valgusküllase avaruse sügavust.

Leonardo da Vinci oli ka suur teadlane. Oma avastustes jõudis ta kaasaegsetest mitusada aastat ette. Teaduslikud järeldused rajas Leonardo da Vinci vaatlustele ja katsetele. «Tarkus on katsete tulemus,» ütles teadlane korduvalt. Ta tahtis inimese tööd teaduse abiga kergendada. Kaasaegsed pidasid teda suurepäraseks inseneriks: tema projekti järgi ehitati suur kanal, mis varustas Milaanot joogiveega.

[1] Leningradis Riiklikus Ermitaažis säilitatakse kaht Leonardo da Vinci maali: «Madonna lillega» ja «Madonna Litta».

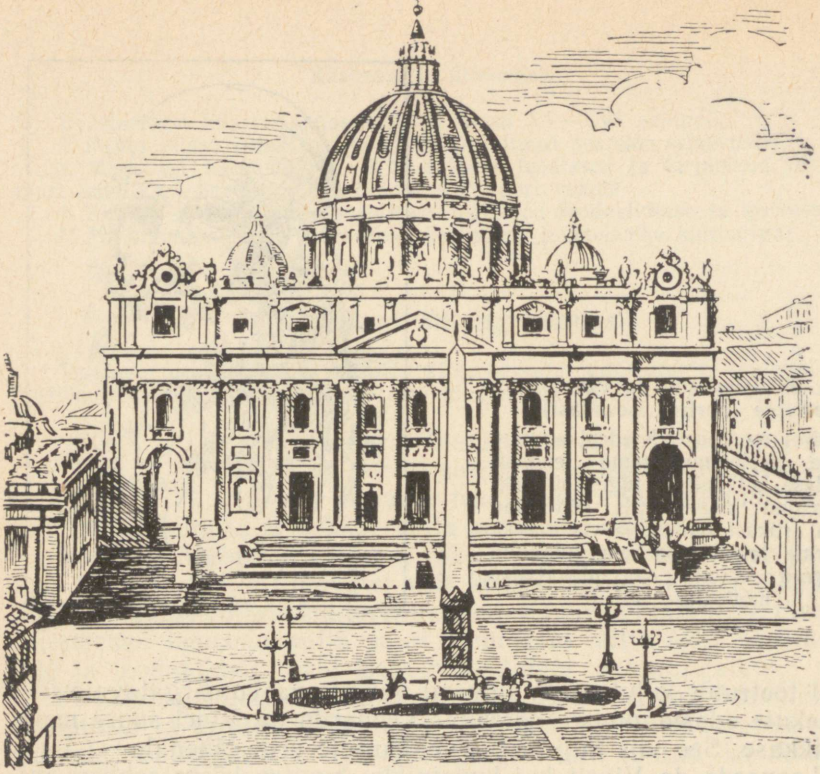

Joon. 90. Püha Peetruse kirik Roomas.
Kõik hoone osad on proportsionaalsed. Sammaste, portikuste ja frontoonide ehitamisel on jäljendatud Vana-Rooma arhitektuuri. Ovaalne kuppel tõuseb 132 meetri kõrgusele.

Leonardo da Vinci märkmike leheküljed kirendavad joonistest ja projektidest. Siin näeme metallilõikepinke ja kudumismasinaid, vokki ja pinnasesüvendajat. Leonardo da Vinci töötas välja langevarju ja helikopteri konstruktsiooni.

Leonardo da Vinci astus kiriku õpetuse vastu välja. Selle eest kiusasid vaimulikud teda taga. Kogu oma eluaja rändas ta mööda maailma ja suri võõrsil, Prantsusmaal.

3. Michelangelo. Suureks renessansi tegelaseks oli *Michelangelo* (1475—1564) — skulptor, maalikunstnik, arhitekt, sõjaväeinsener ja luuletaja.

Tulise patrioodina tundis Michelangelo suurt kurbust õnnetuse üle, mis XVI sajandi alguses oli Itaaliale osaks saanud. Raidkujudes ja maalides peegeldus tema unistus võitlevast inimesest, kangelasest, kes suudab kodumaa päästmise nimel ohvreid tuua. Ta kujutas võimsa kehaga ja tugeva tahtejõuga inimest.

Määratu suurest marmorpangast raius skulptor välja 5,5 meetri kõrguse «Taaveti» kuju. Kaasaegsed nimetasid seda kuju «Gigandiks». Skulptor kujutas legendaarset noort karjust, kes läks kahevõitlusele hirmuäratava hiiglasega ja tappis ta tabava kivihoobiga. «Taaveti» kuju seati üles Firenze keskväljakule, sellest ajast peale peetakse teda linna kaitsjaks.

Värviline illustratsioon XV. Taavet. *Michelangelo.* Taavet on kujutatud hetkel, mil kõik tema jõud on otsustava tapluse eel kokku võetud, kogu tahe pingutatud. Parema käega hoiab nooruk kõvasti kinni oma seljal rippuva lingu otsast, vasakuga aga katsub sellesse paigutatud kivi. Välisest rahulikkusest hoolimata on nooruki kujus tunda määratu suurt sisemist pinget. Näib, et kohe laseb vasak käsi kivi lahti, parem käsi aga toob lingu välja, hakkab seda õhus keerutama ja lihtne mürsk läheb lendu, et vaenlast surmavalt tabada.

Michelangelo võttis osa Püha Peetruse kiriku ehitamisest Roomas. Seda kirikut ehitasid mitmekümne aasta jooksul kõige kuulsamad Itaalia arhitektid. Michelangelo töötas välja kiriku peamise osa — tema määratu suure kupli projekti. Püha Peetruse kirik on renessansi arhitektuuri parimaks näiteks.

Michelangelo loomingus ilmnesid renessansi kultuuri parimad jooned: inimese jõu ja mehisuse ülistamine, usk tema mõistusesse.

4. Raffael.

Üheks suurimaks renessansiajastu maalikunstnikuks oli *Raffael* (1483—1520). Ta püüdis kujutada inimest, kelles on kõik kaunis: ilus keha, arenenud mõistus ja hea iseloom.

Joon. 91. Raffael. *Autoportree.*

Noormehena elas ja töötas Raffael Firenzes, kus ta lõi paljud oma väljapaistvad maalid. Peagi kutsuti ta Rooma. Siin maalis Raffael portreesid, juhtis Püha Peetruse kiriku ehitamist ning korraldas arheoloogilisi kaevamisi.

On säilinud palju Raffaeli maale, kus kujutatakse madonnasid. Kuid Raffaeli madonnad ei ole pühapildid. Kunstnik kujutas oma maalidel ema, kes õrnalt armastab oma last. Kõige kuulsam Raffaeli maal on *«Sixtuse madonna»*, mille kunstnik maalis ühes väikeses Itaalia linnas asuva Püha Sixtuse kloostri jaoks. See geniaalne teos on kantud suurest armastusest inimeste vastu.[1]

Värviline illustratsioon XVI. Sixtuse madonna. *Raffael.* Mööda pilve astub paljajalu pikakasvuline sihvakas naine. Tema nägu on kaunis ja hingestatud. Suurtes silmades paistab leebus ja headus ning ühtaegu ka kurbus, kartus oma poja saatuse pärast. Surudes poega õrnalt enda vastu, toob ta tema inimeste juurde.

Renessansiajastu kunst erineb järsult kirikukunstist selle poolest, et ta tunneb huvi inimese vastu ja püüab kujutada elu tõetruult.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast sai Itaalia renessansi kodumaaks?
2. Mis tegi Leonardo da Vinci kunstnikuna kuulsaks? Kinnitage seda tema maali «Gioconda» põhjal. Mis näitab, et Leonardo da Vinci oli suur teadlane?
3. Võrrelge Michelangelo «Taaveti» kuju Reimsi peakiriku skulptuuridega (joon. 55). Püüdke järeldada, mille poolest erineb renessansiajastu skulptuur keskaja kirikuskulptuurist.
4. Mille poolest on Raffaeli maal «Sixtuse madonna» imetlusväärne? Võrrelge Raffaeli madonnat Itaalia XIII sajandi kunstniku madonnaga (joon. 56). Mida on uut renessansi maalikunstis eelmiste sajandite kirikliku maalikunstiga võrreldes?

§ 60. Võitlus teaduse ja kiriku vahel.

(Kaart nr. 9.)

Tuletage meelde, missuguseid kujutlusi maailmast toetas kirik (§ 35, p. 3).

1. Teaduse arenemine. Pärast Kolumbuse ja Vasco da Gama teekonda ei katkenud meresõitjate laevade liikumine ääretutel ookeaniavarustel. XVII sajandi alguses avastati uus manner — *Austraalia.* Vene jahimehed ja kasakad tungisid Põhja-Aasia uurimata maadesse ja jõudsid Vaikse ookeani rannikule.

[1] «Sixtuse madonnat» säilitatakse Saksamaal Dresdeni linna muuseumis, Dresdeni galeriis. Suure Isamaasõja aastail, kui käis Saksamaa vabastamine fašistlikest barbaritest, leidsid Nõukogude armee väeosad selle galerii maalide kollektsiooni, mis oli peidetud maagikaevandustesse. Kollektsiooni hulgas oli ka Raffaeli maal. Õigeaegselt hoiti ära maalide riknemine.

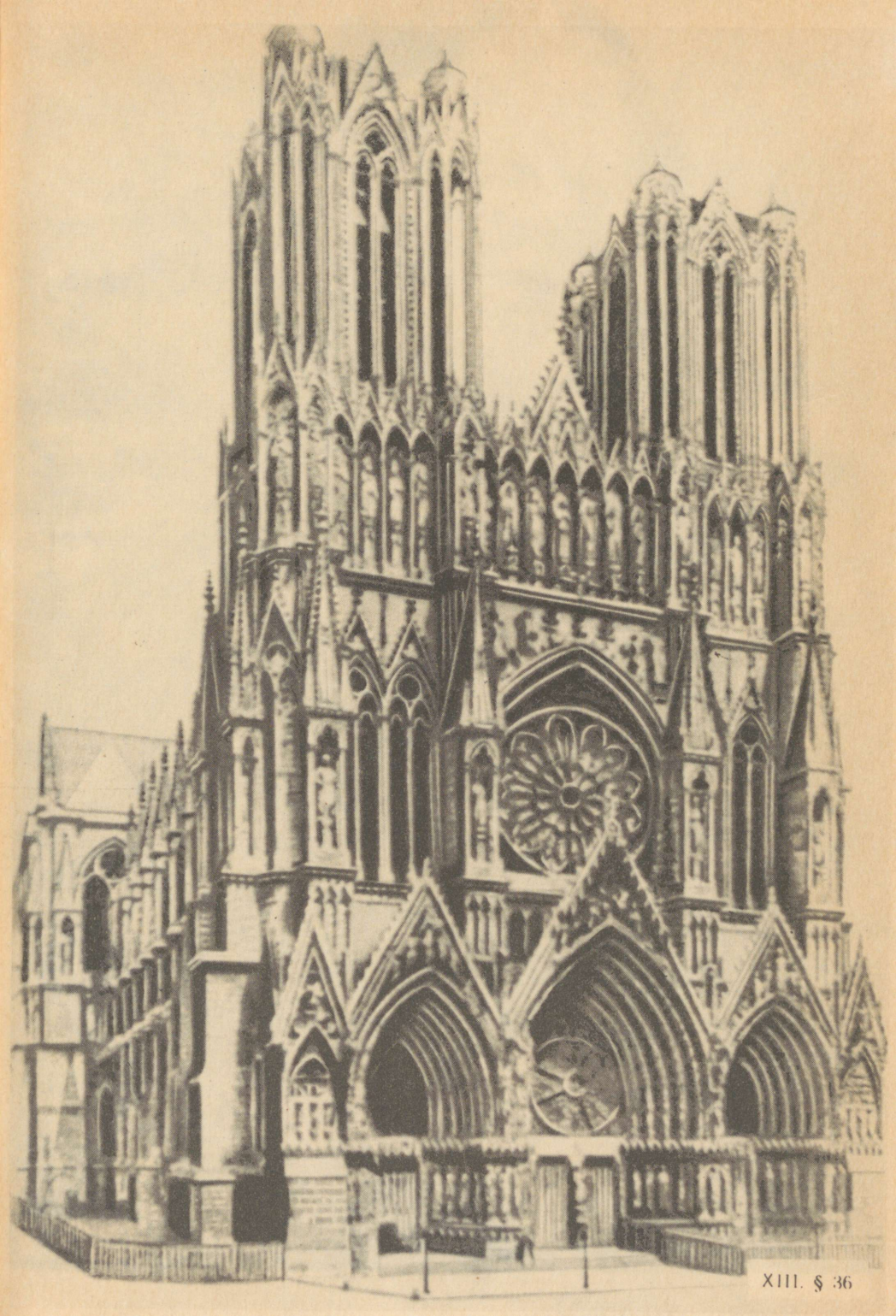

XIII. § 36

XIV. § 59

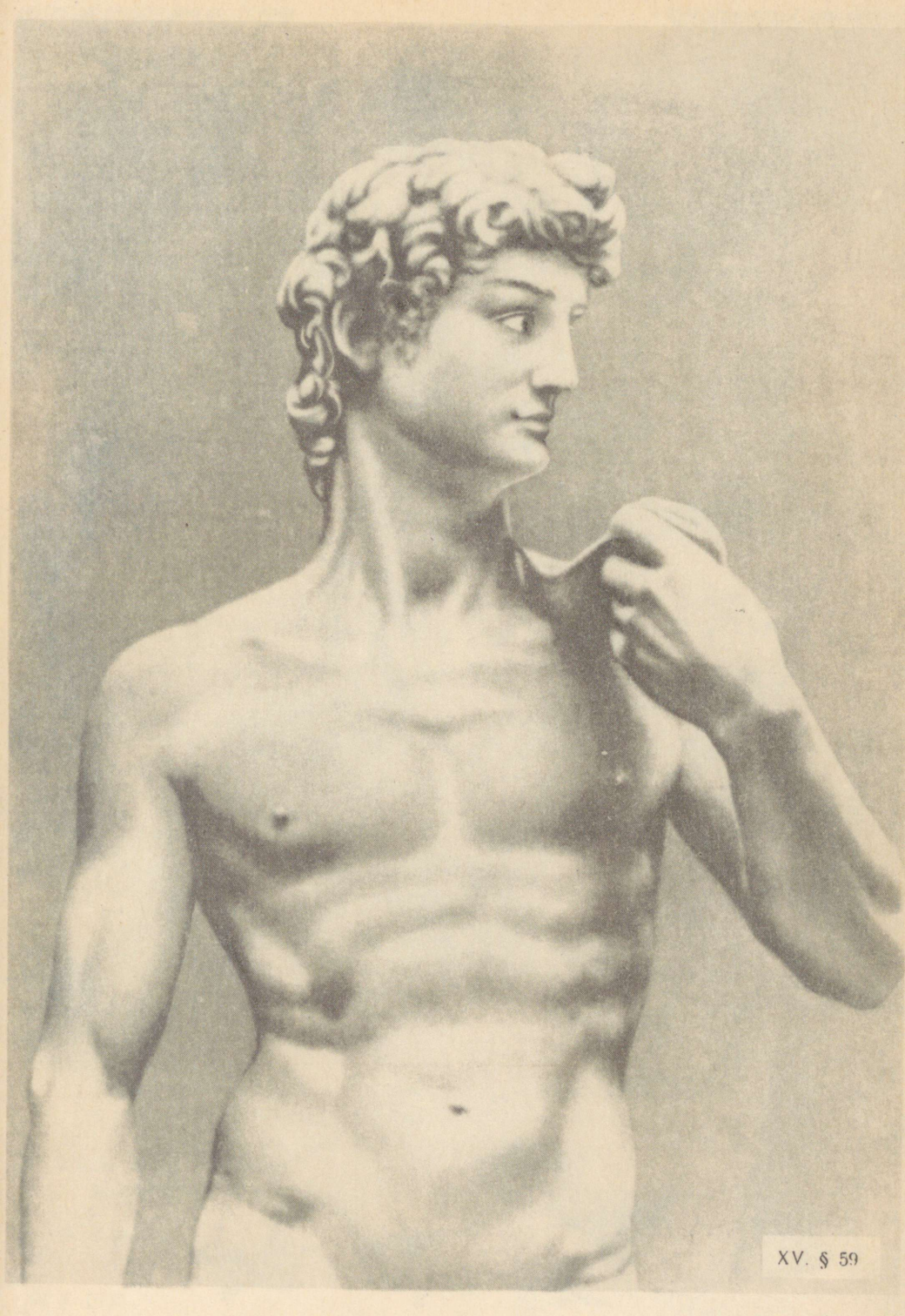

XV. § 59

XVI. § 59

Joon. 92. Maad ja mered, mida eurooplased, araablased ja hiinlased tundsid 1492. aastaks ja XVII sajandi keskpaigaks.

Julged maadeuurijad õppisid tundma suuremat osa maismaast, meredest ja ookeanidest. Geograafiateadus tegi erakordseid edusamme.

Laeva asukoha õigeks kindlaksmääramiseks avamerel oli vaja hästi tunda planeetide ja tähtede liikumist. Arenenud meresõit nõudis täpseid teadmisi astronoomia alal.

Keskaegsed vaated universumi (maailma) ehituse kohta olid ekslikud. Arvati, et liikumatu Maa seisab maailma keskpunktis. Vaimulikud toetasid seda valeõpetust, sest see ei olnud vastuolus kirikulegendiga, mille järgi jumal lõi Maa ja inimesed ning pani Päikese ja planeedid pöörlema ümber Maa.

2. Mikołaj Kopernik.

Hävitava löögi kiriklikule kujutlusele universumist andis suur poola teadlane *Mikołaj Kopernik* (1473—1543).

Üle 30 aasta vaatles Kopernik taevakehi kõige lihtsamate seadeldiste abil. Kopernik teadis, et teda jälgivad kogu aeg paavsti spioonid; sellepärast hoidis ta oma avastused kaua aega saladuses. Ta oli juba suremas, kui sõbrad tõid ja andsid teadlase külmaks läinud kätesse esimese eksemplari tema raamatust «Taevakehade ringliikumisest».

Pärast keerukate arvutuste tegemist jõudis Kopernik järeldusele, et Maa tiirleb ümber Päikese ja ühtaegu pöörleb ka oma telje ümber. Järelikult on Maa ainult üks planeetidest, ja kõik nad tiirlevad ümber Päikese.

Koperniku avastus tekitas teaduses suure pöörde. Varises

kokku muinasjutt sellest, et Maa ja esimesed inimesed on jumala loodud. Koperniku õpetus õõnestas usu autoriteeti.

3. Giordano Bruno.

Tõeliseks kangelaseks ja teaduse eest võitlejaks oli suur itaalia mõtleja *Giordano Bruno*.

Bruno sündis 1548. aastal. Alaealisena andsid vanemad ta kloostrisse. Kuid juba lapsepõlvest peale püüdis Giordano kirglikult teadmiste poole; ta ei pühendanud ennast palvetele, vaid teaduslikule tegevusele. Kloostri ülemuste teadmata tutvus Bruno Koperniku raamatuga ja jõudis veendumusele, et usuline maailmakäsitus on vale ja absurdne. Tema peale esitati massiliselt salakaebusi. Bruno heitis endalt mungarüü ja põgenes kloostrist.

Algas elu, mis oli täis rännakuid ja muresid, kuid sealjuures ere ja tormiline. Vaimulikud ei lasknud teadlasel mitte kuskil rahulikult elada ja töötada. Kuueteistkümne aasta jooksul peatus ta paljudes Euroopa maades — Prantsusmaal, Inglismaal, Saksamaal ja Tšehhimaal. Bruno oli hea kõnemees, andekas kirjanik ja luuletaja.

Millest siis kirjutas ja rääkis Giordano Bruno? Koperniku õpe-

Joon. 93. Kopernik.

Kopernik on kujutatud peakirikut ümbritseva kindlusemüüri kõige kõrgema torni platvormil. Tornis oli tema eluase ja tööruum; selle aknast oli näha kogu taevavõlv. Taevakehade kauguse mõõtmiseks kasutas teadlane lihtsat riista.

tust edasi arendades väitis ta, et «universumil ei ole äärt, ta on määratu suur ja lõpmatu». Ka Päike ei ole maailma keskpunkt. Universum — see on arvutu hulk tähti, millest igaüks on meist kaugel asuv päike. Nende päikeste ümber liiguvad oma planeedid. Seda Giordano Bruno julget mõtet on teadus nüüd täielikult kinnitanud.

Kodumaaigatsuse sunnil tuli Bruno Itaaliasse tagasi. Siin aga reedeti ta salakavalalt. Bruno sattus inkvisitsiooni küüsi. Peaaegu kaheksa aastat veetis ta hirmsates vanglates. Kuid ei piinamise ega keelitamisega ei läinud inkvisiitoritel korda teda oma vaadetest taganema sundida. Kirikukohus mõistis teadlase tulesurma. Pärast otsuse ärakuulamist ütles Bruno oma timukatele näkku: «Otsust mulle teatavaks tehes te värisete hirmust rohkem kui mina, kes peab tuleriidale minema!»

17. veebruaril 1600 põletati Giordano Bruno tuleriidal.

Värviline illustratsioon XII. Giordano Bruno hukkamine. Suurel Rooma väljakul vaimulike ja sadade inimeste juuresolekul valmistatakse ette hukkamist. Süüdimõistetu on toodud tuleriidale. Tema riietele on kinnitatud kollane kate, millele on joonistatud tantsivad kuradid. Bruno seisab erksalt ja keskendunult. Vaimulik püüab ulatada tema huultele risti, kuid Bruno ei vaata tema poole. Ta on suunanud oma põletava pilgu kardinalile, kes istub baldahhiini all (kardinal — katoliku kiriku kõrgem ametikandja, tähtsuselt teine isik pärast paavsti). Suitsus ja tuleleekides piinarikast surma leides säilitas Bruno viimse hetkeni mehisuse. Kindlalt kordas ta uhkeid sõnu: «Ärapõletamine ei tähenda ümberlükkamist!»

Juba järgnevatel aastatel pärast Bruno hukkamist tehti teaduses uusi avastusi, mis kinnitasid seda tõde, mille eest julge teadlane oma elu oli andnud.

4. Galileo Galilei.

Veneetsia elanikud olid erutatud. Linna peakiriku juures tungles suur rahvamurd. Igaüks tahtis vaadata pikksilmasse, mille läbi võis selgesti näha kaugel-asuvaid laevu merel ja palju muud. Selle suurepärase riista oli seadnud kiriku kellatornis üles teadlane *Galileo Galilei* (1564—1642).

Galilei oli esimene teadlane, kes kasutas taeva vaatlemiseks *teleskoopi*. Teleskoobi abil suurenesid nähtavad esemed 30 korda. Teadlane veendus, et tähti on hoopis rohkem, kui neid palja silmaga näha võib. Selgus, et nagu Maal, nii on ka Kuul mäed, et planeet Jupiteri ümber liiguvad kaaslased ja et «isegi» Päikesel on plekid. Oma suurepärase pikksilma abil tegi Galilei ka palju teisi avastusi. Ja kõik need kinnitasid Koperniku ning Giordano Bruno õpetust.

See kutsus esile pöörase viha vaimulike hulgas. Kirik keelas Koperniku raamatu lugemise. Otsekui vastuseks sellele keelule kirjutas Galilei raamatu, milles kaitses poola teadlase järeldusi. Raevunud paavst kutsus Galilei Rooma kirikukohtusse. Seitsmekümneaastane teadlane astus inkvisitsiooni ette. Viis kuud kestis

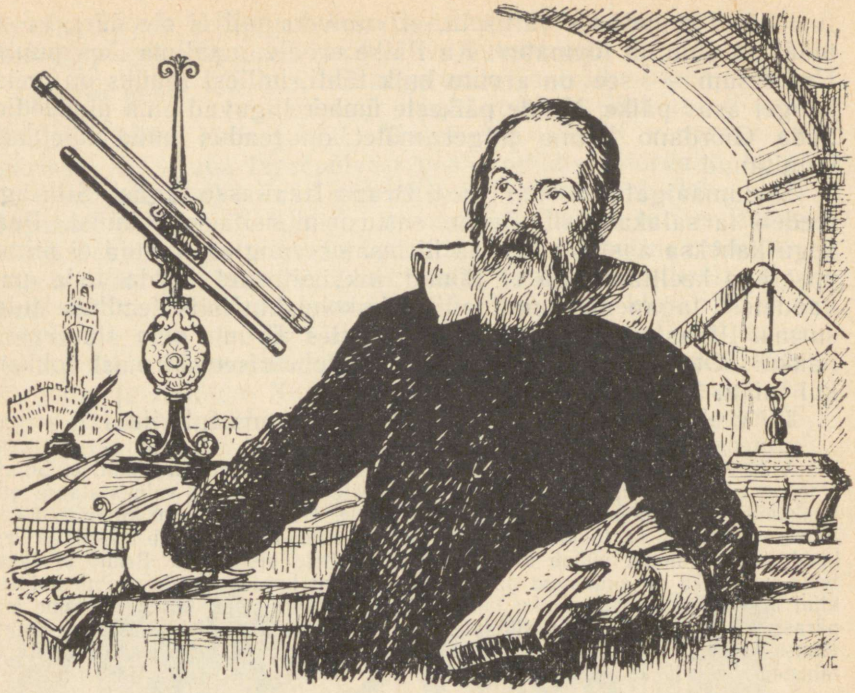

Joon. 94. Galilei.

ülekuulamine. Piinamise ähvardusel saavutasid inkvisiitorid seda, et kurnatud rauk oma õpetusest lahti ütles. Patukahetseja riietes pidi ta põlvili langema ja kohtuniku järel ütlema alandavad «kahetsuse» sõnad. Hiljem loodi Galilei «patukahetsuse» kohta ilus legend: korrates sõnu, et ta ei usu Maa liikumisse, olevat Galilei tõusnud püsti ja hüüdnud: «Ta liigub siiski!» Selles legendis väljendatakse veendumust, et inimese vaba mõtet ei saa lämmatada.

Oma elupäevade lõpuni jäi Galilei inkvisitsiooni vangiks. Inkvisiitorid valvasid suure teadlase järele ja keelasid tema raamatute trükkimise. Kuid Galilei oli endiselt veendunud, et uued vaated universumi kohta on õiged.

Nõnda tõusis teadus usu vastu üles ja rabeles lahti tema köidikutest. Teaduse ees avanesid ääretud perspektiivid maailma seletamiseks ja uurimiseks.[1]

---

[1] Meie päevil on nõukogude inimesed teostanud inimkonna põlise unistuse — esimestena maailmas sooritasid nad kosmoselende.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil XVII sajandi esimesel poolel ette võetud uute teekondade suunad.
2. Missuguse teadusliku avastuse tegi Kopernik?
3. Milles seisis Bruno teaduslik kangelastegu?
4. Kuidas Galilei kinnitas Koperniku ja Bruno vaateid ning kuidas ta neid edasi arendas?
5. Mispärast võitles kirik eesrindliku teaduse vastu?

KESKAJA KOLMANDA PERIOODI PÕHIKOKKUVÕTE.

Me oleme nüüd jõudnud keskaja ajaloo lõpu juurde. On lõppenud viimase, s. o. kolmanda perioodi tundmaõppimine. See periood kestis XV sajandi lõpust kuni XVII sajandi keskpaigani. See oli aeg, millal käis pingerikas võitlus uue ja vana vahel, *aeg, millal Lääne-Euroopa maades tekkisid kapitalistlikud suhted, feodaalkord aga oli hakanud lagunema.*

Tsunftikäsitöö kõrvale tekkisid manufaktuurid; vanade klasside, feodaalide ja talupoegade kõrvale tärkasid uued klassid — kodanlus ja palgatöölised.

Kodanluse rikastumise peamiseks allikaks oli palgatööliste halastamatu ekspluateerimine. Geograafilised avastused ja asumaade vallutamine kiirendasid rikkuste koondumist kodanluse kätte. Euroopast tulnud vallutajad riisusid ja hävitasid Ameerika, Aafrika ja Aasia põliselanikke. Häbiväärne kauplemine neegerorjadega tähendas kõige süngema orjaaja taastamist. Kodanlus rikastus miljonite inimeste kannatuste ja hukkumise arvel.

Kuid feodaalsuhetega võrreldes olid kapitalistlikud suhted sammuks edasi. Palgatööliste töö oli tsunftidesse koondunud käsitööliste tööga võrreldes tootlikum. Järsult suurenes inimeste eluks vajalike kaupade tootmine. Enneolematu ulatuse võttis kaubandus. Teadus ja tehnika arenesid sel ajal kiiremini kui keskaja kõigi eelnevate sajandite jooksul.

Majanduse edasiarenemist takistas feodaalkord — feodaalide maaomandus, talupoegade koormised ja feodaalide võim. Kõrged maksud takistasid kodanlusel rikkuste kogumist. Eriti aga said feodaalide surve all kannatada talupojad. Kapitalistlike suhete arenemine tõi neile uusi hädasid: kohustuste ja maksude kasv, maalt äraajamine, võlad liigkasuvõtjatele.

XVI sajandil — XVII sajandi esimesel poolel veeres üle Euroopa maade võimsate rahvaülestõusude laine. Peamiseks jõuks võitluses feodaalide vastu olid talupojad; nad tahtsid feodaalkorda kaotada. Koos nendega astusid välja linnakehvikud, käsitöölised ja manufaktuuride töölised; nad tahtsid oma elu kergendada.

Esimene feodaalkorrale antud hoop tabas katoliku kirikut — Euroopa maades algas reformatsioon. Kuid vana kord avaldas visa

III TABEL.

vastupanu. Feodaalide toetusel asus kirik paljudes maades peale-tungile, ta laskis käiku tuleriidad ja piinariistad. Kirik kiusas taga ka eesrindlikke teadlasi, kes oma avastustega kiriku autoriteeti õõnestasid.

Oma võimu säilitamiseks oli feodaalide klassile vaja tugevat kuningavõimu. Paljudes Euroopa maades kujunes keskaja lõpuks välja absoluutne monarhia. Suure sõjaväe, ametnike, kohtu ja vanglate abil surus ta maha rahvaliikumised ja kindlustas feodaalide võimu talupoegade üle.

Oma aja ära elanud feodaalide klass ei tahtnud kaotada oma endist võimu ja eesõigusi. Teda võis kukutada ainult jõuga. Madalmaades, kus rahvahulkade võitluse juhiks oli kodanlus, võitis esimene kodanlik revolutsioon. Pärast tema võitu hakkasid sellel maal kiiresti arenema kapitalistlikud suhted.

Kodanlik revolutsioon oli paratamatu olukorras, kui toimus üleminek vanalt feodaalkorralt tol ajal eesrindlikumale kapitalistlikule korrale.

Küsimusi ja ülesandeid kolmanda jao kordamiseks.

1. Mispärast oli manufaktuuride tekkimine sammuks edasi inimeste elus?
2. Missugused uued klassid tekkisid Lääne-Euroopas XVI—XVII sajandil? Mille poolest erinesid nad vanadest klassidest?
3. Mispärast muutus klassivõitlus keskaja lõpul ägedamaks? Näidake kaardil nr. 15 rahva ülestõusudest hõlmatud piirkondi. Jutustage, mille eest võitlesid ülestõusnud igal maal.
4. Kelle vastu oli suunatud reformatsioon? Kes võttis reformatsioonist osa?
5. Missuguse klassi huvisid kaitses absoluutne monarhia ja kuidas ta seda tegi?
6. Missugusel maal toimus esimene kodanlik revolutsioon? Mispärast hakkasid sellel maal pärast kodanliku revolutsiooni võitu kiiresti arenema manufaktuurid ja merekaubandus?
7. Mis kutsus Euroopas XV—XVII sajandil esile kultuuri tõusu? Mille poolest erines renessanss keskaegsest kiriklikust kultuurist?
8. Vaadake III tabelit ja jutustage, mida uut oli tekkinud Lääne-Euroopas keskaja lõpuks. Kuidas takistasid feodaalid ja kirik uue arenemist?

KESKAJA KOKKUVÕTLIK KORDAMINE.

Keskaja kolm perioodi.

Perioodide nimetus ja aeg	Majanduse arenemine ja klasside seisund	Klassivõitlus	Riigikorraldus
I Feodaalkorra tekkimine. V—X sajand.	Maa üleminek aadli kätte ja vabade talupoegade pärisorjastamine. Kahe klassi — feodaalide klassi ja pärisorjade klassi tekkimine. Tööriistade ja maaharimise järkjärguline paranemine. Naturaalmajanduse jagamatu valitsemine.	Talupoegade võitlus pärisorjastamise ja feodaalide ikke vastu.	Feodaalriikide tekkimine. Feodaalne killustatus. Feodaalne hierarhia.

II Feodaalkorra edasiarenemine. XI sajand — XV sajandi lõpp.	Käsitöö eraldumine põllumajandusest. Linnade kui käsitöö ja kaubanduse keskuste tekkimine ja kasv. Vahetuse arenemine linna ja maa vahel, piirkondade ja riikide vahel. Talupoegade feodaalse ekspluateerimise tugevnemine.	Talupoegade võitlus feodaalide suureneva ikke vastu. Võimsad talupoegade ülestõusud ja sõjad. Talupoegade algav vabanemine isiklikust sõltuvusest.	Tsentraliseeritud riikide tekkimine. Kuningavõimu tugevnemine.
III Feodalismi lagunemise algus ja kapitalistlike suhete tekkimine. XV sajandi lõpp —XVII sajandi keskpaik.	Manufaktuuride tekkimine. Uute klasside — kodanluse ja palgatööliste tekkimine. Maailmakaubanduse algus. Feodaalikke tugevnemine, maksude kasv. Kapitalistliku ekspluateerimise algus.	Talupoegade võitlus maa eest, feodaalkorra kaotamise eest. Töölised alustavad võitlust kodanluse vastu. Reformatsioon kui kodanluse ja rahvahulkade liikumine feodaalse kiriku vastu. Esimene kodanlik revolutsioon (Madalmaades).	Absoluutse monarhia tekkimine.

Mõtelge järele, mida uut te saite teada keskaja tundmaõppimisel. Vastake küsimustele ja täitke ülesanded.

1. Missugust aega hõlmab keskaeg? Missugune kord valitses keskajal? Defineerige seda korda.
2. Missugused muudatused tehnikas toimusid keskajal (vt. IV tabel)?
3. Vaadake tabelit «Keskaja kolm perioodi». Missugused muudatused majanduses ja klasside seisundis toimusid keskaja kõigi kolme perioodi vältel?
4. Kirjutage mälu järgi üles keskajal toimunud talupoegade ülestõusude aastad ja nende juhtide nimed. Mille eest võitlesid rahvahulgad keskajal (vt. seesama tabel)?
5. Missugused muudatused riigikorralduses toimusid keskajal (vt. seesama tabel)? Millest olid need muudatused tingitud?
6. Kirjutage mälu järgi üles keskaja väljapaistvate teadlaste ja kunstitegelaste nimed. Mida igaüks nendest tegi kultuuri arendamiseks? Mispärast on meile need nimed lähedased ja kallid?
7. Kontrollige, kas te teate neid aastaarve, mis on ära toodud õpiku kaante sisekülgedel. Tuletage meelde, mis on kujutatud kaartidel ja joonistel, mille alla need aastaarvud on paigutatud.
8. Tõestage näidete varal, et rahvahulgad olid keskajal majanduse ja kultuuri arenemise peamiseks tõukejõuks.

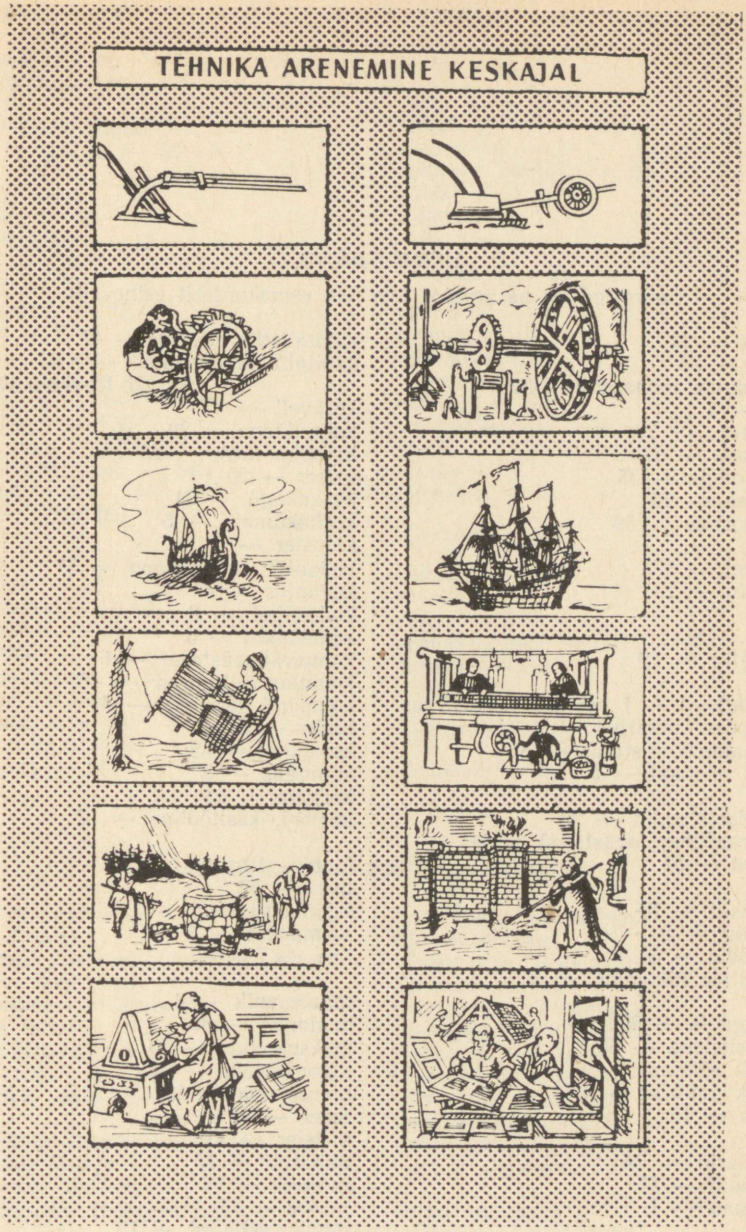

IV TABEL.

UUED SÕNAD.

(märgitud on paragrahv, kus nad esmakordselt esinevad)

aadlik — 23
aadel — 23
absoluutne monarhia — 51
abt — 3
alamkoda — 27
alkeemia — 35
astroloogia — 35
asumaa — 46
autoportree — 59

ballaad — 27
beduiin — 13

duell — 51
dünastia — 29

feodaalkord — I peatüki kokkuvõttes
feodaalne hierarhia — 8
feodaalne killustatus — 8
feood, feodaal — 5

Generaalstaadid — 23
geograafilised avastused — 44
göösid — 57

haidukid — 34
hertsog — 8
hussiidid — 31
hussiitide liikumine — 31

indulgents — 20
inkvisitsioon — 55
isiklik sõltuvus — 6
isiklik vabadus — 24
islam — 13

janitšarid — 34
jesuiidid — 55
jaosmaa — 1

kaheväljasüsteem — 1
kalifaat — 14
kaliif — 14
kapiteel — 12
kapitalistlik ettevõte — 47
kapitalistlikud suhted — XIII ja XIV peatüki lõppkokkuvõttes
karavell — 43
katoliiklane — 20
katoliku kirik — 20
ketser — 20
kirikukogu — 31
kirikukümnis — 5
klooster — 3
kodanlik revolutsioon — 57
kodanlus — 47
kodusõjad — 8
kohustused — 5
kolmeväljasüsteem — 6
koloniaalvallutused — 46
kompanii (kauba) — 49
krahv — 8
kroonika — 35
kuningas — 2
kõrgahi — 43
käsitöö, käsitööline — 17

laat — 19
laen — 50
lapimaasüsteem — 1
loonusrent — 5
loss — 7

maaomanik — 1
madonna — 36
maksukoguja — 50
manufaktuur — 47
mausoleum — 42
meer — 18
meister — 17
minarett — 15
mosaiik — 12
mošee — 15
muhameedlased — 13
muhamedi usk — 13
munk — 3
musket — 43
mõis — 5

mõõdukad — 31

naaberkogukond — 1
naturaalmajandus — 5

omavalitsus (linna) — 18
ordu (munga) — 55

paavst — 3
pagood — 40
palgatööline — 47
palk — 47
panid — 30
parlament — 27
parun — 8
peisaaž — 40
piiskop — 3
portselan — 38
privileegid — 50
programm — 53
protestandi kirik — 54
protestandid — 54
põhikiri (tsunfti) — 17

radža — 41
raekoda — 18
rahavahetaja — 19
rahvasõda — 25
raudrüü — 7
reformatsioon — 52
reform — 52
renessanss — 58
revolutsioon — 56
ristisõda — 21
ristisõdijad — 21
rosett — 15
rüütel — 7

sellid — 17
senjöör — 8
soomusrüü — 7
stiihiline ülestõus — 24
streik — 51
sulane — 48
sultan — 33

žonglöörid — 36

taboriidid — 31
talupoeg-pärisori — 3
talurahvasõda — 32
tarastamine — 48
teoorjus — 5
tsentraliseeritud riik — 26
tsunft — 17
turniir — 7
tööjaotus — 47

uusaadel — 48

vaimulikud — 3
vasall — 8
veetše — 9
vennaskonnad (sellide) — 51
vitraaž — 36
vürst — 9

õigeusu kirik — 20

ülemkoda — 27

NIMEDE LIGIKAUDNE HÄÄLDAMINE.

Aachen ('aahhen)
Alba ('alva)
Amerigo Vespucci (ame'riigo ves'putši)
Amiens (am'jään)
Antverpen (ant'verpen)
Arras (a'ras)
Azincourt (azän'kuur)
Auch (oš)
Avignon (avin'joon)

Barcelona (barsse'loona)
Bayonne (bei'jon)
Beaucaire (bo'keer)
Birmingham (böö(r)mingam)
Blois (blua)
Bretagne (brö'tanj)
Bouillon (bui'jon)
Bordeaux (bor'doo)
Bourges (burž)

Canterbury (känterburi)
Chalon (ša'lon)
Champagne (šam'panj)
Chanan (tšanan)
Chlodovech ('hlodoveh)
Chongqing (tšungtshing)
Christoph (kris'tof)
Clermont (kler'moon)
Compiègne (kom'pjen)
Córdoba ('kordova)
Crécy (kre'ssii)
Cuenca (ku'enka)

Dijon (di'žoon)
Domrémy (do(n)re'mi)

Erasmus (e'rasmus)
Española (espan'jola)

Firenze (fi'rentse)
Fuzhou (futšou)

Gioconda (džo'konda)
Giordano Bruno (džor'dano 'bruuno)
Grenoble (grö'noobl)
Guillaume Caille (gi'jom kai)
Guangzhou (kuangtšou)

Hangzhou (hangtšou)
Henry ('henri)
Hood (hud)
Huang Chao (huang tšao)

Innocentius (inno'tsentsius)

Jack (džäk)
Jacques (žak)
Jeanne d'Arc ('žan 'dark)

La Manche (la'maanš)
Langres (la(n)gr)
Languedoc (lang'dok)
Laon (lan)
La Rochelle (laro'šel)
Leeds (liidz)
Le Havre (lö'aavr)
Leonardo da Vinci
(leo'nardo da'vintši)
Liége (ljeež)
Limoges (li'moož)
Lipany ('lipanō)
Liverpool ('liverpuul)
Loire (luaar)
Louis (luii)
Luoyang (lojang)
Lyon (lioon)

Magalhães (magal'jaiš)
Mainz (maints)
Marseille (mar'sei)
Michelangelo (mikel'andželo)

Nantes (nant)
Narbonne (nar'bon)
Newbury ('njuuburi)
Newcastle ('njuukaasl)
Nîmes (niim)
Norwich (nooridž)

Orléans (orle'aan)

Pas de Calais (padöka'lee)
Plymouth ('plimöth)
Poitiers (pua'tjee)
Provence (pro'vaanss)

Rennes (ren)
Rhône (roon)
Richelieu (rišel'jöö)
Roger Bacon ('rodžör 'beikn)
Rouen (ruaan)

Schelde (šelde)
Seine (seen)
Sevilla (se'vilja)
Sheffield ('šefiild)
Sixtus ('sikstus)
Soissons (suas'son)
Szczecin ('štšetsin)
St. Etienne (sä(n)tet'jen)

Zheng He (tšeng he)

Tanger (ta(n)'žeer)
Thames (temz)
Toulouse (tu'luuz)
Tours (tuur)
Tower (tauö)
Troyes (trua)
Tudor (tjuudö)

Valencia (va'lenssia)
Valenciennes (vala(n)s'jen)
Vannes (van)
Vasco da Gama (vasko da gaama)
Verdun (ver'döön)
Versailles (vers'sai)
Visby ('visbü)

Wat Tyler (uot tailö)
Winchester (uinšester)

Xian (sijan)

York (jork)
Ypres (ipr)

SISUKORD.

Sissejuhatus 3

Kuidas kasutada õpikut 4

Esimene jagu.

Feodaalkorra tekkimine.

I peatükk. Feodaalkorra tekkimine Lääne- ja Kesk-Euroopas 5
§ 1. Germaanlased pärast Lääne-Rooma keisririigi langemist 5
§ 2. Riigi tekkimine frankidel 9
§ 3. Suurmaavalduste kasv ja talupoegade muutmine pärisorjadeks 13
§ 4. Frangi riigi tekkimine ja selle lagunemine 18
§ 5. Feodaalmõis 21
§ 6. Talupoegade-pärisorjade eluolu 25
§ 7. Feodaalide eluolu 30
§ 8. Lääne-Euroopa feodaalne killustatus 34
§ 9. Slaavlased VI—X sajandil 38

I peatüki kokkuvõte 41

II peatükk. Feodaalkorra tekkimine Ida-Rooma (Bütsantsi) keisririigis 44
§ 10. Slaavlaste asumine Bütsantsi keisririigi maadele 44
§ 11. Feodaalkorra tekkimine 47
§ 12. Bütsantsi kultuur 49

III peatükk. Araablased VI—XI sajandil 54
§ 13. Araabia hõimude ühendamise algus 54
§ 14. Araabia kalifaat ja selle lagunemine 57
§ 15. Kalifaadi maade majandus ja kultuur 59

Keskaja esimese perioodi kokkuvõte 63

Teine jagu.

Feodaalkorra arenemine.

IV peatükk. Käsitöö ja kaubanduse arenemine. Lääne-Euroopa linnade kasv 66
§ 16. Linnade tekkimine Lääne-Euroopas 66
§ 17. Käsitöö keskaegses linnas 70
§ 18. Linnade võitlus feodaalide vastu. Linnaelanike eluolu 73
§ 19. Kaubanduse arenemine 76

IV peatüki kokkuvõte 79

V peatükk. Ristiusu kirik XI—XIII sajandil. Ristisõjad 81
§ 20. Katoliku kiriku võim ja tema võitlus feodaalkorra vaenlaste vastu 81
§ 21. Esimene ristisõda 84
§ 22. Järgmised ristisõjad ja nende tagajärjed 86

VI peatükk. Tsentraliseeritud riikide tekkimine Lääne-Euroopas 90
§ 23. Kuningavõimu tugevnemise algus Prantsusmaal 90
§ 24. Saja-aastase sõja algus. Talupoegade ülestõus (žakerii) 93
§ 25. Prantsuse rahva võitlus vallutajate vastu. Jeanne d'Arc 97
§ 26. Prantsusmaa lõplik ühendamine XV sajandi lõpul 100
§ 27. Kuningavõimu tugevnemine Inglismaal XI—XIII sajandil 103
§ 28. Inglise talupoegade ülestõus Wat Tyleri juhtimisel 108
§ 29. Tsentraliseeritud riigi tekkimine Inglismaal 111

VII peatükk. Üldrahvalik võitlus Tšehhimaal võõramaise ülevõimu ja katoliku kiriku vastu. Talurahvasõda 114
§ 30. Tšehhimaa XIII—XIV sajandil 114
§ 31. Üldrahvaliku vabadusliikumise algus 116
§ 32. Hussiitide sõjad 120

VIII peatükk. Osmani impeerium ja rahvaste võitlus türgi vallutajate vastu 125
§ 33. Balkani poolsaare vallutamine türklaste poolt 125
§ 34. Osmani impeeriumi tekkimine. Alistatud rahvaste võitlus türgi vallutajate vastu 129

IX peatükk. Lääne-Euroopa kultuur XII—XV sajandil 132
§ 35. Haridus ja teadus keskajal 132
§ 36. Kunst ja kirjandus keskajal 137

X peatükk. Hiina keskajal 142
§ 37. Feodaalkord 142
§ 38. Majanduse arenemine 145
§ 39. Mongolite vallutused ja hiina rahva võitlus oma sõltumatuse eest 148
§ 40. Hiina kultuur keskajal 150

XI peatükk. India keskajal 153
§ 41. Feodaalkord 153
§ 42. Majanduse ja kultuuri arenemine 155
Keskaja teise perioodi põhikokkuvõte 159

Kolmas jagu.

Feodalismi lagunemise algus ja kapitalistlike suhete tekkimine.

XII peatükk. Tehnika arenemine Lääne-Euroopas XV—XVI sajandil. Geograafilised avastused XV sajandi lõpul — XVI sajandi alguses. Asumaade vallutamine 162
§ 43. Tehnika arenemine XV—XVI sajandil 162
§ 44. Indiasse viiva meretee avastamine 167
§ 45. Ameerika XV sajandil. Ameerika avastamine Kolumbuse poolt 169
§ 46. Eurooplaste koloniaalvallutused 174

XII peatüki kokkuvõte 178

XIII peatükk. Inglismaa kapitalistliku arenemise algus XVI sajandil 179
§ 47. Kapitalistliku tööstuse arenemine 179
§ 48. Tarastamine ja selle tagajärjed 182
§ 49. Kaubandus ja võitlus asumaade pärast 186

XIV peatükk. Absoluutne monarhia Prantsusmaal 189
§ 50. Kodanlus, talupojad ja aadlikud 189
§ 51. Absoluutse monarhia tekkimine 192

XIII ja XIV peatüki kokkuvõte 195

XV peatükk. Reformatsioon. Talurahvasõda Saksamaal 197
§ 52. Reformatsiooni algus Saksamaal 197
§ 53. Talurahvasõda Saksamaal. Sõja põhjused ja algus 201
§ 54. Talurahvasõja haripunkt ja lüüasaamine 204
§ 55. Reformatsiooni levimine. Katoliku kiriku võitlus reformatsiooni vastu 206

XVI peatükk. Madalmaade kodanlik revolutsioon 210
§ 56. Madalmaad feodaalse Hispaania võimu all. Revolutsiooni algus 210
§ 57. Kodanliku revolutsiooni võit Madalmaade põhjaosas 214

XVII peatükk. Euroopa kultuur XV sajandi lõpul — XVII sajandi esimesel poolel 217
§ 58. Kodanliku kultuuri tekkimine 217
§ 59. Kunsti õitseng Itaalias 220
§ 60. Võitlus teaduse ja kiriku vahel 224

Keskaja kolmanda perioodi põhikokkuvõte 229

Keskaja kokkuvõtlik kordamine 231

Uued sõnad 234

Nimede ligikaudne hääldamine 235

LISA. Värviliste kaartide album.

Екатерина Васильевна Агибалова
и Григорий Маркович Донской.

ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ. Учебник для 6-го класса. Издание 5-е. На эстонском языке. Перевел с русского Э. Оргмяэ. Стихи перевела В. Вилланди. Художественное оформление П. М. Кузаняна. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetajad H. Liiv ja A. Haljamaa. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja E. Toomsalu. Korrektorid H. Kahar ja V. Leibak.

Laduda antud 4. XI 1968. Trükkida antud 11. II 1969. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 60×90/16. Trükipoognaid 15+1 (8 kleebist) + 1,5 (kaardid). Arvestuspoognaid 20,57. Trükiarv 10 000. Tellimuse nr. 1890. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind 88 kop.

KONTROLLEKSEMPLAR

Trükivigu.

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
13	18. ülalt	kogukodanlaste	kogukondlaste
95 (97)	3. ülalt	feodaalide	feodaalikke
195	10. ülalt	klaverite	kavaleride
211	8. ülalt	osa	oma

Keskaja

486

843

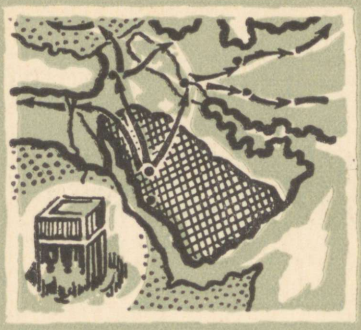

630

875 — 884

800

1066

TÄHTSAMAD SÜNDMUSED

1096 — 1099

1302

1204

1337 — 1453

1265

1358

88 kop.

A-2970

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00403220 9

A-29701

KESKAEG

VI KLASSILE

KAARDID

KIRJASTUS „VALGUS" 1969

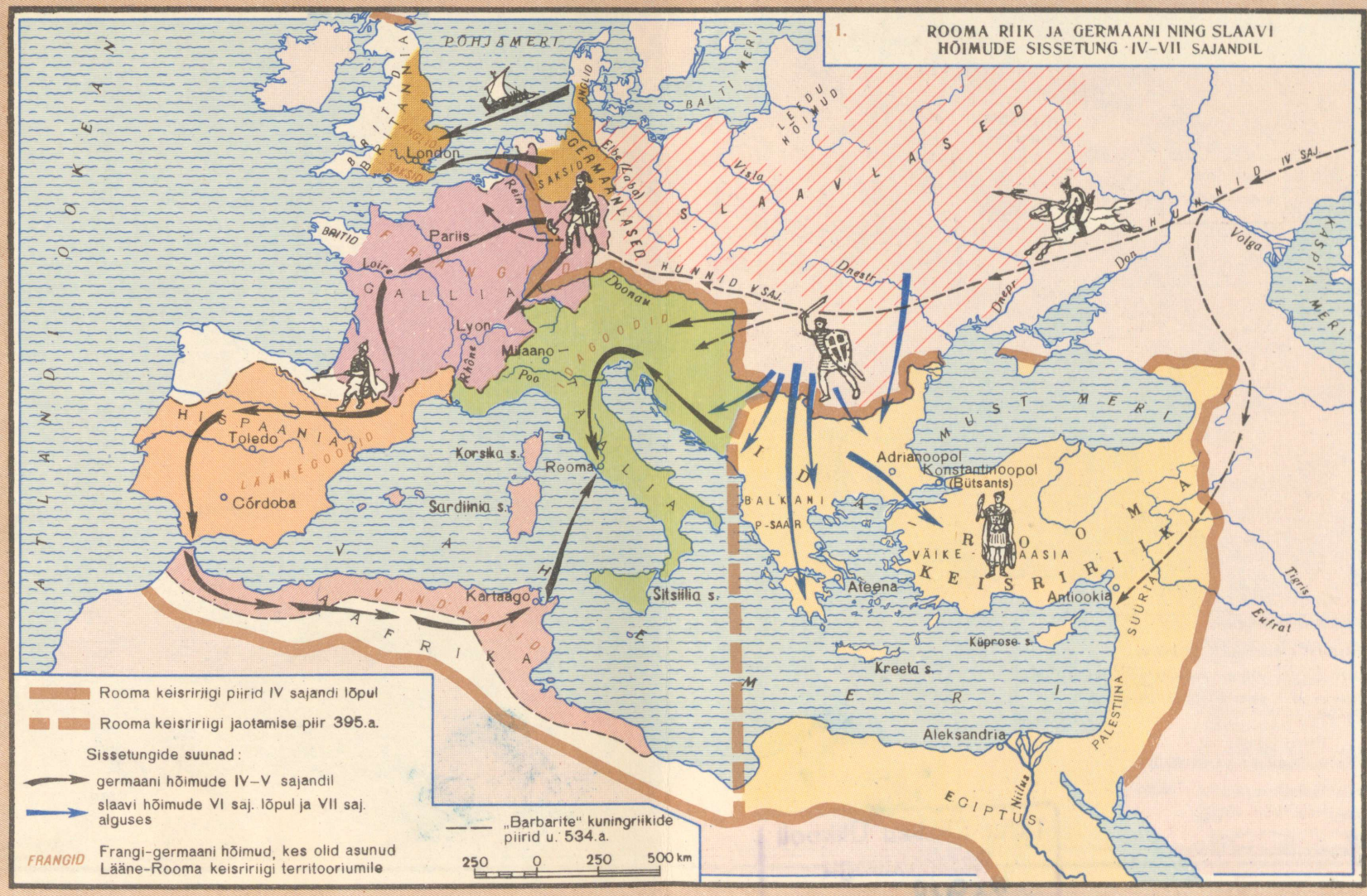

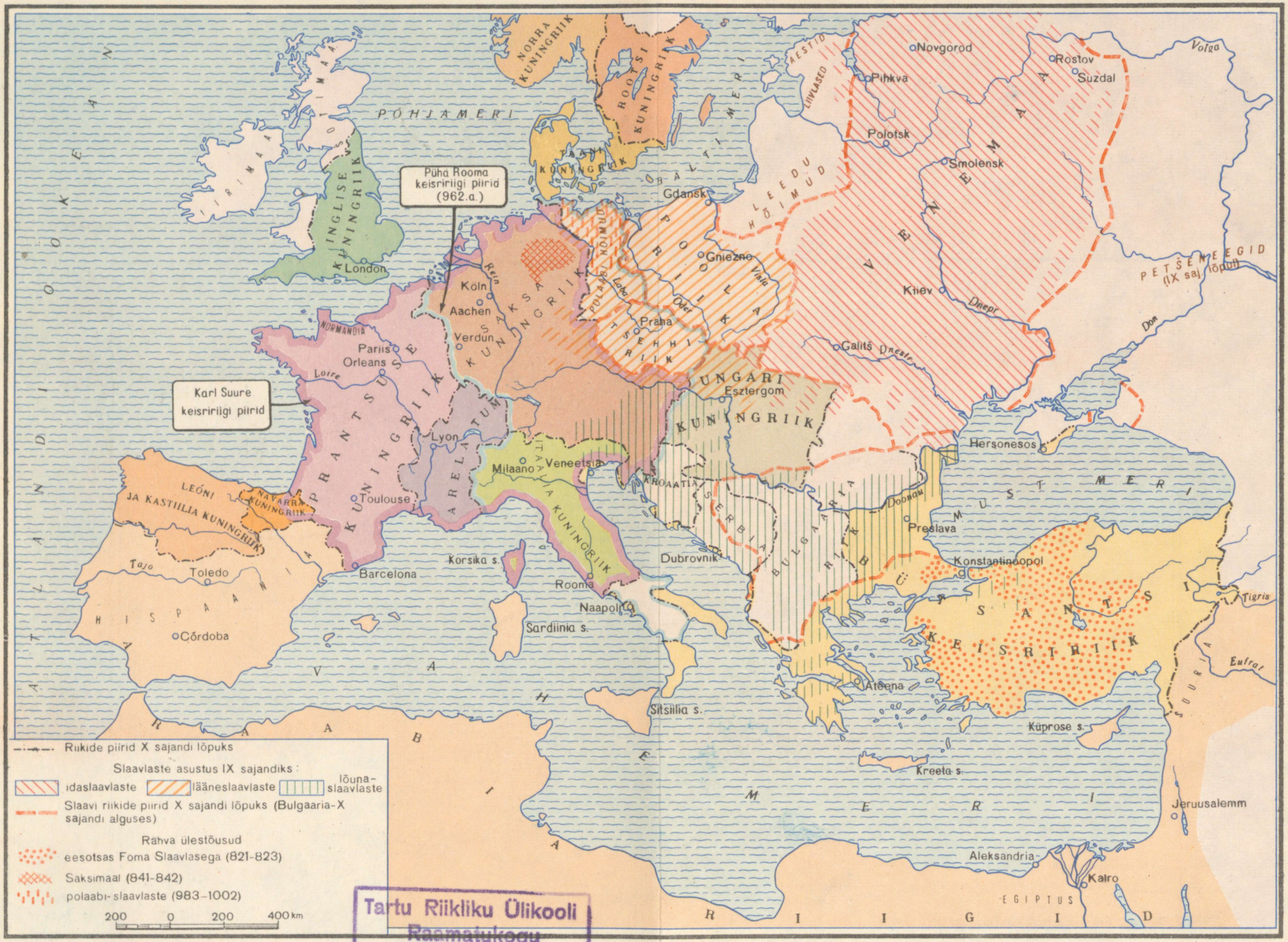

Tartu Riikliku Ülikooli Raamatukogu
73919

3. ARAABIA KALIFAAT

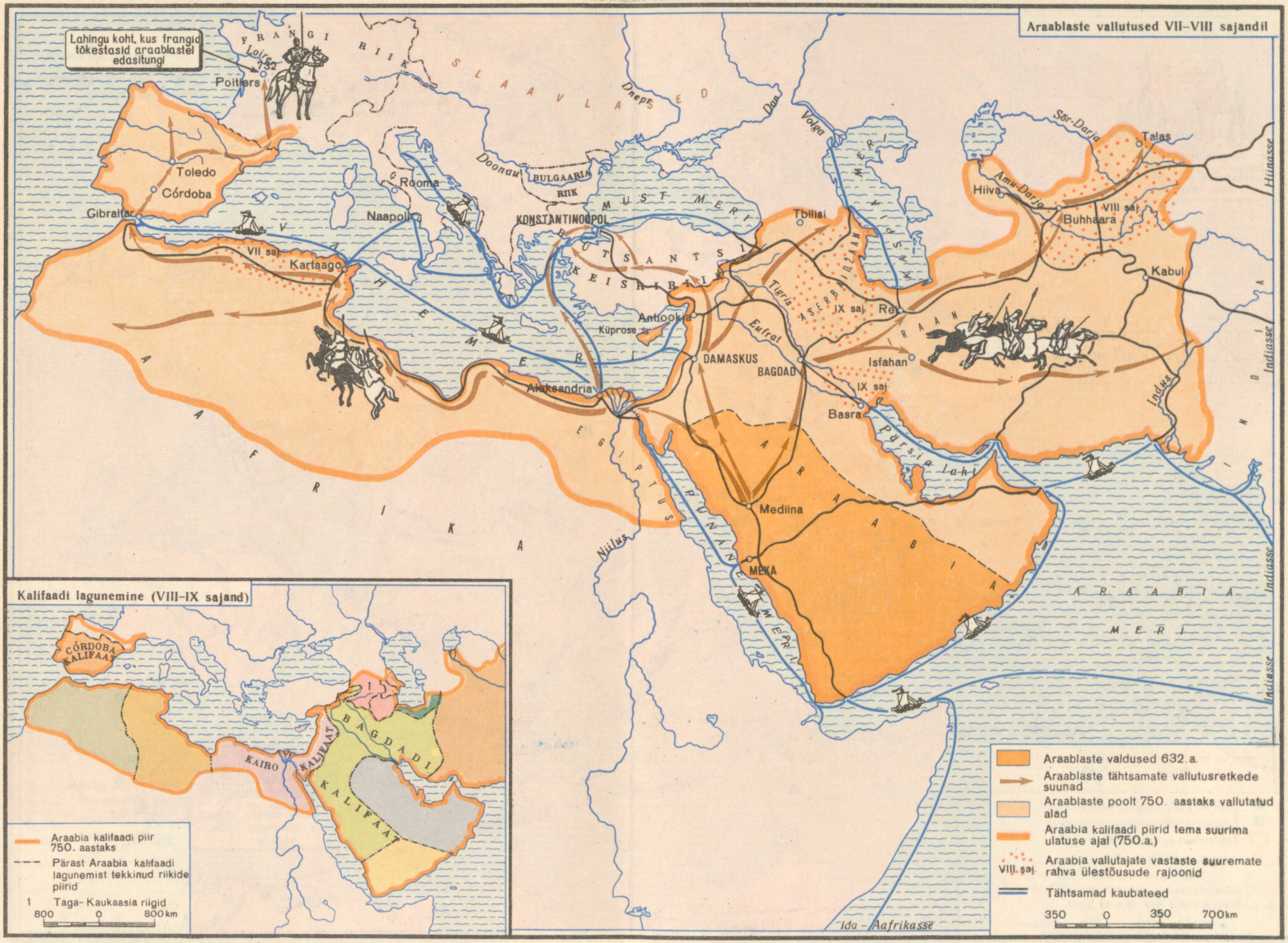

4. KÄSITÖÖ JA KAUBANDUSE ARENEMINE EUROOPAS XIV SAJANDIL

Lääne-Euroopast veeti Venemaale ja tema naabermaadesse: kalevit, soola, metalli ja metalltooteid, veini, heeringaid

Lääne-Euroopast veeti damaadesse: hõbedat ja kulda (raha), vilja, relvi, metsa, villaseid kangaid

Ida-Euroopast veeti lääne: karusnahku, vaha, merevaiku, lina, mett

Idamaadest veeti Euroopasse: vürtse, lõhnaõli, värve, siidkangaid, vaipu, puuvilju

Suured kaubandus-ja käsitöölinnad
Teised käsitöötootmise keskused
Tähtsamad aastalaadad
Aastalaadad Champagne'is
Peamised laubateed:
maismaateed
mere-ja jõeteed
Riikide piirid XIV sajandi lõpul
180 0 180 360 km

Kaardi koostas B. G. Galkovitš

Riikide piirid XI sajandi lõpul
Püha Rooma keisririigi piirid
Esimene ristisõda
Neljas ristisõda
Saksa feodaalide vallutusretked slaavlaste vastu (1147. a.)

200 0 200 400 km

Ristisõdijate riigid XI–XII sajandil

MUHAMEEDLASTE VALDUSED
ARMEENIA RIIK KILIKIAS
EDESSA KRAHVKOND
Edessa
Antiookia
Tripoli
Akka
Tiberias
Jeruusalemm
Eufrat
Ristisõdijate valduste piirid 1140. a.
1 Tripoli krahvkond
2 Antiookia vürstiriik

Põhjameri
Läänemeri
Atlandi ookean
Inglise kuningriik
Norra kuningriik
Rootsi kuningriik
Taani kuningriik
Saksa kuningriik
Poola kuningriik
Tšehhi kuningriik
Ungari kuningriik
Prantsuse kuningriik
Leóni ja Kastiilia kuningriik
Portugal
Hispaania
Itaalia kuningriik
Kroaatia
Serbia kuningriik
Bulgaaria
Bütsantsi keisririik
Vürstiriigid
Vene vürstiriigid
Liivlased
Eestlased
Leedu hõimud
Polabi slaavlased
Pomoorid
Normandia
Prantsuse arelaatmaa
Türklaste-seldžukkide valdused
Armeenia
Gruusia
Süüria
Palestiina
Londonist
Brügge
Rouen
Pariis
Bouillon
Regensburg
Breemen
Elbe
Lübeck
Wolin
Gdańsk
Gniezno
Praha
Viin
Esztergom
Belgrad
Doonau
Petšenegid
Hersonesos
Novgorod
Pihkva
Polotsk
Smolensk
Kiiev
Dnepr
Galitš
Rostov
Vladimir
Rjazan
Volga
Loire
Clermont
Lyon
Toulouse
Arles
Veneetsia
Genua
Rooma
Korsika s.
Sardiinia s.
Naapol
Sitsiilia s.
Barcelona
Toledo
Córdoba
Dubrovnik
Adrianoopol
Konstantinoopol
Ateena
Küpros s.
Kreeta s.
Edessa
Antiookia
Eufrat
Tigris
Jeruusalemm
Aleksandria
Kairo
Alžiir
Tuniis
Vahemeri
Araabia meri
Araabia
Punane meer
Niilus

6. PRANTSUSMAA ÜHENDAMISE ALGUS (XII SAJAND KUNI XIV SAJANDI ALGUS)

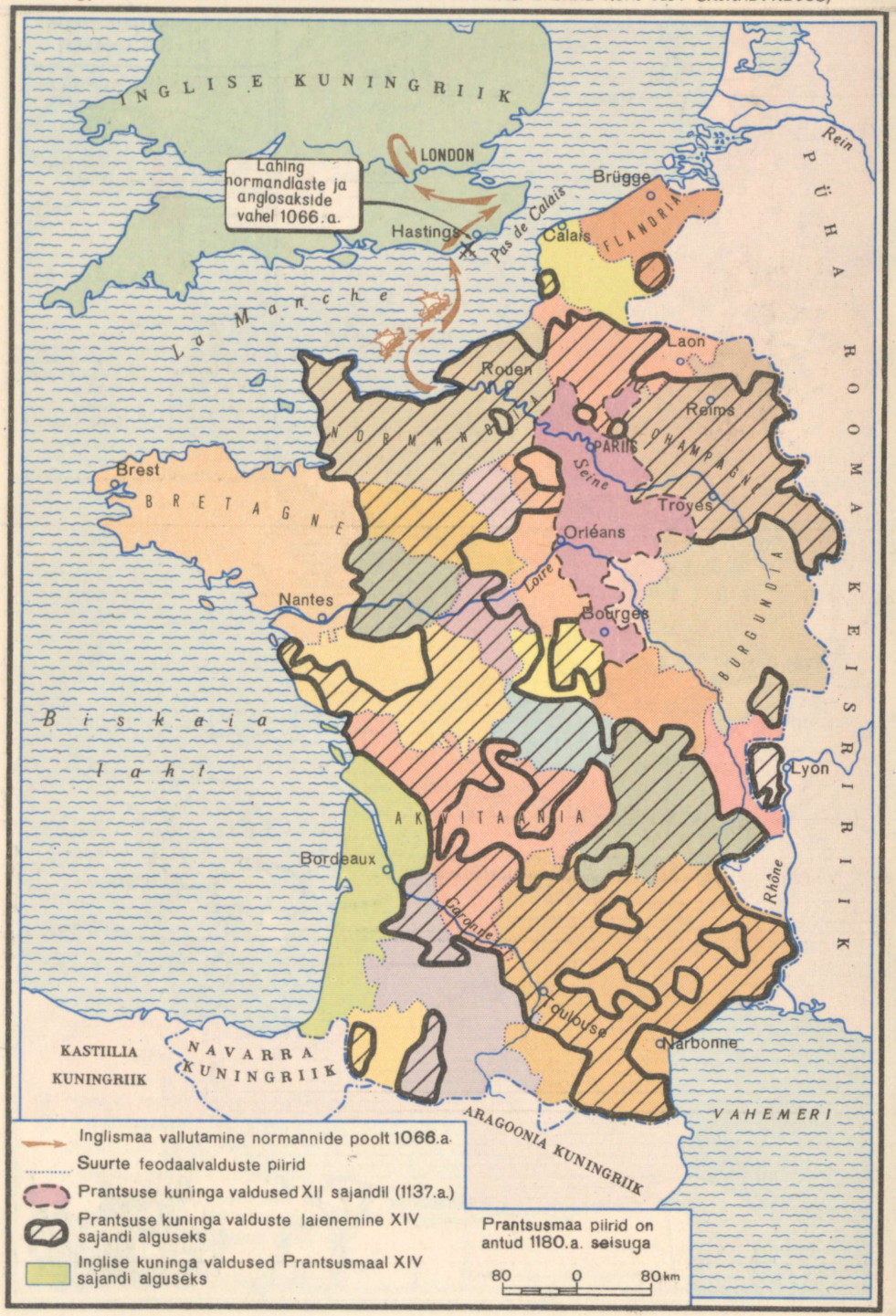

7. INGLISMAA JA PRANTSUSMAA SAJA-AASTASE SÕJA AJAL

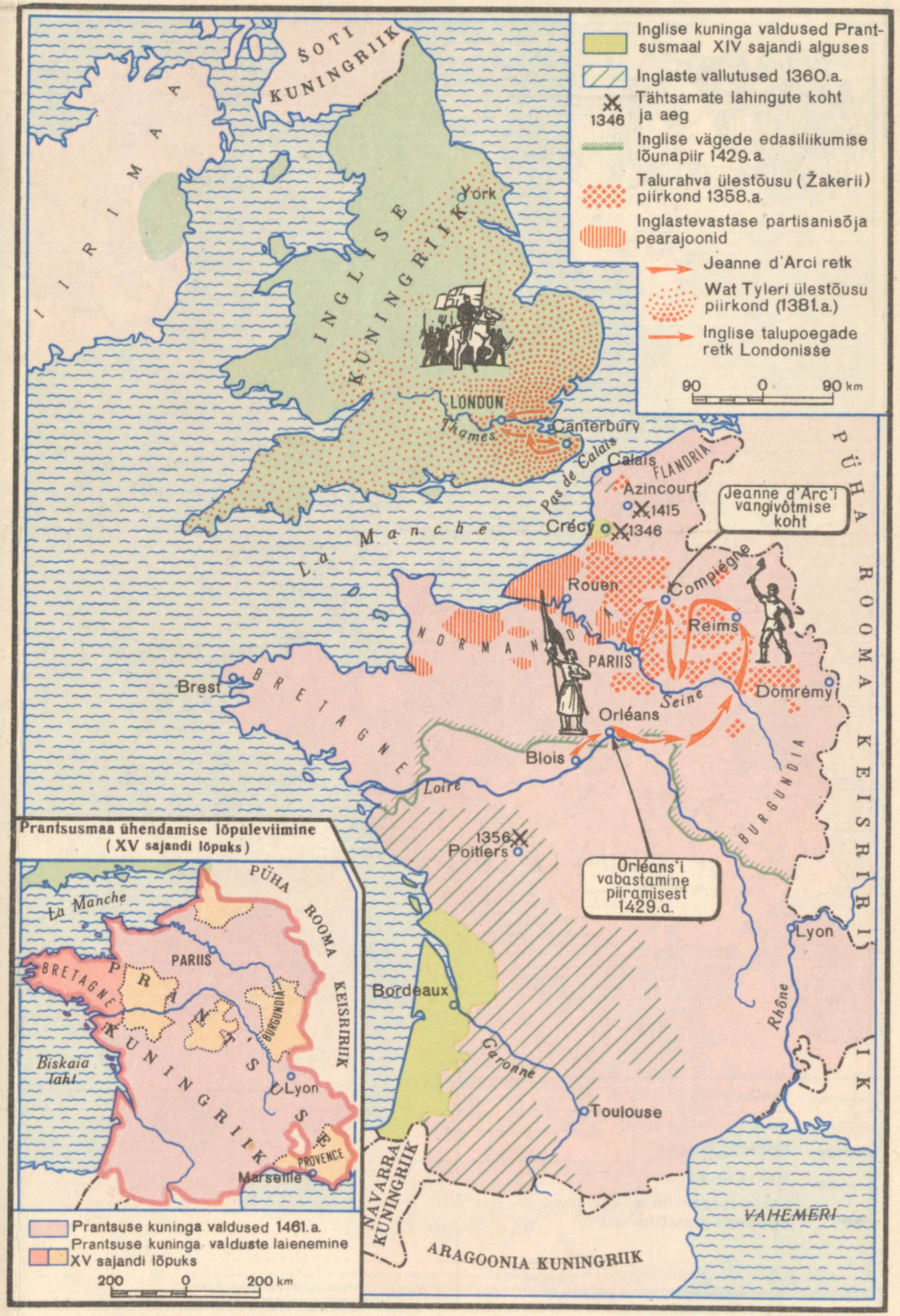

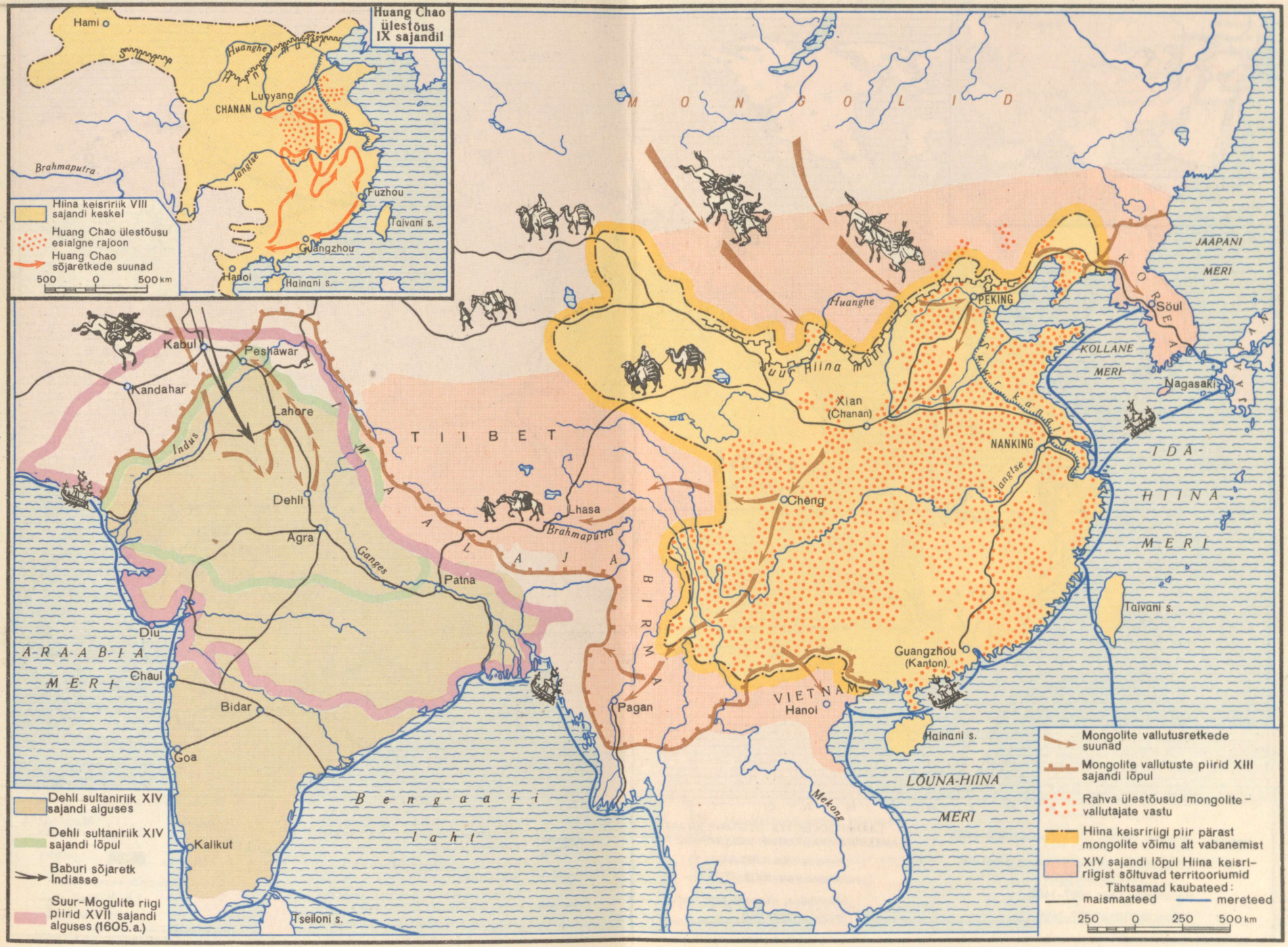
Huang Chao ülestõus IX sajandil
Hami
Huanghe
Luoyang
CHANAN
Brahmaputra
Jangtse
Fuzhou
Taivani s.
Guangzhou
Hanoi
Hainani s.
Hiina keisririik VIII sajandi keskel
Huang Chao ülestõusu esialgne rajoon
Huang Chao sõjaretkede suunad
500 0 500 km
M O N G O L I D
Huanghe
PEKING
Söul
KOREA
JAAPANI MERI
KOLLANE MERI
Nagasaki
Suur Hiina kanal
Xian (Chanan)
NANKING
Jangtse
IDA-HIINA MERI
Taivani s.
Guangzhou (Kanton)
VIETNAM
Hanoi
Hainani s.
LÕUNA-HIINA MERI
Mekong
Kabul
Peshawar
Kandahar
Lahore
Indus
T I I B E T
H I M A A L A J A
Dehli
Agra
Ganges
Patna
Lhasa
Brahmaputra
B I R M A
Pagan
Diu
A-R-A-B-I-A-M-E-R-I
Chaul
Bidar
Goa
Kalikut
B e n g a a l i l a h t
Tseiloni s.
Dehli sultaniriik XIV sajandi alguses
Dehli sultaniriik XIV sajandi lõpul
Baburi sõjaretk Indiasse
Suur-Mogulite riigi piirid XVII sajandi alguses (1605. a.)
Mongolite vallutusretkede suunad
Mongolite vallutuste piirid XIII sajandi lõpul
Rahva ülestõusud mongolite-vallutajate vastu
Hiina keisririigi piir pärast mongolite võimu alt vabanemist
XIV sajandi lõpul Hiina keisririigist sõltuvad territooriumid
Tähtsamad kaubateed:
maismaateed
mereteed
250 0 250 500 km

SUURED GEOGRAAFILISED AVASTUSED XV–XVII SAJANDIL JA KOLONIAALVALLUTUSED

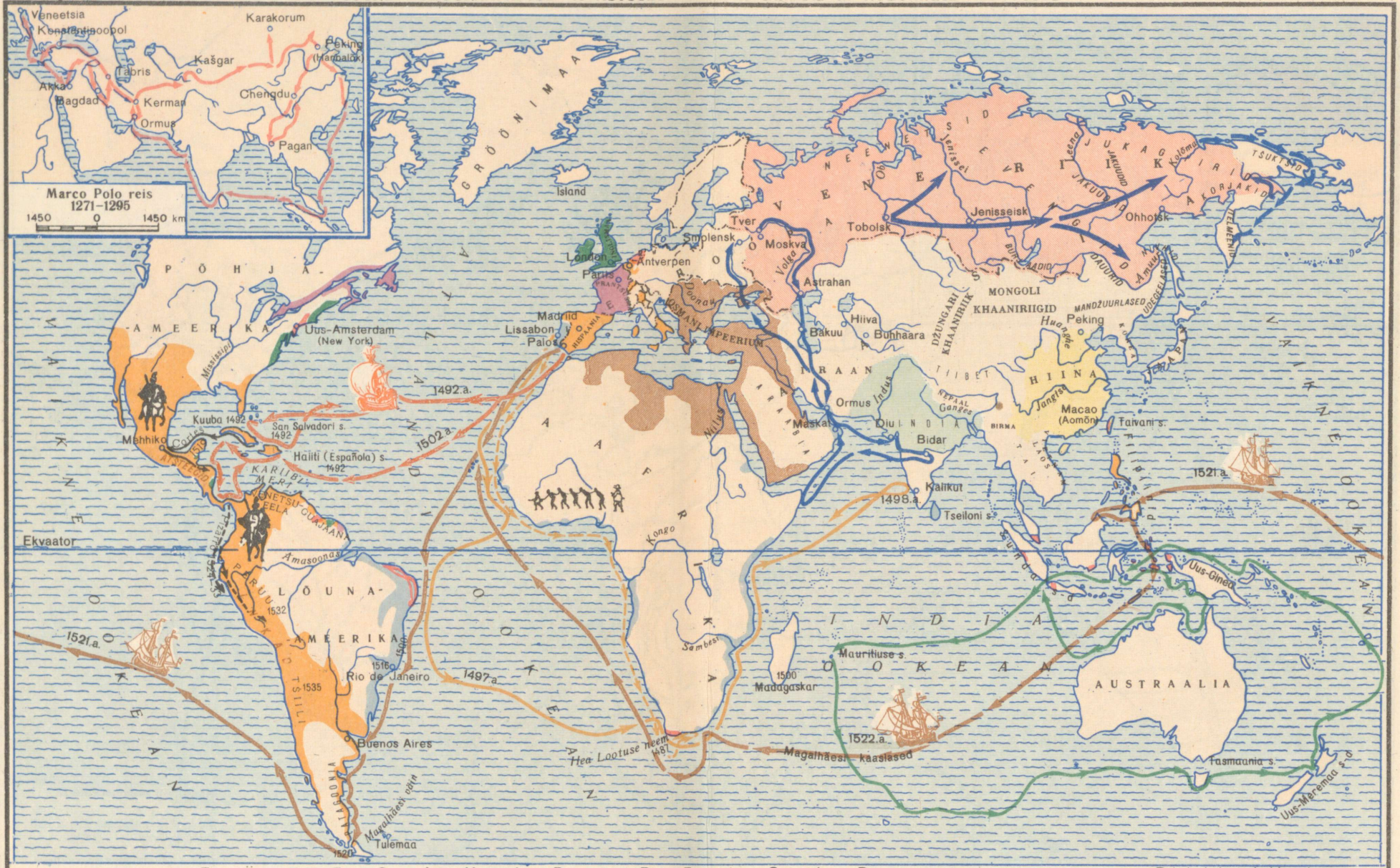

TÄHTSAMAD REISID

- Afanassi Nikitini reis Indiasse (1466–1472)

MERETEE OTSIMINE JA AVASTAMINE INDIASSE ÜMBER AAFRIKA
- Bartolomeu Diaz 1487–1488
- Vasco da Gama 1497–1498

LÄÄNEPOOLSE TEE OTSIMINE INDIASSE. AMEERIKA AVASTAMINE KOLUMBUSE POOLT:
- esimene reis 1492–1493
- viimane reis 1502–1504
- Magalhäesi esimene reis ümber maailma 1519–1521

- Venelaste poolt Siberi ja Kaug-Ida vallutamise põhisuunad XVII sajandi esimesel poolel
- Austraalia avastamine Tasmani poolt 1642–1644
- Väina avastamine Aasia ja Ameerika vahel S. Dežnevi poolt 1648.a.
- 1487 Geograafiliste avastuste daatumid

Riikide koloniaalvaldused
- Hispaania
- Portugali
- Prantsusmaa
- Madalmaade (Hollandi)
- Inglismaa

Piirid XVII sajandi keskpaigaks
1 PORTUGAL 2 MADALMAAD

1200 0 1200 2400 km

10. INGLISMAA KAPITALISTLIKU ARENEMISE ALGUS XVI SAJANDIL

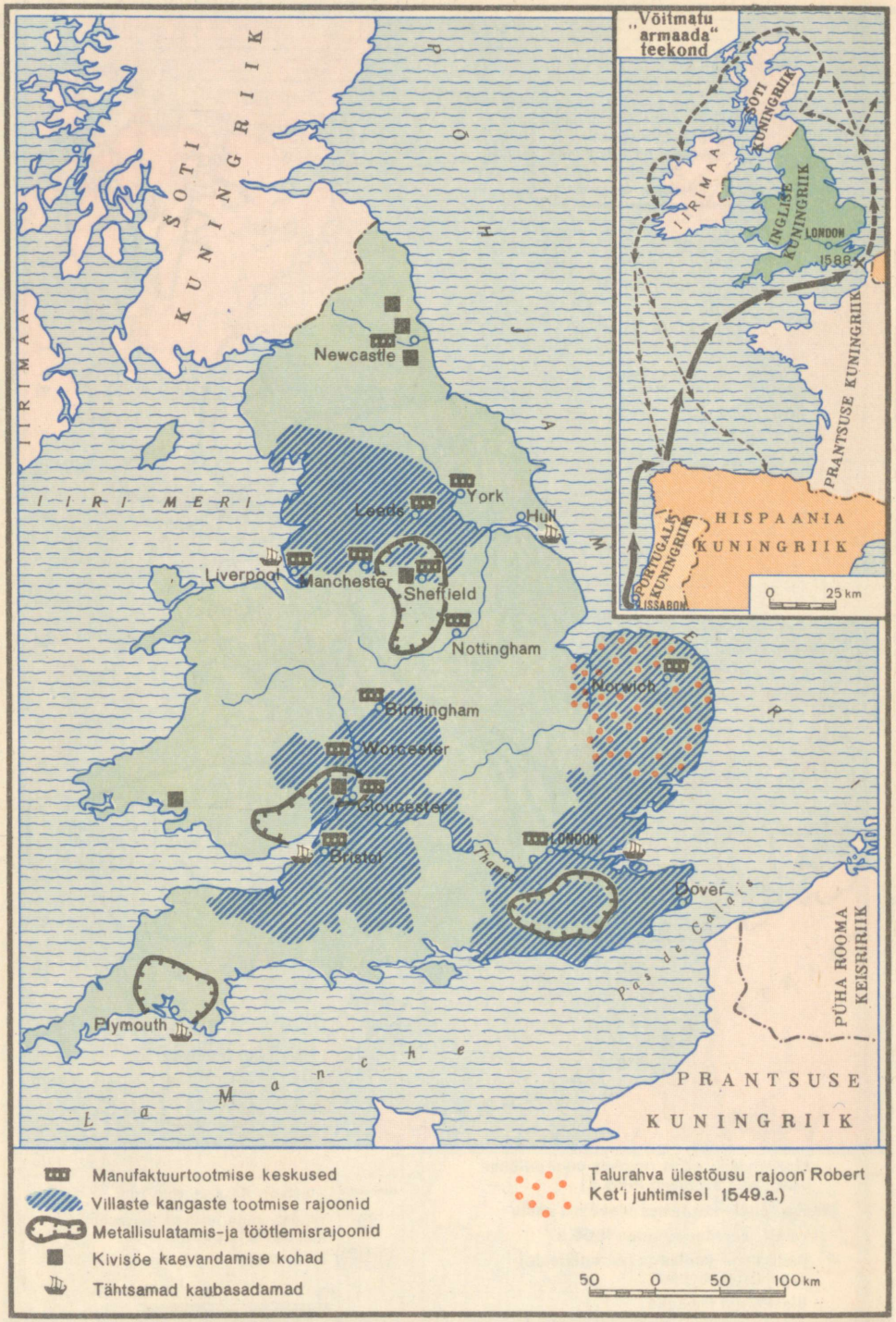

11. PRANTSUSMAA XVI SAJANDIL KUNI XVII SAJANDI ESIMESEL POOLEL

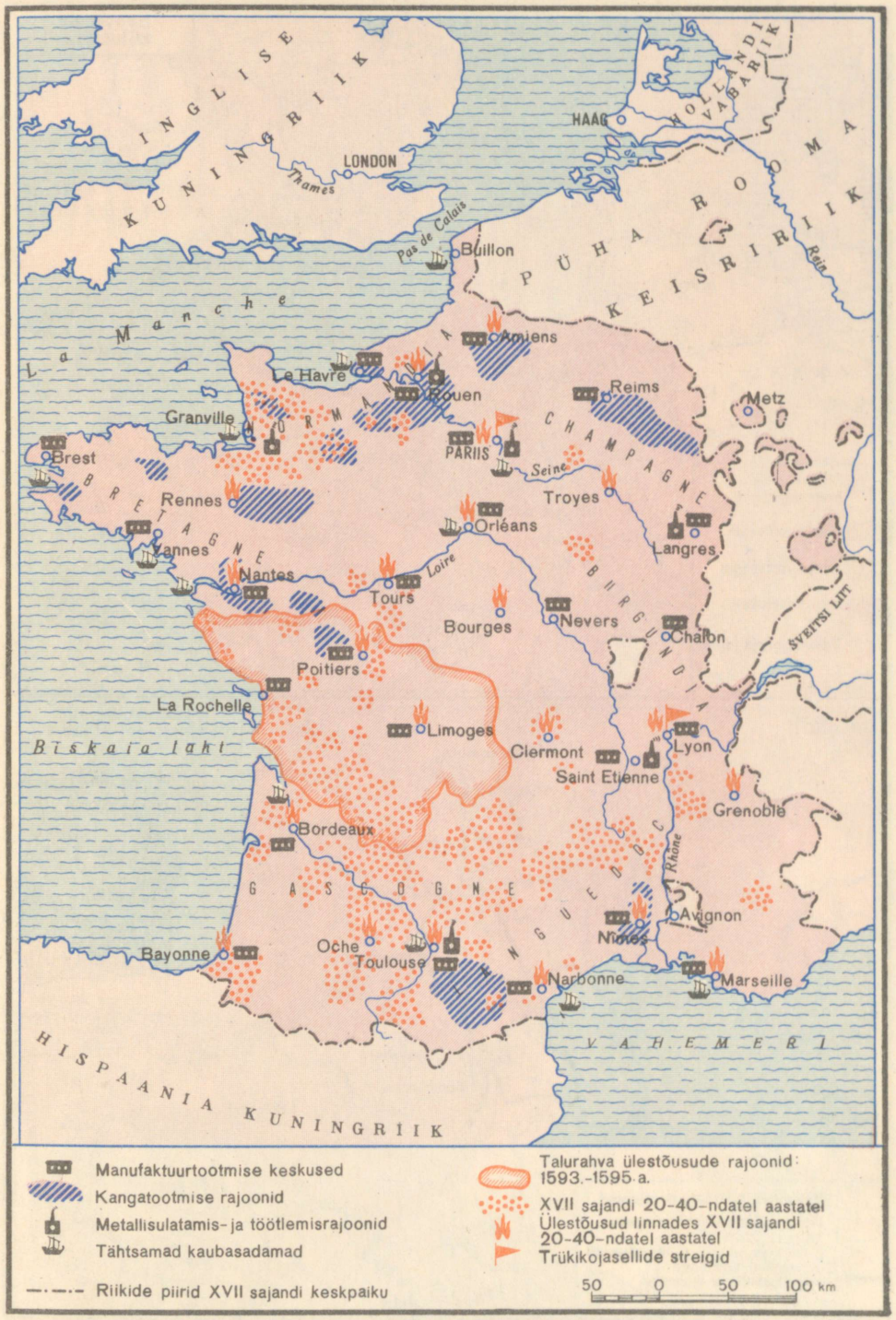

12. SAKSAMAA REFORMATSIOONI JA TALURAHVASÕJA PERIOODIL

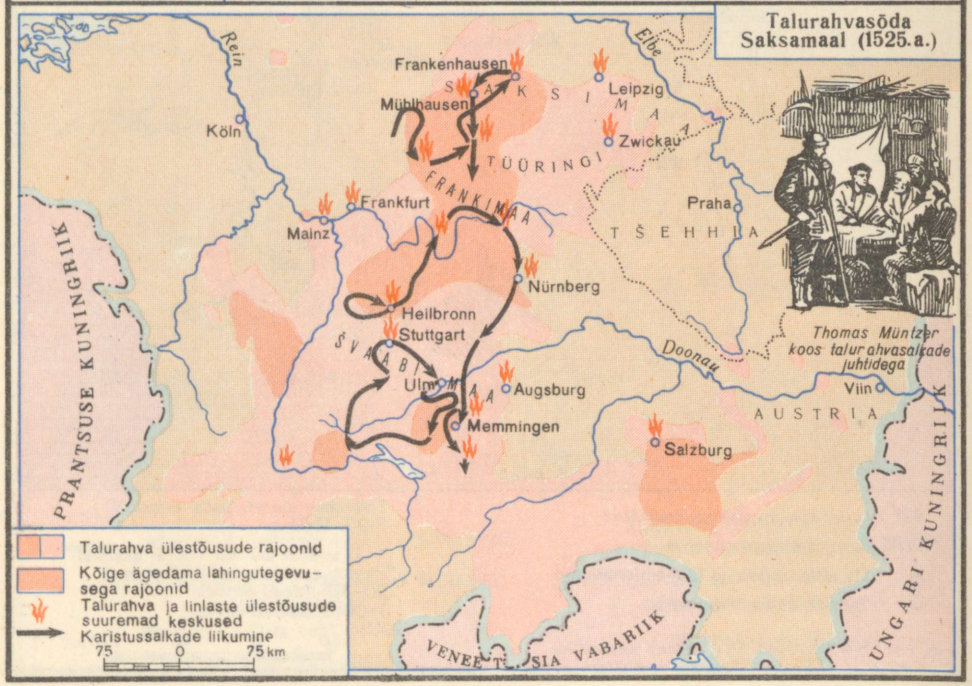

13. KODANLIK REVOLUTSIOON MADALMAADES

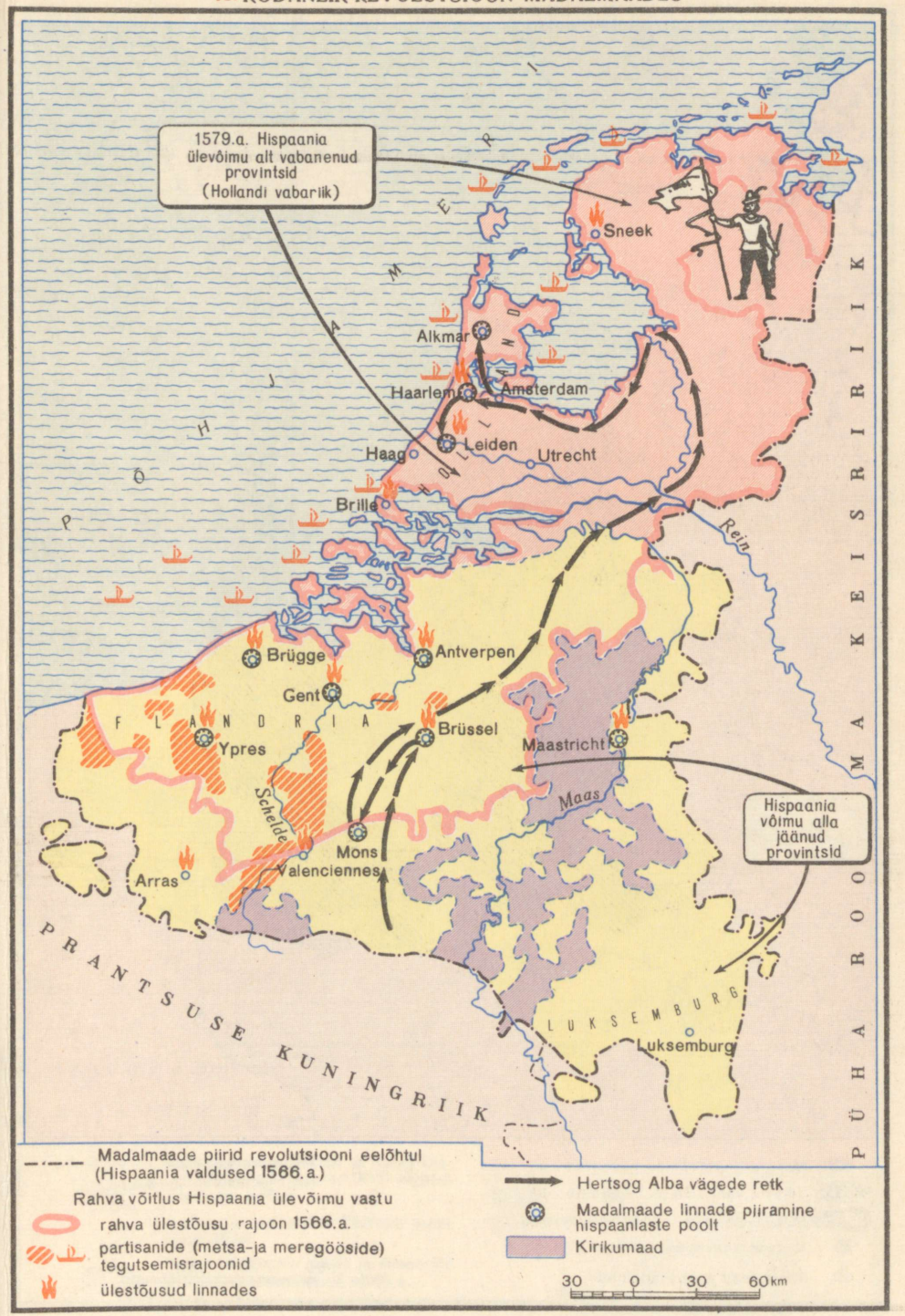

14. RAHVALIIKUMISED EUROOPAS XIV–XV SAJANDIL

15. RAHVALIIKUMISED EUROOPAS XVI SAJANDIL KUNI XVII SAJANDI ESIMESEL POOLEL

16. FEODAALRIIKIDE TERRITOORIUM KESKAJA LÕPUL

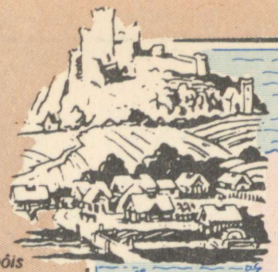

Feodaalmõis

XVI sajandi trükikoda

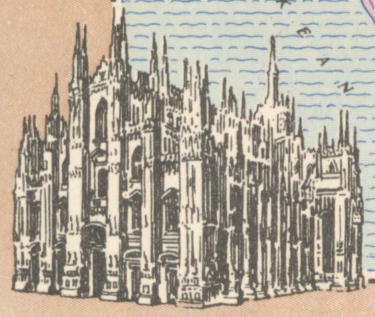

Milaano katedraal

Keskaegne linn

KAARTIDE NIMEKIRI:

1. Rooma riik ja germaani ning slaavi hõimude sissetung IV–VII sajandil
2. Euroopa IX–X sajandil
3. Araabia kalifaat
   - Araablaste vallutused VII–VIII sajandil
   - Kalifaadi lagunemine (VIII–IX sajand)
4. Käsitöö ja kaubanduse arenemine Euroopas XIV sajandil
5. Euroopa XI–XII sajandil
6. Prantsusmaa ühendamise algus (XII sajand kuni XIV sajandi algus)
7. Inglismaa ja Prantsusmaa Saja-aastase sõja ajal
   - Prantsusmaa ühendamise lõpuleviimine (XV sajandil lõpuks)
8. Hiina ja India XIII–XVI sajandil
   - Huang Chao ülestõus IX sajandil
9. Suured geograafilised avastused XV–XVII sajandil ja koloniaalvallutused
10. Inglismaa kapitalistliku arenemise algus XVI sajandil
11. Prantsusmaa XVI sajandil kuni XVII sajandi esimesel poolel
12. Saksamaa reformatsiooni ja talurahvasõja perioodil
    - Saksamaa killustatus
    - Talurahvasõda Saksamaal (1525)
13. Kodanlik revolutsioon Madalmaades
14. Rahvaliikumised Euroopas XIV–XV sajandil
15. Rahvaliikumised Euroopas XVI sajandil kuni XVII sajandi esimesel poolel
16. Feodaalriikide territoorium keskaja lõpul

TRU Raamatukogu

Kaartide toimetaja K. A. KOROVINA
Kunstnik A. V. KONDRATJEV joonised

Kaardid on koostatud
J. V. AGIBALOVA JA G. M. DONSKOI osavõtul

Trükkimisele antud 21. X. 1968. a.

Trükipoognaid 1,5